

**T. C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**M. FUAT KÖPRÜLÜ'NÜN TARİH ÜZERİNE TENKİT
YAZILARININ TRANSKRİPSİYONU VE İNCELEMESİ**

YILDIZ DURAN

ŞUBAT-2018

T. C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**M. FUAT KÖPRÜLÜ'NÜN TARİH ÜZERİNE
TENKİTYAZILARININ TRANSKRİPSİYONU VE
İNCELEMESİ**

YILDIZ DURAN

TEZ DANIŞMANI
Yrd.Doç. Dr. Raif İVECAN

Şubat-2018

T. C.

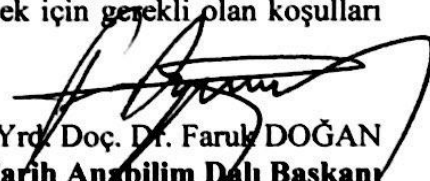
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü


Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Yıldız DURAN'ın "M. Fuat Köprülü'nün Tarih Üzerine Tenkit Yazılarının Transkripsiyonu ve İncelemesi" başlıklı tezi 21/02/2018 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Yasin ÇAKIREL
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans derecesi elde etmek için gerekli olan koşulları sağladığını onaylarım.


Yrd. Doç. Dr. Faruk DOĞAN
Tarih Anabilim Dalı Başkanı

Bu tezi okuyarak içerik ve nitelik açısından incelediğimizi ve Yüksek Lisans derecesi almak için yeterli olduğunu onaylıyoruz.


Yrd. Doç. Dr. Raif İVECAN
Tez Danışmanı

Jüri Üyeleri

Yrd. Doç. Dr. Raif İVECAN Kırklareli Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Faruk DOĞAN Kırklareli Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Cengiz FEDAKAR Trakya Üniversitesi





Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde bizzat elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada özgün olmayan tüm kaynaklara eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Yıldız DURAN

21/02/2018

ÖZ

M. FUAT KÖPRÜLÜ'NÜN TARİH ÜZERİNE TENKİT YAZILARININ TRANSKRİPSİYONU VE İNCELEMESİ

Duran, Yıldız

Yüksek Lisans, Tarih

Tez Yöneticisi: Yrd. Doç. Dr. Raif İVECAN

Şubat 2018

Bir edebiyat tarihçisi olan Fuat Köprülü, tenkide yeni bir boyut getirmiştir. Bilhassa tarihe dair birçok bilgiyi sorgulamıştır. Bu sorgulamalar neticesinde herkesçe kabul edilmiş olan bazı fikirleri değiştirdiği olmuştur. Köprülü incelediği eserleri, içerik ve şekil bakımından olumlu ya da olumsuz tenkit etmiştir. İlmî usullere oldukça önem vermiş, metinlerde tespit ettiği yanlışları olduğu gibi ifade ederken doğru ve güzel bulduğu noktaları da mutlaka takdir ve tebrik etmiştir. Fuat Köprülü'nün tarihe dair tüm tenkit yazılarını bir araya getirmek tezin amacını oluşturmaktadır. Tezimizde Fuat Köprülü'nün eski alfabeye kaleme almış olduğu tarih alanındaki tenkit yazıları bir araya toplanarak transkripsiyonu yapılmıştır. Günümüz Türkçesiyle yazmış olduğu tarih tenkitlerine de "EKLER" kısmında yer verilmiştir. Böylece tezimiz, Fuat Köprülü'nün tenkit yazılarına ulaşmak isteyen bir kimseye daha iyi kaynaklık edebilecektir.

Anahtar Kelimeler: Fuat Köprülü, Tenkit.

ABSTRACT

TRANSCRIPTION AND RECONNOITRE M. FUAT KOPRULU'S

ARTICLE OF CRITICISM ABOUT HISTORY

Duran, Yıldız

Post Graduate, History

Thesis Advisor: Yrd. Doç.Dr. Raif İVECAN

February 2018

Fuat Koprulu who is the important names of history and literature, made a new understanding to criticism. Especially, he queried so many knowledge of history. As a result of this queries, he changed some ideas wich everyone accept their correctness. When Koprulu query a work, he criticized that work positive or negative in terms of from and content. He had given importance to scientific methods. When he find mistakes in a text, he expressed it clearly and when he find nice and true parts in a text, he appreciate the work. The main reason of this thesis, to collect Koprulu's every article of criticism about history. We did transcription Fuat Koprulu's articles of criticism about history which had written by old Turkish alphabet. You can reach his other articles of criticism wich had written by current Turkish alphabet in further readings part. Thus our thesis would be a reference to a person who wants to reach Koprulu's articles of criticism.

Key Words: Fuat Koprulu, Criticism.

ÖNSÖZ

Bu zorlu ve keyifli süreçte yanımda olan baştababam Abdülkadir ÇAKAL ve annem Birsen ÇAKAL olmak üzere, hayatım boyunca maddi ve manevi hiçbir desteklerini esirgemeyen ve akademik çalışmalarımı daima destekleyen sevgili aileme sonsuz teşekkür ediyorum. Daha sonra lisans dönemimden bu yana engin bilgilerinden çokça faydalandığım, tez sürecimde de aynı şekilde bilgilerini benimle paylaşmaktan çekinmeyen ve her daim fedakârlıkla yardımda bulunan sayın tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Raif İVECAN'a, çevirilerim esnasında Almanca isimlerin tercümelerinde ve yazılarımda yardımcı olan, akademik hayatım boyunca beni cesaretlendiren ve daima yanımda olan hayat arkadaşım, sevgili eşim Furkan Eren DURAN'a, tezimin konusunun belirlenmesinde kendilerinden yardım aldığım Yrd. Doç. Dr. Abdülkerim ASILSOY'a, çevirilerim sırasında yardımlarına başvurduğum Sayın Taner KOLTUK'a ve Sayın Muhammed Recai ÇİFTÇİ'ye, fedakar ve samimi yaklaşımıyla her zaman, özellikle de tez dönemimde maddi manevi daima bana yardımcı olan sevgili hocam Araş. Gör. T. Gökçe BALCI'ya, lisans ve yüksek lisans dönemlerim boyunca birlikte ders çalıştığım, her anlamda destek ve sevgilerini hissettiğim arkadaşlarım Sabina JUMABAYEVA ve Şule SARAÇ'a ve son olarak çocukluk yıllarımdan bu yana hiçbir zaman desteğini esirgemeyen saygıdeğer mûsıkî hocam Fikret ERKAYA'ya sonsuz teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Yıldız DURAN

Şubat 2018

KIRKLARELİ

İÇİNDEKİLER

BEYAN	iii
ÖZ	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
TARİH YAZICILIĞI VE	
TENKİT	3
1.1.Tarih Yazıcılığı.....	3
1.2.Edebî Tenkit.....	6
1.3.Tarihî Tenkit.....	9
İKİNCİ BÖLÜM	
İLMÎ HAYATI	15
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
MEHMET FUAT KÖPRÜLÜ'NÜN TENKİT YAZILARINI	
DEĞERLENDİRME	25
3.1.Tarih Tenkitleri.....	25
3.2.Eser-Kişi Tenkitleri.....	30
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
MEHMET FUAT KÖPRÜLÜ'NÜN TENKİT YAZILARI	35
4.1.Gazete ve Mecmualarda Yayınlanan Tenkit Yazıları.....	35
4.1.1.Atabetü'l Hakâyık'a Dair.....	35
4.1.2.Bizde Milli Tarih Yazılabilir mi?.....	38
4.1.3.Bizde Tenkit.....	42
4.1.4.Harzemşahlar Tarihine Ait.....	46
4.1.5.Aydemir.....	49
4.1.6.Binnaz.....	55
4.1.7.Firak-ı Irak.....	60
4.1.8. Fırtına ve Kar.....	62
4.1.9.Kadın Eserleri - Yıldızlar ve Gölgeler.....	65
4.1.10.Musahabe: İhtiyac- 1 Tenkid.....	67

4.1.11.Katib Çelebi.....	70
4.1.12.Tahsisât- 1 Sanat - Marâz- 1 Tenkid	73
4.1.13.Ruhü'l- Kavanîn	77
4.1.14.Zulmetten Nura.....	80
4.2.Kitabiyat Başlığı Altında Yer Alan Tenkit Yazıları.....	83
4.2.1.Bahreyn: Piri Reis	83
4.2.2.Bedros Kerestedjian: Türkçe'nin İştikak Lügati İçin Bazı Mevad.....	86
4.2.3.Bizde Tarih ve Müverrihler Hakkında	89
4.2.4.Divan-ı Türkî-i Sultan Veled.....	99
4.2.5.“Ferhenk-nâme-i Sâdi” yahut Muhtasar Bostan Tercümesi	107
4.2.6.Rauf Yekta: Türk Mûsikîsi Tarihi	116
4.2.7.Andre Godar: Gazne ve Gazne Abidelerindeki Kitabeler....	119
4.2.8.H. Zeynallı, Azerbaycan Atalar Sözü.....	123
4.2.9.İbn-i Hatib: Ferahname	125
4.2.10.İsmail Hakkı: Kitabeler	134
4.2.11.J. Loran: Garbî Asya'da Bizans ve Selçuklu Türkleri [Miladi 1081 tarihine kadar].	139
4.2.12.Kitabiyat: Tuhfe-i Hattâtîn Müstekîmzade Süleyman Sadüttin Efendi'nin.....	143
4.2.13.“Menakıb-ı Eflâkî” Tercümesi	146
4.2.14.Jan Döni: On Sekizinci Asır Sonunda Cezayir Türk Yeniçerilerinin Türküleri	150
4.2.15.Sadeddin Nüzhet: Halk Şairleri.....	160
4.2.16.Sadri Maksudof: Çinlilerle Moğolların “Hudey-Hu”ları ve Orhun Türk Kitabelerinin “Oğuz”ları.	165
SONUÇ.....	170
KAYNAKÇA	171
EKLER.....	177
EK 1: İlim ve Tenkid.....	177
EK 2: Hüseyin Daniş Bey'e	179
EK 3: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu.....	214
EK 4: Türk Edebiyatı Tarihi.....	236

KISALTMALAR

a.g.e:Adı geçen eser

a.g.m:Adı geçen makale

Bkz:Bakınız

BM:Büyük Mecmua

C:Cilt

DİA:Diyanet İslam Ansiklopedisi

nr:Numara

S:Sayı

s:Sayfa

SF :Servet-i Fünûn (Dergisi)

TY:Türk Yurdu (Dergisi)

ty:Tarih yok

YM:Yeni Mecmua

GİRİŞ

Memleketimizde Tanzimat'tan sonra kendini göstermeye başlayan tenkit-tenkitçilik, zaman içerisinde ilerlemiş ve gelişmiştir. Her insanın ayrı görüş, inanç ve zevkte olması eleştirinin temelini oluşturmaktadır. Bu durum, tarih ve edebiyat gibi önemli sahalarda tenkidin mühim bir yer kaplamasına zemin oluşturmuştur.

Tenkit denilince, Mehmet Fuat Köprülü, hem edebiyat hem de tarih alanlarında akla gelen en önemli isimlerden biri olmalıdır. Köprülü'nün verdiği eserlere bakılırsa kahir ekseriyetinde yerli ve yabancı araştırmacılara yönelttiği ilmî tenkitlerle karşılaşırız. Bilgiyi olduğu gibi kabul etmeyen ve incelemelerinde oldukça titiz davranan Köprülü, kaleme aldığı muhtelif yazılarında dile getirdiği tenkitleriyle tezimizin konusunu oluşturmuştur.

Tarihte mutlak doğru var mıdır? Elimizde mevcut olan bulgular/belgeler ışığında doğru kabul ettiğimiz bilgilerden söz edilebilir; ancak bunların, aksini ispatlayacak yeni bulgular/belgeler ortaya çıkana kadar doğru olduklarını söyleyebiliriz. Bununla beraber, eldeki mevcut belge ya da kaynakların doğruluğu ne kadar kesindir? Örneğin; bir arşiv vesikasını ele alalım. Tarihçilerin en güvendiği birinci el kaynaklardan biridir arşiv vesikaları. Fakat bu vesikayı yazan müellifin, bizim gibi bir dînî inancı, bir siyasi görüşü ve yetiştiği toplumun örf ve ananelerini alarak oluşmuş bir karakter yapısı vardır. O da, tanıklık ettiği hadiseyi kaleme alırken tüm bu süzgeçlerden geçirerek almaktadır. Üzerinde beşerî bir etkinin olduğu herhangi bir kaynak ne kadar tarafsız olabilir? Bu yüzden, her şey tenkide şayandır.

Biz burada Köprülü'nün önceliği müstakil olarak yazdıklarına vermek üzere, çeşitli kaynaklarda yer alan tenkit yazılarını bir araya toplamaya çalıştık. Çevirileri, orijinal yayınlarında hangi başlıklar altında yer almışlarsa o şekilde tasnif ettik. Yazıların türlerine göre ayırmadık. Teze konu olan bu yazıların tamamına yakını eski harflerle neşredildiklerinden dolayı öncelikle transkripsiyonlarını gerçekleştirdik. Çevirileri okurken

akıcılığı sağlamak ve anlaşılabilir olması için günümüzde halen kullandığımız Arapça veya Fârisî kökenli kelimeleri şimdiki yazıma uygun şekliyle aldık. Özel isimleri özgün haline uygun yazdık. Çevirilen kelimenin başka bir okunuşu olması ihtimaline karşı kelimenin yanına “(?)” ifadesini koyduk. Herhangi bir sebeple tahribata uğrayarak harfleri silinen kelimeleri ise “{...}” ifadesiyle koyarak belirttik.

Amacımız bu tez aracılığıyla Fuat Köprülü'nün tarihe dair tüm tenkit yazılarının bir arada olduğu bir kaynak oluşturmak olduğundan, günümüz Türkçesiyle yazmış olduğu tenkitlerine de tezimizde “EKLER” kısmına koyarak yer verdik. Böylece tezimiz, Fuat Köprülü'nün tenkit yazılarına ulaşmak isteyen bir kimseye daha iyi kaynaklık edebilecektir.

Eserlerinin mahiyetlerine dair bilgi vermek şöyle dursun sayısı 1500'e ulaşan kitap ve makalelerinin sadece adlarını sıralamak bile oldukça zordur. Çalışmanın başlangıç aşamasında Köprülü'nün 1945-50 arasında yazdığı siyasi hadiselerle dair 283 yazının büyük bir kısmının tenkit içerikli makaleler olduğu tesbit edilmiştir; ancak biz tezde tarih ve edebiyat disiplini dairesinde kaleme alınmış tenkit yazılarıyla konuyu sınırlandırmayı uygun bulduk.

1. BÖLÜM

TARİH YAZICILIĞI VE TENKİT

1.1.Tarih Yazıcılığı

Tarihin ne olduğuna, nasıl işlediğine dair, insanlar farklı fikirlerde olabilirler. Tarih hakkında ufak bir eğitimden geçmiş bir kimse, tarihi incelemek, sorgulamak için yeterli olur mu yoksa bunun için mutlaka tarihçi mi olmak gerekir, tartışılabilir bir konudur. Tarihçinin araştırdığı dönemden günümüze ulaşmış kitaplardan edindiğimiz tarih bilgisi, o dönemin tarihidir. Yani dönemin siyasi, sosyal vb. unsurları yazarın düşüncelerinde etkili olacaktır. Bu kitaplar ve bunlar aracılığıyla anlatılanlar kesinleşmiş bilgiler olarak anlatılır. Eğer bir kimse bu kesinleşmiş bilgi kalıbından çıkar ve o konuyu kendisi incelemeye başlarsa aslında hiçbir şeyin sandığı kadar kesinleşmiş olmadığını görebilir ve yeni bir bakış açısıyla olaylara bakmaya başlar. Kısacası dogmatiklikten kurtulmuş olur.¹

Tarih yazımının geçmişi oldukça eskiye dayanmaktadır. On dokuzuncu yüzyılla birlikte ise akademik tarihçilik ortaya çıkmıştır. Avrupa’da tarihin, önemli bir bilim alanı haline gelmesinde, dönemin siyasi amaçları için önemli bir kanıt olmasının rolü büyüktür. Dönemin devletleri, üniversitelere, topluluklara ve basın-yayın organlarına gerekli desteği sağlamış, karşılığında da arşivlerden, tarihçilerden kendi uluslarının çıkarları doğrultusunda bilimsel kanıtlar istemişlerdir. Bu sebepten, on dokuzuncu yüzyıl tarihçileri ağırlıklı olarak ulusçu imgeler oluşturmuşlardır. Burada asıl amaç, yeni olan devlete eski bir geçmiş oluşturmaktır. Böylece tarih, ulus oluşumunun merkez noktası olmuştur.Osmanlı Devleti’nin dağılmasından sonra kurulan Türkiye devleti de bir ulus devlet olarak bu yolu izlemiştir.

¹ R.G. Collingwood, *Tarih Tasarımı*, çev. Doç. Dr. Kurtuluş Dinçer, Ankara: Gündoğan, 1996, ss. 37-39.

Ulus devlet olabilmek için ortak bir dile, ortak kültüre ve o ulusun yaşadığı ortak bir bölgeye sahip olmak gerekiyordu. Batı'lı tarihçiler, Türklerin barbar olduklarını, istila ettikleri yerlerdeki kültürleri dağıttıklarını fakat üzerine yeni bir kültür oluşturmadıklarını ve oranın dilini kullandıklarını, kendilerine ait bir yerlerinin, dillerinin ya da kültürlerinin olmadığını ifade etmişlerdir. Bu durumda Türkiye'nin, Batı'nın bu tezini çürütmesi gerekiyordu. Ancak Türk tarihi çok yüzeysel bir biçimde ele alınıyor ve okunan kitaplar da Avrupalı araştırmacıların Türkler üzerine yaptıkları çalışmalar oluyordu. Bu yüzden kültürümüzdeki değerler tespit edilmeli ve kabul görülecek bir biçimde sağlam temeller üzerine oturtulmalıydı.² Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti temelde dine dayalı bir yönetim şekline sahipti. Bu da Osmanlı'daki tarih yazıcılarının tarihin akışının sebep ve sonuçlarını ilahî bir güce atfetmelerini kaçınılmaz kılıyordu.³

Modern tarihçiliğin başlangıcından önce tarih yazarları yazdıkları tarihi, devletin kurucusuna ithafen yazmışlardır. Devletler hükümdar ya da devletin kurucusunun adını taşıdığından millet de o adla anılmıştır. Selçuklu Devleti, Osmanlı Devleti, Selçuklular, Osmanlılar vb. gibi adlandırmalar bu durumun birer örneğidir. Dolayısıyla tarihimize de adları verilmiştir. (Osmanlı tarihi gibi) Bunlardan Selçuklular zamanındaki tarih yazıcılığı; tüm İslam dünyasını içeren, bölgesel olan ve hanedanlara ait olmak üzere üç türde yapılmıştır. Osmanlı dönemi tarih yazıcılığında ise genelde olaylara gerçeklerin yanı sıra efsaneler de karışmış ve olayların temelleri rivayetlere dayandırılmıştır.⁴

Tarihçiler de her insan gibi belli bir yetişme biçimine, kültüre, değer yargılarına sahiptir ve aynı zamandabir dinin, bir ideolojinin mensubu olabilirler. Yaptıkları çalışmalara isteseler de istemeseler de bunu yansıtırlar. Bilgilerini bu olguların süzgecinden geçirerek aktarırlar.

² Yalın Alpay, "Fuat Köprülü'nün Muhafazakâr Ulusal Tarih Tezi Kurgusu", *Muhafazzakâr Düşünce*, sayı 38, 2013, ss. 84-91.

³ Halil Berktaş, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, İstanbul 1983, ss. 23-26.

⁴ Dr. M. Hanefi Palabıyık, "Ord. Prof. Dr. Mehmet Fuad Köprülü İlmî Hayatı ve 'Türkiye Tarihi' Adlı Eseri Münasebetiyle Tarih Anlayışı", *Atatürk Dergisi*, C. 3, 2003, ss. 18-21.

Osmanlı Devleti'ndeki aydınlar bu duruma iyi bir örnektir. Bu aydınlar direkt olarak imparatorluğun hakim sınıfına mensuptur ve kendini o zümreden koparması neredeyse imkansızdır. Bahsedilen aydınlar içerisinden çıkan tarih yazıcıları katı/dogmatik bir düşüncenin etkisinde kalmış olabilirler. Dolayısıyla bu etkiyle doğru orantılı olarak olaylara devlet açısından bakmış ve tarihin bütününe hanedanın yüceliğine indirgemiş olabilirler.

Türkiye'de modern tarih anlayışı, Batılılaşma/çağdaşlaşma çabalarıyla aynı dönemde seyretmiştir. İmparatorluktan cumhuriyete geçiş, İmparatorluk halkı olmaktan ulus olmaya geçiş tarihçiliğe de yansımıştır. Bu süreçte dogmatik tarih anlayışından modern tarih yazıcılığına geçebilmek zor olmuştur.⁵ Tam da burada tezimizin konusu olan Köprülü'nün, tarihçiliği devreye girmiştir. Köprülü, çalışmalarının başlarında değil ancak, ilerleyen safhalarında ulusçu yaklaşımın öncülerinden olmuştur.⁶

Modern tarih anlayışı Türk tarihine, dünya tarihinde bir yer açma çabası olmuştur. Bu doğrultuda yapılan çalışmalar Türk tarihinin, İslam tarihi sınırlarını aşması, peygamberler ve hanedan tarihinden ulus tarihine dönüşmesi; İslamiyet öncesine, Orta Asya'ya gidilmesi sonucu, tarihin bütünlüğü ve devamlılığı fikrinin yerleşmesi, Türk tarihinin laikleşmesini ve dünya tarihinde yer edinmesini sağlamıştır.

Türkiye'de Batılı anlamda modern tarih çalışmalarının öncüleri Zeki Velidi Togan, Yusuf Akçura, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Mükrimin Halil Yinanç, Şemseddin Günaltay, Ömer Lütfi Barkan ve Fuat Köprülü gibi isimlerdir. Bu isimler hem Osmanlı hem de Cumhuriyet dönemine şahitlik etmiş kişilerdir. Dolayısıyla bu tarihçilerin görüşleri, hakikatleri bilmek bakımından önem arz etmektedir.

⁵ Halil Berktaş, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, İstanbul 1983, ss. 23-26.

⁶ Yalın Alpay, "Fuat Köprülü'nün Muhafazakâr Ulusal Tarih Tezi Kurgusu", *Muhafazakâr Düşünce*, sayı 38, 2013, ss. 84-91.

Yusuf Akçura, ulusçu tarih yazma görevini üstlenmiştir. O dönemde Osmanlı Devleti’ni dağılmaktan kurtarmak için ortaya atılan Osmanlıcılık, İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülük fikirlerinden en uygulanabilir görüşün Türkçülük olduğunu savunmuştur. Diğer bir isim olan Zeki Velidi Togan da ulusçu ve Türkçü anlayışla modern tarihçiliği benimsemiştir. Togan, Türk dünyasını tanıtmak ve Orta Asya geçmişi unutmamak için çabalamıştır. Türklerin farklı ataları olduğunu kabul etmemiş, tek bir atadan geldiğini savunmuştur. Bu fikir Türkiye’deki milliyetçi fikre sahip olanlar tarafından kolaylıkla kabul görmüştür.⁷

İnsanlar için geçmiş ve gelecek, bugünlerini tamamlayan birer unsur olmuştur. Bugünkü yaşamda karşılaşılanlar, geçmişe anlam yüklenmesine ortam hazırlamaktadır. Çoğumuz geleceğin bugünden daha iyi, daha güzel olacağına inanırız veya inanmak isteriz. Geçmişe doğru gitmek ise bilinmezliğe doğru bir gidiştir.⁸ Kısacası bugün geçmişin sonucudur ve biz bugün yaşadıklarımızı geçmişle açıklayarak kendimize makul bir neden bulmaya çalışırız.

1.2.Edebî Tenkit

Tenkit adı verilebilecek yazılara kısmi olarak Rönesans Dönemi’nde tesadüf edilmiştir. Ancak eserlerin ya da yazarların bazı yönlerden tek tek incelenmesi ilk kez XVII. yüzyıl münekkitleri tarafından yapılmıştır.⁹

Batı dünyasında 18. yüzyılın ortalarına kadar tartışmasız, yorumsuz kabul edilen bilgiler modernizm hareketi ile tartışılmaya, eleştirilmeye başlanmıştır. İnsanlar, kendilerini ifade edecek yeni anlatım ve yorum biçimleri aramaya başlamışlardır. Modernizmin ilk hareketi genel çerçevesiyle “tepki” olarak nitelendirilebilir.

⁷ Fatma Acun, “Bölüm 4/ Modern Türk Tarihçiliğinin Başlangıcı ve Mehmet Fuat Köprülü”, *Türk Tarihçileri*, ed. Ahmet Şimşek, Ankara: Pegem Akademi, 2017, ss. 65-75.

⁸ Yasin Aktay, *Tarih Bozumu Tarih Sosyolojisi Denemeleri*, İstanbul 2013, s. 279.

⁹ Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi*, İstanbul 1991, s. 69.

Osmanlı'da gerilemenin hızlanması ve yapılan yeniliklerin başarıya ulaşmaması sonucu Batı'ya yönelme başlamıştır ve 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı'yla adeta yeni bir sayfa açılmıştır. Edebiyat, hukuk, psikoloji ve sosyal hayat gibi birçok alanda değişimler yaşanmıştır. Artık eski değerler tartışılmaya başlanmış, elindekiyle yetinmek fikri bir kenara bırakılmış, hayata bakış tarzı değişmiştir. Böylece modernizmin etkisi Osmanlı'da da görülmeye başlanmıştır. Bu değişimler sanata etki etmiş, yeni bir sanat ihtiyacı doğmuş ve klasik edebiyattaki tenkit anlayışı da değişmiştir.¹⁰

Bununla beraber Türk edebiyatı tarihinde gerçek anlamda edebi tenkit Tanzimat'tan sonra başlamıştır. Avrupa fikir ve sanat âlemi ile oluşan münasebetlerden sonra, tenkit memleketimizde duyulmaya ve önem arz etmeye başlayan türlerden biri olmuştur. Bundan sonra, üzerine düşünülmesi gereken bazı mühim meseleler hakkında tenkit ve dolayısıyla açıklama ve karşılaştırma yapma dönemi de başlamıştır.

Bir eser herkeste aynı hissi ve zannı oluşturmayabilir. Aynı eseri okuyan iki ayrı okuyucu da farklı anlamlar çıkarabilir. Zaten tenkitin de özünde, farklı fikirlerin var olması yatmaktadır. Bir kimsenin savunduğu görüşü diğer bir kimse reddedebilir. Her birey bir olaya ya da olguya farklı açılardan bakacaktır. Yazılan eser de yazarın kendi penceresinden kaleme alınmıştır. O eseri okuyan kimseler ise kendi pencerelerinden bakacaklardır. Öyle ki; okuyucu, yazarın kendi eserine yüklediği anlamın dışında bir anlam dahi çıkarabilir.

Buna bir örnek olarak tezimizin başkarakteriyile aynı ismi taşıyan, edebiyat çevirmeni Memet Fuat'ın “Şair-Şiir-Okuyucu”¹¹ adlı yazısında Kemal Özer'in “AĞIT” adlı şiirini yorumlamasını gösterebiliriz. Şiirde bahsi geçen bir anne, bir çocuk ve ölüm döşeginde ölmeyi bekleyen ya da ölmüş bir baba var. Annenin her gün eve geç gelmesi de şiirde önemli bir ayrıntı. Memet Fuat, babanın ölmek üzere veya ölmüş olduğunu ve annenin her gün

¹⁰ Bilge Ercilesun, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Tenkit*, Ankara 1995, s. 1.

¹¹ Memet Fuat, *Düşünceye Saygı*, İstanbul 1960, ss. 59-67.

işe gidip geldiğini, bu yüzden eve geç saatlerde geldiğini söylüyor. Şiirin yazarı olan Kemal Özer ise, babanın ölmüş olduğunu ve annenin her gün sabah çıkıp mezarlığa gittiğini, akşam olunca da mezarlıktan eve döndüğünü söylüyor. Memet Fuat ise bunun üzerine, annenin geçimini sağlamak için çalışmak yerine her gün çocuğunu evde yalnız başına bırakıp mezarlığa gitmesini anlamsız bulduğunu ve annelerde çocuk sevgisinin koca sevgisinden daha üstün olduğunu düşündüğünü ifade ediyor.¹²

İşte bu örnekte de görüldüğü üzere aynı esere farklı yorumlar getirilebilir. Aynı eserden farklı anlamlar çıkarılabilir. Burada yalnızca iki kişinin yorumundan söz ettik, daha fazla kişiden bu şiiri yorumlamalarını isteyecek olursak şüphesiz başka anlamlar da çıkacaktır. Söz konusu bakış açısı ve tenkit olduğunda yazarın yorumu dahî mutlak doğru olarak kabul edilemeyebiliyor.

Bilimsel eleştiriye gelince; günümüzde kural dinlemeyen eleştirmenler vardır. Fakat kuralsız bir sanat düşünülemez. Yenileşme, değişme denilen şey aslında kuralların yenileşmesi, değişmesidir. Yani kurallar yine vardır. Yenileşmeyle bir kuraldan kurtulduk zannedilirken diğer bir kurala doğru koşulur. Sanatta tam bir özgürlük yoktur. Eleştirmen de bunu bildiği için sanatçıyı her zaman takip eder. Sanatçı kuralların baskısından kurtulduğunu sanıp sevinirken, eleştirmen hâlâ kurallar içinde olduğunu hatırlatır. Bu durumda eleştirmenler pek sevilmebilir.

Son dönemlerde yeni bir eleştiri anlayışı olan “Nesnel Eleştiri”nin sanatın arkasından gitmediği, onu karşıladığı ifade ediliyor. Oysa sanatın önünden giden bir eleştiri düşünülemez. Nesnel eleştiri, önemlidir ancak sanatta sanatçının önüne nasıl geçebilir? Eleştiri sanata öncülük ederken, eski eserleri inceler, nasıl yapıldığını gösterir. Yenilikçi sanata bu anlamda öncülük edemeyeceğine göre de herhalde yapılan her yeniliği hoş karşılayacaktır. Bu yüzden eleştiri sanatın arkasından giden bir sanattır. Sanata öncülük eden eleştiri de vardır mutlaka, ancak o eleştiri nesnel

¹²Fuat, *a. g. e.*, ss. 59-67.

eleştiri olmamaktadır. Bu bir çeşit öznel eleştiridir. Sanata bilimsel yöntemlerle yaşanan bir eleştiri değildir.

Aslında “Bilimsel eleştiri” sanata aykırı bir ifadedir. Sanat ile bilim, bir nevi alışveriş içindedir, ancak bilim, sanatı tamamen kapsayamaz, kendine uyduramaz. Örneğin Batı’da; eleştiri sanatla uzaktan, yakından ilgisi olan bilimlerden yararlanıyor, böylece bilimselleşmiş gibi görünüyor sadece bu.¹³

1.3.Tarihî Tenkit

Eleştiride, Tarihsel, Marksist ve Sosyolojik eleştiri gibi yöntemler vardır. Muhakkak ki hepsi birbiriyle bağlantılıdır. Bizim alanımızla asıl alakalı olan tarihsel eleştiri çerçevesinde ise şunları söyleyebiliriz. Tarihsel eleştiride öncelikle okurun geçmiş yüzyıllarda yazılmış olan bir eseri anlayabilmesi ve değerlendirebilmesi için eserin yazıldığı dönemdeki şartları, inançları, hayat görüşü, sanat anlayışı ve gelenekleri gibi konulara vâkıf olması gerekir. Yani o çağa gidebilmeli, yazarın amaçlarını anlayabilmeli ve esere okurun gözleriyle bakabilmelidir.

Hepsinden önce elde bulunan metnin doğru ve eksiksiz olarak tespit edilmesi gerekir. Mesela; birkaç nüshası bulunan bir eserin bütün nüshaları aynı olmayabilir. Bu durumda hepsi karşılaştırılmalı ve doğru metin saptanmalıdır. En çok rastlanan şeylerden bir tanesi de geçmiş yüzyıllarda yazılan eserlerdeki bazı sözcüklerin artık günümüzde anlamını yitirmiş ya da manasının değişmiş olmasıdır. Bununla alakalı açıklamalara yer vererek sorun çözülmelidir.¹⁴

Tarih tenkidi, tarihteki doğruları yanlışlardan ayırmaya yarayan bir yöntemdir. O halde bu yönteme; kural olarak benimsenmiş bilgilerin incelenmesi ve tartışılması üzerine kurulmuş bir metottur diyebiliriz. Bu yöntem ilmî bir usuldür. Çünkü sıkı ve titizdir; kişisel tercihlere ve keyfi yargılara yer yoktur. Yüzyıllarca süregelmiş olan bilgileri, anlayışları sorgular ve varılan yeni neticeyi kabul ettirmek için çaba harcar. Tarih

¹³ Fuat, *a. g. e.* , ss. 45-47.

¹⁴ Moran, *a. g. e.* , s. 70.

tenkidi yapmak için fazlaca azim ve emek gerekmektedir. Ayrıca filoloji, siyaset bilimi, teoloji, sosyoloji vb. birçok bilim dallarından da yardım alır.

Tarih tenkidinin, mevcut bilgilerin akla, mantığa uygun gelmesiyle ve meselenin aşağı yukarı ne olduğunun bilinmesiyle yapılabileceğini düşünenler olabilir. Fakat tenkit daha ileriye gider ve yardımcı ilimlere başvurur, onları yönlendirir, kontrol eder, konuyu kendi araştırma süzgecinden geçirir ve muhakeme eder. Tarih, direkt olarak olgulara ulaşmaz, onları vesikalarla bir bir ortaya çıkarır ve sıralar.

Tarih tenkidi, doğruyu, yanlış, ihtimal dâhilinde olanı, mümkün olanı, mümkün olmayanı, yalancı, inanılmaz olanı ve doğrulanması imkânsız olanı ayırt eder. Sadece hatası olan bir vesikayı ortadan kaldırması yeterli değildir. Doğru olan bir vesikada bile hatalı olabilecek bir hususu fark etmesi, bu yanlışla sürüp gitmesini de engellemesi gerekmektedir.

Bilgi-tarih ilişkisi üzerine durulduğunda, tarihin; insanların geçmişini inceleyen ve onların sosyal eylemlerinin genel çerçevesini sunan bir disiplin olduğu görülmektedir. Tarih, insanlarla onların yaptığını bildiğimiz faaliyetler çerçevesinde alakadar olmaktadır. O, bu faaliyetlerde, sosyal bir değere sahip olan, yani direkt olarak topluma bir etkisi olan şeyleri incelemektedir. Mesela biyografi, ancak okuyucuların akıllarını meşgul etmek amacıyla okudukları, art arda sıralanmış olgulardan ibaret olmaktan öteye gidecek derecede zenginleştiği zaman, hakkıyla tarih seviyesine ulaşabilmektedir. Napoleon, Hudson Lowe'a "Bizim konuşmamız tarihtir"¹⁵ derken, o konuşmanın tarihi gerçeklik olduğunu değil, bu konuşmanın ileriki nesillere aktarılacak tarihi bir bilgi olma niteliğinde olduğunu belirtmiştir.

Niçin yalnızca geçmişin tarihi vardır? Çünkü içinde bulunduğumuz zaman doğru bir değerlendirmeye imkân tanımaz. Değerlendirme yapmak için fazla yakındır. Tarih açısından son şekline ulaşmamıştır. Vûkû bulan hadiseler henüz neticelenmemiştir. O, ancak neticelerini ortaya koyduğu zaman, yani geçmiş olduğu zaman tarih olmaktadır.

¹⁵Léon-e. Halkın, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, Ankara 1989, s. 4.

Tarih bir ilim midir değil midir tartişmaları her zaman olmuştur. O, uygulama yoluyla doğruluğu sorgulanabilen bir Şey değildir. Öngörölere imkân sağlayan normlarla sonuçlanmaz. Örneğin; geğmişte, yok olup giden toplumlar vardır, tarih bunların sayısını verir. Bu toplumlar bazı kanunlar öyle gerektirdiği için mi yok olmuşlardır, yoksa oluşan Őartlara karşı koyamadıkları için mi? Elbette ikincisi. Tarih pek çok bilinmeyenle ve değişkenle doludur. Bu sebepten onun, değişmez kaideler ortaya koymasđ, hem gelecek hem de geğmiş için geğerli olacak neticeler çıkarması zor olmuştur.

Tarihin oluşumu ters yüz edilemez. Her olay kendi neticeleri içerisinde uzayıp gitse ve birbirlerini takip etse de Őartlar hiçbir zaman birbirinin aynı değildir.

Tarih yalnızca, metot, tarih tenkidi ve yardımcı ilimler sayesinde ilmîdir. Bu yüzden, araştırma, açıklama ve kontrol tarzının ciddiliği nedeniyle tarihin bir ilim olduğu savunulabilir. Lucien Febvre, “Tarih, konusu kanunlar keşfetmek olmayan, fakat bize anlama imkanı sağlayan bir ilimdir”¹⁶ diyor.

İnsanlar tarihle niçin ilgilenirler? Eğer insanlar bilinçli ya da bilinçsiz, tarihten ders almak ya da tarih sayesinde zihinlerini hoş bir Şekilde meşgul etmek istemeselerdi, tarih-bilgi ilişkisi ve dolayısıyla tarih tenkidi ortaya çıkmazdı. Kimileri direkt olarak geğmişin kendisine bağlanırken başka kimseler geğmişin ilerleme ve olgunlaşmadaki rolü hakkında incelemeler yapmaktadırlar. Yani kimileri tarihte kendi fikirlerine uygun birtakım kanıtlar yahut durumlar ararken, kimileri ise tarihten sorularına bir açıklama beklemektedirler. Buna göre, tarihe duyulan ilginin sebepleri çok çeşitlidir.

İnsanın o merak edilen karmaşık yapısı ve dolayısıyla yeryüzünde bulunduğu müddetçe yol açtığı farklı durumlar, tarihe ilgi duymak için önemli bir neden olmuştur. İlmî anlayışla yazılan eserlerde tarihçiler yazılarını sağlam temeller üzerine oturtmuş, yöntemlere sıkı sıkıya bağlı

¹⁶Halkın, *a. g. e.*, s. 7’den naklen. Bkz. L. Febvre, *Combats pour l’histoire*, Paris 1953, s. 117.

kalmış ve sonuçlarını daima kontrol etmişlerdir. Tarihi tenkitte öznel yargılara yer verilmemiştir ve tenkit, tarihi ilmî yapan unsurlardan bir tanesidir.

Paul Valéry “Tarih bize önceden görme imkanı pek vermez, fakat zihnin bağımsızlığı ile ortak olduğundan bizim daha iyi görmemize yardım edebilir”¹⁷ diyor. Geleceği tasavvur edebilmek için tarihi bilmek mecburiyetindeyiz. Tarih yoksa ne geçmişin manası, ne de geleceğin tasavvuru söz konusudur. Tarih üzerinde düşünmek, fikir yürütmek, tenkit zihniyetinin oluşmasına, biçim kazanmasına katkıda bulunur. Tarihte kaynakların tenkit edilmesine gelince; öncelikle kullanılacak olan kaynağın güvenilir olması gerekir. Mesela; gerçek mi, sahte mi ya da üzerinde tahrifat yapılmış mı araştırılmalıdır. Sahte ya da kimi amaçlar uğruna üzerinde değişiklik yapılmış kaynaklar, çalışmalarda kullanıldığında ortaya çıkan eserin güvenilirliğine ve ilme zarar verecektir.

Mübahat Kütükoğlu¹⁸ tenkidi “Dış Tenkit” ve “İç Tenkit” olmak üzere iki grupta toplamıştır. Buna göre;

Dış Tenkit: İlk olarak, eserin adı ve yazarı tespit edilir. Aynı zamanda eserin adı, yazarı ve yazıldığı tarihin bilinmesi önemlidir. Bu süreçte eserin birinci veya ikinci elden bir kaynak olup olmadığı tespit edilir. Birden fazla kopyası yapılmış olan eserlerin nüsha farklılıkları ve kopyalanış zamanlarını tespit etmek de önem arz eder.

Yazarın isminin ve eserin yazıldığı tarihin bulunmadığı eserlerin yazılış tarihlerinin tespit edilebilmesi, o yazar hakkında yeteri kadar bilgi olup olmadığına bağlıdır. Müellifin biyografisi hakkında yeterli bilgi olması, yazılan eser tarihinin tespit edilmesini oldukça kolaylaştıracaktır. Bazı durumlarda belli bir şahıs için kullanılan unvan, rütbe, lakap veya bazı sıfatlar, tarihlendirmede önemli ipuçları verebilir. Örneğin; bir kişiden merhum diye söz ediliyorsa eserin en erken hangi tarihte telif edildiği tespit edilebilir. Bu tür kayıtların olmadığı durumlarda ise çok daha dikkatli

¹⁷Halkın, a. g. e. , ss. 8-9’den naklen. Bkz.P. Valéry, *Variété*, Paris 1934, C. 1, s. 165.

¹⁸Mübahat S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, İstanbul 2001, ss. 28-35.

davranmak ve eseri ciddi tetkikten geçirerek ipuçları yakalamak gerekir. Kâğıdın cinsi, yazının karakteri gibi faktörler de tarihlendirmede önemli ipuçları verir. Eserin yazıldığı yeri tespit etmek için; eğer bununla alakalı bir bilgi yoksa eserin dil ve şive özelliklerinden veya yazının karakterinden bazı tahminlerde bulunulabilir.

İkinci olarak kaynak tahlili yapılır. Öncelikle eserin orijinalliğinin tespit edilmesi gerekir. Birinci elden bir kaynakta yazar, eğer faydalandığı eserlerin isimlerini veriyorsa sağlıklı bir aktarım yapıp yapmadığı kolayca tespit edilebilir. Fakat yazar, yararlandığı kaynakların isimlerini vermiyorsa, o zaman eserin içerdiği konular hakkında ana kaynak olan eserlere bakılmalıdır. Bu kaynaklardan ne kadar doğru bir faydalanma sağlanmış karşılaştırmalar yapılarak bakılmalıdır.

Üçüncü olarak belgelerin tenkidi yapılır. Tarihçilerin yararlandığı malzemeler yalnızca kitaplar değildir. Aynı zamanda arşiv belgeleri de önemli birer ana kaynak olduklarından, kullanılmadan önce onların da değerlendirilmesinin yapılması faydalı olacaktır.

İç Tenkit: İlk olarak müellifin tenkit edilmesi gelir. Bir eserin içinde bulunan mevcut bilgilerin sağlıklı olduğuna karar verebilmek için, yazarının kişiliği, fikirleri, inançları, vb. konular üzerinde durmak gerekir. Tarafsız bir kalemden çıkan bir eser olup olmadığına böylece karar verilebilir. Yazarın doğru bilgi verdiğine kanaat getirmek için belirli bir eğitim ve kültür düzeyine sahip olması ve tarafsız bir kimse olması gerekir. Dînî inanç veya siyasi görüş konularında taraftarlık derecesinde hassasiyetleri var ise objektif bir yaklaşım sergilemesi beklenemez.

İkinci olarak; olayların tenkidi yapılır. Diğer eserlerle kıyaslanarak bilgilerin doğrulukları sorgulanmaya çalışılır.

Üçüncü ve son olarak da eserin kıymeti hakkında hüküm verilir. Eğer araştırılan eserdeki olaylar, o dönemin bilinen diğer kaynaklarıyla uyuyorsa o zaman eserde verilen bilgilerin güvenilirliğinden emin olunabilir. Fakat diğer eserlerde yer alan bazı olaylara bu eserde yer verilmemişse ya da tam aksine diğer eserlerde bulunmayan olaylara yer verilmişse, bunun

sebeplerinin araştırılması gerekir. Karşılaştırılan iki kaynak arasında farklılıklar olsa da, her ikisinin de mantıklı ve göz ardı edilemez olması da mümkündür. Bu durumda her iki fikir ya da görüşe de yer verilerek münakaşasının yapılması en doğru karar olacaktır.



2. BÖLÜM

İLMÎ HAYATI

Mehmet Fuat Köprülü, 1890 tarihinde İstanbul'da doğdu. İlk öğrenimini Yerebatan semtindeki Ayasofya Merkez Rüşdiyesi'nde yaptı. Burayı bitirdikten sonra Mercan İdâdîsi'ne girdi. İdâdî'de aldığı derslerin yanı sıra Fransızca ve Arapça öğrenmeye, Farsça dersleri almaya başladı. 1905 yılında Sultan Abdülhamid için yazdığı methiye; Mehmet Fuat Köprülü'nün basılan ilk şiiri oldu.

Köprülü 1907 senesinde Mercan İdâdîsi'ni bitirdikten sonra İstanbul Dârülfünunu'nun Mekteb-i Hukuk bölümüne girdi. Kültürlü bir ailede dünyaya gelmesinin şansıya, üniversiteye başlamadan önce de kitap ve kütüphaneyle iç içe oldu.¹⁹ Üçüncü sınıfta iken buradaki eğitimi yetersiz gördüğü için mektepten ayrılıp kendi kendini yetiştirmeye karar verdi. Aldığı özel derslerle Fransızcasını ilerletti. Evinde babasının kütüphanesinde Osmanlı vakanüvislerinin eserlerini okumaya başladı. Tarihe olan ilgisi daha bu dönemde yöneldiği eserlerden belli oluyordu. Bir yandan Fransız edebiyatı başta olmak üzere diğer Batı edebiyatlarını incelerken; diğer yandan Batılı fikir adamlarının eserlerini okudu.²⁰ Auguste Comte, Saint-Simonism, D'Alembert ve pragmatist filozofların eserlerini okudu. Sosyolojiye de ilgisi vardı. "İlm-i İçtimâ" adlı sosyoloji kitabını yazdı. Hobbes, Voltaire, Rousseau, John Stuart Mill, Spencer, Comte ve Hegel'i birer birer tetkik etti. Tarih felsefesi üzerine yaptığı çalışma çerçevesinde; Vico, Montesquieu, Herder, Kant, Bougelé, Marx ve Engels'in eserlerini inceledi.²¹

Fuat Köprülü'nün 1905 yılında yazdığı şiirlerle basın hayatı başlamıştır. Aruz vezniyle kaleme aldığı bu ilk şiirleri *Musavver Terakki* adlı mecmuada

¹⁹ Dr. M. Hanefi Palabıyık, "Ord. Prof. Dr. Mehmet Fuad Köprülü İlmî Hayatı ve 'Türkiye Tarihi' Adlı Eseri Münasebetiyle Tarih Anlayışı", *Atatürk Dergisi*, sayı 3, 2003, s. 10.

²⁰ Ömer Akün, "Mehmed Fuad Köprülü", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 28, ss. 471-475.

²¹ Cemal Köprülü, "Fuad Köprülü'nün İlmî Şahsiyeti, Türk Kültüründeki Rolü ve Bazı Hatıralar", *Türk Kültürü*, sayı 81, Temmuz 1969, ss. 635-637.

yayınlanmıştır. Şiirlerden ikisinin Abdülhamid adına, diğer ikisinin de ramazan ayı münasebetiyle yazıldığı görülmektedir. Bu şiirlerde Abdülhamid'in doğum yıldönümü sebebiyle sultana hitaben yazılan hem tebrik hem de ramazan ve muharrem aylarının gelişi nedeniyle dini içerikli mevzuların vs. ele alındığı görülmektedir.²²

1908-1913 yılları arasında birçok şiiri çeşitli dergi ve mecmualarda yayınlanmıştır. Bu mecmualar arasında bilhassa *Servet-i Fünûn* dergisinin ayrı bir yeri vardır. II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte Osmanlı basın yayın hayatında fevkalade bir hareketlilik yaşanmaya başlanmıştır. Pek çok dergi, basın yayın hayatına girmiştir. Birçoğunun sanat endişesi gütmeyen yalnızca siyasi nitelikte oluşu karşısında *Fecr-i Âtî* edebiyat akımı bir tepki olarak doğmuştur.

Fecr-i Âtî topluluğunun 20 Mart 1909'da kurulmasının resmen ilânından önce *Servet-i Fünûn* mecmuası Köprülü'nün birkaç makalesini basmıştır. Mecmuanın 24 Şubat 1910'da *Fecr-i Âtî Encümeni Edebîsi Beyannâmesi* ile programını ve gerçekleştirmek istediği amaçlarını ilân eden topluluğa kapılarını tamamıyla açması Mehmet Fuat'a meziyetlerini ortaya koymak için bir şans olmuştur. *Servet-i Fünûn* mecmuası, artık yalnız şiir yazmakla kalmamış, neredeyse her haftaki sayısına edebiyat, felsefe ve estetik konularını işleyen makaleler ve tenkit yazıları yazan Köprülü'nün fikrî açılımında mühim bir rol oynamıştır.²³

Köprülü'nün başka araştırmacılar tarafından takdir edildiği veya yaklaşımları tutarsız bulunarak eleştirildiği de olmuştur. Bu olumlu ya da olumsuz eleştiriler içerisinde Köprülü'nün tarih yazıcılığında bir "Kült" olup olmadığı tartışılmıştır. Ahmet Yaşar Ocak'a göre Köprülü bir "Kült"tür. Ocak, Köprülü'nün kült olmasını; daha önce tarihin hiç değinilmemiş alanlarında araştırmalar yapmasıyla, modern tarihçilik

²² F. A. Tansel, "Doğumunun 78. Yıldönümü Münasebetiyle Prof. Dr. Fuat Köprülü'nün İlk Yazısı, Basın Hayatının Başlangıcına Dair Bilgimizi Düzeltten ve Tamamlayan Yeni Notlar", *Bellekten*, C. XXXIII, sayı 129, Ocak 1969, ss. 43-52.

²³ "Fecr-i Âtî Encümeni-i Edebîsi Beyannamesi", *Servet-i Fünûn*, C. XXXVIII, aded 977, 11 Şubat 1325/14 Safer 1328, s. 227.

metodunu kullanmasıyla, gerek Avrupa gerekse Türkiye'deki meslektaşlarını sağlam delillerle eleştirmesiyle ve bu anlamda Allah vergisi bir kabiliyete sahip olmasıyla açıklamıştır.²⁴

Türk tarihiyle uğraşan araştırmacılar için Köprülü'nün çalışmaları kaynaklık etmektedir. Eserlerinin birçok dile çevrilmesi de onun çalışmalarının dünya açısından önemini ortaya koymaktadır.²⁵ Hail İnalıcık'a göre de Köprülü, dünya ilim aleminde Türk edebiyatı tarihi ve Türk din tarihi üzerinde bir otorite sayılmaktadır. Halil Berktaş'a göre ise Fuat Köprülü, modern Türkolojinin en önde gelen ismidir. Çünkü günümüzde Türk tarihi ile ilgili yazılabilenler, Köprülü'nün Türk tarihindeki bütünlüğü sağlayarak yazdığı eserleri sayesinde ortaya çıkmıştır.²⁶

Köprülü'nün yazılarının, takdirlerin yanı sıra olumsuz eleştirileri de üzerine çekmesinde öncelikli olarak, yazılarındaki iddialı, kararlı tutumu ve tek bir saha ile sınırlı kalmayıp diğer sahalara ait konulara da girmesi etkili olmuştur. Köprülü hakkında yapılan bazı tenkitlerde onun, Mekteb-i Hukuk'ta başarısız olduğu ve hatta bu sebepten okulu bıraktığı iddia edilmiştir. İlerleyen yıllarda Köprülü'yü adeta düşmanı gibi gören Ali Emîrî Efendi de Mekteb-i Hukuk'u bitirememesinden ötürü ondan "sâbık idâdî mezunu Kiblelizâde"²⁷ diye söz etmiştir.

Köprülü, Tolstoy'un ölümü sebebiyle bir yazı²⁸ yazmıştır ve bunun üzerine, Mehmet Akif Ersoy, *Sırat-ı Müstakîm*'de çıkan bir makalesinde²⁹ Mehmet Fuat Köprülü'yü tenkit etmiştir. Hatta bu tenkitler

²⁴ Ahmet Yaşar Ocak, "Post Mortem' Eleştirilerin Odağında 'Kült' Bir Tarihçi: Fuat Köprülü" *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C. 2, sayı 4, 2016, ss. 1-3.

²⁵ Ahmet Yaşar Ocak, "Bugünün Dünya ve Türkiye Tarihçiliğinde Fuat Köprülü Ne İfade Ediyor?", *Vakıflar Dergisi*, sayı 46, Aralık 2016, ss. 181-186.

²⁶ Halil Berktaş, "Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü", İstanbul 1983, ss. 80-94.

²⁷ Nuri Sağlam, "Ali Emîrî ile Mehmet Fuad Köprülü Arasındaki Münakaşalar – 2, *İlmi Araştırmalar*, sayı 11, İstanbul 2001, s. 89-98'den naklen. Bkz. "Yine Sabık Köprülüzade Fuad Bey", *Osmanlı Tarihi ve Edebiyat Mecmuası*, nr. 8, 31 Teşrinievvel 1334, ss. 143-153.

²⁸ "Musahabe-i Edebiye: Tolstoy", *SF*, 18 Teşrinisani 1326/29 Zilkade 1328, C. XL, aded 1017, ss. 51-58.

²⁹ Abdülkerim Asılsoy, "Türk Modernleşmesi Öncülerinden Fuat Köprülü: Hayatı, Eserleri ve Fikirleri" İstanbul 2008, s. 29'dan naklen. Bkz. Mehmed Akif Ersoy, "Hasbihal 2", *Sırat-ı Müstakîm*, C. V, aded 120, 9 Kanunievvel 1326/20 Zilhicce 1328, ss. 264-266.

öyle bir hâl almıştır ki Köprülü'yü intihal yapmakla suçlamaya kadar gitmiştir.

Köprülü'nün çoğu eserinin yapı taşı olan ulusçu düşüncesi, başlarda tam tersidir. 1913 yılına kadar "Sanat sanat içindir" anlayışını benimsemiş ve savunmuştur. Çalışmalarında estetik odaklı ve bireyci bir tutum sergilemiştir. Siyasal anlamda ise Osmanlıcı bir düşünce yapısına sahiptir. 1913'ten sonra keskin bir dönüşle ulusalcılığa yönelmiştir. Bunda hem Balkan Savaşları sonrası oluşan Türk ulusalcılığının, hem de Ziya Gökalp ile tanışmalarının etkisi olmuştur. Gökalp'e göre ulusal ruhun kendi kültürümüzü yaratabilmesi için yabancı unsurlardan kurtulmak gerekmektedir. Köprülü'ye göre ise tarih, geçmişte meydana gelen her türlü olayların tümü ve insanların düşünceleri ile faaliyetlerinin toplamının açığa çıkmasıdır. Bu sebeple, tarihi yalnızca siyasi yaşam değil, aynı zamanda yaşayan, düşünen ulus oluşturur.³⁰

Köprülü'nün sahip olduğu tenkit zihniyeti ve bu konudaki kabiliyeti, *Fecr-i Âtî* yıllarında öne çıkan bir yanı olmuştur. Bu tenkit kabiliyeti, *Genç Kalemler*³¹ mecmuasının ortaya attığı yeni lisanla alakalı düşünceye karşı girdiği münakaşalarda daha da belirginleşmiştir. Yazı dilinden Arapça ve Farsça terkiplerin çıkarılmasına yönelik teklifleri, dile müdahale etmek olarak görmüştür. Estetik yönden doğuracağı uygunsuzluk ve olumsuzlukların üzerinde durmuş, dilin müdahale etmeye gelmeyecek bir varlık olduğunu savunmuş ve yeni lisancılara tezini çürütmeye çalışmıştır.

Genç Kalemler mecmuasının yeni lisan ve millî edebiyatla alakalı tezlerine karşı giriştiği bu fikir mücadelesi ve Ziya Gökalp'le yakınlaşması, Köprülü'nün düşünce ve tutumunda Türkçü düşünüş doğrultusunda ilerlemesine etken olmuştur. Aslında kendisi de yazı dilinin bir sadeleşme

Bu makale yeni harflerle şu eser içinde de yer almıştır. *Açıklamalı Mehmed Akif Külliyyatı*, haz.: İsmail Hakkı Şengüler, İstanbul, C. V, ss. 115-122.

³⁰ Yalın Alpay, "Fuat Köprülü'nün Muhafazakar Ulusal Tarih Tezi Kurgusu", *Muhafazakar Düşünce*, sayı 38, Ekim-Kasım-Aralık 2013, ss. 84-94.

³¹ Hüseyin Çelik, "Genç Kalemler", *DİA*, 1996, C. 14, ss. 21-23.

süreci içine girmiş olduğunu kabul etmiştir, ancak bu sürecin doğal ilerleyişine müdahale etmeyi doğru bulmamıştır.

Fuat Köprülü'nün Türkçü cephede yer almasıyla birlikte şiirinde ve edebî yazılarında değişiklikler meydana gelmiştir. Önceleri, hararetle savunduğu aruz vezni ve Arapça-Farsça tamlamalar olmadan olamayacağını söylediği şiir dilini savunurken daha sonraları önceden karşı çıktığı hece veznini ve terkipsiz ifadeleri benimsemiştir. Balkan Harbi ve uğranılan yenilgilerin etkisiyle “Ümit ve Azim” makalesini³² yazmıştır. “Türk’ün Duası”³³ adlı şiiri ise onu takip etmiştir. Bunlar yazı dilini sadeleştirmesinin açıkça görüldüğü ilk yazıları olmuştur. Köprülü, *Türk Yurdu Dergisi*'nde yer alan “Türk’ün Duası” adlı şiirinde bir yandan ihtişamlı göstermek içinterkipli ifadeler kullanırken, diğer yandan şiirinde aruz veznine ve terkipli ifadelerle son vermek üzere olduğunu hissettirmiştir. Türkçü düşüncenin izleri şiir boyunca oldukça belirgindir. “Ümit ve Azim” adlı makalesinde Balkan Harbi sırasında yaşanan felaketler karşısında dik durmayı, ümitli, azimli ve metanetli olmayı tavsiye etmiştir.

Köprülü 1910 ile 1913 yılları arasında çeşitli okullarda öğretmenlik yapmıştır. Mercan ve Kabataş liselerinde edebiyat, İstanbul Lisesi'nde Türkçe ve edebiyat, Galatasaray Lisesi'nde de edebiyat öğretmenliği yapmıştır.³⁴ Ayrıca Fuat Köprülü bu senelerde “Malumat-ı Edebiye”, “Milli Tarih”, “Türk Dilinin Sarf ve Nahvi”, “Kıraat-ı Edebiye”, “Milli Alfabe”, “Milli Kıraat”, “Mektep Şiirleri”, “Yeni Osmanlı Tarihi” gibi ders kitapları hazırlamıştır. “Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar” adında 1919 yılında yayımladığı kitabının, Türk edebiyatı tarihi, din tarihi ve Türk kültür tarihinde bir devir açtığı kabul edilmiştir.³⁵

³² Mehmet Fuat Köprülü, “Ümit ve Azim”, *TY*, yıl: 2, nr. 8, 24 Kânunusâni 1328, ss. 240-247.

³³ Mehmet Fuat Köprülü, “Türk’ün Duası”, *TY*, yıl: 2, nr. 10, 21 Şubat 1328, s. 289-296; nr. 11, 8 Mart 1328, ss. 324-330.

³⁴ F. A. Tansel, “Memleketimizin Acı Kaybı Prof. Dr. Fuat Köprülü”, *Belleten*, C. XXX, sayı 117, Ocak 1966, s. 622.

³⁵ Halil İnalçık, “Türk İlimi ve M. Fuad Köprülü”, *Türk Kültürü*, yıl 6, sayı 65, Mart 1968, s. 291.

Köprülü, tarihi bir bütün olarak ele almış, bunu “Türk Edebiyatı’nda İlk Mutasavvıflar”³⁶ adlı eserinde kendisi de dile getirmiştir. Çalışmalarında yalnızca bilgi yığını yapmamış, bilimsel metodları da ustaca uygulamıştır.³⁷Türk tarihini bir bütün halinde yeniden ortaya çıkarmak ve Türk toplumunun zaman içinde ne gibi değişimlere uğradığını tespit edebilmek için Tarih ilminin farklı alanları hakkında da yazmaya ihtiyaç duymuştur. Bu çalışması esnasında kaynakların ne kadar yetersiz olduğunu görmüştür. Bu durum Köprülü’yu kendi memleketinde meydana gelmiş olan hadiselerin doğruluğunu araştırmaya yöneltmiştir. Bu amaçla çıkardığı *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi* adlı mecmuada çalışmalarını gerçekleştirmiştir. “Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülahazalar”³⁸ isimli yazısını bu dergide yayınlamıştır. İsminden de anlaşılacağı üzere bahsi geçen bu tesir gerçekten var mıdır, var ise ne kadardır gibi hususlar üzerine yanlış bilgileri düzeltmeyi ve eksikleri tamamlamayı amaçlamıştır.³⁹

2.1.Tenkitchiliği

1913 yılında kaleme aldığı “Bizde Tenkit” adlı yazısı, Köprülü’nün ilk yazıları arasında yer almaktadır. Sonraki tarihlerde ise ilmi hayatı boyunca Türkiye’de edebiyat ve tarih hakkında neredeyse yazılmış tüm mühim eserleri tenkit etmiştir. Türk tarihi alanında yeni ufuklar açmıştır. Hatta Türk tarih ve edebiyatına dair Batı âlimlerinin yazdıkları yazıları da tenkit etmiş, onlara da fikirlerini kabul ettirmeyi büyük oranda başarmıştır. 1935’te Sorbon Üniversitesi’nde Türk Tetkikleri Merkezi açık derslerinde ilmî tenkit konusunda verdiği örnekle Fransız âlimlerinin dikkatini çekmiştir. Bu

³⁶ Ord. Prof. Dr. Fuad Köprülü, “*Türk Edebiyatı’nda İlk Mutasavvıflar*”, Ankara 1976, ss. 1-7.

³⁷ Prof. Dr. Mustafa Arslan-Yrd. Doç. Dr. Mehmet Surur Çelebi, “Kültür Araştırmalarında Yüz Yıllık Ufuk: Fuat Köprülü ve Metodolojisi”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. 16, sayı 2, s. 21.

³⁸M. Fuat Köprülü, “Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülahazalar”, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C. 1, s. 313.

³⁹Abdülkerim Asılsoy, “*Türk Modernleşmesi Öncülerinden Fuat Köprülü: Hayatı, Eserleri ve Fikirleri*”, İstanbul 2008, s. 38’den naklen. Bkz. *Alcune osservazioni intorno all’influenza bizantine sulle istituzioni ottomane*, Istituto per l’Oriente, 1953, 174 p.

derslerde özellikle ele alınan mesele, Osmanlı İmparatorluğu'nun menşei meselesidir. Fransa'nın önemli bir ilim dergisinde Lucien Febvre'nin

Bu dersler Fuat Köprülü'yü metin tenkidi işlerinde tecrübeli bir allâme, gelenekçi elkitaplarımızın tasasız bir şüursuzlukla kaydetmekte oldukları pek çok yanlış ve iltibasları düzeltmesini bilen bir ilim adamı olarak göstermektedir.⁴⁰

şeklindeki yazısı bu durumu kanıtlar niteliktedir.

Köprülü, Türk tarihi ve edebiyatına dair yanlış bulduğu görüşleri tenkit etmiş ve düzeltmiştir. 1940 yılında bizzat şunları yazmıştır:

Daha ilk günden başlayarak bu araştırmalarımda tarih tetkiklerinin ilmî ve objektif usullerinden ayrılmamaya ve Garp tarihçilerinin Türkler hakkındaki indî ve menfi hükümlerini sırf objektif usulle tenkide çalıştım⁴¹

Köprülü'nün tenkitleri karşısında âlimler ya susmuşlar ya da yetersiz bulunan cevaplar verebilmişlerdir. O'nun ilim konusunda oldukça titiz davranması ve çok zor beğenmesi "Tenkitçi Köprülü"nü meydana çıkarmıştır. Tenkitleri hem kuvvetli hem de sert olmuştur. Bu, her şeyi beğenmeyen ve eserleri büyük bir titizlikle inceleyen ilim adamının, tenkit yönünün bu denli gelişmiş olması pek tabiidir. Köprülü'nün öğrencisi, ondan bizzat ders almış olan M. Altay Köymen, hocasının titizliğini şu sözlerle anlatıyor:

Eser yazan her büyük ilim adamı gibi, Köprülü de öğrencisine kendi araştırmalarını öğretmeye ve kavratmaya çalışırdı. Eserlerini ya kendisi teksir eder veya öğrencilerinden birine okutarak, gereken yerde, gerekli açıklamayı ve yorumu yapardı. Bu arada eserlerinde ileri sürdüğü fikirler, öğrencileri tarafından nadir de olsa tenkit edildiği zaman, büyük bir anlayış ve hoşgörü ile karşılar ve hiç kızmazdı. Ancak onun takrirlerinden fazla, seminerleri faydalı olurdu. Seminerlerde araştırma metoduna dair temel bilgileri verdikten sonra, örneklere geçer; yabancı dillerde yayımlanmış kendi yazılarını veya başka ilim adamlarının yazılarını dil bilen

⁴⁰ Halil İnalçık, "Türk İlimi ve M. Fuat Köprülü", *Türk Kültürü*, S. 65, Mart 1968, s. 290'dan naklen.

⁴¹ A. g. m., İnalçık, s. 290, 291.

öğrencilerine tercüme ettirir ve tenkit edilmesini isterdi, tabii son sözü kendisi alır fikirlerini söylerdi. Bazen de öğrencilerine verdiği araştırma denemeleri tartışılırdı. Tartışmalar resmi ders saatini çok aşardı.⁴²

Köprülü, tenkiti oldukça önemsemiş, kendi yazılarını dahi yayınlamadan önce hem içerik hem de teknik bakımdan defalarca incelemiştir. Bu yaklaşımını öğrencilerine de aşılamıştır. Hiçbir bilgiyi ve fikri olduğu gibi kabul etmeyi doğru bulmamıştır. Bu sebeptendir ki, hem öğrencileri hem de ilim adamları için Köprülü'nün beğenisini kazanmak oldukça zor olmuştur. Z.V. Togan, M.H. Yınanç, A.N. Kurat gibi tarihçilerin; S.M. Arsal, Yusuf Ziya Özer gibi hukukçuların ve C.I. Hırat, F. Babinger ve P. Wittek gibi yabancı ilim adamları da Köprülü'nün tenkitleri karşısında yanıtsız kalmışlardır. Hatta öyle ki; Köprülü, bu çok zor beğenmesi sebebiyle, Ankara'da sadece 4 kişiye doktor unvanı vermiştir. Bunların ilki Prof. Dr. Osman Turan, sonuncusu da Prof. Dr. M. Altay Köymen'dir.⁴³

Köprülü, mühim bulduğu eserleri ve ilmine değer verdiği yazarları dikkatle takip etmiştir. Arpça ve Farsçanın yanında Fransızca'yı da bilmesinin getirisiyle Fransızca roman ve hikâyeler tercüme etmiştir. Nouvelles Litteraires'i, Revue des deux-Mendes ve Mercure de France mecmualarını, Faguet'nin Propos Literaires'ini, Anatole France ve Jules Lemaitre'in Külliyyat'ını ve tenkit kitaplarını dikkatle takip etmiş, okuduğu eserler arasında karşılaştırmalar ve analizler yapmıştır. Sübjektif intibalara kıymet veren empresyonist tenkitçileri de zevkle okumuştur. Böylece tenkit ve tahlilin türlü tarzlarını tetkik etmiştir.⁴⁴

Bazı yazarların tenkit yazılarının, sonraları münakaşaya dönüştüğü görülmüştür. Mehmet Fuat Köprülü de bir hayli tenkit yazısı yazdığından dolayı, kimi zaman bu tenkitlerine cevap gelmiştir. Döneminin ilmî

⁴² Osman Turan, "Türk İlminin Âbidesi: Prof. Fuat Köprülü", *Türk Kültürü*, sayı 47, Eylül 1966, s.941.

⁴³ M. Altay Köymen, "Prof. Mehmet Fuat Köprülü -2-", *Milli Kültür*, C. 2, sayı 12, Mayıs 1981, ss.15-16.

⁴⁴ Cemal Köprülü, "Fuat Köprülü'nün İlmi Şahsiyeti, Türk Kültüründeki Rolü ve Bazı Hatıralar", *Türk Kültürü*, sayı 81, Temmuz 1969, s.636.

şahsiyetleriyle karşılıklı tenkitleşmelerinin sonucunda, münakaşa noktasına varılmıştır. Hüseyin Dâniş bu şahsiyetlerden bir tanesidir. Köprülü, Hüseyin Dâniş'in yazdığı "İran Tarih-i Edebiyatı"⁴⁵ adlı eseri üzerine Dâniş ile münakaşaya girmiştir. Köprülü bu münakaşaların ufak birer kısmını örnek göstererek tekrar bir açıklama getirmiş ve bunları "Bugünkü Edebiyat" adlı eserinde "Hüseyin Dâniş Bey'e"⁴⁶ başlığı altında toplamıştır.⁴⁷

Öne çıkan bir diğer münakaşası da Ali Emîrî Efendi ile olmuştur. Ali Emîrî Efendi ile Köprülü'nün zıtlaşmalarına birçok etken sebep olmuştur. Bunlar, Ali Emîrî Efendi'nin şahsî ve edebi özellikleri, Köprülü'nün gençlik yıllarında kaleme aldığı yazıların genel özellikleri, Ali Emîrî'nin bu yazılara bakış açısı ve sairedir. Köprülü'nün henüz 23 yaşında iken *Tasfir-i Efkâr*'da çıkan "Musahabe"⁴⁸ genel başlıklı yazılarıyla, *Tanin* gazetesinde "Türk Edebiyatı Tarihi"⁴⁹ genel başlığı altında yayımladığı makalelerinde tarih, edebiyat, ictimaiyat, felsefe, tabîiyat, riyaziyat gibi alanlar hakkında yaptığı olumsuz ve ümitsizce tenkitler hem Ali Emîrî Efendi'nin hem de diğer ilim adamlarının dikkatini çekmiştir. Bu ve buna benzer yazmaya devam ettiği yazıları neticesinde Ali Emîrî Efendi "Millet Kütüphanesi Ne Suretle Teşekkül Etti" adlı yazısında Köprülü için "*Eslâf-ı izamımıza dair hakikate*

⁴⁵ Hüseyin Dâniş, "İran Tarih-i Edebiyatı", Matbaa-i Âmire, 1332.

⁴⁶ Mehmed Fuad Köprülü, "Bugünkü Edebiyat", İstanbul 1924, ss. 161-192.

⁴⁷ Tahsin Yazıcı, "Hüseyin Dâniş", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, yıl 1998, C. 18, ss. 540-541.

⁴⁸ Nuri Sağlam, "Ali Emîrî Efendi ile Mehmed Fuad Köprülü Arasındaki Münakaşalar-1", *İlmi Araştırmalar*, İstanbul 2000, sayı 10, s. 116'dan naklen. Bkz. Köprülüzade Mehmed Fuad, "Mânâ-yı Teceddüd", *Tasfir-i Efkâr*, nr. 661, 1 Rebiulevvel 1331/26 Kânunisanı 1328-8 Şubat 1913, s. 2; "İntibâh-ı Millî", *Tasfir-i Efkâr*, nr. 671, 11 Rebiulevvel 1331/5 Şubat 1328-18 Şubat 1913, s. 2; "Yeis ve Nevmîdî" *Tasfir-i Efkâr*, nr. 789, 10 Receb 1331/2 Haziran 1329-15 Haziran 1913, s. 2; "Maziye Hürmet", *Tasfir-i Efkâr*, nr. 804, 28 Receb 1331/20 Haziran 1329-3 Temmuz 1913, s. 2; "Kütüphanelerimiz", *Tasfir-i Efkâr*, nr. 813, 7 Şaban 1331/29 Haziran 1329-12 Temmuz 1913, s. 2; "Fedakârlık", *Tasfir-i Efkâr*, nr. 871, 12 Şevval 1331/1 Eylül 1329-14 Eylül 1913, s. 2.

⁴⁹ A. g. m., Sağlam, s. 116'dan naklen. Bkz. Köprülüzade Mehmed Fuad, "Tetebbu Usulü", *Tanin*, nr. 1951, 4 Receb 1331/16 Mayıs 1330-29 Mayısıfrençi 1914, s. 3; "Tetebbu'da Gaye", *Tanin*, nr. 1958, 2 Receb 1332/28 Mayıs 1330-5 Haziranıfrençi 1914, s. 3; "Eski İstanbul ve Şairlerimiz", *Tanin*, nr. 1965, 18 Receb 1332/20 Mayıs 1330-12 Haziranıfrençi 1914, s. 3.

gayr-ı muvafık makalelerini gördükçe teessür ve nefretim artıyordu."⁵⁰ diye bahsetmiştir. Daha sonraları Ali Emîrî Efendi 1918'de çıkarmaya başladığı *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*'nda Köprülü'ye ağır tenkitlerde bulunmuştur. Ve bu gibi tenkitleşmeler devam etmiş, Ali Emîrî Efendi'nin "Üstad-ı Muhterem Ali Emîrî Efendi Hazretlerine"⁵¹ adlı yazısında Köprülü'nün tercüme ettiği "Selîm-i Sâlis ve Napolyon"⁵² adlı yazısını kelime kelime dil yanlışlığı bakımından tenkit etmesiyle son bulmuştur.



⁵⁰ A. g. m., Sağlam, s.121'den naklen. Bkz. Ali Emîrî Efendi, "Millet Kütüphanesi NeSuretle Teşekkül Etti", *Tarih ve Edebiyat*, nr. 3, 31 Teşrinievvel 1338, s. 56.

⁵¹ A. g. m., Sağlam, s.97. Bkz. Selim Sabıs, "Üstad-ı Muhterem Ali Emiri Efendi Hazretlerine", *Osmanlı Tarih ve EdebiyatMecmuası*", nr. 14, 30 Nisan 1335, ss. 282-286.

⁵² Nuri Sağlam, "Ali Emîrî Efendi ile Mehmed Fuad Köprülü Arasındaki Münakaşalar-2", *İlmî Araştırmalar*, S. 11, İstanbul, 2001, s. 97. Bkz. Edouard Driault'dan Mehmet Fuad Köprülüzade, "*Napolyon'un Şark Siyaseti-Selim-i Sâlis veNapolyon*", Kanaat Matbaası, İstanbul 1329.

3. BÖLÜM

MEHMET FUAT KÖPRÜLÜ'NÜN TENKİT YAZILARINI DEĞERLENDİRME

3.1.Tarih Tenkitleri

Tarih; genel anlamıyla geçmişte yaşanan tüm olayların, işlerin toplamıdır. Köprülü, bizim bugün en güvenilir tarih kaynakları olarak kabul ettiğimiz eserlerin dahî edebî yönünün daha ağır bastığını ifade etmiş ve bu eserlerin ilmî nitelikleri tam anlamıyla taşımadığını vurgulamıştır. Güvenilir müverrihlerin ortaya koyduğu tarihî eserlerde tarihe dair hadiselerin daha az yere sahip olduğunu ve bu müverrihlerin divan şiiri kalıbında yazmış olmalarından dolayı şekil bakımından uygun hale getirmeye özen göstermeleri sonucu vesikaların sağlıklı kullanılmasına ehemmiyet vermediklerini ifade etmiştir. Malum olduğu üzere divan şiirinde övgülere bir hayli yer verildiğinden eserin doğruları ne kadar ihtiva ettiğine şüpheyle yaklaşmamak elde değildir. Köprülü, “Bizde Tarih ve Müverrihler Hakkında” adlı tenkit makalesinde

Uzun asırlar dünyanın her noktasında edebi bir nev gibi telakki olunan tarihin bizde ilmi bir telakkiye mazhar olmamasından dolayı şikayete hakkımız yoktur. İbtida Ahmedi'nin İskendername'siyle sonra Aşıkpaşazade ve Nesri ile müteakiben de vakanüvisler, şehnameciler, tezkirecilerle fena bir edebiyat mahiyeti olan tarihi eserler, her şeyden az tarih hadiseleriyle iştilal eder; bedi ve beyan kaideleri kehanet saltanatın şanına muhalif kayıtların tayyi, kasidecilik, ittiayye-i mezhure, hülasa müverrih bütün bunlara riayet eder; lakin mehazlar ve vesikalar onların kıymeti vakaların sıhhatine müverrihçe ne de karilerce haizi ehemmiyet görülür. Ve onun için mesela Hoca Sadettin manzum tarihiyle meşhur Hadidi'den bahsederken, onun en büyük, affedilmez kusuru olarak “Dilguşa tabire kadir olmadığını” söyler. Macar Menabine müracaata muktedir olmak itibariyle Peçevi'ye, maderzat istidadından dolayı Naima'yı zamanının ihtiyac-ı teceddüdünden vareste kalamadığı için Cevdet Paşa'yı kısmen istisna edecek olursak diğer müverrihlerimiz ve

tarihi eserlerimiz hakkında herhalde pek iyi bir hüküm verilemez; ve hemen hepsini cansız birer iskelet addetmek mecburiyeti hâsıl olur.⁵³

derken de buna değinmiştir. Köprülü, daha sonraları son vakanüvisimiz Abdurrahman Şeref Efendi'nin başkanlık ettiği Tarih Encümeni'nin Osmanlı Tarihi'ni bir bütün olarak ortaya koyma çalışmalarının başarısız olduğunu ifade etmiştir. Çünkü kurul azaları arasında tarihî hadiseler konusunda birlik oluşturulamadığını ve vesikaları yan yana getirmekten ileri gidemediklerini belirtmiştir. Bunun yanı sıra kurul azalarının “âlim” sıfatına layık olmadıklarını da dile getirmiştir.

Tarih yalnızca savaşlar, zaferler, antlaşmalar gibi konulardan, kısacası siyasi tarihten ibaret değildir. Dönemin sosyal yaşamı da tarihin bir parçasıdır. Köprülü, “Ahmet Refik, Hicrî On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200 H.)” adlı tenkit yazısında birçok tarihi kaynakta siyasî ve askerî hayata daha fazla önem verilirken Ahmet Refik'in bu eserinde ictimai hayata daha büyük bir yer ayırmasından dolayı tarih alanındaki büyük bir boşluğu doldurduğunu söylemiş ve eseri oldukça kıymetli addetmiştir. Siyasi tarih ile sosyal tarih iç içedir ve birbirlerinden etkilenirler. Meşrutiyetin ilanından sonra memlekette bir tarih modası uyandığını söyleyen Köprülü, o güne kadar tarih namına yapılan çalışmalara bakıldığında çağdaş nitelikte bir çalışmanın olmadığını söylemiştir. Tarih nedir, başka milletlerde nasıl yapılır, tarih bir ilim midir değil midir, umumi tarih olabilir mi gibi soruların cevaplarını bilmek gerektiğini ifade etmiştir. Köprülü, yukarıda söz ettiğimiz gibi bir milletin tarihinin yalnızca siyasî hayatından ibaret olmadığını o milletin din, hukuk, ahlak, edebiyat, güzel sanatlar, iktisat gibi bütün sosyal müesseselerinin tarihin konusu olduğunu söylemiştir. Öyleyse tarihçi dediğimiz kişi bu konuların tamamına vâkıf mı olmalıdır? Bu ne kadar mümkündür? Köprülü bu soruya “Bizde Milli Tarih Yazılabilir Mi?” adlı tenkit makalesinde

⁵³Köprülüzade Mehmed Fuad, “Bizde Tarih ve Müverrihler Hakkında”, *BM*, 1/2, 1913, s. 189.

...Tıpkı bunun gibi, din tarihiyle uğraşan bir adam da, edebiyat tarihine ait bütün vesikaları tetkik etse, onların ifade ettiği eski edebi hayatı gözü önünde canlandıramaz. Çünkü tarih, cansız maddeleri üst üste yığmak değil, eski bir devrin muhtelif unsurlarını yerli yerine koyarak, geçmiş hayatı, mazide olduğu gibi, yaşatmaktır. “Tarihi bir terkip” ne kadar “Kısmî” ve “Muvakkat” bir faraziye mahiyetinde olursa olsun, muvaffakiyetle yapılabilmek için sair milletlerdeki o cins hadiseler hakkında geniş malumata muhtaçtır. Hangi cins mahlûkatta ne gibi uzuvlar bulunabileceğine, arzın muhtelif edvarındaki hayvanların tekâmülünü bilmeyen bir adama, en zengin hafriyat neticesinde meydana çıkan nâmütenâhî kemik parçaları veriniz: Onun yapabileceği en büyük şey, bunları bir araya yitip saklamaktan ibaret olur. Hâlbuki bir müstehasat âlimi, onları yerli yerine koyarak bugün arz üzerinde nazîr kalmamış eski hayvan iskeletleri vücuda getirebilir; aradan bazı parçalar eksik olsa bile, mukayese tarikiyle o eksiklikleri en mükemmel bir surette tamamlayabilir; hatta bazen, bir kemikten bütün bir iskeletin şeklini istidlal edebilir.⁵⁴

sözleriyle yanıt vermiştir. Bunun için tek bir alanın bile kendi içinde sınıflara ayrılması gerektiğini savunmuştur. Aksi halde bunların hepsini bilen yani aslında hiçbirini bilmeyen ilim adamlarının ortaya çıkacağını ifade etmiştir.

Bizim tarihimizde belirsizliklerin belki de en fazla olduğu konulardan bir tanesi Osmanlı Devleti'nin menşei meselesidir diyebiliriz. Köprülü, “*Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*” adlı eserinin “Gibbons’un Nazariyesi: Hülâsa ve Tenkid” adlı yazısında Osmanlı Devleti'nin kuruluşu hakkında en çok kabul edilen görüş olan Gibbons’un görüşünü tenkit etmiştir. Gibbons Osmanlı Devleti'nin hepimizin bildiği kuruluş rivayeti olan rüya hadisesini realite olarak kabul etmiştir. Köprülü, Gibbons’un, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu yalnızca dini sebeplere bağlamasını doğru bulmamıştır. Köprülü’ye göre bu kadar büyük ve önemli bir tarihi konuyu yalnızca dînî bir unsur ile açıklamanın gerçekliğe aykırı olacağını ifade etmiştir. Ayrıca

⁵⁴ Köprülüzade Mehmed Fuad, “Tenkit: Bizde Milli Tarih Yazılabilir Mi?”, *YM*,6 Kanunievvel 1917, S. 22, s. 427.

Gibbons'un bu tezini dayandırabileceği hiçbir ciddi delilin olmadığını da belirtmiştir.

Bir diğer konu ise Gibbons'un, Osmanlı Devleti'nin dört yüz çadır halkından çıktığı rivayetini kabul etmesi olmuştur. Köprülü, Osmanlı aşiretinden önce ya da onunla beraber Anadolu'ya gelerek Osmanlılar'a katılmış olan başka Türkler olmuş olamaz mı, bu kadar küçük bir aşiret nasıl kendi başına Bizans'a kafa tutacak ve kısa zamanda Balkanlar'a hâkim olacak bir teşkilât haline gelebilmiştir gibi soruların mantıklı yanıtlarının olmadığını ifade etmiştir.

Köprülü, "Edebiyat Araştırmaları" adlı eserinin "Türk Edebiyatı Tarihi'nde Usûl" başlıklı yazısında "İlmî fikir, yanlış benzerlikler üzerine parlak ve esassız fikir ve muhâkeme binâları kurmakla değil, tenkid ve tecrübeye karşı müşâhede olunan temâyülün derecesiyle ölçülür."⁵⁵ diyerek yıllar evvel satıra aldığı bu fikirleri daha sonraki tenkit ve görüşlerinde de devam ettirdiği görülmektedir.

Yukarıda bahsettiğimiz sosyal tarihin konularından bir tanesi de vakıflardır. Vakıflar, Osmanlı Devleti'nde önemli yer teşkil etmiş bir müessesedir. Osmanlı Devleti'nde başta padişahlar olmak üzere, Osmanlı hanedanından ve devlet adamlarından birçok kimse çeşitli vakıflar yaptırmışlardır. Yaptırılan bu vakıflar sayesinde Osmanlı Devleti'nin sosyal, kültürel, ekonomik, sağlık vb. alanlarında göreceli olarak daha az harcama yaptığı ileri sürülebilir. Vakıflar sayesinde bu hizmetlerin yürütülmesi sağlanmıştır. Köprülü "*Vakıflar Dergisi*"nde yayınlanan "Bibliyografya"⁵⁶ genel başlığı altındaki yazısında sırasıyla, Prof. Esat Arsebük'ün, Ali Himmet Berki'nin, Prof. Ömer Lûtfi Barkan'ın, L. A. Mayer'in, Abbâs al-'Azzâvî'nin ve J. Sauvaget'in vakıflar ve vakıfların tarihine dair yazılarını tenkit etmiştir. Köprülü bu yazılar hakkında kısaca bilgiler verdikten sonra yine ufak tefek edebi tenkitlerde bulunmuştur. Bizim alanımızla alakalı göze çarpan bir tenkidi vardır ki; Köprülü,

⁵⁵ Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara 1966, s. 28.

⁵⁶ Prof. Dr. Fuad Köprülü, *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1942, S. 2, ss. 457-472.

Arsebük'ü vakıflar müessesesi hakkında yazdığı eserden ötürü tebrik ederken vakıfların menşesine dair birkaç düzeltme yapmaya ihtiyaç duymuştur. Mesela; Arsebük İslam vakıf müessesesinden bahsederken Roma ve Cermen hukukundaki vakıf müesseselerini örnek göstermiştir. Köprülü ise vakıfların menşesini yalnız Roma ve Cermen hukuklarında değil, daha eski Şark medeniyetlerinde ve özellikle Mezopotamya'da aramanın daha doğru olacağını, eğer genel olarak vakfın menşesi değil de sadece İslâm vakfının menşesini arayacak isek, bunu da eski Roma hukukunda değil Bizans hukukunda aramanın daha doğru olacağını ifade etmiştir.

Türk hukuk ve iktisat tarihine gelince; Osmanlıların daha çok Batı ile ticari münasebetlerde bulunması sebebiyle Avrupalı müelliflerin gözünden yazılan eserlerin tarafsızlığından şüphelenmemek elde değildir. Bizim müelliflerimizin de o eserlerden faydalanmaları halinde yanlış bilgiler ihtiva eden eserlerin ortaya çıkması muhtemeldir. Örneğin;“G. I. Bratianu, Recherches sur le commerce génois dans la Mer noire au XIIIe siècle”⁵⁷ adlı eser içinkaleme almış olduğu tenkidinde Köprülü, Karaman Beyliği'nin, Konya ve Philadelphie etrafında kurulmadığını, burada kurulan beyliğin Kermiyan Beyliği olduğunu ortaya çıkarmıştır. Çünkü Karaman Beyliği'nin Philadelphie etrafında yer almadığını, müellifin Karaman ve Kermiyan'ı birbirine karıştırdığını ifade ediyor. Köprülü bu tenkidinde eksikliklerine rağmen Bratianus'un eserinin Anadolu ticaret tarihiyle uğraşanlar için mühim bir kaynak olduğunu belirtmiştir. Bu örnekten yola çıkarak, doğru bilgiler içeren bir kaynağın bile bahsedilen devletlerin coğrafi konumu, diğer devletlerle ticari ve siyasi münasebetleri gibi konulara vakıf olmayan müelliflerin doğru kaynakları dahi yanlış kullandığı olmuştur. Köprülü de bu hataları fark edip düzeltmiş olmasa idi bizim de dikkatimizden kaçabilirdi ve hatalara yol açabilirdi.

⁵⁷ Köprülüzade Mehmet Fuat, “G. I. Bratianu, Recherches sur le commerce génois dans la Mer noire au XIIIe siècle” , *Türk Hukuk ve iktisat Tarihi Mecmuası*, C. 1, İstanbul- Evkaf Matbaası 1931, ss. , 315-318.

Köprülü, “Jean Deny, Sommaire des Archives turques du Caire, le Caire”⁵⁸ adlı tenkidinde olumlu bir yaklaşımla Jean Deny’nin Mısır’daki Türk arşivlerinden önemli ölçüde yararlanarak ortaya çıkarttığı bu eseri, Türk hukuk tarihi açısından önemli bir kaynak eser olarak addetmiştir. Bunun yanı sıra Mısır’daki arşivlerde Türkçe vesikaların daha ağırlıklı olduğunu ifade ederek bunun sebebinin Osmanlı idaresinin Mısır’daki etkisine bağlamıştır.

3.2.Eser-Kişi Tenkitleri

Köprülü herhangi bir eseri tenkit etmeden önce ilk olarak o eseri içerik ve şekil bakımından tanıtmıştır. Daha sonra müellif hakkında bilgiler de vermiş, zaman zaman müellifin diğer eserlerini de sıralamıştır. Genelde eserin konusu ne ise o konu hakkında malumatlar vermiştir. Eserde bahsedilen dönem ve dönemin esere konu olan durum ya da kişilerini anlatmış/tanıtmıştır. Tenkit edeceği eser hakkında daha önce fikir beyan etmiş başka kimseler var ise onların da yorumlarına yer vermiştir. “Bahreyn: Piri Reis - Naşir ve Mütercimi: Profesör Havel Kale” adlı makalesinden bunu bir örnekle açıklayalım:

Doktor Teşner, bu cildimizde tercümesi münteşir ‘Osmanlılarda Coğrafya’ ünvanlı makalesinde, Piri Reis’in İtalyan haritalarından istifade ettiğini ve mamafih o haritaların bugün meydanda bulunmadığını söyler ki, bu taktirde Bahriye’nin kıymeti tenâkıs değil bilakis tezâyid etmiş sayılabilir.⁵⁹

şeklinde diğer müelliflerin araştırma ve yorumlarına yer vermiştir.

Bir eser kaleme alınırken faydalanılan kaynakların eğer var ise diğer nüshalarıyla karşılaştırılması gerekmektedir. Köprülü, “Divan-ı Türkî-i Sultan Veled - Camii ve Muhaşşisi: Veled Çelebi” tenkidinde, Martinoviç ile Veled Çelebi’nin eserlerindeki şiirin beyit sayılarının birbirini tutmadığını dile getirmiştir. Bazı beyitlerin bir müellifin eserinde mevcut

⁵⁸ Köprülüzade Mehmet Fuat, “Jean Deny, Sommaire des Archives turques du Caire, le Caire” , *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C. 1, İstanbul- Evkaf Matbaası 1931, ss. , 318-320.

⁵⁹ Köprülüzade Mehmed Fuad, “Kitabiyat: Bahreyn: Piri Reis - Naşir ve Mütercimi: Profesör Havel Kale”, *Türkiyat Mecmuası*, 1 Ağustos 1925, C. 1, ss. 506-508.

iken diğer müellifin eserinde mevcut olmadığı gibi örnekleri sıralamıştır. Bu yaklaşımla, Veled Çelebi'nin en büyük kusurunun tenkit ettiği esas eserin diğer nüshalarını incelememesi olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda tenkit ettiği bu eserde yer alan bir gazelden "...Bu gazelde onun Moğol ümerasından olduğuna işaret olduğu gibi..."⁶⁰ şeklinde tarihi bilgiye ulaşmıştır. Yine tenkit ettiği eserlerden bir diğeri olan "Jan Döni: On Sekizinci Asır Sonunda Cezayir Türk Yeniçerilerinin Türküleri" adlı tenkidinde yakaladığı nüansla başka bir bilgiye ulaşmayı başarmıştır. Tenkidinde yer verdiği

Mösyö "Döni" nin neşrettiği muhtelif parçalar arasında bazılarının "Cezayir" le hiç münasebeti olmaması, sonra "Kuloğlu" gibi –yine bu saha ile hiç alakası olmayan- pek meşhur bir saz şairinin eserlerine tesadüf edilmesi, muhtelif yerlerdeki saz şairleri asarının daima bir taraftan diğer taraflara gittiğini, ve edebî münasebetin bu sahada da çok sıkı ve faal olduğunu göstermektedir.⁶¹

sözleriyle tarihi bir bilgiye ulaştığını görüyoruz.

Köprülü, eserde bahsi geçen kişi ya da eser isimlerinin doğruluğunu oldukça önemsemiştir. Bir eseri tetkik ederken metinlere ve asıl kaynaklara karşı kayıtsız kalınmaması gerektiğini, eserin manasını tam olarak kavrayabilmek için o eserin ya da eserde bahsi geçen isimlerin ve bazı tarihlerin doğrusunu bilmek gerektiğini belirtmiş, kelimelerin zaman içinde anlamlarının değişebileceğini göz ardı etmemek gerektiğini söylemiştir. Bu yaklaşımla; "Ferhenk–nâme-i Sâdi' yahut Muhtasar Bostan Tercümesi - Nazımı: 'Hoca Mesud" adlı tenkidinde müellifin bahsettiği Kul Mesud, Hoca Mesud ve Ahmed bin Mesud'un aynı kişiler olup olmadığına dair yaptığı incelemenin üzerinde durmuş, nitekim kendi görüşünü de bazı kanıtlarla birlikte ortaya koymuştur. "İbn-i Hatib: Ferahname: J.Nemeth,

⁶⁰Köprülüzaade Mehmed Fuad, "Kitabiyat: Divan-ı Türkî Sultan Veled-Camiî ve Muhaşşisi: Veled Çelebi", *Türkiyat Mecmuası*, C. 2, s. 475-481.

⁶¹Köprülüzaade Mehmed Fuad, "Jean Deny-On Sekizinci Asır Sonunda Cezayir Türk Yeniçerilerinin Türküleri", *Türkiyat Mecmuası* C. 2, s. 512-518.

Das Ferahnameh des İbn-i Hatib- Profesör Zettersten”⁶²adlı tenkidinde de eserde bahsi geçen Taceddinİbrahim’le Ferahname nazımı İbn-i Hatib’in aynı kişiler olup olmadığına dair bir tetkiki olmuştur. “Sadeddin Nüzhet: Halk Şairleri” adlı tenkidinde

Naşir, Karacaoğlan hakkında yazılı menbalarda malumat olmadığını ona dair ancak şifahi rivayetlerden veya kendi eserlerinden malumat çıkarılabileceğini söyledikten sonra sadece Naimi-i Hamidi ile Sünbülzade Vehbi’nin bir parçasında müzeyyifane bir tarzda zikredilen ‘Karaoğlan Türküsü’ nün belki de bizim ‘Karacaoğlan Türküsü’ addedilebileceği ihtimalini ileri sürüyor. Vaktiyle ben de böyle bir fikre sahip olmuştum: Hatta, gerek Naimi-i Hamidi’nin gerek Sünbülzade Vehbi’nin ‘Karaoğlan Türküsü’ hakkındaki şayan-ı dikkat parçalarını ibtida Milli Tettebbular Mecmuası’nda münderiç Âşık tarzının menşei ve tekamülü ünvanlı makalemde zikretmiş, ve muahharan bazı derslerimde ve hususi muhaverelerde de bu Karaoğla’nın, Karacaoğlan olması ihtimalini ileri sürmüştüm. Halbuki, şimdi dermiyan edeceğim bazı mülahazalar, bu ‘Karaoğlan Türküsü’nün eski zannımızdan büsbütün başka bir şey olduğunu gösterecektir⁶³

diyerek açıklamalarını sıralamış ve neticeye varmıştır.“İsmail Hakkı: Kitaplar” adlı tenkidinde de eserde bahsi geçen “cemriyan” ile “ecamere” kelimelerinin aynı kelimeler olup olmadığı konusu üzerinde durmuştur.

Malumat sahibi olmadığı konularda yargıda bulunmamıştır. “Rauf Yekta: Türk Mûsıkîsi Tarihi” adlı tenkidinde;

Mûsıkîye mâteessüf tamamıyla bigane olduğum cihetle bu kısımların kıymet ve ehemmiyeti ve “Rauf Yekta” Bey’in bazı şahsi nazariyeleri hakkında hiçbir fikrim olamaz; alakadar olanlar, bu mesaili kendi aralarında halledebilirler.⁶⁴

⁶²Bu ve bundan sonra adı geçecek olan künyesi verilmemiş tenkit içerikli eserler, tezin çeviri bölümünde kaynakçasıyla birlikte yer aldığı için, bu bölümde eserlerin künyeleri verilmemiştir.

⁶³Köprülüzade Mehmed Fuad, Kitabiyât: Sadettin Nüzhet-Halk Şairleri *Türkiyat Mecmuası*, C. 2, ss. 502-505.

⁶⁴Köprülüzade Mehmed Fuad, “Kitabiyat: Rauf Yekta Türk Musikisi Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, 1 Ağustos 1925, C. 1, ss. 296-299.

diyerek bilmediğini alçak gönüllülükle dile getirmekten çekinmemiştir.

Bir eserin yazımı esnasında konuyla alakalı ana kaynak olabilecek eserlerin hemen hemen tümüne bakılması gerektiğini savunan Köprülü, “İsmail Hakkı: Kitaplar” adlı tenkit yazısında muharririn, kitabeleri tetkik ederken Anadolu tarihine ait elde bulunan neredeyse tüm kaynaklara ve tetkikata müracaat etmiş olduğunu belirtmiş ve muharriri, yazdığı tenkit aracılığıyla tebrik etmiştir. Bunun aksine örnek olarak da “J. Loran: Garbî Asya’da Bizans ve Selçuklu Türkleri [Miladi 1081 tarihine kadar]” adlı tenkidinde J. Mösyö Loran’ın, konusuyla alakalı sorunları oldukça önemseyip çözümlerken, konusuna doğrudan doğruya temas etmeyen meselelere karşı çözümsüz kalmasını, Türklerin tarihini yeterince incelememesine yormasını gösterebiliriz. “Sadri Maksudof: Çinlilerle Moğolların ‘Hudey-Hu’ları ve Orhun Türk Kitabelerinin ‘Oğuz’ları.” Adlı tenkidinde de

...Eski ‘Huve hi – hu’ların ‘Uygur’larla aynı kavim olup olmadığını ve ‘Uygur’ların ‘etnik’ mahiyeti hakkında ta ‘Abel Remuza’dan ... başlayarak ‘Visdelü’ye, ‘Kunluko’ya kadar ileri sürülen mütalaâttan müellif tamamıyla bîhaber kalmıştır.⁶⁵

sözleriyle müellifin konusuyla alakalı mühim kaynaklardan yeteri kadar faydalanmamasını tenkit etmiştir.

Eserin konusunun amacına iyi hizmet etmesi de önemli bir husustur. Yazılan eser doğru ve nitelikli kaynaklardan faydalanılarak yazılmış olabilir. İlme hizmet edebilecek bir eser de olabilir, ancak konusunun, yazılış amacına ne kadar uygun olduğunun iyice değerlendirmesi gerekir. Seçilen konuyla eser tamamlandığında müellif amacına ulaşabilmelidir. Köprülü, “Menakıb-ı Eflâkî” Tercümesi” adlı tenkidinde bu konuya

...İşte bütün bu izahat gösteriyor ki mösyö “Kleman Huar”ın “Menakıb-ı Eflâkî Tercümesi” bugün elimizde mevcut şekliyle, tarihi bir menba olmaktan ziyade “dini revhiyat” müdekkiklerine yarayacak bir meâhiz

⁶⁵Köprülüzade Mehmed Fuad, “Kitabiyat: Sadri Maksudof: Çinlilerle Moğolların Hudey-Hu’ları ve Orhon Türk Kitabelerinin ‘Oğuzlar’ı”, *Türkiyat Mecmuası*, 1 Ağustos 1925, C. 1, ss. 322-326.

mahiyetindedir. Halbuki Anadolu tarihinin bu devirlerine ait menabi pek nadir ve ekseriyetle de birbirini nâkıs bir mahiyette olduğu cihetle, Eflâkî Menâkıbı'nın daha ziyade bir "menba tarihi" olarak yani kuvvetli ve ıtradlı bir tenkit ve teşrih-i tarihiye maruz bırakılarak neferi ilim alemi için pek kıymettar olurdu.⁶⁶

sözleriyle değinmiştir.

Köprülü, "Aydemir Muharriri: Müfide Ferid Hanım" ve "Fırak-ı Irak: Muharriri: Müfide Ferid Hanım" adlı tenkitlerinde Türkçü düşünce yönündeki fikirlerini beyan etmiştir. Yine O, "Aydemir" adlı tenkidinde, Türkiye'de ilk milliyetperver romanı Halide Edip Adıvar'ın yazmasının ardından bu anlamda ikinci romanı yazan müellifin yine bir kadın yazar olmasından duyduğu mutluluğu dile getirmiştir. "Fırak-ı Irak: Muharriri: Süleyman Nazif Bey" adlı tenkidinde eserin ayrıntılarına geçmeden önce, memleketin geçirdiği felaketli hadiseler sırasında, yaşananlara kayıtsız kalan şairlerin ve memleket aleyhinde yazan şairlerin vatanperverlikten uzak hallerini acılı birkaç söz ile dile getirmiştir. Süleyman Nazif Bey'i vatanperverliğinden ötürü övmüş ve tebrik etmiştir.

"Binnaz: Yusuf Ziya Bey'in" ve "Fırtına ve Kar: Seyfi Bey'in" adlı tenkitlerinde sahip olduğu yeni vezin anlayışı doğrultusunda yorumlar yapmıştır. Yeni vezin ile yazılan ilk piyesin Yusuf Ziya Bey'e ait olmasına şaşırmadığını söylemiş ve şerefli bir iş yapmış olduğunu belirtmiştir. Hece veznini onun kadar iyi kullanan kimse olmadığını da ifade etmiştir. "Fırtına ve Kar: Seyfi Bey'in" adlı tenkidinde Seyfi Beyi'in özellikle hece vezniyle yazdığı şiirlerinde diğer şairlerden ayrıldığını, onlar gibi birbirlerinin taklit etmeksizin samimi duygularla yazdığını ve bu sebepten de başarılı olduğunu ifade etmiştir.

⁶⁶Köprülüzade Mehmed Fuad, "Tarih ve Tenkit: Menakıb-ı Eflaki Tercümesi", Mütercimi: Enstitü Azasından Clement Huart, 2 Cilt, Tab Leroux, 1918-1922, *YM*, 15 Nisan 1339/1923 C. 4, S. 8-74, ss. 134-135.

4. BÖLÜM

MEHMET FUAT KÖPRÜLÜ'NÜN TENKİT YAZILARI

4.1. Gazete ve Mecmualarda Yayımlanan Tenkit Yazıları

4.1.1. *Atabetü'l Hakâyık'a Dair*

Muhterem refikimiz Necib Asım Bey, 1334'te "Hibetü'l Hakâyık" ünvanı altında Uygur yazısıyla yazılmış eski Türkçe manzum bir kitap neşretmişti. Ahîren elde edilen yeni bir nüshasına göre isminin "İybetü'l-Hakâyık" olduğu anlaşılan [Bu nüshada münderic Necib Asım Bey'in makalesine bakınız] ve Türk filolojisi ve Edebiyat Tarihi itibariyle pek ziyade haiz-i ehemmiyet olan bu eser hakkında, ben de, o esnada intişar eden "*Milli Tetebbular Mecmuası*"nın beşinci sayısında uzunca bir makale neşrederek bu husustaki mülahazalarımı arz eylemiştim. Harb-i Umuminin pek gaili bir devrine tesadüf ettiğinden ilim ve irfan alemimizde layık olduğu ehemmiyetle telakki olunamayan bu eser, milli tarihimiz itibariyle, daha uzun tetkiklere muhtaç ve layıktır.

1923'te Paris milli kütüphanesinde "Emir-i Kebir Ali Şir Nevai"nin – İstanbul Kütüphanelerinde bulunmayan bazı risalelerini de muhtevi – mükemmel ve maruf bir külliyyatını tetkik ederken, "Nesaimü'l- Mahabbe" adlı "Nefehat" tercüme ve zeylinde bu hususta bazı izahata tesadüf ettik [1]. Çağatay edebiyatını tetkik edenler pek iyi bilirler ki, "Nevai", "Camî"nin – "Lamiî" tarafından Osmanlı Türkçesine de tercüme ve tab' edilen – bu maruf eserini yalnız tercüme ile iktifa etmeyerek, buna Türkistan ve Hint meşayihî hakkında pek kıymetli bazı kısımlar da ilave etmiştir. İşte "Atabetü'l Hakâyık" muharriri "Edib Ahmed" hakkındaki yeni malumatı bu kısımlarda bulduk: Bu malumata nazaran "Edib Ahmed" aslen Türk imiş ve Türkler arasında – "Nevai" zamanında bile – ona ait birçok garip menkıbeler naklolunmuş. Rivayete göre anadan doğma kör imiş; lakin gayet zeki, zahid, müttaki imiş. Meskeni Bağdat'tan birkaç fersah – bazılarına göre dört fersah – mesafede imiş. Her gün bu uzun mesafeyi kat' ile İmam-ı Âzam'ın dersine gelir ve bir mesele öğrenirmiş ve meclisin en

gerisinde oturmuş. Rivayete göre İmam-ı Âzam'dan sormuşlar, “İmam Muhammed ve İmam Yusuf ve emsali şakirdleriniz de dahil olduğu halde en çok kimden hoşnutsunuz” demişler. İmam-ı Âzam “Hepsi iyidir, lakin o dört fersahlık yoldan bir mesele öğrenmek için gelen ve saff-ı n'alde oturan kör Türk, şakirdlere numune-i imtisaldır” demiş. “Edib Ahmed” Türkçe va'z ve nasihat vadisinde şiirler söylemiş; bu şiirler Türk şubelerinin ekserisi arasında şayi' ve meşhur imiş. “Nevai” bu malumatı müteakip, şairin – birisi “İybetü'l- Hakâyık”da munderic bulunan – iki beyiti naklediyor; ve bu rivayetlerin sıhhatine tamamiyle inanmadığı için “El-ilmü innallahitaalâ” diyerek sözüne nihayet veriyor.[2]

“Nevai”nin bir halk ananesi olarak zikr ve kayıt ettiği bu rivayeti bilâtahtik kabul edecek olursak, “İybetü'l-Hakâyık”ın ikinci asır hicride yazılmış olması icap eder. Çünkü İmam-ı Âzam'ın vefatı “Hicri 150”dedir. Halbuki, pek muhtelif nikat-ı nazardan, bu rivayeti kabul etmek kâbil değildir: Evvela, İmam-ı Âzam'la muasır olarak “Dad-ı Sipehsalar Mehmed Bey'in” adlı bir Türk emirinin mevcudiyeti bilinmiyor; esasen bu unvan bile o asırlarda mevcut değildir. En ziyade “Selçukîler” zamanından başlayarak, bu lakabın temim etmiş olduğu malumdur. “Samaniler” ve “Gazneviler” zamanında “Sipehsalarlık”ın mevcudiyeti malum ise de, bu eseri o devirlere irca' etmek bile müşkildir. Saniyen: “İybetü'l Hakâyık”ın lisanı ve edebi mahiyeti, onun beşinci asırdan daha eski bir devire aidiyetini iddia etmeye imkan bırakamaz. Salisen: Bu ananeyi ilk defa nakil ve tespit eden “Nevai” bile, tarz-ı ifadesiyle, buna inanmadığını göstermektedir. Rabian: Gerek buesere, gerek zaman itibariyle buna takaddüm ettiği kanaatinde bulunduğumuz – 462'de Kaşgar'da yazılmış – “Kutadgubilig” ünvanlı manzumeye örnek hizmetini gören acem şehnameleri ve “faûlin faûlin faûlin fa'ûlün” vezni, hicri ikinci asırda henüz tekevün ve teşekkül etmemişti.

İşte burada kısaca kayıt ve tespit ettiğimiz bütün bu nokta-i nazarlar, “Edib Ahmed”in “İmam-ı Âzam” şakirdlerinden olamayacağını kati surette gösteriyor. “Emirü'l Ecel Dad-ı Sipehsalar Mehmed Bey'in”in kim olduğu ve hangi devirde yaşadığı tarihen tenevvür etmedikçe, biz bu eseri nihayet

altıncı asır hicri mahsulatından addetmek hususundaki kanaatimizi değiştirmeyiz. “Nevai”nin gerek bu ifadesi gerek “Münşaat”ının bir yerinde “Edib Ahmed”in iki beyitiyle istişhad etmesi,[3]“İybetü’l-Hakâyık”ın ve “Edib Ahmed”in asırlarca Türkler arasında unutulmadığını göstermek itibariyle, tarih-i edebiyatımız noktasından pek kıymetlidir; lakin, yukarıda arz ettiğimiz mütalaa neticesinde, bu eski Türk şairini ikinci asr-ı hicri adamlarından addetmek, tarihen kâbil değildir.⁶⁷

[1] Paristen avdetimi müteakip “*Tevhid-i Efkar*”ın 20 Kânunievvel 1923 nüshasında “İmam-ı Âzam talebesinden bir Türk şairi?” ünvanlı küçük bir makale neşretmiş ve bu makaledeki nokta-i nazarlarımı aynen orada da müdafaa etmişim.

[2] نك أفاده نسی، بروثیقه اولمق اوزره – ساده جه تنقیط ایده رك – عیناً نقل اید بیورز: "نواعی"

تركالدين ايرميش. آنينك ايشندا غريبنسي مهلا رمنقولدور. كوزلارى بوتو ايرميش واصلا ظاهر ايرماس ايرميش. بصير بولو اوزكا بصيرلارد بين آنداق ايناس ايرميش كه كور بولغاي و كورماس بولغاي. اما بلايت زير و ذكرى و زاهد ومتى كيش ايرميش. حق سبحانه وهما لى اكره ظاهر كوين ياپوق ياراتغان دور ، اما كونكلى كوين بغايت يروق قيلغان دور. لوبياغه ايليك سورتوتور وديدور: قوى بوكرا كيا اوخشار؛ ونخو دنى بارماغى بيله سيلاب دييدور كه : ايتا لكو باشيغه اوخشار. مسكنى بغد ادين نجه يغاچ، بعضى ديب دورلا ر درت يغاچ ، يول ايركاندور. هركون امام اعظم قدس الله روحه صحبتى غه حاضر بولور ايركاندور . وبير مسءله اوركانيب بويولنى باباغ بارور ايركاندور. درس دا برى صف نعال ايكان دور. نقل دوركه حضر تامام دين سورو پتورلار كه: شاكره لارينكيز آراسيدا قايبى دين آنداق كه كونكلو كيز تميلار ر راضى سيز، باوجود امام حمدوامام ابويوسف رحهما الله تعالى وآلا رنينك ايناي جنس وهم سبق لارى. امام قرس سره ديميش بو اغايلا ر كه: بارى يخشى دور لار، اما اول كورتراك كه صف نعال دا اولتورور وبير مسءله نى مضبوط قيليب تورت يغاچ ياياق كيليب بارور ، آنداق كه كير اك اول تحصيل قيلور. وانينك تيلي ترك الفاطمى بيله مواظه ونصايح قه كوبا ايرميش. بلكه اكثر ترك اولوسيدا حكمت ونكته لارى شايح دور. و نظم طريقى بيله آيتور ايرميش. بلكه اكثر ترك اولوسيدا حكمت ونكته لارى شايح دور. و نظم طريقى بيله آيتور ايرميش. وانينك فوايدى دين دور

نظم

أولو غلارنى بير سايماس مين ديما

ايليك سون آغير اوريماسانك يما

بو هم آنينك دور كيم.

بيت

سو نكاك كا ايليك دور ايرانكاييليك

⁶⁷ Köprülüzade Mehmed Fuad, “Notlar ve Tenkitler: Atabetü’l- Hakayık’a Dair”, *Türkiyat Mecmuası*, 1 Ağustos 11925, C. 1, ss. 255-257.

بيليك سيزايران اول سونكاك سيزايليك

العلم عندالله تعالى [ج ١، ورق ١٣٢]

[3]برمكتوبدن: ... وحكيم سليمان عليه الرحمه والغفران سوزيدركيم : آتا قادر قيوم وانا رازق مقسوم. وأديب احمد رحمه الله ديب دوركم

آتا دين خطاكيلسا كورما خطا صواب بيل خطا قيلسا داغى آتا

آتا آنينك خطا سيني بيل كيل صواب سيني يوز بلا دين قوتار غاي خدام

[كليبات ، ج ٢، ورق ٣٩٧].

4.1.2. Bizde Milli Tarih Yazilabilir mi?

Bu hafta zarfında çıkan yevmî gazetelerden bir ikisi, maarif nezaretinin yeni ve çok mühim bir tasavvurundan bahsettiler: Henüz kati bir mahiyeti olmayan bu havadise göre, maarif nezareti, memlekette Milli Tarih'in meçhuliyet içinde bulunduğunu düşünerek bu büyük noksanı ikmal etmek için mütehassıslardan mürekkeb bir heyete mufassal bir Osmanlı tarihini yazdırmak istiyormuş. “Vakit” bu tarihin 30 şu kadar cilt teşkil edeceğini, nezaretin şimdiden bazı mütehassıslara müracaatta bulunduğunu, ve hatta ilk cildi yazmak vazifesinin bile bir zat tarafından deruhde edildiğini haber vererek hararetli satırlarla bu büyük teşebbüsü tebrik ve muvaffakiyet temenni ediyor. Memleketini seven herkesin, refikimizin bu tebrik ve temennilerine bütün kalbiyle iştirak etmesi tabiidir. Nitekim “Tanin” Milli Hazine-i Evrak'ın ve Milli Kütüphane'nin daha yapılamadığı, vesikaların tertip ve tasnif edilemediği şu sırada böyle bir teşebbüsün müşkil olacağını, çok haklı olarak, söylemekle beraber, netice itibariyle, bu büyük teşebbüsün muvaffakiyetle yapılabileceğine kâni görünüyor. Memleketin pek eski bir ihtiyacını tatmin edebilecek bu kadar ehemmiyetli geniş bir teşebbüs hakkında, gazetelerimizin yalnız birkaç satırlık tebrik ve temenniyle iktifa etmemeleri ve alakadar olanları bu mesele hakkında fikir ve mütalaalarını söylemeye davet eylemeleri lazım gelirdi. Filhakika, matbuat sütunlarında mütahassısları tarafından lehinde aleyhinde türlü türlü mütalaalar, tenkitler yürütülmeden, muhtelif ictihadlar arasında serbest ilmî mübaheseler yapılmadan meydana konacak herhangi teşebbüs, ister istemez, akâmete

mahkumdur. Bütün mütemeddin memleketler için pek tabii olan bu adetin bizde de teessüsüne şiddetle taraftar olduğumuz için, bu mühim teşebbüs hakkındaki mütalaamızı açıkça söylemek ihtiyacını hissediyoruz.

Meşrutiyetin ilanından sonra memlekette bir tarih modasıdır uyandı: “Seignoos’un eserlerinden başlayarak, büyük küçük bir takım tarihler lisanımıza tercüme edildi; ve yine o sırada, büyük bir Osmanlı tarihi yazmak vazifesiyle mükellef olarak “Tarih-i Osmânî Encümeni” teşkil olundu. Burada ta’dâdına lüzum görmediğimiz bu ve daha bu gibi teşebbüslerin neticesi olarak, bugün, herhalde ehemmiyetle telakkiye layık bir takım tarih-i siyasi tercümeleriyle, encümenin bundan altı ay kadar evvel neşrettiği bir cilt Osmanlı Tarihi’nden başka büyük ve umumi hemen hiçbir tarihi esere mâlik bulunmuyoruz. Az çok ilmî bir kıymeti haiz olan monografilere gelince, bunlar bile nihayet nihayet âhad hanesini geçemez: Tarih encümeninin ahîran neşre başladığı ufak vesika mecmualarıyla, Halil Edhem Bey’in Osmanlı meskûkâtına dair neşrettiği büyük cilt bu meyanda başlıca hatıra gelebilir. Herhalde şurası muhakkaktır ki meşrutiyet, bize, tarihin hiçbir sahasında, şahsi ve geniş tetebbular yapmağa namzed bir sima yetiştiremedi. Vakanüvis tarihlerini kendi keyfine göre te’vil ile “Muhâkemeli Tarih” namı altında manasız ciltler dolduranlardan başlayınız da, mitoloji ile tarihi, masalcılık yahut kasidecilikle müverrihliği aynı şey zannedenler bulundu. Memlekette daha “Tarih” telakkisinin ne kadar ibtidai bir halde bulunduğunu anlamak isterseniz, encümen tarafından neşredilen tarihin mukaddimesini okuyunuz. Bu mukaddime, bizdeki tarihçilerin daha “İbn-i Haldun” devrine yetişebilmek için daha hiç olmazsa bir iki asır beklemeye mecbur olduklarını gösteriyor. Bu tarihin metni hakkında türlü türlü tenkitlere tesadüf ettim; hatta bizzat benim de o eserin umumi planına ve medeniyet tarihine ait kısımlarına dair birçok tenkitlerim var. Fakat bütün insafımla itirafa mecburum ki, o metin o mukaddimeye göre hiç de fena değildir.

Memlekette şimdiye kadar tarih namına yapılan tetkikler göz önüne getirilince, bizde “Tarih” telakkisinin asrî bir mahiyette bulunmaktan çok uzak olduğu derhal teslim edilir. Tetkik ettiği herhangi hadise hakkında

kıymet hükümleri vermeyen ve “Tarihi Vaka”nın ne demek olduğunu bilen müverrihlerimiz hemen hemen yok diyebiliriz. “Tarih nedir, başka memleketlerde tarih telakkisi ne şekildedir, ilmî tarihin de bu marifet şubesinin tekamülü nasıl oldu, bugün tarih hakkında ne gibi muhtelif nokta-i nazarlar vardır, tarih bir ilim midir değil midir, umumi tarih olabilir mi, tarihte terkip nedir” daha bu gibi birçok meseleler var ki, müverrih, onları layıkıyla tetkikten sonra “Tarihi vaka”nın ve tarihin mahiyeti hakkında muayyen bir kanaate ve o kanaate mütabık bir tetkik usulüne malik olabilir. Ancak, müverrih olabilmek için, bu ilk felsefi terbiye de kafi değildir müverrih olabilmek için tarihin muayyen bir devri daha doğrusu – bugünkü henüz pek yeni bir telakkiye göre – muayyen bir sınıf hadiseleri hakkında derin bir vukuf ve geniş bir ihata sahibi olmak, ona ait bütün vesikaları tetkik ve terkip edebilmek lazımdır.

Esasen “Tarih” bütün mazinin tetkiki vazifesiyle mükellef olduğu cihetle, çok geniş bir marifet şubesidir. Hele bugün, ilmin akla hayret veren terakkileri neticesinde tarihin muavin ilimleri bile bir hayatın ihata edemeyeceği kadar muhtelif geniş parçalara ayrılmıştır. Bu şubelerden herhangi birisine intisab edeceklerin öğrenmeye mecbur oldukları şeyler, birbirinden pek çok farklıdır. Mesela Eski Yunan kitabelerinin tetkikine hayat hasredek bir mütetebîğin öğrenmeye mecbur olduğu şeylerle, İslam meskûkatını tetkikle iştigal edecek birinin öğrenmesi icap eden şeyler birbirine hemen hiç benzemez işte bunun gibi, muayyen bir milletin yahut o milletin hayatındaki muayyen bir devrenin tarihiyle meşgul olup mütehassıs geçinmek de bundan sonra kâbil olmayacaktır. Bir milletin tarihi, yalnız siyasi hayatının hikayesinden ibaret değildir; o milletin dini, hukuku, ahlakı, edebiyatı, güzel sanatları, iktisadiyatı gibi bütün ictimai müesseselerini bir müverrihin anlaması – o müverrih dâhi olsa ve iki asır yaşasa bile – yine mümkün olamaz. Çünkü dini hadise ile edebi hadise birbirinden çok farklıdır; bir edebiyat müverrihinin gözü önüne hukuk tarihine ait bütün maddeleri yığsanız kâbil değil o milletin hukuk tarihi hakkında doğru bir fikir edinemez. Tıpkı bunun gibi, din tarihiyle uğraşan bir adam da, edebiyat tarihine ait bütün vesikaları tetkik etse, onların ifade ettiği eski edebi hayatı

gözü önünde canlandıramaz. Çünkü tarih, cansız maddeleri üst üste yığmak değil, eski bir devrin muhtelif unsurlarını yerli yerine koyarak, geçmiş hayatı, mazide olduğu gibi, yaşatmaktır. “Tarihi bir terkip” ne kadar “Kısmî” ve “Muvakkat” bir faraziye mahiyetinde olursa olsun, muvaffakiyetle yapılabilmek için sair milletlerdeki o cins hadiseler hakkında geniş malumata muhtaçtır. Hangi cins mahlukatta ne gibi uzuvlar bulunabileceğine, arzın muhtelif edvarındaki hayvanların tekamülünü bilmeyen bir adama, en zengin hafriyat neticesinde meydana çıkan nâmütenâhî kemik parçaları veriniz: Onun yapabileceği en büyük şey, bunları bir araya yitip saklamaktan ibaret olur. Halbuki bir müstehasat alimi, onları yerli yerine koyarak bugün arz üzerinde nazîrî kalmamış eski hayvan iskeletleri vücuda getirebilir; aradan bazı parçalar eksik olsa bile, mukayese tarikiyle o eksiklikleri en mükemmel bir surette tamamlayabilir; hatta bazen, bir kemikten bütün bir iskeletin şeklini istidlal edebilir.

İşte bunun için bugün mesela edebiyat müverrihinin bilip öğrenmeye mecbur olduğu şeylerle bir hukuk mütehassısının bilgisi birbirinden çok farklıdır. Avrupa’da bu kadar ihtisas dahî kafi görünmediği için bazen bir tek tarih şubesi bile müteaddid ihtisaslara ayrılmıştır. Mesela Fransa’da Kurun-ı Vüsta edebiyatıyla uğraşanlar başka, on altıncı asırla uğraşanlar başka, on yedinci yahut on sekizinci asır mütehassısları yine başkadır. Hatta bir asırdaki bir veya birkaç müellifi tetkike hayat hasredenler vardır. Bunlardan başka, mesela Alman yahut İtalyan veya İspanyol edebiyatının Fransız edebiyatı üzerindeki nüfuz ve tesiratını anlamaya çalışanlar da büsbütün ayrıdır. “Puti De Jölvil”in idaresi altında çıkan büyük Fransız edebiyatı tarihini lâ-ekall on beş, yirmi mütehassıs yazmıştır.

Halbuki bizde, müverrih her devri ve her müesseseyi aynı derecede bilen, yani, bunların hiçbirini bilmeyen demektir. Memlekette değil bu kadar dar ihtisas dairelerine malik alimler, hatta bir müessese tarihiyle uğraşanlar yokken, otuz beş ciltlik tarih vücuda getirmeye çalışmak nihayet bir hülyadır. Fakat yanlış anlaşılmasın: Bizde otuz beş ciltlik tarih yazılamaz demiyoruz; bizde en mühim meseleler hakkında ayda bir cilt vücuda getirebilecek gayretli kalemler varken, onların üçünü dördünü

toplayıp bir iki senede yetmiş cilt çıkarmak bile kâbil olur. Fakat ilim noktasında yetmiş sayfalık ciddi bir monografi böyle bir manasız ciltlere yetmiş kere faiktir. Edebiyat tarihi, lisan tarihi, din tarihi, ahlak tarihi, iktisat tarihi, hukuk tarihi, güzel sanatlar tarihi gibi milli tarihin asıl gövdesini teşkil edecek marifet şubelerinde çalışan hiçbir adamımız yokken tarihimiz hakkında Garp menbaları baştan başa meçhulümüzken milli kütüphanemiz milli hazine-i evrakımız henüz bir tasavvurdan ibaretken, ve hepsinin fevkinde, memlekette tarih telakkisi henüz kurun-ıvüstaî şeklinde bulunurken milli tarih hakkında hatta çok eksik ve çok yanlış bir kaneva bile yapamayız. Eksiklerimizi evvelce düşünerek girişmektense faaliyetimizi müsmir sahalara sevk etmek bizim için milli bir farizadır. Milli tarihimize bir an evvel kavuşabilmek yani memlekette kuvvetli ve sağlam bir tarih cereyanı uyandırabilmek için ne gibi müsbet ve sağlam yollardan geçmek lazım geldiğini, icap ederse, ayrıca izaha müheyyayız.⁶⁸

4.1.3. Bizde Tenkit

Ya ani bir feveranın yahut uzun bir mülahazanın mahsulü olan “Vaziyeti birmi Garp ve Şark’ın!” Feryadındaki hikmeti yavaş yavaş daha iyi anlıyorum. Şüphe yok ki, Garp ve Şark’ın vaziyeti arasında büyük bir tehaliif hatta bir tezat var. Bu mütalaaya inanmayanlar Garp’tan aldığımız şeylerin burada ne acıb bir sima iktisab ettiğini düşünseler kafidir. Garp medeniyetinin, Garp müessesatının memleketimizdeki gülünç şeklini gördükten sonra, onların asıllarına mütabakatını tasdik edecek hiçbir dimağ tasavvur edilemez zannındayım. Çünkü, başka iklimlerin mühit-i sa’y u ziyası içinde yetişen, inkişaf eden birçok mahsuller var ki Şark’ın âteşin ve lütufkar güneşine bir feyz u bereket topraklarına rağmen bu zeminde bir türlü irae-i vücud edemiyor; ve biz burada yetiştiremediğimiz o şeyleri zaruri olarak başka muhitlerden naklediyoruz. Vakit ne gülünç ne mütefessih, eski bir tabir ile “Aslına gayr-ı mütabık” bir surette...

⁶⁸ Köprülüzade Mehmed Fuad, “Tenkit: Bizde Milli Tarih Yazılabilir Mi?”, *YM*, 6 Kanunievvel 1917, S. 22, s. 427.

Garp'ta büyük ve mühim bir şube-i sanat şekline girdiği halde bizim hala hikmet-i mevcudiyetini anlayamadığımız tenkid-i edebîden bahis için bu kadar uzun bir mukaddimeye hacet yoktu. Çünkü bizde mana-yı hakikisiyle tenkit mevcut olup olmadığını bana sorsalar, vereceğim yegane cevap menfi bir tebessümden ibaret kalacaktı. O halde bir edat-ı nefy ile hallolunabilecek kadar basit bir meseleyi bir makaleye mevzu ittihaz etmek abes ve manasız değil midir?.. Birden bire pek tabii bir surette hatıra gelen bu itiraza vereceğim cevap gayet basittir: Ben mana-yı hakikisiyle tenkitten değil tenkidin bizdeki şekl-i garibinden bahsetmek istiyorum.

Eski ve yanlış bir tabir ile “Ulum-ı edebiye” denilince, en evvel hatıra üç şey gelir: Tenkit, tarih-i sanat ve hikmet-i bedayi'. Tarih-i sanat ile hikmet-i bedayi' memleketimiz için tamamıyla yeni ve meçhuldür. Uzun ve yorulmaz bir sa'ye, hususi bir kabiliyet-i ilmiyeye ihtiyaç gösteren bu iki şube-i sanatın memleketimizde hiçbir sâliki olmaması gayet tabiidir. Bilimum üdebâmızın bu husustaki menba-ı yegane-i malumatlarını Veroe'nin kitabıyla Hippolyte Taine'nin “Felsefe-i Sanat”ı teşkil ettiği düşünülürse bu iddianın hatta lüzumundan fazla doğruluğu tezahür eder.

Şu halde üdebâmız için tenkitten başka hiçbir saha kalmıyor... Madem ki, tarih-i edebiyat hikmet-i bedayi' binlerce müşkilat ile dolu, karanlık ve hatar-nâk sahalardır. O halde yaşasın tenkit, yaşasın şütüm ve hezeyan! İşte bizdeki edebiyat müntesiblerinin ilm-i cüre't ve cehaleti... Ve bu rayeti bir defa açtıktan sonra yalnız İran ve Turan değil hatta bütün Frenkistan bu Leşker üğanın pîş-i haşmetinde ezilir. Artık Guyau, Ribü, Ğurus, Fahner, gibi ulema, Lomatır, Faguet, Buruntiyer, Anadolu Frans gibi münekkîdîn onların nazarında bir hiçten daha fazla haiz-i kıymet olamaz. Tenkidin sebb u şetmden başka bir mana ifade etmediği kabul olununca, dünyanın en büyük münekkîdlerini kendi aramızda aramak yanlış mıdır...

Enva-ı edebiyeyi bir uzviyet-i hayatiye gibi telakki ederek onların tarz-ı tevellüd ve tekamülünü, safahat-ı istihalatını bir tarih-i tabii alimi gibi takip eden bazı müdakkikler, tenkid-i hazıra menşe olarak 15. asır hümanistlerinin tahkirat ve tecavüzatını sanatkarlar arasındaki hiss-i hased ve rekabeti gösteriyorlar. Saha-i edebiyatımızda tıpkı nebatat-ı ibtidaiye gibi

hüdaînâbid yetişen münekkidler öyle görünüyor ki menşe-i tenkid hakkındaki bu nazariyeden gafil değiller... Çünkü yazdıkları şütüm-u hezeyan-ı ucubelerinde reis-i meslekleri “Surûrî”nin tesirâtı pek vazıh bir surette göze çarpıyor. Edebiyatımızda şimdiye kadar cereyan eden münakaşat-ı edebiye tetkik edilirse, o namütenahi sütunlar arasında edebiyattan başka her şeye tesadüf edilebilir. Cehl ü kin ile dolu budala bir dimağa hiç anlaşılamamış bir iki yeni nazariye ve kullanıla kullanıla yıpranmış birkaç köhne fikir doldurunuz: İşte bize son moda bir münekkid taslağı ki soracağınız en basit bir soru karşısında kızarıp kekeleye başlar. Fakat ne yapsın ki bu memlekette adet öyledir! Ne yapsın ki kendisine telkin-i efkar edenler de o dereceden pek yükselememiştir. Eğer o muallimler, o mütefekkirler tenkidin ne olduğunu bir parça bilseler, zavallı genç dimağları aldatmakla nasıl bir mesuliyet-i maneviye altında kaldıklarını biraz düşünseler, hiç olmazsa vicdanlarına karşı kızarıp utanırlar ve balmumundan ayaklar üzerindeki kürsülerinden kemal-i hicab ve nedametle inip saklanırlardı...

Öyle zannediyorum ki edebiyatımızda tenkidin manası hâlâ anlaşılamadı. Ne “Şinasi”nin “Mesele-i Mebhuse-i Anha”sı, ne Kemal’in “Takib” ve “Tahrib”i, ne Muallim Naci’nin “Muallim”i, ne de bunlara mümasil sair bir takım asar-ı muharrirlerine “Münekkid” ünvanını bahşedecek bir kıymette değildir. O devir sanatkarları arasında yalnız üstad Ekrem “Takdir-i Elhan”ı ve sair bazı makalatıyla tenkid-i hakikinin mübeşşiri addolunabilir. Hâmid ve Ekrem’i takip eden nesle gelince, edebiyat-ı hakikiyeyi tanımak hususundaki bütün mücahedat-ı meşkuresine rağmen bu nesil erkanı arasında, hiçbir münekkid ve bıraktıkları asar meyanında hiçbir eser-i tenkid tanımıyoruz. Bütün nazariyelerini Arap’a diyerek daimi bir nakil ve iktibastan başka hiçbir şeye vakit bulamayan “Tevfik Fikret” nesli “Verun” ile “Taine”nin efkarını ta’min ederek tenkit için az çok yeni esaslar hazırlamakla beraber, kendiliğinden mühim bir şey meydana koyamadı, halbuki o nesil erkanı içinde iyi bir münekkid olmak istidadını göstermiş adamlar yok değildi. Cenab Şehabettin Bey kavaid-

şiken ve cevval zekasıyla, H. Nazım Bey hassasiyet-i yabisesi ve vukuf ve tetebbuyla herhalde şayan-ı dikkat eserler meydana koyabilirlerdi.

Bugün memleketin her köşesinde feci ve zehir

KITA

Halet-i mestane-i sâfiye tariz eyleyen

Sağır lebriz feyz-i aşkı boş görmektedir,

Ademe sermaye-i irfan değildir itiraz

Marifet insan için her hali hoş görmektedir.

Sâfi

âlût esen cehl ü gaflet rüzgarı tenkit sahasında da kemal-i şiddetle mahsüs olmuyor. Ben, münekkiddik iddiasında bulunan ne şarlatanlar gördüm ki daha tenkidin manasını bilmedikleri halde, cehalet-i muzlimelerini bir efser gurur ile tetvic etmek istiyorlardı. Zavallılar bilmiyorlar ki bîmağz kafaların nasibi ancak birkaç tezyif ü ademdir. Riya ve hilekarlıkla elde edilen şöhretler daima sahte, muvakkad, gülünç olur. Hakiki şöhretler ancak hakiki meziyetlerin nasibidir. Asr-dîde harabelerin kesif zulmetleri üstünde yayılan acı baykuş sadaları fecrin ilk şuasıyla beraber nasıl sönüp giderse, edebiyat yaygaracılarının gürültüleri de o kadar seriü'z-zevaldir. Fakat anlayan ve anlatan yok ki bu basit hakikatler dimağlarda yerleşsin!

Herkesi bilmem, fakat kendi hesabıma itiraf edeyim ki tenkidin bizdeki şekli bana nâmütenahi bir arzu-yı hande bahşediyor, ve bilâihtiyar sahra-yı kebir hakan-ı mevhumunu düşünüyorum. Tevfik Fikret devri-i sabıkın karanlıkları içinde boğulmamak için biraz ümit talep etmişti; ben de, saha-i tenkidin Don Kişot'u bile mecbur-ı hande edecek mevhum kahramanları için onların selameti namına kemal-i samimiyetle dua ediyorum. "Allah'ım, biraz idrak!"⁶⁹

⁶⁹ Köprülüzade Mehmed Fuad, "Bizde Tenkit", *Donanma*, 1913, S. 37/13, ss. 584-587.

4.1.4. Harzemşahlar Tarihine Ait

Bir aralık Şark-ı karibin belki en zî-kudret hükümdarı olduğu halde, Moğol hükümdarı “Cengiz”e karşı icra ettiği felaketli harpler neticesinde “Absekün”de sefilane itmam-ı ömür eden “Sultan Mehmed Harzemşah”ın ve çocuklarının tarihi, eldeki müteaddid ve kıymetli vesaik sayesinde, pek iyi malumdur. Arap, Acem, Moğol menbaları, bize gerek onun gerek kahraman evladı “Celaleddin”in menakıbı hakkında pek etraflı malumat veriyorlar. Hatta “Namık Kemal”, meşhur “Celal” piyesini yazmak için o menabiden epey istifade etmişti. Harezmiler tarihinde yalnız şu cihet istiğraba şayandır ki, “Sultan Mehmed”in “Gıyaseddin, Celaleddin, Rükneddin” adlarını taşıyan üç çocuğunun lakapları bu güne kadar sarf edilen birçok mesaiye rağmen henüz halledilememiştir. Mesela “Celal”in lakabı, “Nesevi”nin “Siretü’s- Sultan Celaleddin”ini tercüme eden Fransız alimi “Huda”nın ve daha sair birtakımlarının kabul ettikleri vechile Mengübertî “Allahverdi midir? Yoksa “1916”da “Gibb vakfı külliyyatı” meyanında “*Tarih-i cihangüşa-yı Cüveyni*”cidden fazılane bir surette tab‘ ve tahşiye eden “Mirza Mehmed bin Abdulvahab Kazvini”nin mutun-ı kadimeye istinaden iddia ettiği gibi “Mengübertî” midir? Burada uzun uzun izaha şimdilik lüzum görmediğimiz mülahazata istinad ederek, biz bu lakabın herhalde “Mengübertî” olması lazım geldiği kanaatindeyiz. “Mirza Mehmed Kazvini” gibi bir müdakkik-i fazıl, bu ünvanlar hakkında uzun uzun birtakım mülahazatta bulunduktan sonra, nihayet, bunların na-kâbil-i hâl bir muamma-yı tarihi teşkil ettiğini itiraf zaruretinde bulunuyor. Biz bu makalemizde, “Na-kâbil-i hâl” addedilen bu muammalardan birini yani “Sultan Rükneddin”in ünvanını kati ve nihai olarak halledeceğiz. Binâenaleyh bu küçük makale, ne kadar basit olursa olsun, Türk tarihinin şimdiye kadar bir türlü halledilememiş ve hatta halli imkansız görülmüş bir noktasını tenvire yarayacaktır.

“Sultan Rükneddin”in ünvanı muhtelif nüshalarda “عورشانجی, عورسانجی, عورشانجی, عورشانجسی, عورشانجی...” ve daha bu gibi birtakım şekillerde mukayyettir ki, bunların hiçbirisi bir mana ifade etmez. Yalnız, o devri şüphesiz pek iyi bilen “Tabakat-ı Nâsirî” muharririnin eseriyle, Celalin münşisi olmak itibariyle

bu hususta belki en çok salahiyyetdar olan “Nesevi”nin eserinde mevcut iki fikra, bizi tenvir edebilir. “Nesevi” diyor ki: “Ona bu ismin verilmesine sebep, Sultan’ın غور memleketini zaptettiği haber-i beşareti geldiği gün doğmasıdır” [Hüda tab‘ı, S. 26]. “Tabakat-ı Nasırî”deki izahat bundan daha vâzıhtır: “ولادت اوشبى بودکه د يکر روز آن سلطان معز الدین محمد سام طاب ثراه از خوارزم باز کشتند ر شهور سنه احدی و ستهاعه اوراق بلدان سبب غورشانسى نام کردند يعنى ”. “İbnü’l Esir”, “Reşidüddin”, “Vassaf”, “Mirhund” gibi müverrihler, bu lakabın hakiki manasını anlayamadıkları için, yalnız “Rükneddin” demekle iktifa etmişlerdir. İşte bu cihetleri ehemmiyetle kaydeden “Mirza Mehmed bin Abdülvahhab Kazvini”: “Türk lisanında mütebahhir olanlar belki bundan bir netice-i müsbete çıkarabilirler” diyor. Filhakika hele bu kati ve sarih kayıtları gördükten sonra, bu lakabın “غورسانجى” olduğunu ve “سانجى”, “سانجى” mastarından geldiği derhal anlaşılmaktadır. “Ebul Fida”ya ve “Mirhund”a itimad edilecek olursa, Selçukî hükümdarı Sultan “Sencer”in isminde “سانجى”den müştak olduğu ileri sürülebilir [Tarih-i Ebul Fida, C. 3, S. 256. – “Mirhund”un “Selçukîler” faslına müracaat ediniz: رس و لله tabı, tercümesinin 172’nci sahifesinde].

“سانجى” kelimesi, Türk lisanının muhtelif şubelerinde uzun asırlardan beri mevcuttur. Daha “Orhun Kitabeleri”nde buna tesadüf etmekte olduğumuz gibi [Tomsen, Orhun kitabeleri, S. 156], Türkistan-ı Şarkî’den getirilerek Avrupa alimleri tarafından son zamanlarda neşredilen eski Uygur metinlerinde de [Müller, Uygurika, 2’nci cüzü, S. 78 ve 86da; Huart, Jurnal Asiatik, üçüncü cilt, 1914, Numara 1, İndekse bakınız] daima buna rast geliriz. En eski Türk lügatlarından olan “Kitabü’l-İdrak li Lisani’l-Etrak”, “Tercuman-ı Türki ve Arabî”, “Ettuhfetü’z- zekiyye fi’l-lügatittürkiyye” gibi kıymetli eserlerde de “سانجى، سانجى” kelimesi ve müştekatı hakkında kuyudat-ı atiyeye tesadüf olunur:

سانجى- Sivri silahla urub delerek yaralamak, (mecazen) tan etmek

سانجى- karın ağrısı

سانجىش- mutaane, musaf, müşacere

سانجمق -değmek, değerek cerh etmek

سانجلى -delikli, oymalı, nakışlı

“Ettuhfetüzzekiye”de, bu lügattaki “c”nin “ş” ile tebadül ederek “سانجلى” yerine “سانشلى”, “سانجى” yerine “سانشى”, ve hatta, bir tebadül-i mekus ile “سانجيش” yerinde de “سانجيج” şekillerine tesadüf edildiğini görüyoruz. Türk lehçelerinde “c”nin “ş” ile tebadülü kesirülvuku olduğu gibi, birtakım “kalp ve akis”lere de sık sık tesadüf edildiğinden, “غور سانجتى”nin “غور سانشتى” veya maklub olarak “غورشانستى” şekillerinde telaffuz edilmesi de mümkündür.

“Fuzuli”deki “سانجوب” bile nazenin etekler* toplardı etek etek çiçekler” beyitinden anlaşılacağı vechile, eski zamanlardan bugüne kadar Azeri lehçesi sahasında kullanılan bu kelime, Çağatayca’da da malumu ve müstameldir. “Pave de Kurtey”in “Şark Türkçesi lügati”nde, yukarıda zikrettiğimiz manalardan hemen hemen farksız olarak, “سانجيع, سانجمق, سانجيش, سانجى, سانجاق, سانجى” şekillerine tesadüf olunuyor. [S. 343]. Kezalik “Süleyman Efendi”nin “Çağatay lügati”nda bunlardan farksız olarak “سانجيش, سانجى, سانجيع, سانجاق, سانجمق” kelimeleri ve “Nevai”nin:

انكاهر كور سامتؤشر كير بيك لارى

خته كونكلو مكاتكانديك سانجيلور

beyiti münderiştir.

Bu kelime ile müştekatının “Şimal Türkleri” arasında mevcudiyetini “Abdül Kayyum Nasırı”nin “Lehçe-i tatarı” adlı eserinden öğreniyoruz. Onlarda yine aynı manaya olarak “سانجمق, چنچمك, چامچمك” şekillerini de alan bu “سانجمق” mastarının “سانچدرمك, سانچشمك, سانچلمك, سانچكى, سانچكىلى, سانچكلامق, سانچكىلى, سانچكىلى, سانچكىلى” şeklinde muhtelif müştekatı vardır ki, bunların manaları da diğer Türk lehçelerindekinden hemen hemen farksızdır [Lehçe-i tatarı, Kazan Darülfünun Matbaası, 1895, C. 1].

Anadolu Türkleri’nin lisanında muhtelif müştekatıyla asırlardan beri mevcut olan bu kelime hakkında, Ahmed Vefik Paşa’nın “Lehçe-i Osmanî”siyle Şemseddin Sami merhumun “Kamus-ı Türki”sinde kafi

derecede izahat mevcut olduğu gibi, bunlar el-yevm aramızda müstamel olduğundan daha fazla tafsilata lüzum görmüyoruz.

Muhtelif Türk lehçelerinde asırlardan beri müştereken mevcut olması dolayısıyla pek eski bir mazide mevcudiyeti tabî olan ve esasen “Orhun kitabeleri”nde ve eski Uygur eserlerinde mevcudiyetiyle de kademi sabit bulunan bu “سانجى” kelimesinin, “Harezmi” Türkleri arasında, yukarıda zikrettiğimiz umumi manasıyla mevcut ve müstamel olduğu, bu kadar dalail muvacehesinde artık inkar edilemez. Binâenaleyh, “Rükneddin”in doğmasıyla “غوريلر”ın mağlubiyeti arasında bir rabıta bulmak suretiyle hüsn-ü tefe’ül eden “Sultan Mehmed”in, ona “غور سانجى” ünvanını vermesi pek tabiidir. Esasen Darülfünun Kütüphanesinde, müellifin hatt-ı destiyle olan nüsha ile mukabele edilmiş bir “*Tarih-i Aynî*”tercümesine ben bizzat “غور شانستى, غور سانشتى” şekline tesadüf ettiğim gibi, bunun “غور سانجى” şekillerinde de telaffuz olunabileceği hakkındaki mülahazat-ı ânifemize nazaran, “Tabakât-ı Nasirî”deki şekillerinde mahiyeti anlaşılıyor. İşte, lisan tarihine istinaden yürüttüğümüz bu mülahazat neticesinde, Rükneddin “غور سانجى” ünvanını haiz olduğu kati surette tebeyyün etmekte ve “Mirza Mehmed Kazvini”nin “لاينحل” addettiği muamma-yı tarihi en sarih ve kati surette hallolunmaktadır. [1].

[1] Vaktiyle bu meseleye dair “İkdam”ın 8936 numaralı nüshasında (1922) küçük bir not neşretmiştik ki, onun bir hülâsası Profesör Karaliç tarafından neşredilmiştir. [MOG, I, 233].⁷⁰

4.1.5. Aydemir

Muharriri: Müfide Ferid Hanım-Halk Kütüphanesi, İstanbul 1918-184 sahife.

Ne bahtiyar tesadüf! Türkiye’de Türklerin milli hakkını bir “tez: müddeâ” şeklinde ileri süren ilk milliyetperver roman bundan senelerce evvel Halide Hanım tarafından yazılmıştı; şimdi, Türkiye dışındaki Türklerin de bizim kardeşlerimiz olduğunu göstererek ruhumuzun şefkat ve

⁷⁰ Köprülüzade Mehmed Fuad, “Notlar ve Tenkitler: Harzemşahlar Tarihine Ait”, *Türkiyat Mecmuası*, 1 Ağustos 1925, C. 1, ss. 251-257.

faaliyet ufuklarını genişleten ikinci Türkçü romanı da yine bir Türk kadını tarafından neşrediliyor. Biz de on yıldan beri Halide Hanım'dan başka belli başlı diğer bir romancı daha yetişmediği cihetle "Aydemir"ın intışarı bu itibar ile de mühim bir hadisedir. Bir roman, milliyetperverlik tezine göre ve bir Türk kadını tarafından yazılmış yalnız şu üç vasıf bile ne kadar mühim bir edebi hadiseyle karşılaştığımızı gösteriyor.

Müfide Ferid Hanım edebiyat aleminin için yeni tanınmış bir sima olmakla beraber, eski bir Türkçüdür. Zevcenin siyasi hayat ve faaliyetine tamamen iştirak ederek milli mefkûrenin inkişafını Türkler için yegane kurtuluş yolu gibi telakki eden Müfide Hanım'ı, işte bunun için, daha ilk romanında en sarıh ve kuvvetli bir Türkçü, bir mefkûreci olarak görüyoruz. Türkçülük hakkında hiçbir fikirleri olmayarak onu bazı Balkan milliyetçilikleri gibi kanlı bir mefkûre zanneden zavallı gafiller, yeryüzünün en eski, en şerefli, en âlicenab bir milleti olan Türk kitleleri bugünkü düşkünlükten kurtararak insanıyeti zenginleştirmek isteyen Türk mefkûreciliğindeki ilahi şiiri, lahûfî şefkati "Aydemir" sahifelerinde kolayca hissedebilirler. Müfide Hanım, kahramanın lisanıyla Türkçülüğü ne güzel tarif ediyor: Sanat ve aşk ile Türklüğü diriltmek!

Romanın çerçevesini teşkil eden vaka gayet basittir: Eskiden beri seviştikleri halde talihin meşûm sevkiyle birbirinden ayrı yaşamaya mahkum kalmış iki milliyetperver ruhun kendi ferdi aşklarını mefkûre uğrunda feda etmeleri; daha doğrusu, ferdi aşkların milli aşk içinde eriyip birleşmesi! "Leyla ve Mecnun"daki eski mistik aşk telakkisinin asri bir şekil almasından ibaret olan bu aşk, ne yüksek ve ne lahûfî bir menbadan geliyor!

Romanın kahramanı "Aydemir", kış günü mangalında ateş olup olmadığını unutacak kadar dalgın, mefkûresi içinde ğaşy olarak gayet mütevazı bir hayat geçirmeyi tercih etmiş, geniş ve sağlam malumat sahibi bir Türkçüdür. Sarayda mühim bir mevki sahibi olduğu halde eski devrin entrikalarına tamamen bîgane kalmış ve Jön Türklerle de münasebâta bulunmuş mutedil bir meşrutiyetçi olan "Nedim Paşa"nın kızı "Hazin"e bir müddet hocalık ettiği için bu aileye samimi bir surette merbut bulunuyor. Lakin "Aydemir"le "Hazin" arasındaki münasebet yalnız bu kadar sathî

değildir: Hocalığı esnasında henüz yirmi yaşında olan bu genç adam, “Hazin”le Paris’te tekrar buluştuktan sonra Türkistan’a gitmiş ve nihayet meşrutiyetin ilanı üzerine İstanbul’da Ayastefanos’taki eski, muhteşem köşkte tekrar Nedim Paşa ailesine mülaki olmuştu. Lakin bu esnada “Hazin” artık serbest değildi: Almanya’da tahsilden dönen “Nir” isminde genç bir zabıt, bir paşazade, padişahın hususi bir iradesiyle çılgın bir aşk ile sevdiği bu güzel kızı arzusuna rağmen almıştı. Halbuki “Hazin” ile “Aydemir” senelerce devam eden samimi dostluğun neticesi olarak -aralarında aşka dair bir tek kelime bile telaffuz olunmadığı halde- birbirlerini seviyorlardı.

Nihayet bir akşam Ayastefanos’ta bahçede beraber otururken, kendisine mütemadi Türklük ve Türkçülük hakkındaki fikirlerinden, tasavvurlarından, Türkistan’ a gidip oradaki Türkleri uyandırmak hususundaki emellerinden bahseden ve onu da İstanbul’da milli mesaisine iştirak ettirmek isteyen “Aydemir” in karşısında, “Hazin” artık tahammül edemeyerek ruhunun bütün ihtiyaçlarını, elemelerini itiraf ediyor; buna karşı “Aydemir” de aynı hisle mütehassis olduğunu söylemekte muzdar kalıyor. Lakin, heyhat ki “Hazin” diğer bir erkeğe bağlıdır. Ve ilelebet “Aydemir” den maddeten uzak kalmak mecburiyetindedir. Bu ruhi vaziyetin vehametini anlayan “Aydemir” uzun bir mektupla hayatını, milliyetperverliğinin sebeplerini, niçin kendinden uzaklaşmak istediğini, “Hazin” e bildirerek, hiç görünmeksizin Türkistan’a, moskof istibdadı ve Ahund taassubu altında inleyen kardeşleri kurtarmaya gidiyor.

“Aydemir” in Türkistan’daki hayatı adeta mucizelerle doludur. Millet sevgisiyle ruhunda nihayetsiz bir aşk ve ümit menbaı bulan bu bir tek mefkûreci, Rus tahakkümü altında her gün biraz daha ezilip çiğnenen halk için adeta bir mehdi oluyor: Köyleri dolaşarak herkese iyilik ediyor, işsizlere iş buluyor, cahilleri okutuyor, fakire para, aç a ekmek, kitapsıza kitap buluyor, herkesi düşünüp seviyor, ve ... kurtuluş gününün yaklaştığını müjdeliyor. “Orgenç”de onun şöhretini duyarak yanına koşmak isteyen mefkûreci bir genç molla, “Aydemir” in menkıbevi simasını şu cümlelerle anlatıyor:

—“O, düşmanı bile hasta olsa başı ucunda bekleyip şifa bulduruyormuş. Kendini öldürmek isteyene bile evini açıyormuş. Zaten kapısı kilitsiz, ekmeği açık dururmuş. Fakirlere yardım edebilmek için kışın titreyerek soğukta yatarmış. Bütün lisanları, bütün ilimleri bilir ve her şeyi evvelden keşfedermiş”.

Yavaş yavaş bu yüksek ruhlu hakiki mefkûrecinin etrafında, mefkûreye bütün varlıklarıyla inanan gençler toplanıyor; medreseleri ıslah ediyorlar, halk içinde yaşayarak o büyük kitleyi uyandırmaya çalışıyorlar. Türkistan’ın her tarafında milli mefkûre yavaş yavaş inkişafa başlıyor. İşte tamam bu esnada “Aydemir” İstanbul’dan bir mektup alarak “Nir” in öldüğünü ve “Hazin” in serbest kaldığını garip bir hisle öğreniyor. Trablus muharebesinde şifa bulmaz bir hastalığa yakalanarak İstanbul’a gelen “Nir” madem ki ölmüştür, artık “Aydemir” İstanbul’a dönüp yıllardan beri aşkını taşıdığı “Hazin” ile evlenebilecektir. “Aydemir” bu tatlı hayal ile uzun bir mücadeleden sonra ferdi aşkı için burada başladığı milli işi yarım bırakmaya razı olmuyor, ve çalışmasına devam ediyor. Bir gün kendisinden ailesini ve memleketini sordukları zaman şu yüksek, insani cevabı vermişti:

—“Benim memleketim Türk olan her yer; sevgilim, ailem üzüntüde her insan!”

Semer kand’a gelen “Aydemir” orada “Ahund Ömer” Medresesi’ni ıslah ediyor, Ziraat Bankası açıyor, gazete neşrediyor, nihayet Türk amele sendikası yapmağa kalkıyor. Fakat o aralık, “Aydemir”in “Uluğ Mirza” Medresesi’ne geçerek biraz da onu ıslaha çalıştığını gören riyakar, alçak “Ahund Ömer” bu büyük mefkûreci aleyhinde türlü türlü propagandalar yapmağa, yaptığı ve yapacağı her iyi şeyi bozmağa çalışmaktadır. Hasta, ölüme mahkum “Uluğ Mirza” Medresesi’nin çıplak bir odasında yatan bu metruk resulün etrafında asıl havarilerden başka kimse kalmıyor. Lakin halk kitlesi üzerindeki manevi nüfuzu hâlâ yaşamakta... O kadar ki, amele sendikası aleyhinde vaaz eden “Ahund Ömer”e karşı hasta hasta gelip bir görünmesi, Ahund’a taraftar olan halkı ondan ayırmaya kifayet ediyor.

“Aydemir” artık çok hastadır; kendisinden ümidi kestiği için “Hazin”e mektup yazarak onu Türkistan’a, kendisinin başladığı işi itmama çağırıyor. Lakin tam bu esnada cihan harbi kopuyor. Masum halk, hakanın düşmanı olan Rus çarına isyan için gelip ona danışıyorlar; lakin vaziyeti pek iyi takdir eden “Han Demir” onları bu hareketten men etmektedir. Çünkü demir pençeli çarlığın bu vesile ile zavallı halkı ezip hırpalayacağına kânidir. Fakat bundan iki gün sonra, cahil, menfaatperest mollaların teşvikiyle halk isyan ediyor; ve iş işten geçtikten sonra hasta hasta yetişen “Aydemir” manevi nüfuzuyla bu isyanı bastırıyor.

Şimdi “Ahund” müşevvik sıfatıyla mevkuftur. Mutlaka asılacak. Ahund’un her şeyden habersiz masum karısı, beş çocuğuyla beraber “Aydemir”e, her müşkile çare bulan bu büyük adama gelip yalvarıyor. “Demir”in zihninde birden bire müthiş bir fikir uyanıyor: Zaten ölüme mahkum olan kendisini müşevvik diye göstererek Ahund’u kurtarmak!

—Belki, diyor, hayır belki değil muhakkak eski hareketlerine nadim olur. Şüphesiz iyiliği görerek öğrenir ve takdir eder, belki de emele yeni bir kuvvetle hizmet eder.

“Aydemir” teşebbüsünü yapıyor. Ve nihayet divan-ı harp hükmünü veriyor: “Aydemir”le beraber havarilerinden Hasan, Şakir ve diğer on iki genç daha asılacak! Aydemir diğer biçare masumların idamı düşüncesiyle çıldırarak derecede nadim ve muzdariptir. Lakin mefkûre yolunda ölmek zevkini dünyada hiçbir şeye değişmeyen bu gençler, son derece mesut, adeta bir gâşy ve cezbe halinde bulunuyorlar. Maatteessüf ne bu nedamet safhası, ne de bu fedakarlık duyguları hikayede kafi derecede gösterilememiştir. Rigestan meydanında şakirtlerinin birer birer ipe çekildiğini seyreden “Aydemir”, kendi de ipe çekilmek üzere iken, uzaktan kendisini yanındaki çocuklarına gösteren sarıklı bir hoca görüyor: Nazarları çarpışır çarpışmaz, gayri ihtiyari iki ellerini kendisine uzatıp yere kapanan bu adam, Ahund Ömer’dir... “Aydemir”, “Hazin”i, milletini düşünerek “Yaşasın Türkler” diye bağırdıktan sonra başını ilmeğe geçiriyor. Altından sandalyeyi çekiyorlar; ve “Aydemir” bu suretle maddi hayatını bitiriyor... Bu vakadan sonra, İstanbul’dan gelip sevgilisinin mezarını ziyaret eden “Hazin”, ona

olan aşkını milli aşkın içinde yaşatacağına yemin ediyor; ve bu suretle kendi hayatının, aşkının, ızdıraplarının üstünde, aşk ve ümit dolu bir hayata, ilahi mefkûreye kavuşuyor...

“Müfide Hanım” hikayesini başlıca “Aydemir”in yüksek şahsiyeti etrafında vücuda getirmiştir; “Hazin” burada adeta ikinci planda kalıyor. Çocukluğundan beri Aydemir’in manevi nüfuzu altında kalan bu genç kadının şahsiyeti, tamamıyla, sevdiği şahsiyetin solukça bir aksidir ki, hikayede tabiyatıyla biraz mübhem, gölgeli görünmektedir. İstanbul’un yeni meşrutiyet hayatına ve o hayatın yetiştirdiği tiplere ait sahifeler, sonra Türkistan’daki “Ahund Ömer”, Türkmen kabilelerine ve Türkistan hayatına ait tafsilat, hülâsa bütün bu tali cihetler pek iyi tasvir edilmiş, yaşatılmıştır. Lakin hikayenin asıl canlı cihetini merkez sıkletini, Aydemir’in adete mesihi andıran şahsiyeti teşkil ediyor.

“Aydemir”, maddi ve manevi varlığını mefkûresi içinde eritmiş mistik bir kahraman, daha doğrusu bir fevka’l-beşerdir. İnsanlara karşı beslediği şefkatin derinliğiyle, başkalarına hatta düşmanlarına karşı fedakarlığıyla pek büyük görünen bu sima, şüphesiz çok mübalağalı bir tiptir. Lakin, Türk mefkûreciliğini en geniş ve en yüksek bir şekilde yaşatmak isteyen Müfide Hanım, bir kadın, bir Türk kadını şefkatiyle mefkûrenin ilk beşaretçisini, resulünü bundan başka bir şekilde de tasavvur edemezdi. Türkçülük mefkûresinin ne yüksek ve ne insani bir mahiyeti olduğunu idrak edemeyenler, bu mefkûrenin kan ve demirle değil aşk ve samimiyetle, yıkarak değil bilakis yaparak inkişaf edeceğini anlamak için “Aydemir”i okumalıdır. Aydemir’in zaruri olarak mübalağalı görünen cihetlerini bir tarafa bırakacak olursak, romanda bu kahramanın ruhi istihalelerini, buhranlarını, ne gibi sebeplerle Türkçülüğün resulü olabildiğini gösteren parçaların çok nakıs olduğunu itiraf etmeliyiz. Sinop kalesinde milliyetperverliği adeta bir ilham şeklinde duyması, mistik mahiyeti itibariyle güzel bir şey olmakla beraber, çok garip bir roman için çok gayr-i vâzıhtır. Onun fikrî ve ruhî tekamülleri daha yakından ve daha vâzıh bir surette gösterilmeliydi.

“Aydemir” lisanı itibarıyla o kadar temiz, pürüzsüz bir eser sayılamaz; bazen çok güzel ve sevimli olan tasvirlerde, ekseriya, bir roman için fazla şiir meyli var ki, bu sebeple bazı cihetler adeta bir mensur şiiri andırıyor; bunun gibi bazı muhavereler de adeta müstakil birer makale şeklindedir. Vakanın çok basit ve “entrikten” mahrum olmasına rağmen terkip ve tahkiyede de bazı mühim kusurlar göze çarpıyor. Ancak bu cihetleri kaydederken, romancılığın “teknik” itibarıyla bile ne kadar müşkil ve uzun mesaiye vabeste olduğunu, ve yeni bir romancının ilk eseri karşısında bulunduğumuzu söylememek de haksızlık olur. Müfide Hanım daha ilk romanıyla, bu müşkil sahada ne kadar büyük ve şayan-ı dikkat bir istidada malik olduğunu göstermiştir. “Aydemir”in diğer bir meziyeti de muayyen bir tezi kuvvet ve muvaffakiyetle müdafaa etmesinde, yaşatabilmesindedir ki, bizim kısır edebiyatımızda bunun ne kadar nadir ve müstesna bir şey olduğunu herkes itiraf mecburiyetindedir. “Sanat için sanat”, “realizm”, “natüralizm”, ilh... gibi birtakım sanat nazariyelerini ters ve yanlış anlayarak onları manevi akametlerini üretmek için bir perde makamında kullanmak isteyenler, sanatın ve sanatkarın ne ilahi bir vazifesi olduğunu hiç olmazsa bundan sonra anlayabilseler...⁷¹

24 Şubat, 1919

4.1.6.Binnaz

Yusuf Ziya Bey’in -Üç Perdelik Manzum Facia- 76 Sahife - Kanaat Matbaası

Son nesil şairleri arasında yeni vezin ile ilk piyesi yazmak şerefi, Yusuf Ziya Bey’e nasip oldu. Başka türlü olsa şüphesiz, garip olacaktı: Çünkü genç şairler arasında hece veznini -teknik itibarıyla- onun kadar muvaffakiyetli ve kolay kullanan, onun kadar her mevzuda ve her şekilde yazan kimse yoktur diyebiliriz. Ve işte “Akından Akına” şairinin bütün kusurları, bütün meziyetleri buradadır. Şiiri, ruhun derin ve ilahi bir ihtiyacı gibi değil, muhayyilenin bir eğlencesi yahut bir teknik mümaresesi telakki

⁷¹Köprülüzade Mehmed Fuad, “Tenkit: “Aydemir”, Muharriri: Müfide Ferit Hanım, Halk Kütüphanesi, İstanbul 1918, 184 sahife”, *Büyük Mecmua*, 13 Mart 1919, nr. 2, ss. 27-28.

ettiği için, her türlü mevzular üzerinde muvaffakiyetle yürütebilen Yusuf Ziya Bey, temaşa edebiyatına atılmakla çok doğru bir harekette bulundu: Nazım lisanına kuvvetli tahakkümü ve şiirlerinde eskiden beri derinlikten ziyade sathî bir güzellik mevcut olması, onun bu sahadaki muvaffakiyetini büyük bir mikyasta temin edebilir sanıyorum. Çünkü temaşa şairi olmak ve manzum piyeslerini halka lezzetle, alakayla dinletebilmek için evvela temiz, pürüzsüz bir lisan, kuvvetli bir nazım kabiliyeti elde etmek, sonra da karanlık ve derin mevzulardan hatta mısralardan sakınmak icap eder. Selamet ve vuzuh: İşte temaşa şairleri için en büyük iki muvaffakiyet şartı! Sair kusurlarına rağmen bu meziyeti bütün şiirlerinde gösteren Yusuf Ziya Bey'in temaşa edebiyatında muvaffak olması imkanı görülüyor ki çok büyük bir nispette mevcuttu. “Binnaz” bu imkanın tahakkukuna sebep oldu.

“Binnaz” Ahmed-i Salis devrinin hay u huyu arasında “Sadabad” alemlerinde parlamış, dillere dasitan olmuş genç ve çok güzel bir kadındır; hayatını yine aynı alemlerde geçirmiş geçkin bir arkadaşıyla, “Faika” isminde bir kadınla beraber oturuyor. İlk perdede aralarında geçen bir muhavere den anlıyoruz ki havai-meşrep “Binnaz” kendisine her türlü debdebe ve tantana temin edebilecek beylere, paşalara rağmen, Efe Ahmed isminde babayiğit bir yeniçeri aşığını seviyor. Feleğin iyi ve fena günlerini görüp geçirmiş, tecrübeli, menfaatperest “Faika” böyle bir serseriye gönül kaptırdığından dolayı onu muahaze etmektedir. Tamam bu esnada ortaya “Hamza Bey” isminde genç bir Rumeli delikanlısı çıkıyor: “Binnaz” a kulaktan aşık olarak ta Tuna Boylarından kalkan bu delikanlı yolda gelirken bir viranede sekiz kişinin hücumuna uğramış, saatlerce döğüşten sonra mağlup olmak üzere iken ismini söylemeyen bir yeniçeri imdadına gelmiş, kendini kurtarmış, Hamza’da belindeki elmaslı hançeri ona hediye etmiş... Saf, kahraman delikanlı “Binnaz”ı Tunaya dedesi Mahmut Paşa’nın çiftliklerine davet etmektedir. “Binnaz” bu davete istihza ile cevap verdiği sırada birden bire kapı çalınıyor: “Efe”nin geldiğini anlayan “Faika” bir fenalığa meydan vermemek için “Hamza”yı ertesi akşam gelmesi serdiyle avutarak götürüyor. Dördüncü mecliste “Binnaz” ve “Faika” Efe’ye geç kalmasının sebebini sorunca, demin “Hamza”yı kurtaranın “Efe Ahmed”

olduğunu anlıyoruz; o da vakayı bir daha anlattıktan sonra hançeri gösteriyor ve birden bire içki tepsisi geliyor, içmeye başlıyorlar.

İkinci perde, o devrin havuzlu kahvelerinden birinde geçiyor, yeniçeriler ortalığın fenalığından, zevk ve sefa alemlerinden, hatta “Nedim”den şikayetli bir lisanla bahsediyorlar. O esnada kahveye girmek üzere olan “Hamza Bey” içlerinden birinin nazar-ı dikkatini celb ederek soruyor; diğerleri “Binnaz”a aşık olduğunu söylüyorlar. Halbuki “Binnaz”la “Efe Ahmed”in macerası tekmil dillerde standır. “Hamza” onlara İstanbul’un güzelliklerinden ve “Binnaz”dan bahsederken, birden bire “Efe Ahmed” sazıyla içeri giriyor. Biraz çalması için hep yalvarıyorlar. O da biraz nazlandıktan sonra Binnaz’ın aşkıyla söylediği türkülerden birini çalıyor. Artık tahammül edemeyen “Hamza” birden bire yerinden fırlayarak Efe’nin önüne bir para atıyor. Ve bağıyor: “Çal, bir de Binnaz’ım için Efe çal!” Artık iki coşkun aşığın birbiri üzerine atılmalarını men edecek hiçbir kuvvet yoktur. Ahmed Hamza’nın verdiği hançeri çekip fırlıyor; ve kendi hançerini görür görmez hareketsiz kalan “Hamza”nın koluna saplıyor. “Hamza”, “Bana düşman olmuş benim hançerim” deyince, “Ahmed” ne fena bir iş yaptığının farkına vararak büyük bir teessür duymuştur; fakat hiçbir şeye, hatta af dilemeye vakit kalmadan karakollukçular gelip Ahmed’i götürüyorlar.

Üçüncü perdede yine “Binnaz”la “Faika”yı ve ilk perdedeki dekorun aynını görüyoruz. Gece yarısı olduğu halde, iki kadın hâlâ yatmamışlar, merakla konuşmaktadırlar. Aralarındaki muhavere, Hamza’nın yaralandığı günden beri olup biten şeyleri öğreniyoruz: “Binnaz” artık kendisini “Hamza”ya teslim etmiş; şu şartla ki o da “Ahmed”i ölümden kurtaracak! Lakin hâlâ ikisinden de haber yoktur. “Faika” mütemadi surette “Binnaz”ı “Hamza”yla beraber yaşamaya teşvik ediyor hatta Binnaz da farkına varmaksızın yavaş yavaş o fedakâr, kahraman gence karşı ruhunda bir temayül duymaktadır. Tamam bu konuşma esnasında birden bire “Efe Ahmed” ortaya çıkıyor: Artık ölümü muhakkak olduğu için veda maksadıyla geldiğini acı, müessir bir lisanla anlatıyor. Bu acı sahne devam edip dururken yine kapının çalındığını ve “Hamza’nın şen ve şatır, serbest

bir eda ile geldiğini görüyoruz. Bu hâl karşısında kıskançlıktan çıldırmak derecelerine gelen “Ahmed”i teskin için “Binnaz” ve “Hamza”nın onu kurtarmaya geldiğini söylüyor; “Ahmed” buna pek inanmamakla beraber bekliyor. “Ahmed”i orada görünce biraz şaşırın “Hamza, dedesiyle beraber huzura çıkıp Ahmed”in affı için ferman aldığını anlatıyor. Lakin “Efe” bu hayat müjdesi karşısında sevinmekten çok uzaktır: Çünkü üç günden beri, “Hamza” ile “Binnaz” arasında nasıl bir rabıta hasıl olduğunu, aralarındaki laubali ve samimi muameleden sezmiştir. “Ahmed” ruhen korkunç bir mücadelede iken telaşla koşan hizmetçi, cellatların geldiğini haber veriyor; ve “Hamza” mağrur bir tavır ile fermanı ona uzatıyor. Fakat fermanı alan mağrur “Efe”, kapıya doğru giderken onu mumun alevine tutup yakıyor ve “Binnaz”la “Faika”ya nefret ve istihfaf dolu bir nazarla baktıktan sonra kendini cellatlara teslim ediyor...

Yusuf Ziya Bey’in manzum piyesi tarihi bir çerçeve içinde, bize aşk ve ihtirasın birkaç şeklini canlı ve muvaffakiyetli bir surette göstermektedir. Vakanın çok basit ve her türlü tali tafsilattan mahrum olmasına rağmen, piyes pek iyi ve hemen hiç sürüklenmeksizin cereyan ediyor; “Binnaz”ın Yusuf Ziya Bey tarafından yazılmış ilk temaşa eseri olduğunu düşünürsek, bu kadar bir kusuru mazur görmekte tereddüt etmeyiz. İlk perde ile ikinci perdenin öyle birden bire, adeta damdan düşer gibi bittiğini gören şair, kitabının tabından sonra yaptığı ilavelerle o kusuru gidermeye muvaffak olmuştur. Mamafih “Binnaz”da bundan başka daha mühim kusurlar yok değil: Mesela “Binnaz”ın “Efe Ahmed”e karşı olan rabıtasının sebebi, mahiyeti, kuvveti vazih olarak anlaşılamıyor; nitekim onun “Hamza”yla münasebetini de pek mühim olarak öğreniyoruz: Acaba ilk mülakatı müteakip, kahvede yaralanıncaya kadar ne kadar zaman geçti, aralarındaki rabıta ne kadar ilerledi? Meçhul! Sonra üç gün içinde nasıl o kadar samimi ve laubali oldular? O da meçhul! “Binnaz”, öyle görünüyor ki “Ahmed”i kurtarmak için kendini ona teslim etmiştir; öyleyse nasıl oluyor da “Faika”yla konuşurken, kendi ruhunda “Hamza”ya karşı yeni bir şey duyduğunu itiraf ediyor? Böyle bir rabıtanın üç gün içinde doğup, kuvvetlenip meydana çıkması, hakikaten bir tılsımla kâbil olabilir. Bütün

bunlardan başka “Hamza”nın Binnaz”a kulaktan aşık olması ve karda kışta kalkıp İstanbul’a gelmesi de çok musanna‘ bir şeydir. Nitekim kıskanç, ateşin “Efe”nin en sonraki ulvi feragati gibi, daha ilk perdedeki bedbin sevda telakkisi de çok itiraz edilebilecek bir mahiyettedir. Bence bu üç şahsiyet arasında en muvaffakiyetsizi “Efe Ahmed”dir. Halbuki bu yeniçeri aşığı çok canlı, muvaffakiyetli bir surette yaşatılabilirdi. “Binnaz”, hatta “Hamza Bey”, bütün kusurlarıyla beraber, ondan daha muvaffakiyetle gösterilebilmiştir. “Faika”ya gelince, ikinci planda olan bu kadın, diğer üç simadan daha vazih ve daha canlı olarak yaşamaktadır.

Şahısların ruhi seciyelerine ait bu mütalaalardan başka, tertip ve teferruata ait sair birtakım kusurlar daha göze çarpıyor: Burada tafsilata girişmemekle beraber şunu söyleyelim ki Yusuf Ziya Bey’in o devir hayatını layıkıyla bilmediği, eserinde o devre ait hususiyetlerden hiçbiri mevcut olmamasıyla pek kolay anlaşılıyor. Sonra kahvede yeniçerilerin piyesle hiç alakası olmadığı halde zamandan şikayet etmeleri, “Hamza Bey” gibi asil bir gencin yeniçeri neferlerine ait kahveye gitmesi, “Ahmed”in çok ehemmiyetsiz bir cerh neticesinde idama mahkum edilmesi, “Hamza”nın tesadüfen o sırada İstanbul’da bulunan dedesiyle birlikte huzura girmesi... Hülasa bütün bunlar piyes için birer kusurdur. O devirde her ictimai seviyeye göre ayrı kahveler olduğu gibi yeniçeri kahvelerinde bir adam yaralanır yaralanmaz kimse haber vermeden hükümet memurlarının yetişmesi asla kâbil olamazdı; Mahmud Paşa’nın İstanbul’da bulunması ne kadar manasız ise, torunuyla beraber huzura çıkarak af fermanı alması da o kadar imkansızdı... Sonra yeniçeri kahvesinde, “Efe Ahmed”in söylediği parça, şarkı değil türküdür... İlh.

İşte şu kısa izahat gösteriyor ki “Binnaz”da dikkatsizlik ve ihtimamsızlık eseri olarak bu gibi birtakım kusurlar vardır. Lakin bunlara rağmen buna muvaffakiyetsiz bir eser diyemeyiz. Hele bizim temaşa edebiyatımızdaki sair mahsullere bakınca Yusuf Ziya Bey’i muvaffakiyetinden dolayı tebrik etmek zaruridir. Lisan ve nazım itibariyle yalnız, takdî‘ muhaverenin icabatına uydurmuş olmamaktan başka, hemen hiçbir kusuru bulunamayan bu eseri milli edebiyat cereyanının temaşa

aleminde yeni bir muvaffakiyeti gibi telakki edebiliriz; çünkü suniliği sahnede büsbütün sırtan aruz veznini temaşa hayatından kati surette kovmak, ancak bu gibi mahsullerle kâbil olacaktır. Yusuf Ziya Bey bundan sonra yazacağı manzum piyeslerde, bu ilk eserindeki kusurlardan kurtulmaya ciddi ve ihtimamlı bir surette çalışırsa, temaşa hayatında açtığı bu mühim mücadeleden şüphesiz, büyük bir muvaffakiyetle çıkabilir.⁷²

4.1.7.Firak-ı Irak

Muharriri: Süleyman Nazif Bey- İstanbul,1918-61 sahife. Ressam Namık İsmail Bey'in iki levhasını muhtevi.

Memleketin en korkunç, en felaketli zamanlarını yaşarken, hodbiyn ve lakayt şairlerimiz daldıkları gaflet uykusundan uyanmak istemediler vatanlarının matemine üç dört damla gözyaşı dökmekten bile çekindiler. Kalemlerini şahsi hırslarına bir mecra şekline sokan bazı bedbahtlar da, yeryüzünde görülmemiş bir gaflet eseri olarak, yabancı davaların müdafaasına ve kendi milletleri aleyhinde vesikalar ihzarına çalıştılar. Her türlü pisliklerle dolu bu çirkin, kara sahnede alınının akıyla yükselen, Türkün masum ve lekesiz simasını ilahi bir ışıkla aydınlatarak cihana temiz ve nurani göstermek isteyen pek mahdud adamlarımızdan biri de âteşîm, samimi vatanperver Süleyman Nazif Bey'dir. İleride bu kara günlerin meşûm hatırası tarihe karıştığı zaman, memleket, elbet bu mukaddes hizmeti unutmayacak!

“Firak-ı Irak”, El-Cezire'nin sıcak, yıldızlı simasıyla ruhen alakadar olan, Basra'yı, Bağdat'ı, Musul'u, Mardin'i, Dicle ve Fırat kıyılarını pek yakından bilen ve seven bir sanatkârın feryatlarıdır. Endülüs'ün mazlum hatırasına ithafen İspanya-Amerika muharebesi esnasında yazılmış küçük bir manzume istisna edilecek olursa, diğer manzum ve mensur parçalar harp seneleri esnasında yazılmış, hatta bazıları da mecmualarda intişar etmiştir. Karşı kıyıdaki fırsat yoksulu kahramanların Türklük aleyhindeki çirkin, iğrenç gürültülerinden müteessir olarak ruhundaki milli emeli her vesile ile

⁷²Köprülüzade Mehmed Fuad, “Tenkit: “Binnaz”, Yusuf Ziya Bey'in Üç Perdelik Manzum Facia, 76 sahife, Kanaat Matbaası”, *Büyük Mecmua*, ty, nr. 5, ss. 71-72.

izhardan çekinmeyen Nazif Bey, onları bir araya toplayıp neşretmekle teselliye susamış yürekleri sanatın lâhutî menbaından tatmin etmiş oldu; eserini annesinin hatırasına ithaf için ilave etmiş olduğu iki küçük sahife, bence bu kıymetli nâsirin şah eseridir; o satırlarda kelime ve terkiplerin değil, o samimi hislere penah olan ruhun belagat ve asaleti göze çarpıyor.

“Dicle ve Ben” manzumesinde Bağdat’ın hatırasını terennüm eden Nazif Bey “Yar-ı Naim”de aynı elemi belki daha fazla bir kuvvetle duyuruyor. “Sadi”nin:

آسمان راحق بو دکر خون بکرید بر زمین

بر زوال ملک مستعم امیرالمؤمنین

ای محمد کر قیامت می بر آری سرز خاک

سر بر آور دین قیامت در میان خلق بین

diye başlayan meşhur mersiyesini hatırlatan bu manzumelerde Süleyman Nazif Bey bayağı bir diyarın değil “Diyar-ı Fuzulî”nin yani, Türk tarih ve edebiyatının büyük bir kısmına sahne olan toprakların matemini yaşatmaktadır. “Ahdi”nin Şuara Tezkiresi’nde birer birer isimleri yazılı şairleri yetiştiren, bize “Fuzulî”den sonra “Ruhi”yi de bağışlayan o eski şiir ve sanat diyarına karşı romantik bir ruha malik bir Türk sanatkârının döktüğü şu kıymetli yaşları takdis etmeyecek hiçbir Türk yoktur. “Fuzulî” ağzından “Nefî”ye hitaben Erzurum sukutu münasebetiyle yazılmış manzum-mensur bir parça, Basra’nın hatırasını taziz eden iki kıta, “Şehidin Babası” ismi altında “Balkan Harbi’nde şehit olan oğlanın döktürdüğü gözyaşlarını bile devlet ve millete imtinan olmamak için ketmeden” Ahmet Rasim Bey’e ithaf edilmiş küçük bir hikaye, işte “Fırak-ı Irak” ı teşkil eden sair parçalar... Mesele bunların lisanı ve edebi mahiyetlerinde değil, bu felakete uğramış zavallı millete muhtaç olduğu teselliye vermelerindedir.

“Batarya ile Ateş”, “Fırak-ı Irak” gibi eserlerinden ve şu son haftalarda çok yüksek bir ruh-u hamiyetle yazılmış makalelerinden sonra Süleyman Nazif Bey’i en samimi ve en âteşim bir milliyetperver olarak telakki etmek zaruridir. Varsın sevgili terkiplerini ahenkli ve tantanalı vezinlerini terk etmesin, “Türk”[تورک]ü vavsız yazsın; aynı yüksek idealist ruhu taşıktan

sonra bu kadarcık farkların ne ehemmiyeti olabilir? Bu itibar ile bütün milliyetçiler gerek Nazif Bey'e, gerek kitaptaki iki nefis levhasında aynı ruhla mütehassis olduğunu gösteren genç ve kıymetli ressam Namık İsmail Bey'e derin ve samimi teşekkürler borçludurlar.⁷³

4.1.8. Fırtına ve Kar

[1] Seyfi Bey'in - Şiir Kütüphanesi: Dördüncü Kitap-Halk Kütüphanesi, 1919-45 sahife

[1] Seyfi Bey, son nesil şairleri arasında bilhassa hece vezniyle yazdığı ince, samimi şiirleriyle tanınmış bir aşk ve hülya müterennimidir. Diğer arkadaşları birbirlerine ve kendilerinden evvel gelenlere çok benzedikleri halde, bu genç şair eskiden beri yalnız kendisine benzemeye çalışmış ve moda cereyanlarına fazla uymayarak ruhunu dinlemekle iktifa ettiği için muvaffak da olmuştur. Numune mi istiyorsunuz? İşte 326-329 seneleri zarfında aruz ile yazılmış manzumelerden mürekkebe "Fırtına ve Kar". Seyfi Bey'in bu eski eseri tabii biraz ibtidai bir mahiyette olmakla beraber, onun bugünkü hatta yarınki şahsiyetinin başlıca hatlarını ihtiva ediyor. moda tesiriyle her sene başka bir şahsiyet maskesi altında meydana çıkan gençlerden, Seyfi Bey işte burada ayrılmaktadır.

Bu küçük risaledeki manzumeler arasında ekseriyeti, hatta büyük bir ekseriyeti alelade eserler teşkil ediyor. Baştan başa bir aşk nağmesi olan o parçalarda Fikret'in veya o aralık pek moda olan Fecr-i Ati şiirinin değil Hâmid'in tesirleri göze çarpar. "Ah Sen", "Aş ve Mabud", hatta risalenin cidden en kıymetli parçasını teşkil eden "Fırtına ve Kar" manzumelerinde makber şairinin bu nüfuzunu hissetmemek kâbil değil. "Gölge", "Sadabad", "Mahalle Evleri" bilhassa bu son ikisi lisan ve sanat telakkisi itibariyle daha yeni bir zamana ait gibidir: Lisan, terkipsiz olmakla beraber aruz ile terkipsiz yazmaya çalışanların hemen hepsinde olduğu gibi tamamen gayr-i milli. "Pür İhtiras, Asude, Cümle, Deriçe, Tehi, Binihaye, Samt-ü Zalâm,

⁷³Köprülüzade Mehmed Fuad, "Tenkit: "Fırtına ve Kar", Muharriri: Süleyman Nazif Bey, İstanbul 1918, 61 sahife, Ressam Namık İsmail Bey'in İki Levhasını Muhteva", *Büyük Mecmua*, 6 Mart 1919, nr. 1, s. 10.

Mudî, Sa'y Eder" gibi canlı lisanında bulunmayan şeyleri Seyfi Bey'de ister istemez kullanmıştır. Görünüyor ki lisan itibarıyla milli olamamak, mutlaka cansız Arap ve Acem kelimelerine, Arap, Acem tecvidine mahkum kalmak aruz ile yazılan eserlerin hepsine mukadder... Yoksa, Nedim'e ve bilhassa Yahya Kemal'e yazdığı çok güzel tahmislerle eski lisan ve eski vezne pek iyi tahakküm ettiğini gösteren genç şair elbet, bu kusurlardan kurtulabilirdi. Aruz veznini türkçeleştirmeye en çok muvaffak olan Yahya Kemal'de bile ara sıra yabancı bir tecvidin hakimiyetini gördükten sonra, onun kendisiyle hiçbir suretle kıyas kâbil olmayan genç muakkipleri için bu kusuru zaruri addedebiliriz. Yeni neslin en kıymetli gençlerini hece veznine dönmeye mecbur eden, işte bu lisan ihtiyacı oldu.

"Fırtına ve Kar"ın en güzel ve en şahsi parçası, bütün risaleye unvanını veren bu isimdeki uzun manzumedir. Aruzun muhtelif cüzlerinin mezciyle cidden sanatkârâne bir surette vücuda getirilen bu şiir, gerek tertip ve gerek mevzu itibarıyla yepyeni ve kusursuzdur. İbtida fırtına safhası ne kadar kudret ve muvaffakiyetle tasvir edilmişse, "Kış"ı bahara aşık bir ihtiyar derviş şeklinde teccim eden ikinci parça da o kadar canlıdır. "Omuzlarında beyaz uzun saçları, elinde buzdan asası, koltuğunda neyi" meçhul ufuklardan gelen bu yolcu, kutupların münce mid denizlerini geçerek baharı aramaktadır. Lakin şair ona meşum bir haber veriyor: "Sevgilin bu diyardan gideli çok oldu!" diyor ve neyin teranesinden aşkını dinlemek istiyor. Ebedi bir hicranı temsil eden bir dervişin terennüm ettiği bazı parçalar çok müessirdir:

Sordum, gece yıldızlar uzaktan bakıyordu

Dağlarda pınarlar akıyordu

Bir köylü kadın yerde bir ateş yakıyordu

Birdenbire yıldızlar uçup oldu girizân

Mebhut kadın... Sustu pınarlardaki elhan!

Gezdim, aradım her yeri bir fırtına oldum

Beyhude yoruldum

Yalnız şunu gördüm, şunu buldum,

Yalnız şunu duymaktayım elhan:

Hicran... Yine hicran... Yine hicran!

Ve şair ertesi gün uyandığı zaman, kafeslerde buzdan asa kırıkları ve açık kalmış kapısının kenarında da beyaz saçlar buluyor. Hicranı, kışın ruhlara yaydığı tabii ve umumi hicranı bu kadar samimi ve sanatkarane bir surette duyurabilmek büyük bir muvaffakiyettir. Esasen Seyfi Bey'in eserlerinde, hatta bu "Fırtına ve Kar" kuvvetinde olmayan eserlerinde en ziyade göze çarpan şey, samimiliktir. Mesela "Mahalle Evleri" sair bu cins manzumeler gibi Belçika şehirlerini, hatta Şişli, Moda sokaklarını değil, kimsesiz, bakımsız İstanbul'un uzak, fakir mahallelerini hatırlatıyor. Şüphesiz bu manzume öyle yüksek bir sanat eseri değildir; fakat ne olursa olsun samimidir.

İleride bir kafes altında sallanır bir el, ve bir kadın sesi titrer, yavaşca "Gel, gel!" düşer zemine karanlıkta pembe bir mektup, içinde bir iki tel saçla bir bozuk üslup. Ve sonra her gece etrafı kaplayınca sükût, bu macerayı saatlerce haykırır bir ud!

İşte zavallı mahallelerimizin çok saf, hatta biraz gülünç, lakin hakiki aşk hayatı... Mevzularını daima adadan, modadan daha doğrusu sarı kaplı kitaplardan alan şairler arasında, mevzularını İstanbul'un mütevazi, gösterişsiz fakat hakiki hayatından alan bu şair ne kadar ayrı bir mevki tutuyor! Hayatı sair genç arkadaşlarından daha iyi ve daha açık bir ruhla dinlediği için "Milli Edebiyat" ihtiyacını hepsinden daha evvel ve daha derin duyan bu genç şairden, istikbalin -en geniş ve en kuvvetli olmasa bile- belki en şahsi ve samimi mahsullerini beklemekte haklıyız. Yalnız; bu kadar az yazmasa!⁷⁴

⁷⁴Köprülüzade Mehmed Fuad, "Tenkit: "Fırtına ve Kar", Seyfi Bey'in Şiir Kütüphanesi, Dördüncü Kitap, Halk Kütüphanesi, 1919, 45 sahife", *Büyük Mecmua*, ty, nr. 4, s. 55.

4.1.9.Kadın Eserleri - Yıldızlar ve Gölgeler

Müellifi: Şukufe Nihal Hanım- İstanbul, Halk Kütüphanesi, 1919- 40 sahife.

“Yıldızlar ve Gölgeler”, kırk sahifelik şu küçük şiir mecmuası, edebiyat aleminde henüz pek yeni tanınmış genç bir şairenin ilk mahsulü olmak itibariyle dikkate şayandır. Yavaş yavaş ortadan silinmeye mahkum eski aruz vezniyle, şu son dört beş seneden beri lisanla vücuda gelen büyük tahavvüllere bigane kalınarak yazılan bu manzumeler, şu son aylarda yine aynı imza üstünde gördüğümüz sade lisanla ve hece vezniyle yazılmış bazı kıymetli parçaların yanında çok eski ve ibtidai kalır.

Sanat hayatında öyle devreler vardır ki o devrelerde altı ayın, bir senenin sanatkar üzerinde çok büyük tesiri olur: Onun sanat hakkındaki düşünceleri aydan aya haftadan haftaya büyük tahavvüller gösterebilir. Bilhassa bizim gibi lisanî ve edebî telakkileri hemen hemen her gün değişen memleketlerde, bu tahavvüller daha süratle vuku bulmak mecburiyetindedir. İşte bunun için “Yıldızlar ve Gölgeler”i Şukufe Nihal Hanım’ın bu günkü değil dünkü bir eseri olarak telakki ediyoruz. Zaten manzumelerin altındaki tarihler bunların 329’dan 334’e kadar beş senelik bir devre ait olduğunu gösteriyor. Beş senede topu topu kırk sahifelik bir şiir mecmuası vücuda getirmek bizim için o kadar garip sayılmaz. Bence bu eserde asıl garip görünen cihet, 329’da yazılan eserlerle 334’te yazılanlar arasında nazım lisanına hakimiyet, fikir ve üslup itibariyle büyük farklar olmamasıdır. Halbuki 334’te yazılan bu aruz manzumeleriyle Şukufe Nihal Hanım’ın bazı mecmualarda neşredilen hecai şiirleri arasında çok mühim ayrılıklar göze çarpıyor. Sanatkar için en büyük muvaffakiyet şartı, muhitin tebeddülâtına ve lisan ve edebiyat telakkilerinin değişmesine karşı lakayıt kalmayarak onlara uyabilmektedir. “Yıldızlar ve Gölgeler” sahibi son manzumeleriyle zamanın tahavvülâtına ittiba edebileceğini ispat etmiştir.

“Yıldızlar ve Gölgeler”in birbirinden pek az fasılalarla yazılmış gibi görünen muhtelif parçalarında “Tevfik Fikret’in hatta “Rubab-ı Şikeste”den ziyade “Haluk’un Defteri”nin tesiri göze çarpıyor. Mamafih lisan “Haluk’un Defteri” lisanından daha eski ve ona nispetle çok daha pürüzlüdür. Buradaki

manzumeler ekseriyetle aruzun en kolay cüzleriyle yazıldığı halde bile, bu vezne kuvvetle hakim sanatkarlardaki ahenk ve selasetten mahrum bulunuyor. Bu acemilik kafiyelerde de kendisini gösteriyor: “şimdi-şemsi; hürmetle-gicede; olmaz-bulmaz; fakat-hissiyat; geçer mi- teselli; mütahassir-mütehayyir; esatîrî-gibi; sünni-ümmi; sabahıydı-indirdi” tarzında Servet-i Fünun’un ve Fecr-i Ati’nin bazı acemi şairlerinde sık sık tesadüf edilen kafiyesizlikler bu eserde de epeyce vardır.

Ekseriya bu gibi birtakım nakiselerle beraber ayrıca zihafılar, imalelerle da malûl olan bu manzumelerde, Şukufe Nihal Hanım’ın müstakbel şahsiyetini ecnebi tesirler altında seçip anlayabilmek çok müşkil oluyor. “Yıldızlar ve Gölgeleler” şairesi Fikret’i taklit etmeyerek biraz kendi ruhunu samimiyetle dinlemek, kendi duygularını terennüm etmek istediği zaman, eski vezin ve lisanın ona şiddetle tahakküm ettiğini ve bu elim tahakküm altında sanatkarın hemen daima vezin ve kafiye endişesiyle kıvranıp ruhunu dinleyemediğini, tasannu’dan kurtulamadığını görüyoruz. Eski sahte vezin ve lisan karşısındaki bu aczin daha Fitnat ve Leyla’dan başlayıp Nigar Hanım’a kadar bütün şairelerimizde aynı kuvvetle göze çarptığını söylersek, daha ilk mecmuasını neşreden genç şairenin bu husustaki mazeretini teslim etmiş oluruz.

Kadınlar her şeyde olduğu gibi sanatta da erkeklerden daha çok samimidirler; kendi ruhlarından kopmayan yabancı bir vezin ve sahte bir lisanla yazmakta şimdiye kadar muvaffak olmamalarını ben buna atfetmek istiyorum. İşte bunun için “Yıldızlar ve Gölgeleler” şairesinin milli vezin ile ve sade lisanla yazacağı eserlere ruhundan daha fazla şeyler koyabileceği kanaatindeyim. Bu husustaki ilk muvaffakiyetli tecrübelerinden sonra, Şukufe Nihal Hanım’ın artık bu eski, kapanmış yolu bırakarak yeni sanat ufuklarına atılacağını tahmin etmek, bilmem ki yanlış olur mu?⁷⁵

⁷⁵ Köprülüzade Mehmed Fuad, “Tenkit: “Kadın Eserleri – Yıldızlar ve Gölgeleler”, Müellifi: Şukufe Nihal Hanım, İstanbul, Halk Kütüphanesi, 1919, 40 sahife”, *Büyük Mecmua*, ty, nr. 3, s. 42.

4.1.10.Musahabe: İhtiyac- ı Tenkid

Türk milleti son elim felaketlerden sonra, yani “Lüleburgaz” ve “Komanova”yı mütakip düçar olduğu müsibetlerin esbab ve avamili ciddi bir surette teemmüle başladı. Avam kahvelerinden havas mahfillerine kadar her yerde bu mesele mevzu-ı bahsediliyor ve pek tabii her yerin temayülat-ı müşterekesine göre hükümler veriliyordu. Ümera ve ulemanın dinsizliğinden, ahir zamanın takarrübünden, şeriatın göğe çekildiğinden tutunuz da Garp’ın terakkiyat-ı fikriyesine, balkandaki milliyetlerin inkişaf-ı maneviyesine, Türklere fikr-i milliyetin mefkudiyetine kadar birçok sebepler meydana sürülmüştü. Mamafih havas yani münevverler mehafilinde aynı mevzu hakkında muhtelif münakaşalar cereyan ediyor ve basit olmakla beraber doğru birtakım mülahazalar yavaş yavaş bütün dimağları istilaya başlıyordu. Nekais-i fert ve ictimaiyemiz, müşterek hayatımızın fenalığı, kadının ailedeki mevkii, mektep ve medreselerimiz, umur-ı idaremiz, dahili ve harici siyasetimiz, hülasa hayatımıza temas eden her mühim şey hakkında umumi, müşterek, yapılmış fikirler hüküm-fermâ oluyordu.

Bu esnada pek tabii olarak matbuatta aynı hale ma’kes oldu: Tedris ve terbiye, kadın, ordu, siyaset- i dahiliye, milliyetsizlik yani fikr-i milliden mahrumiyet meseleleri hakkında ekseriyetle o yapılmış fikirlerin boş bir tevessüünden ibaret müteaddid makaleler matbuat sahasını doldurdu. Cemiyetlerin tarz ve mahiyet teşkilini bilmeyen, ictimai ilimlerden hiç behresi olmayan kimselerin ictimaiyat namına peygamberane hükümler vermeleri cidden garip bir manzara arz ediyordu. Fakat bunun amelî bir faydası ve binâenaleyh kıymeti yok değildi: İntibah hissi büyük şehirlerden köylere, kasabalara kadar girmiş ve sunuf-ı halk kamilen bir salah ve intibah ihtiyacını acı bir surette anlamıştı. Matbuatın daima telkinatı bu hususta şüphe yok ki mühim bir âmil olmuştu...

Milli felaketimizin esbab ve avamilini teşrih etmek maksadıyla bu esnada birtakım kitaplar meydana çıkmaya başladı. Avrupa’nın Türkler hakkında takip ettiği hulûl-i muslihane siyasetinden, Akdeniz’in beynelmilel vaziyetinden, Anadolu mesail-i muallakasından; Balkan sahasındaki büyük

nüfuzlardan, Türklerde hiss-i millinin fikdanından bâhis ve elsine-i ecnebiyeden mütercem şayan- ı dikkat eserler yanında, münhasıran avamil-i felaketimizin tahliline hasredilmiş milli eserler de intişar ediyordu. Onlar arasında en şayan- ı dikkat olanlar, -eğer hafızam beni aldatmıyorsa- Celal Nuri Bey'in "Mukadderat- ı Tarihiye", "Tarih- i Tedenniyat", "Kadınlar", "İttihad- ı İslam" gibi ciltleriyle Haşim Nahid Bey'in "*Türkiya'nın Necat ve İtila Yolları*" namındaki üç yüz elli, dört yüz sahifelik büyük eseridir. Memleketimizde ciddi ve hakiki bir tenkit henüz teessüs edemediği ve bu kelime ya tehzil ya takriz manasında kullanıldığı için, o eserler hakkında hiçbir mütalaa-yı ciddiye serd edilmedi! Halbuki mesela Celal Nuri Bey'in eserleri yalnız muharririnin şöhreti ve mevzularının ehemmiyeti itibariyle her ne olursa olsun tenkide şayandı. Ekseriyet-i kariîn "*Mukadderat- ı Tarihiye*" ve "*İttihad- ı İslam*" ı kati esaslar ve ilmi mülahazalar üzerine müstenid ilmî birer eser addediyorlar, ve meydana koyduğu yeni fikirlerden dolayı muharririne hayretle karışık bir hürmet besliyorlardı. Nitekim Ermenice gazetelerde Celal Nuri Bey'in eserleri hakkında yazılan makalat- ı tenkidiye bu noktayı vazıh surette meydana koymuştu. Haşim Nahid Bey'in eserine gelince, galiba muharririnin aynı derece- i şöhrette olmamasından dolayı, mevzu-ı bahs ettiği hayati meselelerin kesretine ve Celal Nuri Bey'e karşı tenkidatı ihtiva etmesine rağmen ekseriyetin malumu olamamış ve öylece metruk kalmıştı.

Şarlatanların sahte saltanatına mani olmak için mevcudiyeti iktiza eden tenkidin fikdanından bahsetmekle beraber, yukarıda isimlerini ta'dâd ettiğim eserler hakkında burada ayrı ayrı tenkidata girişecek değilim, maksadım, o nevi eserlerin iyi bir numunesi olan asar- ı mezkure hakkında umumi ve muhtasar bazı mütalaat-ışahsiye serd etmektir. O mütalaat, umumiyeti itibariyle, Celal Nuri ve Haşim Nahid beylerin asarına müşabih birçok neşriyat- ı cedideye de teşmil olunabilir.

Evvela, kavîyyen zannediyorum ki Celal Nuri ve Haşim Nahid beylerin eserlerindeki esasi hatlar birbirine çok müşabih ve yukarıda arz ettiğim mehafil-i münevvere zübde- i efkarının teşrih edilmiş bir şeklini göstermekten fazla bir hususiyeti gayr-ı haizdir. Avamil-i inhitat, tesirat- ı

diniye, tesirat-ı garbiye, şekl-ihükümet, tezahürat-ı medeniye, Türklerde idealsizlik, ıslahat-ı idariye gibi her birisi senelerce tetebbuata ve uzun ciltlere muhtaç olan hayati meseleler, Celal Nuri ve Haşim Nahid beylerin nazarında iki sahifede hal ve tenvir olunacak kadar basittir; çünkü müellifler, mehafil-i münevverede o mesele hakkında hükümler olan umumi mülahazaları kabul etmişler, yani işin yalnız şekl-i haricisini görmekle kanaat etmişlerdir. Mesela müelliflerin Türk hükümetinin ibtida-yı teşkülü ve safahat-ı tekamülü hakkında yürüttükleri kısmen mübhem ve kısmen çok vazih mütalaatı okuyunca, insan en mu'dil mesail-i tarihiyenin iki darbe-i kalemlerle nasıl kesilip atıldığını hayretle görüyor; Fatih'in îtâ ettiği imtiyazat-ı mezhebiye meselesi tetkik ve ta'mike çok değer bir mesele iken, mesela Celal Nuri Bey onu o kadar basit bir şekilde gösteriyor ki, o besâtat-ı vazihaneye inanmak birdenbire kabîl olamıyor. İki buçuk sayfada hülâsa ve halledilen bu gibi ne kadar mesâil-i hayatiye var! Mevzuları; tarz-ı tahrir ve tevsî'leri itibariyle bu iki müellif arasında mevcut olan yegane fark, Celal Nuri Bey'in daha âlimâne, Haşim Nahid Bey'in ise o kadar âlimâne olmamakla beraber netayicinde daha dürüst olmasıdır. Birincisinin az çok Tanzimatçı olmasına mukabil, diğeri Türklük intibahına daha vasi' bir mikyasa ayırarak Türkçülerin Tanzimat aleyhindeki muhacematına daha kuvvetle iştirak ediliyor.

Mesail-i ictimaiye hakkında hiç ilmî bir tarz-ı hareket ihtiyar etmeyerek, yapılmış, müşterek telakkileri tedvin ve tevsî ile iktifa ve bunu cidden maharet ve muvaffakiyetle ifa eden Celal Nuri ve Haşim Nahid beylerin, bu eserleriyle Türk kârîni üzerinde her halde iyi bir tesir icra ettikleri muhakkaktır. Efkar-ı halkı asırlardan beri kaplayan kesif toz tabakalarını, ciddi; cesaret-i medeniye göstererek parçalamaya çalışmak çok kıymetli ve çok faydeli bir hizmet-i milliyedir. Ancak, intibah hislerini halka ta'mim maksadıyla yazılan o eserlere, müelliflerinin iddia etmedikleri bir kıymet-i ilmiye isnad etmek manasızdır. Eğer o kitaplar birer sosyoloji tetkikatı olsaydı, muharrirler öyle istikbalden haber vermeye ve en derin, en mufassal meselelere iki sahifelik bir suret-i hal bulmaya kalkışmazlardı. Fakat bu cihetin muharrirlere hiçbir vech-i aidiyeti yoktur: Muhitin cehaleti ve

kendilerini münevver farz eden adamların, gençlerin ilimden ve bittabii şahsi düşüncelerden tamamen mefkûdiyetini bu gibi eserlerin bile alimane addedilmesini intac ediyor. Yedi, sekiz sene aynı şube- i fikriye üzerinde teksif-i mesai etmiş bir adam, ya basit bir zevk meselesi hakkında mesela filan Arap şairinin efkarına ittiba' etmeyince, yahut basit bir makalede pek meşhur üç, dört müellifin pek umumi birkaç eserinden misaller getirince “İntihal! Sahtekarlık!” diye feryat eden budala ve şayan-ı terahhüm bir muhitte bundan fazla ne beklenebilir! Böyle daima feryat eden ve her eser-i sa'ye karşı daima feryada mahkum olan zavallılar bilmiyorlar ki, pek büyük ve adeta erişilmez, elde edilmez zannettikleri o basit malumat, nihayet bir ecnebi lise mezununun bilgisinden fazla değildir; her esere karşı “Acaba hangi büyük müelliften aşırılmış?” diye ve hilekar nazarla bakanlar, pek büyük addettikleri o şeylerin o kadar basit ve umumi olduğunu öğrenseler acaba biraz utanıp kızarmazlar mı?.. Kârîler arasında bu mütalaata karşı “Artık bu kadar belahette kusur olunamaz!” diye gülecekler ve meseleye inanmayacaklar tabii vardır; fakat bilir misiniz ki bu bizzat benim başıma geldi! Tarih-i istikbal bu gibi vekâyî'î acaba muzhike sütunlarına mı yoksa fecayi' sahifelerine mi kaydedecek bilmem. Herhalde şurası muhakkak ki:

Cehşin ol mertebesi sehl olmaz,

Kesbsiz ta o kadar cehl olmaz!⁷⁶

4.1.11.Katib Çelebi

“Keşfüz'zünun”, “Cihannüma”, “Takvim-i Tevarih” gibi birçok kıymetli eserleriyle şark ve garp ilim irfanında yüksek bir mevki tecil-i ihraz eden bu büyük Türk mütefekkirini, yeni yetişen gençler eminim ki tanımazlar. Garp erbab-ı şiir ve tefekkürünü, çok eksik ve çok yanlış olmakla beraber hiç olmazsa ismen tanıyan bu genç menbaların memleketimiz ve mazimiz hakkındaki bu amik-i cehalet-i lakaydaneleri çok elim ve aynı zamanda çok müzhik olmakla beraber, itiraf etmeli ki biraz da erbab-ı ilim ve dânişimizin himmetsizliğinden ileri gelmektedir. Mazi-i

⁷⁶ M. Fuat Köprülü, “İhtiyac-ı Tenkit”, *İctihat*, 1913, S. 88, ss. 1960-1962.

ilim ve edebimizi bilmekle maruf beş on alakadar zat gençlere rehberlik etmek, edvar-ı mensiyeyi sunuyor ve ihya eylemek hususunda bilmem neden çok ihmalkâr davranıyorlar. O kadar ki bugün elimizde ne müessatımızın, ne sanayi-i nefisemizin, ne de edebiyatımızın bir tarihi var! Vukuf ve malumatlarıyla, vüs'at-ı irfanlarıyla bu işi başa çıkarabilecek üstadların bu ihmalleri neticesinde gençlik maziyi tamamen boş ve manasız görüyor; ve tabiyatıyla “tecdidin manasını me'kûs bir surette anlamış bir tecdidperver” oluyor... Acı bir mukallidlikten başka bir şey olmayan bu me'kûs tecdidperverliğin memleketin münevver tabakaları arasında ne kadar şayi' olduğunu bildiğim için, bu nokta üzerinde bilhassa ısrar ediyorum. İnsanlar tıbben bilmedikleri şeyi istihfafa ne kadar meyyal iseler müstahzar malumatı kendi mahsul-ü tefekkürleri gibi kullanmaya da o kadar müste'riddirler. Binâenaleyh bugün memleketimizde mesela “Fake”den edindiği malumat ile size “Hippolyte Taine”den, “Vinsi[Vinci]”den uzun uzun bahsedenlere, “Remi Duğurmun”u yeni okuduğu için “Berventiyer”in efkar-ı müttekasıyla istihza eyleyenlere pek çok tesadüf edersiniz. Fakat bu kolay ve müstahzar mübahisi geçip de meseleyi biraz daha ta'mik edecek olursanız, onları kendi mazileri hakkında mermer bir sütun kadar câmid ve bîhaber, yahut istihfakâr bulacaksınız... Maziden bahsolunduğunu işitir işitmez, o sözün failini derhal irtica ve muhafazakarlıkla itham eden bu tecdidperverlik devresini hemen hepimiz geçirmiş olduğumuz cihetle, bundan dolayı oylamaya hiç hakkımız yoktur!..

Mahiyet-i ilmî, tarz-ı idrakı, vüs'at-ı nezbi, ihata-i mütebahhiranesi ve bozulmaz mesaisiyle son devirlerde yetişen Türk erbab-ı tefekkürü arasında tefrid eden “Katib Çelebi”nin tarz-ı hayat ve mesaisini tecdidperver gençlere bir numune olarak göstermek çok müfid olacak ve asla eslafımız hakkında beslediğimiz birçok yanlış telakkilere hatime çekecekti. İşte Osmanlı erbab-ı tefekkürünü derununa battıkları iman-ı nisyandan kurtarmak amel-i ulviyesiyle uzun, pek uzun senelerden beri çalışan muhterem bir Türk alimi, Burusa mebus-u esbakı fazıl-ı şehir Mehmed Tahir Bey, “Katib Çelebi” namı altında âhıran neşrettiği ufak fakat pek kıymettar bir eserle Katib Çelebi'nin ne yüksek, ne yetişilemez bir şahika-ı irfan olduğunu en kati

delaili ve en bîtaraf şevahide istinaden göstermeye muvaffak oldu. Eserin ikinci ve pek büyük diğeri bir meziyeti de, Katib Çelebi'nin asarıyla ona mümasil eserler hakkında en mükemmel, en sahih malumat-ı bibliyografyayı ihtiva etmesidir; anlamayan bir nazar karşısında bu bibliyografî malumatı pek basit, pek ehemmiyetsiz görülürse de ilmen ve tenbien, manasını idrak edenler için onun kıymeti çok yüksektir.

“Hammer” mütercim Fazlı Ata Beyefendi: “Eğer bizde Katib Çelebi müellifi gibi on, on beş alim yetişebilmiş olsaydı, bugün terakkiyat-ı ilmiyece hayli ileride bulunurduk” demekle “Keşfüz’zünun” müellif şehrinin kıymetini pek güzel gösteriyor. Filhakika “zamanda inkişafa başlayan terakkiyat-ı garbiyeden Osmanlıların da müstefid olmaları lüzumunu takdir ederek bazı müellifler gibi bîsûd haşiyeler ve bazı şairler gibi bîmana şiirler yazmaktan sarf-ı nazarla ciddi, ilmî, nâfi’ eserler tahririne sarf-ı mukadderat eyleyen Katib Çelebi, vücutlarıyla iftihar olunan Osmanlı ulema arasında ulum-u şarkıyye ve fûnun-u garbiyyeye sahib-i vukuf olması dolayısıyla şayan-ı ihtiram olduğu gibi, nafi’ ve mucib-i intibah eserleriyle bir devre-i terakki açması hasebiyle de ayrıca takdir ve ihtirama cesbandır.” Türkçe eserlerini sade, veciz, fakat güzel ve dürüst bir üslup ile yazan Katib Çelebi'nin şöhreti yalnız şarka münhasır kalmamış, bütün İslam alemiyle garp ilim tefekkürü de onu layık olduğu sedir-i ihtirama ik’âd etmişlerdir.

“Gustav Le Bon” Arap medeniyeti tarihinde, “Kleman Huart” Arap tarihi edebiyatında “Keşfüz’zünun” muharririnden kemal-i hürmet ve takdir ile bahsediyorlar: Çünkü bu eser Arapça yazılmıştır. Meşhur müverrih Hammer “Katib Çelebi'nin asar-ı takvimiye ve coğrafyası mevcut olmasaydı, Osmanlı İmparatorluğu tarihinin tahririne teşebbüs eden müverrih ekseriya alü'l-emya zulmet içinde yürüyebilecekti” diyerek bu Türk ulemasının kıymetini müteşekkirene izah ediyor. Kezalik “ve Amberi”: “Katib Çelebi gibi zatlar yetiştiren millete müttedin, müterki ve müste’d denir” tarzındaki ifadesiyle merhumun ulu kadrini gösteriyor.

Katib Çelebi'nin alü'l- umum ilim ve irfan sahasındaki kıymet ve ehemmiyetini göstermek için bu zikredilen şehadet-ı bîtarafaneden fazla

olarak eserlerini irâe edebiliriz: “Keşfüz’zünun” Latinceye, Almancaya, İngilizceye, tercüme edilmiştir; “Takvim’üttevarih” İtalyancaya, “Tuhfetü’l Kibar fî Esfari’l Bihar” İngilizceye, “Cihannüma” Latinceye mütercimdir. Eserleriyle garp ilim irfanının nazar-ı dikkatini bu kadar celp eden bir Türk alimi acaba zamanımızda mevcut mudur? Heyhat ki değil... Çünkü o mertebe-i irfana varabilmek için ulum-u garbiye ile beraber şark ilim efkarına da vakıf bulunmak icap ediyor ki bu da pek uzun, pek meşakkatli bir meşgaledir. Saik-i kıymet ve manasını anlayamadığımızdan dolayı bugün az çok garp alem efkarına vakıf olanlar şarkın ve ulum-u şarkiyeye vakıf olanlar garptan nefret ediyorlar. Asar- ı garbiyeyi takip ile me’lûf mütefekkirlerimiz müstahzar malumat ile kanaat ederek şahsi bir eser-i tettebbu vücuda getirmeyi düşünmedikleri gibi, garptan bîhaber olanlar da ellerindeki menabi malumattan layıkıyla temin-i istifadeye hâdim usullere bigane kalıyorlar... Ve işte bunun için tarih-i siyasimizi bir Alman, tarih edebiyatımızı bir İngiliz, tarih sanayimizi bir Fransız, coğrafyamızı mesela bir Macar yazıyor; ve biz bu cidal-i hayat sahasında lakayt ve gafil mütemadiyen geriliyoruz. Bir tarafta asrın bîintiha terekkiyatına gözlerini kapamış, anasır-ı erbaaya kail ulum-u şarkıyye mütehassısları, diğer tarafta icabat-ı asrî az çok görüp anlamış, fakat mazarından bîhaber ve istihfakâr müddei-i teceddüd gençler... En garibi ulum-u fikir ve edebimizdeki bu elim anarşiyi gördüğümüz halde, hâlâ: “asar-ı terakkî diyoruz biz buna, heyhat!..”⁷⁷

4.1.12. Tahsisât- ı Sanat - Marâz- ı Tenkid

Eğer şu son günlerdeki şekl-i müstevlisine bakılacak olursa, buna şüphe yok ki bir hastalık demek icap edecek! Çünkü her gün muhtelif namlarla muhtelif hayatlar tarafından neşrolunan herhangi bir risale-i edebiyatı okuyacak olsanız, orada mutlaka, çakıl ve granit parçalarıyla süslü taht ihtişamına kurulmuş metanet ve mutantan ve pür azamet bir şehinşâh-ı intikâda tesadüf edeceksiniz... Kaba ve parlak renklerle boyanmış mukavva

⁷⁷ Köprülüzade Mehmed Fuad, Tenkit ve Tahlil: “Katip Çelebi”, *Tasvir-i Efkar*, 3 Recep 1331/26 Mayıs -1329/8 Haziran 1913

heykeller gibi, başlarında cahil ve gaflet iklimlerinden menâkıs bir fecr nuru daha ve müncemed dudaklarında çanlak sesli birer ney idim. Bulunan bu zavallı şehinşahlar, kendilerini, mevcudât- ı camide üzerinde icra-yı saltanat eden bazı âbâ-i beni İsrail'e benzetecek kadar derin bir hevab telzeze müstağrak bulunuyorlar. Mermer takılı büyük sarayları içinde tabii ki bir esir gibi bîhüküm ve kudret yaşayan en aciz bir hükümdar abası bile, Dicle'nin Bahar- ı Şam altında manevileşen mûsikî meyahından, Irak'ın perşir seraplarından bu kadar iktibas hayal etmemiştii...

Terbiye- i fikriye denilen şeyin daha mahiyet ve lüzumunu idrak etmeden, tenkidin, sanatın, edebiyatın dikenli ve uçurumlu yollarına atılan zeki ve genç dimağların, istikbale taalluk âmâl etmelerine ve tam iktisab-ı kuvvet ve malumat eyleyecekleri bir zamanda kuvva- yı mevcude ve müterakimelerini bilüzum bir surette israftan çekinmelerine şiddetle taraftarım. Ve işte sırf bu hiss-i muhabbetle temenni ediyorum ki nefh-i suru andıran kuvvetli bir hakikat rüzgarı hubub etsin, ve gölgeden kaideleri üzerinde tahta bir buda heykeli gibi mağrur ve mütazım uyuyan bu zavallıları –devirip kırmadan- ikaza müfik olsun!

Memleketimizde pek çok münteşir olan “teslif” alt meşumesinin mikroplarını, ben yarınki gençler üzerinde tamamiyle aciz ve bi kudret görmek isterdim. Dünküler, bugünküler, hatta daha evvelkiler, hülasa az çok istisna ile biz hepimiz o fena illetin zebunuyuz. Hiç alakadar olmadıkları mevzularüzerinde kemal-i cüret ve ihtisas ile gezinen kalemler, okumadıkları kitaplar hakkında sütunlarla mütalaa yürüten münekkidler, hiç bilmedikleri bir edebiyata mecra- yı tekamül açan muharrirler, yeni lisanlar vazına kalkışan alimler... Hülasa bunu birçok erbab-ı tasallüf aramızda mebzulen mevcuttur. Eski hataların netayic- i tabiiyesi addettiğimiz bu şeyler bizi o kadar müteessir etmez; fakat bütün amal-i müstakbelimizi kendilerine atfettiğimiz gençleri bu hastalığın daha fena bir şekliyle malul görürsen, o vakit istikbale atfedeceğimiz nazarları mazlum bir bahar nevmidi istila eder.

Ben, kemal-i meraretler itiraf mecburiyetinde bulunuyorum ki, eğer seyir hazırında devam ederse, yarınki nesil edep bize elem ve hüsrandan

başka bir şey vermeyecektir. Çünkü bugün nazarlarımıza çarpan birçok araz var ki, nesl-i atının ne fena ve ne vahim bir illet-i tahririn zebunu olduğunu isabet ediyor.

İlkbahar çiçekleri kadar bile hayata malik olamayan boş ve bîmânâ birtakım resail-i edebiyeyi boş ve bîmânâ şiirler, hikayeler ve en garibi güya üstadane tenkidlerle dolduran, ve artık saha-yı sanatın sırf kendilerine kaldığı hayal ve vahyesiyle mest-i emel yaşayan birçok genç mektepliler, derkat tahsilin henüz pek aşağısında olduklarını düşünmüyor ki, hiç anlamadıkları meseleler hakkında beyan-ı mütalaaya kendilerini salahiyetdar görüyorlar. Zavallılar hiç hatırlamıyorlar ki edebiyatta muvaffak olmak pek büyük bir sa'ye ve daha büyük bir istidada vabestedir; daha lisanlarını layıkıyla bilmekten uzak bulunanlar için, pürve-i sanat pek gerizan ve pek bi insaf olur; henüz malumlarının bile pek anlayamadıkları sanat-ı mesail meşgalesini hatta basit bir tarzda öğrenmeden, hatta sanat hakkında biraz vakıfane yazılmış makalatı anlayacak bir hale gelmeden saha-i tahrire atılanlar, mahiyetlerinden neden şeref ve takdir yerine tezyif ve teessüf toplayabilirler...

Bilhassa tenkid hususunda gençler gayet hararetli ve methalik davranıyorlar. Bunun amel-i ruhisini anlamak o kadar müşkil değildir: Yüksek kürsülerin sine-i gururuna kurularak mukaddes aknomlar? namına bir suret-i mütalakada emr-ü nehi eden kimseler gibi, muhteşem bir münebbir antikada çıkarak asar sanatı ve sanatkarlar sırf kendi keyfine göre mahkum ve matib veya takdir-i vala etmek, o kadar güzel ve caziptir ki, edebiyat sahasına atılıp da rüyasında o menbirin hayalini görmeyen hemen hiçbir genç tasvir edilemez. Fakat öyle zannediyorum ki, eğer malumları kendilerine mana-yı tenkidi anlatsa, o kürsü-i ziihtışama, semadan nazil olur gibi, Kemal-i suhuletle oturmak mümkün olmadığını öğretse, gençler kendilerini gülünç bir vaziyete sokan bu gibi bila pervazlıklardan içtinab ederlerdi.

Bugün bir “Anatol Frans”, bir “Lomek” bir “Fake”, bir “Remi Duğurmun”(?) olmakla, merhum Naci Efendi kabilinden bir herze vekil intikad olmak arasında o kadar büyük bir girdap vardır ki onu atlayabilmek

tahammülsüz bir sa'ye, fitri bir kudret sanatkaraneye arz-ı iftihar eder. Terbiye-i fikriyesini ikmal etmeden, edebiyatını bütün dekaik-i tarihiyesiyle bilmeden, "Hikmet-i Bedayi" öğrenmeden münekkidlîğe kalkışan gençler, Naci Efendi'nin muakkibi? olmaktan fazla bir şerefe aday istihkak edemezler.

Ben, hiçbir vakit gençlere karşı muarız daha doğrusu mehasım bir vaziyet almak istemem. Fakat kendisine celb-i ihtiram ve iltifat için etrafındakileri lüzumlu lüzumsuz daima alkışlayan, onlara daima bezl-i meziyet ve dehait eden adamlardan da değilim. "Hazret-i Muallim", namını almak için dest idaresindeki gazete sütunlarını bîmânâ gazellerle doldurup nazımlarını teşvik ve tergiş eden "Firuzan" nazmı olmasaydı, edebiyatımız herhalde şimdikinden daha müterki bir halde bulunur, o mahud irtica edebi devresi vücuda gelmezdi. Binâenaleyh, daha hiçbir meziyete malik değil iken, taflana bir hevese iktibaan tenkid sütunlarına sarılan ve samimiyetten mahrum bazı adamların sahte teşvikatına iktibaan, bi mehaba ref' avaze-i tenkid eyleyen gençlere, bu yanlış hareketlerinin mahiyet-i asliyesini göstermek bence bir vazife-i vicdaniyedir.

Garip bir galat-ı hüsn-ü zebunu olan bu zavallı gençler arasında galeyana ve efrat ile temyiz eden bazıları, mensup olduğum neslin artık ihtiyarlayıp öldüğünü ve edebiyat sahasının artık tamamen kendilerine inhisar ettiğini iddia ediyorlar, ne garip ve ne gülünç bir iddia! Nesl-i hazır, saha-i edebiyatı terk edecek kadar yorgun ve bi mecal olmak şöyle dursun, bugün her zamandan daha zinde ve pür ümid bulunuyor. Osmanlı tarih edebiyatına, kudret-i sanatkaraneleri umumiyetle kabul edilmiş cidden mümtaz dört beş sima-i edebi ahda eden bugünkü nesil, en büyük ve layemut abidelerini asıl bundan sonra meydana koyacaktır. Edebiyat-ı müstakbelemizin mesud bir inkişafa nail olması için, bugün koy bir terbiye-i fikriye ve zevkiye almaları ve tenkidin tehlikeli yollarından uzak durmaları icap eden gençler, bu, vazih hakikati nazar-ı dikkatleri önünden dur tutmamalıdır.

Tekrar ediyorum, kendilerine rabt-ı ümid ettiğimiz gençlerin, daha mebadi-i tahsilde bulunurken tenkid gibi en müşkil bir saha-i sanatta, yürümeye kalkmaları, affedilmez bir kusur, gülünç ve şayan-ı terehüm

berbala pervazlıktır, okudukları birkaç makaleden muktebis malumat meşuşeleriyle, kendilerine cidden üstadlık edenlere hücumla kalkışmak, “Don Kişot”un ruhuna bir baran-ı ümid ve teselli yağdırmaktan başka bir netice tevliid etmez. Ben, kendileri hakkında mütehassıs olduğum muhabbet-i samimiye saikasıyla temenni ediyorum ki, kariben nefh-i suru andıran kuvvetli bir bad-ı hakikat hubub etsin; ve gölgeden kaideleri üzerinde tahta bir Buda heykeli gibi marur ve mütazım uyuyan o zavallıları -fakat devirip kırmadan- ikaza muvaffak olsun!⁷⁸

4.1.13. Ruhü'l- Kavanîn

Müellifi: Montequieu - Mütercimi: Hüseyin Nazım

Evvela mütercim-i eseri tebrik ile söze başlamak isterim, çünkü, herkesin, hatta ilm ü irfana en çok iddiayı nisbet edenlerin bile, parlak ve peygamberane ünvanlar altında: Her ay yeni ve muhteşem birer cilt neşrettikleri şu sırada, ketb-i ilmiyenin ümmühatından madud olan “Ruhü'l-Kavanîn”i o kadar muvaffakiyetle lisanımıza nakletmek büyük bir hizmet-i milliyedir. Dört beş senelik hayat-ı meşrutiyetimizde, Türk hayat-ı irfanı için bu kadar mühim bir teşebbüse ibtidar ve onu ikmal edenler maatteessüf pek az oldu. Temenni edelim ki mütercim ve tâbi‘ başladıkları hizmeti yakın vakitte itmama muvaffak olsunlar. Çünkü bu lâyemud eserin Türkçe’de bulunmaması, itiraf etmeliyiz ki, bir nakısa-i ilmiye ve medeniyedir. On sekizinci asrın en yüksek dimağlarından biri olan “Mönteskiyö”yü bilip öğrenmeden hukuktan, sosyolojiden, ulum-ı ictimaiyeden bahsetmek muhaldir; bugün herhangi bir eser-i hukukiyi, hangi bir sosyoloji kitabını açacak olsak, orada mutlaka “Montesquieu”nün eftar ve nazariyatından bahsedildiğini görürüz. Çünkü “Ruhü'l-Kavanîn” o eserlerdendir ki ilim ne kadar terakki ederse etsin, ne gibi tahavvülata uğrarsa uğrarsın kıymet-i tarihiyesini asla kaybetmez.

Filhakika, “Ruhü'l-Kavanîn” müellif-i şehîri gerek seyahat hikayelerinin tarz-ı istimalindeki, gerek hususat-ı sairedeki hatîât ve

⁷⁸ Köprülüzade Mehmed Fuad, “Maraz-ı Tenkit”, *SF*, 22 Mart 1328/15 Rebiülahir 1330, C. 42, adet 1087, ss. 483-485.

mübalağatına, tasminlerinin yanlışlığına rağmen, sosyoloji hakkında pek mühim fikirler elde etmiş, bu ilmin tarih-i tekamülünde yeni bir devre-i terakki küşad eylemiştir, çünkü – “Franklen Kiding”in “*İlm-i Cemiyet*” nam eser-i marufunda söylediği gibi – Eflatun’dan, Aristodan, “Kampanella”ya, “Luk”a gelinceye kadar nazarî ve tasavvurî olan “nazariye-i ictimaiye” Montesquieu ile müşahadat ve mutaalat-ı sarfiye üzerine ibtina ederek “tavsifi” bir şekil almıştı.

Montesquieu, her şeyi müselseliyet-i muayyenesi dahilinde ve hey’et-i mecmuasıyla nazar-ı mütalaaya alabilecek bir kabiliyete maliktir; binâenaleyh, kitabının tedkik-i kavânîne hasreylediği birinci mebhisinde “kavaninin, en vasi’ mana ile, tabiat-ı eşyadan müstenbat zaruri rabitalardan ibaret olduğunu” söyleyerek mmuayyeniyet-i hadisatı tasdik etmiş. Ve müessesat-ı siyasiye ve eşkal-i hükumatın suver-i tevellüd ve intifasında hep bu fikri tatbik eylemiştir. El-yevm bunun mütefekkirîn-i ahirenin tetkik ve teşrihine çalıştıkları bir fikr-i esasiyi: “müessesat ve kavanînin mahsulat-ı keyfiyeden ibaret olmayıp, bunların devam ve icra-yı teesir etmeleri için bazı şerait-i taybiyenin mevcudiyeti zaruri bulunduğu”fikrini ilk evvel meydan-ı vuzuhaçıkaran, ve böylece, kanunların iklim ile, örf ve adetle, tarz-ı hayat ve maişetle, edyan ve secâyâ-yı milliye ile münasebettar olduğunu ilk defa – müfrit fakat ilmi bir surette – gösteren şüphesiz ki Montesquieu’dür.

Mamafih, on sekizinci asır filozoflarının seviye-i dimağiyesinden oldukça tebaüd etmiş, yükselmiş olan bu derin mütefekkir, tabii muhitinin yanlış nazariyelerinin de tamamıyla tecerrüd edememiş, tamamıyla müsbet bir tarz-ı tefekkür ve müşahedeye asla malik olamamıştı. “Felsefe-i Cedide Tarihi” nam eser-i meşhurun müellif-i mütebahhiri Höfding bu hususta diyor ki:

“İngiltere’den avdetini müteakip, bahçesini İngiliz parkları gibi tanzim etti, efkâr-ı siyasiyesi ise İngilizlerinkine müşabih bir levn iktisab eyledi. Mamafih şurasını da enzar-ı dikkatten dūr tutmamalıdır ki İngiltere meşrutiyeti hakkındaki tavsifat-ı meşhuresi, bu meşrutiyetin tarih ve örf ve âdât-ı milliye ile münasebatına dair tettebbuatı amîka üzerine değil, daha

ziyade “Luk”un “idare-i mülkiye” nam kitabı hakkındaki tetkikat ve mütalaat üzerinedir. “Luk” bu kitabı ise ihtilalin nazarî bir tebriye namesiydi. Müellif hiçbir vakit tarihen mevcut bir şeyi tasvir ettiğini iddia etmiyordu....”

Halbuki Montesquieu, (Luk)’dan daha ileri gitmiş, İngiltere Meşrutiyetinin hakikat-i hâlde istinad etmekte olduğu esasat-ı metineyi görmeyerek sırf birtakım eşgal-i zahiriyyeye atf-ı ehemmiyet etmiştir. Aynı ayrı makalat ile teşrihi icap eden bu hususatı burada dūr u dıraz tetkike makalemizin hacmi tabii müsaid değildir, yalnız şu ciheti izah etmek istiyorumki bu gibi nikat nazar-ı dikkatten dūr tutulmadığı hâlde Montesquieu’yün sekizinci asır filozoflarının efkâr-ı mücerridesinden tamamiyle kurtulamamış addetmek hiç de yanlış bir hareket addolunamaz. “Spencer”ın, bir eser-i marufunda iddia ettiği gibi, eski filozofları felasife-i ciddiyeden tefrik eden “kanun-ı tabiî” fikrini şiddetle müdafaa eyleyen ve sair birçok nikat-ı nazardan on dokuzuncu asır mütefekkirlerine benzeyen “Ruhü’l- Kavânîn” müellifini klasik fikirlerin rabaka-i esaretinden tamamen kurtulmuş addedemeyiz: Çünkü o, kavanîn ve müessesatı yalnız hâl-i sükûn ve muvazenette yani bir zaman-ı sabit ve muayyen zarfında nazar-ı itibara alarak, onları artık bir şekl-i mükemmel ve inthâîye resîde olmuş zannediyor ve mütalaat ve muhakematını ona göre yürütüyordu. Müverrih-i şehîr “Sorel”ın dediği gibi, o asla hükümatı tekemmül-i tarihileri esnasında takip etmeyerek, onları mütevakkıf, mütekemmil ve bir şekil inthâîye reside olmuş gibi göstermiştir. Halbuki “Auguste Comt”un, sosyoloji hakkındaki eser-i muazzamında izah ettiği vechile, ilmin bilimum saha-i iştigalinde hâl-i muvazenetle hâl-i hareket arasında bir rabita bir münasebet mevcuttur. Mesela hendese kainatı hâl-i muvazenette, mihanik ise hâl-i harekette tetkik eder; tefrih-i azanın tarz-ı bina ve teşekkülünü yani hâl-i sükûn ve muvazeneti, fizyoloji ise azânın vezaifini yani hâl-i hareket ve faaliyeti mütalaa eder. İşte bunun gibi sosyolojide de bir “mebhas-i tevazüni-i ictimai” vardır ki cemiyetin vücudu için lazım gelen şerait-i daimeyi tetkik eder. Fakat bu, ancak “tecrîd” sayesinde kabul olunabilir bir fikirdir, çünkü hakikat-i hâlde bir cemiyetin tekamülü daimi olduğu için,

onu yalnız bir zaman-ı muayyenette değil edvar-ı tekâmülünün her müteakib safhasında mütevâliyen tetkik etmek ve o hareketi tayin eden daimiyyü'l- cereyan kanunları bulmak lazımdır ki bunu yapacak olan “mebhas-i hareke-i ictimâî”dir. “Adolfe Coste”un söylediği gibi, bir cemiyetin esna-yı seyr-i tekâmülünde muhtelif noktalarda enstantane birer fotoğrafını almak, tesavir-i mezkûrenin vuzuh için lazım olsa bile, müteakiben onları birbiriyle mukayese etmek şarttır; zira, şerait-i intizam ve muvazenet, icâbât-ı zaruriye-i terakki hakkında peyda-yımalumat edildiği takdirde nâkâbil-i fehmdir.

İşte “Montesquieu” bu gibi nikâtı nazar-ı itibara almayarak, klasik temaşanın kavaid-i esasîyesi olan “vahdet-i zaman, vahdet-i mekân, vahdet-i fiil” kaidelerini müessesat ve kavanînin tetkik-i teşekülünde kendisine bir rehber addetti fakat zamanın tevlid ettiği bu nakais-i ilmiye ile beraber, “Ruhü'l- Kavanîn” ebedi bir abide-i fikriye ve ilmiye olmak kıymetini asla kaybetmez. Bu itibar ile, o abide-i ilmiyenin muhit-i irfanımıza da rekz olunmasını mühim bir hadise-i fikriye addetmekte herhalde haklıyız.⁷⁹

4.1.14. Zulmetten Nura

Ne kadar az ve nâkâfî olursa olsun, İslam aleminin şu son zamanlarda mahsus bir alamet -i intibah gösterdiği inkar edilemez. “Diyar-ı küfrü gezdim serter kâşâneler gördüm. Dolaştım mülk-ü İslamı bütün viraneler gördüm.” Feryat ile inleyen şairin bu elim fakat doğru müşahedesi herkes gibi İslam ulemasının da nihayet nazar-ı dikkat ve intibahını celp etti. Garp'ın, Hristiyanlık aleminin mütemadi terekkiyatına karşı İslam memleketlerinde umumiyetle göze çarpan inhitat-ı maddî ve ahlakî tabii birtakım avâmil-i umumiyeye istinad ediyordu. İşte İslam mütefekkirleri her yerde, Mısır'da, İstanbul'da, Irak'da, Rusya'da, Hindistan'da bilâistisna mevcut olan ârâzın esbabını tetkik ve taharriye koyuldular; el-yevm bu tetkikatın semerat-ı ifadesini İslam alemine neşr ve ta'mim ile uğraşıyorlar. Mısır'da Şeyh Mehmed Abdi'nin, Rusya'da Musa Efendi Carullah'ın, Şeyh

⁷⁹ Köprülüzade Mehmed Fuad, “Tenkit ve Tahlil: Ruhü'l-Kavanîn”, *Tasvir-i Efkar*, 26 Şevval 1331/15 Eylül 1329/28 Eylül 1913.

Cemâleddin Efgâni'nin, ve bu zevat-ı âliye ile himemiyar sair birtakım mütefekkirîn-i muhteremenin bu hususta göstermekte oldukları âlf himmetler, İslam aleminde elit bir tesir-i mesud icra edecektir.

İşte “Zulmetten Nura” unvan-ı şairânesi altında ahîren intişar eden eser-i mühim, İslam aleminin dertlerini ve devalarını göstermek itibariyle her İslama, mütefekkire lazımdır. Akvam-ı İslamiyenin artık bir devre-i intibaha girmekte olduğunu göstermesi itibariyle ben bu eserin intişarını büyük bir alamet-i beşaret gibi kabul ettim. Eserin genç ve guyur müellifi Şemseddin Bey, şimdiye kadar neşrettiği makalât âlime(?) ve vâkıfâne ile ulûm-u İslamîye kadar fûnûn-u cedideyede vakıf olduğunu ispat etmiş pek mümtaz bir İslam ve Türk mütefekkiridir. E'âzım-ı ulema-yı İslamiyenin efkârını cem' ve telhis ve ona kendi mülâhazât ve içtihadâtını zımmederek vücuda getirdiği bu son eserinde, şimdi yine kader-i zulmet içinde bûyân(?) olan İslam milletlerine nur ve intibah yollarını gösteriyor. Müellif Giver, en muta'assıbların bile redde muktedir olamayacakları dalâil-i katiyye-i ilmiyye ve berâhin-i saika-i şeriyeye istinaden iddia ediyor ki, İslam milletlerini salib karşısında bu kadar mecbur ser ve fûrû eden âmil, bazı sathi nazarların iddiayı mecnunaneleri gibi “İslamiyet” değil, İslamiyetin şimdiye kadar bize öğretilen eşkâl-i muharrifesidir. Hurâfat ve İsrailiyat ile, Hint ve İran'dan mütenakkıl bîmana efsanelerle izlâl ve teşevvüş edilen birtakım serseri takımının, cahil birtakım kimselerin elinde kalan İslamiyet ilk asırlardaki sâfiyet-i asliyesini kaybedince, o zamana kadar en büyük bir âmil medeniyet iken en müthiş bir sebep-i inhitât haline gelmiştir. Kur'an ve senet ahkâmını düşünmeyerek bab-ı içtihadı ya büsbütün mesdud veya herkese açık bırakmağla, İslamiyet Acem ve Musevi efsaneleriyle dolmuş, bozulmuştur.

Şemseddin Bey evvela din-i İslamın mahiyet-i asliyesini tetkik ve teşrih ediyor. Büyük filozof “Kant”ın iddiasına göre “din-i hakiki, esâtîr ve hurâfandan mücerret olan ve kâbil-i mütâbık olduktan başka bizce ilm-i zaruri ile bilinen birtakım kavanîn ve bu kaideleri muhtevi olmalıdır.” Şemseddin Bey bu {...} tamamıyla mütâbık olarak, İslam dinini gösteriyor. “İnsanın dini aklıdır. Aklı olmayanın dini yoktur” mealindeki Hadis-i Şerîfi

gösteriyor ki İslamiyet akıl ve hikmet üzerine müesses olduğundan müntesiblerine hikmet-i hakikiye tahribiyle emreder ve dini akıldan ibaret sayar. Dini akıldan ibaret saydığı için gaye-i din olarak dünya ve ahiret saadetini gösteren, ilmi, sa'y ve amelî her şeyden evvel öne süren, hatta erkeklerle müsâvâtnameye nail kıldığı kadınları bile bu hususta istisna etmeyen bir din hiçbir vecihle mâni'-i terakki olamaz. İslamlıkta kaza ve kader meselesi felsefe-i Garbiyenin en son ahkâmından hiç farklı olmayacak bir tarzda hâl olunmuştur; üç dört ay mukaddem bu hususta "Türk Yurdu"na yazdığım bir makalede, büyük filozof "Bergson"un kaza ve kader meselesi hakkındaki efkarının ahkâm-ı diniyemizle bir mütâbakatname gösterdiğini tafsilen izah etmiştim. Şemseddin Bey kitabında bu mesele-i mühimmeyi, layık olduğu ehemmiyetle nazar-ı itibara alarak, miskin, cahil, ahlaksız birtakım heriflerin İslam alemine yaydıkları tevekkül {...}, ahkâm-ı şeriyye ile taban tabana zıt gösteriyor. Ayet-i Kur'aniye ve ehadis-i nebeviyyenin bu husustaki ahkâm-ı sarahasına hiç kimse itiraz edemez.

İnsanların hayat-ı ictimaiyelerinde en güzel bir rehber olan, en mükemmel ve ulvî bir zabıta-i ahlakiye ve insaniyetperverane teşkil eden İslam dini ahkâm-ı dünyeviyeyi de şamil olması itibariyle birçokları nâkısadâr addediyorlar. Şemseddin Bey'in kitabını okuyan bir âdem, bu husustaki itirazların ne kadar vahî ve cahilane olduğunu derhal anlayabilir: Nazar ve istidlâtın dindeki ehemmiyetini bilen, her zaman için ahkâm-ı dünyeviyede ictihadın lüzum-u şeriyesini idrak eden bir kimse böyle bir iddiada bulunmaz. Madem ki ilim {...} "Nefsin kendisi için faydeli ve zararlı olan şeyleri bilmesidir" insanın faide ve zararı zamana, mekana, muhite göre değiştiği için her zamana göre ictihâdâtta bulunmak bir emr-i zaruri olmaz mı? E'âzım-ı eimmeden Şehristânî'nin bu husustaki mütalaa-i âtiyesi bab-ı ictihadı kapamak ve her şeyi eski kitaplarda aramak isteyenlere en sarîh bir cevap-ı müsekkinedir: "Nusûs-u şer'iyye-i mütenahi. Muamelat-ı nâs ve vekâyî-i cihan ise gayet mütenahidir. Mütenahi olan şey hiçbir zaman nâmütenahi olanı daire-i zapt ve ihâtasına alamaz. Binâen aleyh ictihad ve kıyasın vacibü'l- itibar ve kat'îyü'l- devam olması iktiza eder ki her hadise,

her muamele, her vakıa üzerine ictihad edilebilsin ve bu sayede millet-i İslamiye saadet ve selamete vasıl olsun.”

Şemseddin Bey'den İslam'ın mahiyet-i hakikiyesini gayet âlimâne bir surette gösterdikten ve bu husustaki bütün itirâzâtı reddettikten sonra, dinin mahiyet-i asliyesi muhafaza edildiği esnadaki İslam medeniyetini bütün şaşasıyla gösteriyor ve onu müte'âkıb bir mahiyet-i asliyenin suret-i zevâlini tafsîlen anlatıyor. Tekyeler, medreselerin inhitât ve terdîsi gibi her biri başlı başına bir fasl-ı mühim teşkil eden evâmil-i inhitâtı Şemseddin Bey'in kitabında en vâzıh ve mükemmel bir surette bulmak kâbildir. Eğer makalemizin nisbeti müsait olsa onları da ayrı ayrı enzâr-ı kariyene arz etmek isterdik. Fakat buna ne hacet! Akli başında olan herkes bu kitabı okumaya vicdanen mecburdur itikadındayım. Memleketi bilemeyenler milletin menâfi-i hakikiyesini düşünemeyenler “teceddüt” namı altında manasız ve muzır işler görürken Şemseddin Bey'in hakiki hastalığımızı teşhis edip ona devâsâz olmağa çalışması yalnız şâyân-ı tebrik değil şâyân-ı tebcil bir meseledir. Memleketin kurtarılması için her şeyden evvel “dinî bir intibah”a muhtaç olduğumuzu ne vakit anlarsak en çok o vakit râh-ı ıslaha doğru bir adım atmış olacağız. Bu nokta-i nazardan, Şemseddin Bey bu mesud yolda pek çok kimselere takaddüm etti demektir.⁸⁰

4.2.Kitabiyat Başlığı Altında Yer Alan Tenkit Yazıları

4.2.1.Bahreyn: Piri Reis

Naşir ve Mütercimi: Profesör Havel Kale — Bahrije, das Turkische Segelhandbuch für das Mittelländische Meer von Jahre 1521, Paul Kahle, Band I, Text, I lieferung; Band II. Übersetzung. I lieferung. Walter de Gruyter C°, 1926. Türkçe metne ve Almanca tercümesi –birinci cilt; iki cüzü- Berlin ve Layipzig 1926-tabı: Valter doğru yeter – metnin fiyatı 55 mark, mütercim kısmın fiyatı 12 mark.

Osmanlı İmparatorluğu, İstanbul fethinden sonra, yavaş yavaş bir kuvve-i bahriye sahibi olmağa çalışmıştır. Avrupa'nın şark celubisinde

⁸⁰ Köprülüzade Mehmed Fuad, “Tenkit ve Tahlil: Zulmetten Nura”, *Tasvir-i Efkar*, 25 Cemaziyelahir, 1331/19 Mayıs-1329/1 Haziran 1913.

kuvvetle yerleştikten sonra, Avrupa siyaset umumiyesinde daha müesser olabilmek ve bilhassa adalar denizinde hakimiyetini muhafaza etmek için, artık bu, bir zaruret halini alıyordu. Daha “Selçukiler” ve muahharan “Aydınöğulları”, “Saruhan” ve “Karesioğulları” devrinden başlayarak “denizcilik” e bigane kalmayan, hatta “Aydınöglu Gazi Umur Bey” gibi maruf deniz kahramanları yetiştiren Anadolu Türkleri için, “Akdeniz” hiç de yabancı bir saha değildi. Dokuzuncu asırda “Kemal Reis” gibi büyük Türk denizcilerinin “Akdeniz” de başlayan faaliyetleri, muahharan, azami sürat ve kuvvetle inkişaf etmiş, Osmanlı İmparatorluğu “Kanuni” devrinde Avrupa’nın en kuvvetli bahri devletlerinden biri ve belki birincisi mevkinde almıştı. “Yavuz” un Mısır ve İran galibiyetlerinden sonra yani şark işlerini tesviyeyi mütakip, en büyük arzusu Avrupa’da vasi mukayesede fütühata başlamak; ve bunun, her şeyden evvel, gayet kuvvetli bir donanmaya muhtaç olduğu kanaatinde bulunuyordu. “Asifname” müellifi vezir “Lütfi Paşa” nın bu husustaki ifadesi, “Yavuz” un yalnız şark siyaseti takip ettiğini iddia eden tarihçilerin ne kadar aldandığını gösteriyor!

Kanuni devrindeki büyük deniz harplerinden evvel, Türk denizcilerinin azim faaliyeti sayesinde “Akdeniz” hakkında elde edilen mühim coğrafi malumatı, “Kemal Reis” in hemşire zadesi olan meşhur “Piri Reis”, pek güzel haritalarla birlikte -927 senesinde yazdığı- “Bahriye” nam eserinde toplamış ve tanzim etmiştir. Bu eserden çok istifade etmiş olan “Katib Çelebi” nin verdiği malumata göre, Akdeniz’in namlı reislerinden olan “Piri Reis”, muahharan Mısır kaptanı olup bahr-i muhit-i hindi seferlerinde hüsn-ü hizmet etmiş, ve nihayet 962’de Basra Valisi “Kubad Paşa” nın zulüm ve saayetiyle Mısır’da idam olunmuştur. Bu “Kubad Paşa” –“Âli” nin “Kennel ahbar”ında [gayrı matbu kısım, hususi kütüphanemizde] ve ondan naklen “Peçevi” tarihinde [C.1, s. 35] yazıldığı vechile –Ramazannoğulları’ndan “Piri Paşa” nın lab kardeşi olup, ibtida “Kadınlara İdamı” usul-ü zalımanesini ihdas etmiş, çok haşin, kaba, cahil bir adamdı; hatta büyük şair “Baki”, Paşa 963’de Haleb valisi iken ona “Helal” redifli meşhur kasidesini takdim etmişse de, mukabelesinde hiçbir tatif görmemişti. “Katib Çelebi”, “Cihannüma” sında, bu eserin biri büyük diğeri küçük muhtelif nüshasını

gördüğünü, mufassal nüshada gemiciliğe mütaallik nazımlar ve bazı fazla tafsilat bulunduğunu söyledikten sonra, gerek nazımın gerek nesrinin kaba saba gemici lisanı üzere” olduğunu itiraftan da çekinmez. Filhakika, eserin tarz-ı ifadesi öyle masni’ ve münşiyane değil, mevzu ile mütenasib bir surette sade, basit, ve oldukça dersettir. Yine aynı müellif Tuhfetü’l- kibar” ında da, “Akdeniz’e ait bundan başka Türkçe kitap bulunmadığı cihetle ekser deryada gezenlerin buna müracaat ettiklerini” söylemek suretiyle, “Bahriye” nin ilmi ehemmiyetini itiraf etmektedir.

“Piri Reis”, kitabının mukaddimesinde, bu mühim mevzuya dair elde hiçbir eser mevcut olmadığını ve kendisinin “Kemal Reis”le birlikte gezdiği esnada “Akdeniz”in her tarafını “aynü’l yakın tetebbu eylediğini söyleyerek, eserinin ehemmiyetini anlatıyor. Doktor “Teşner”, bu cildimizde tercümesi münteşir “Osmanlılarda Coğrafya” ünvanlı makalesinde, Piri Reis’in İtalyan haritalarından istifade ettiğini ve mamafih o haritaların bugün meydanda bulunmadığını söyler ki, bu takdirde “Bahriye”nin kıymeti tenakıs değil bilakis tezayid etmiş sayılabilir. Epey zamandan beri Avrupa ilim aleminin nazar-ı dikkatini celp eden ve Avrupa kütüphanelerinde de muhtelif güzel nüshalarına tesadüf olunan bu kıymetli eserden ibtida “Herr Zevig isminde bir Alman alimi “152 senesinde adalar denizi hakkında Türkçe bir eser” ünvanlı bir makalesinde epey etraflı bir surette bahsetmiş, muahharan “Zahav” aynı eserin “Sicilya”ya ve “Obrahimemem”de “Kıbrıs”a ait kısımlarını tercüme ve neşretmişlerdir. Kezalik yine “Herr Zevig” İstanbul’daki nüshalar hakkında da biraz malumat vermiştir.

“Bon” darülfünunu el sene-i şarkıyye müderrisi Profesör “Pavel Kale” nin uzun müddetten beri bu eserle meşgul olduğunu, “Franç Teşner” in yukarıda zikrettiğimiz makalesinden öğrenmiştik. Ahiren muhterem naşiri tarafından ihda edilen iki cilt, mumaileyhin bu büyük ve mühim teşebbüse kemal-i muvaffakiyetle başladığını gösterdi. Türk coğrafyacılığının en mühellid ve en “orijinal” mahsullerinden biri olan bu eseri neşretmekle, Profesör “Kale” yalnız ilim aleminin takdiratına değil, aynı zamanda Türklerin hararetili teşekkürlerine de istihkak kesbetmiş oluyor. Filhakika bu, uzun mesaiye müftekir ve çok yorucu bir şeydir: Bir taraftan

“Bahriye”nin “Polonya”daki nüshasını aynen neşretmek, diğer taraftan onu –sair nüshalarla da mukabele suretiyle- tercüme, tehşiye ve izah eylemek, öyle kolay bir iş değildir. Metni ve ayrıca Almanca tercümesi neşredilen kısım [1-28] babı ihtiva ediyor; halbuki eserin heyet mecmuası 130 baktan mürekkebirdir. Diğer kısımlar tercümeleleriyle beraber ayrıca daha dört cilt teşkil edecek, ve ayrıca her cilde mufassal haşyeler ilave olunacaktır. Tercümenin baş tarafında “Piri Reis”e ve “Bahriye”ye ait uzun ve pek etraflı bir kısım mevcuttur ki, cidden kıymetli tedkikat mahsulü olan bu parça, Türk coğrafyacılığının şimdiye kadar adeta meçhul kalan bir devresini mükemmelen tenvir etmektedir. Bu mukaddimede “Bahriye”nin Avrupa ve İstanbul’daki muhtelif nüshaları hakkında verilen mükemmel malumata ilaveten, İstanbul Darül Fünunu Kütüphanesi yazmaları arasında bulunan güzel bir nüshanın da bilhassa haritaları itibariyle şayan-ı tedkik olduğunu söylemek isterim. “Foça-İzmir” hakkında mukaddema bu nüshadan istinsah etmiş olduğum kısmı, matbu nüsha ile mukayese ettim; metin itibariyle arada şayan-ı dikkat bir fark yok gibidir. Yine darülfünun kütüphanesinde – sabık “Yıldız Kütüphanesi”nden naklen- mevcut olan diğer bir nüsha da bilhassa şayan-ı dikkattir. Metnin tabındaki nefaset ve itinadan dolayı kitabın tabı olan “Valter Doğruyeter” müessesesi de iftihar edebilir. Bu mühim ve ehemmiyeti nispetinde ağır işin biran evvel ikmalini temenni ederken, “Bon” darülfünununun alim ve gayver müderrisini bu muvaffakiyetinden dolayı hararetle tebrik ederim.⁸¹

4.2.2. Bedros Kerestedjian: Türkçe'nin İştikak Lügati İçin Bazı Mevad

Dictionnaire Turque langue la d. étymolog. L, 1912, Fransızca - Orta hacimde 355 sahife.

Maliye nezareti tercüme ve muhaberat-ı ecnebiye kalemi müdürü iken vefat eden Bedros Efendi Kerestecyan'ın (Veladeti 1840 – Vefatı 1909) yukarıdaki unvan altında yazmış olduğu eser, akrabasından birinin himmeti ile tab' olunmuştur. Türk Filolojisine ait mesainin henüz bu kadar ibtidai

⁸¹ Köprülüzade Mehmed Fuad, “Kitabiyat: Bahreyn: Piri Reis - Naşir ve Mütercimi: Profesör Havel Kale”, *Türkiyat Mecmuası*, 1 Ağustos 1925, C. 1, ss. 506-508.

bulunduğu bir sırada, lisanımızın iştikakına dair böyle bir eserin meydana çıkması, bizim için pek şayan-ı memnuniyettir. Müellif, dört sayfalık küçük bir mukaddimede maksadını izah ediyor: Ona göre, bu eser tam manasıyla iştikaka ait bir eser değildir; müellif bununla, ileride Şark ve Garp Türkçesinin iştikak lügatini tertip edecek erbâb-ı ihtisasa bazı maddeler hazırlamak istemiş, ve Türkçeye diğer lisanlardan geçmiş kelimelerden bahsettiği gibi, Türk kelimelerinin menşe-i iştikakisini göstermek için mukayesesini yalnız “Ural” ve “Altay” lisanlarından değil “Sami” ve “Âri” lisanlarından aldığı anasına da teşmil etmiştir.

Bedros Efendi'nin bu husustaki nedâr-ı istinâdı “Evalet Lassen, Lespiyos, Gizvayn” gibi Lesanyon'un “münşael-lisnenin vahdeti” hakkındaki eski nokta-i nazarlarıdır. Mamafih Bedros Efendi, tevazu-ı ilmiyyeden ayrılmayarak, kitabında kaydettiği müşâbehetlerin, mukayeselerin daima bir rabîta-i hakikiye ve bir hakikat-ı iştikakiye teşkil etmediğini ancak, farziyelerin bile ilim alemi için müfid olacağını kaydediyor. İşte Bedros Efendi bu nokta-i nazardan hareket ettiği için eserinde “Alman, İngiliz, Fransız, İtalyan, Latin, Yunan, Ermeni, Asuri, Sümeri, Sanskrit, Çin, Japon, Polinziya” ilh?..... lisanlarından alınmış mevâd-ı lağviye pek mebzuldür. Arada bir bu mevâd-ı iştikakiye arasında bazı fevaid-i tarihiyeye de tesadüf olunuyor. Mesela kitabın ilk kelimesi olan “Ay” kelimesi hakkında birtakım müşâbehetler serd edildikten sonra, “Züdhenberg” tarafından tercüme edilmiş eski bir tarihin şu fıkraları zikrediliyor: [Yafes neslinden olan ve Garp tarafında icrâ-yı hükümet eden ilk “Argus” kralı “İnanuhus” ayı takdis ediyordu. Binâenaleyh onu bir mâbud ihtaz ederek onun adına “İyopolis” adlı bir şehir tesis etti.] İlh...

Asya tarihi hakkında az çok malumat sahibi olan ve “Orhun Kitabeleri” ile “Pave Dokurtey”in “Çağatay Lügati”ndan ve Ahmed Vefik Paşa'nın “Lehce-i Osmanî”siyle “Kamus-ı Türkî”den istifade eden Bedros Efendi'nin bu kitabı vücuda getirmek için büyük zahmetler çektiği ve pek uzun mesaiye katlandığı birden bire göze çarpıyor. Lakin ne kadar teessüfe şayandır ki uzun seneler sarf ettiren bu mesai, ilim için pek ehemmiyetsiz neticeler vermiş, usul-ü dairesinde yapılmayan tetkikatın – hatta asırlarca

devam etse – ilmin terakkisine hizmet edemeyeceğini bir defa daha meydana koymuştur. Filhakika Bedros Efendi'nin iştikak hakkındaki telakkiyat ve malumatı bizde en muğlak mesail-i tarihiyeyi gülünç iştikak müsaherelikleriyle hele çalışanlarla şüphesiz kabul-ü kıyas değildir; lakin buna rağmen ilmin yeni usullerine vakıf olamaması, Bedros Efendi'nin ciddi ve samimi mesaisinin kafi derecede müsemmer olmamasını intac etmiştir.

Bedros Efendi bu mesaisini muvaffakiyetle tetevvic için, evvela daire-i iştigalini usûlî bir surette tahdit etmeliydi: Türkçe'nin gayrı lisan ailelerine mensup kelimeler ile asıl Türk cezireleri arasında bir müşabehet aramaya kalkışmak bile abestir. Bu mukayese ancak “Ural” ve “Altay” zümre-i lisaniyelerine ait kelîmat arasında icra edilmeliydi. Hatta benim nokta-i nazarıma göre, ilmen hal-i hazırına nazaran bu da fazla ağır bir iştir: Bedros Efendi bu mukayeseyi yalnız eski ve yeni Türk lehçeleri arasında yapsaydı, elbette daha sarîh ve daha doğru neticeler elde eder, bu mesaiden Türk Filolojisi de azami derecede istifade ederdi.

Mesela “Ay” kelimesi Türkçe'nin muhtelif lehçelerinde mevcut mudur? Sutyat ve mana itibariyle bu muhtelif lehçelerdeki şekiller arasında ne fark vardır? Türkçe'nin eski lehçelerinde bu kelime nasıl ve ne manada müsta'meldir? Bunun müştekâtı nelerdir? Bütün bunları lisan tarihi nokta-i nazarından meydana çıkaracak ciddi bir tetkikin ilmen pek mühim kıymeti olurdu. Bu daire-i mesai daha tevsi' edilmek istenirse, “Ural” ve “Altay” zümre-i lisaniyeleriyle mukayese yapılabilirdi ki, pek nadir bazı Macar ve Finva mütehasısları istisna edilince, bu ikinci sınıf mesaiyi muvaffakiyetle başarábilecek alimler ma't-teessüf mevcut değildir; ve ma't-teessüf bunlar da asıl Türk şubeleri hakkında kafi derecede salahiyettar değildirler. Binâenaleyh “Radlof Tomsen, Lukok, Müller” gibi kıymetli Türkolog'ların bilhassa şu son yirmi seneden beri oldukça vüsat ve ehemmiyet kesb eden mesaiyesinden bil'istifade, yalnız Türk lehçelerine ait kelimeler hakkında tetkikatta bulunmak Bedros Efendi için daha doğru bir hareket olurdu. Halbuki Bedros Efendi “Radlof”un topladığı azim-i mesai-i lisaniyeye muhtelif Rus, Macar, Finva alimlerinin neşriyat-ı lisaniyesine “Orhun” ve

“Turfan - Kara Hoca” keşfiyatı neticesinde elde edilen hazain-i lisanîyeye “Melyoranski” ve “Hütsema” tarafından neşredilen asr-ı dîde Türk lügatleriyle “Ebu Hıyan”ın eseri kabîlinden menabie vesair bu kâbil kadim Türk vesaikine müracaat edecek yerde Türkçe ile alakası olmayan lisanlardan maddeler toplamaya ve mesela hakiki Türk kelimeleriyle hiç alakası olmayan lisanlarla Türkçe arasında müşabehetler tesisine çalışmıştır. Aslen Türkçe olmayan başka lisanlardan iktibas edilmiş kelimeleri menşei hakkında tetkikat yapılırken bu usul fena değildir. Fakat Bedros Efendi’nin yaptığı gibi Türkçe her kelimenin bu cins müşabehetler aramaya kalkışmak abesle işigaldır. Bu eser için müellif çok uğraşmış uzun seneler sarf etmiştir; lakin saha-i mesaisini tahdit etmediği ve lisanîyat ilminin türkiyat-ı ahiresine bigane kaldığı cihetle bu usulsüz mesai müteessif ilim için musammer olmamıştır. Yarım asırlık ciddi ve samimi bir hayat-ı mesainin bu elim neticeye müncir olması usulsüz mesainin nihayet iflas ile neticeleneceğini göstermek itibariyle, ilim hayatına atılmak isteyen gençlerimiz için bilhassa ibret âmidir!⁸²

4.2.3. Bizde Tarih ve Müverrihler Hakkında

Memleketimizde asırlardan beri en çok rağbet ve itinaya mazhar olan iki şube-i marifet hiç şüphe yok ki şairlik ile müverrihliktir. Terbiyemizin umumi tahsilimizin eski şekli tabiatıyla bunu icap ediyordu: Az çok muntazam bir medrese tahsili gördükten sonra Sadi ile Hafız’a meclup olanlar Fuzuli yahut Nefî taklidi gazeller, mesneviler yazmaya kalkışıyorlar; vessafîyle Hâce Cihanî üstat sayanlar Hoca Sadettin yahut Vesî şivesinden tarihler münşeaflar vücuda getiriyorlardı. Taze bir mazmunun için bütün bir kainat feda edecek naşnide bir seciye tarihi hakikatleri hiç tereddütsüz kurban eyleyecek o zümre arasında cidden mümtaz bir şahsiyet, bir varlık gösterenler tabii pek nadirdi. Fakat zaman, o zarif, nüktedan kâr aşına çelebilerden fazla bir kabiliyet istemiyordu da; çocuklarının, mahalle mektebinin ratıp ve boş sofalarında garip bir eda ile “lügüt-ı Şahidî”

⁸² Köprülüzade Mehmed Fuad, “Kitabiyat: Bedros Kerestedjian: Türkçenin İştikak Lügati İçin Bazı Mevad”, *Türkiyat Mecmuası*, 1 Ağustos 1925, C. 1, ss. 294-296.

okumakla geçiren o zavallı zekalar, sarayın yahut vüzerâ dairelerinin vakur ve pür-tarab divanhanelerinde pekala bir cây-ı kabul buluyorlardı...

Uzun asırlar dünyanın her noktasında edebi bir nev gibi telakki olunan tarihin bizde ilmi bir telakkiye mazhar olmamasından dolayı şikâyet hakkımız yoktur. İbtida Ahmedi'nin iskendernamesiyle sonra Aşıkpaşazade ve Nesri ile müteakiben de Vakanüvisler, şehnameciler, tezkirecilerle fena bir edebiyat mahiyeti olan tarihi eserler, her şeyden az tarih hadiseleriyle iştilgal eder; Bedi ve beyan kaideleri kehanet saltanatın şanına muhalif kayıtların tayyi, kasidecilik, ittiaiyye-yi mezhure, hülâsa müverrih bütün bunlara riayet eder; lakin me hazlar ve vesikalar onların kıymeti vakaların sıhhatine müverrihçe ne de karilerce haizi ehemmiyet görülür. Ve onun için mesela Hoca Sadettin manzum tarihiyle meşhur Hadidi'den bahsederken, onun en büyük, affedilmez kusuru olarak "Dilguşa tabire kadar olmadığını" söyler. Macar Menabine müracaata muktedir olmak itibariyle Peçevi'ye, Maderzat istidadından dolayı naimayı zamanının ihtiyacı teceddüdünden varestede kalamadığı için Cevdet Paşa'yı kısmen istisna edecek olursak diğer müverrihlerimiz ve tarihi eserlerimiz hakkında herhalde pek iyi bir hüküm verilemez; ve hemen hepsini cansız birer iskelet addetmek mecburiyeti hasıl olur.

Tarih hakkındaki eski terakkilerimizle müverrihlerimizi biraz tetkik için herhalde uzunca bir cilt yazmak ve epeyce bir say sarf etmek zaruri gibidir, halbuki bu satırlar böyle derin ve alimane bir eserin medhali olmak maksadıyla yazılmıyor. Biz yalnız memleketimizde tarihin bugün nasıl bir şekil aldığı, müverrihlerimizin nasıl telakkiler perverde ettiğini, tenkidi ve umumi bir nazarla tetkik etmek istiyoruz. Bîtaraf ve harici bir tetkikin mahsulü olmak itibariyle, mütalaalarımızın yanlış bile olsa tamamıyla samimi ve hücum fikrinden bil-küllüye âri olacağı tabiidir.

Meşrutiyetin ilanından sonra eski idarenin şiddetle men ettiği tarihçilik merakı memlekette adeta müfrit bir sürette hüküm ferma olmağa başladı. Her gün yeni bir eser-i tarihi meydana çıkıyor. Bilhassa "senyobüs" kemal-i vecd ve taabbütle muhtelif kalemler tarafından tercüme oluyor. Tarih-i siyasi, şark meselesi, tarih-i İslam gibi unvanlara kitapçı camekanlarında sık

sık tesadüf ediliyordu. Otuz sene bütün mütemeddin alimle alakası kesilmiş bir memlekette hariçte geçen şeyleri öğrenmek maksadıyla gösterilen bu hücum pek tabiiydi. Asıl garip ciheti bu esnada milli tarihimize ait ve “şahsi” hiçbir eser-i ilmiyenin meydana çıkmamış olmasıdır. Memlekette müverrih ve alim yokluğunun en aşikar misallerinden birini de bu teşkil ediyordu.

Nihayet Osmanlı tarihinin öyle metruk ve kimsesiz kalması Hakan-ı Lahak Beşinci Reşat Hazretlerinin nazar-ı dikkati hümayunlarını celp etti; ve ulum-i tarihiyeye vukufuyla maruf olan hakanımız milletin şevket ve azamatiyle mütenasip bir Osmanlı tarihi vücuda getirilmesi için vakanüvis Abdurrahman Şeref efendi hazretlerinin riyaseti altında mütahassıslardan mürekkebe bir encümen teşkilini ferman buyurdular. Ahmet Tevhit Bey, Arif Bey, Necip Asım Bey gibi cidden mütebahhir zatlarında da iştirak ettikleri bu encümen, o zamandan beri muntazaman çalışıyor ve iki ayda bir yeni vesikaları havi mühim bir mecmua çıkarıyor. Mufassal bir Osmanlı tarihi yazmakla yeni birkaç vesikadan ufak bir makale getirmek arasında galiba çok farklar olacak ki encümen henüz hiçbir şey ortaya koyamadı; yalnız geçenlerde, derdest-i tahrir olan birinci cildin fihristini meydana atmakla iktifa etti. Bu fihrist hakkındaki mütalaamızı söylemeden evvel, tarih encümeninin mesaisini, bizim fikrimizce akim bırakan noktayı işaret edelim.

Meseleyi tabii dâhilden tetkik etmeden, fakat hariçten öyle görünüyor ki tarih encümeni azaları arasında “tarih-i tellakki” itibariyle hiçbir mücaneset yoktur. Azadan bir kısmı cidden mütebahhir ve mütehasıs olmakla birlikte, “alim” sıfatını ihraza gayr-ı layıktırlar; onlar vakayı yan yana dizmekle muhtelif nüshalardaki tehalife bir suret-i hâl bulmakla tarih yazdıklarını zannediyorlar. Halbuki bugünkü manasıyla tarih, takvimi bir vakayinameden büsbütün başka bir şeydir. Tarihin felsefesi, usulü hakkında muayin bir fikre malik olmayan o muhterem zatlar, nihayet, bir müverrihe vesaik hazırlamak hizmetini ifa edebiliyorlar ki bu da pek büyük bir hizmettir. Fakat bu tarzda vücuda gelen bir eser mütebahhiranedir, bir eser-i alimane değildir.

“Fustel Dokolaniş” gibi mümezzin gibi değil hatta bir “Lavis” gibi, bir “Sorel” gibi müverrih olmak için bile başka bir zihniyet, başka bir kabiliye-i ilmiyye, başka bir vüsat-i nazar lazımdır. Encümen azasının diğer büyük bir kısmı, bu ilk zümre ile kabil-i kıyas olmayacak kadar az malumatı ve maatteessüf aynı zamanda tarihin yeni telakkilerine karşı da o kayd-ı lakayd-ı biganedirler. Kıymet-i mütebahhaneleriyle herhangi bir Avrupa encümeninde bile bir mevki-i ihtiram işgal edebilecek Abdurrahman Şerefiler, Halil Edhemler gibi efazla hatta şakird olamayacak olan o gibi zevatın encümendeki hikmet-i vücudiyetlerine herkes gibi biz de sadece hayranız! Encümen azası arasında üçüncü bir kısım da, mesela Ahmet Refik Bey gibi, tarihin adi bir masalcılıktan ibaret olmadığını anlayarak Garp müverrihlerinin usullerine ittiba etmek isteyenlerdir. Birinciler mertebesinde mütebahhir ve mütehasıs olmaktan tabii uzak bulunan bu kısım, alim ve müverrih sıfatlarını ihraza diğerlerinden daha çok müsait bulunuyorlar. mesela Refik Bey, Osmanlı tarihine ait birbirini müteakip neşrettiği ciltlerle tarihi diğer rüfeka-yı mesaisinden daha az ciddi fakat zahiren ilmi bir terkibi bir tarzda telakki ettiğini gösterdi. Hakikat-i halde ilmi bir eser olmaktan ziyade tarihe vakıf bir “Popilisset” in mahsulü iddia olunmaya daha müsait olan o eserler, muharririnin kabiliyet-i ilmiyesi hakkında ancak birer vaat mesabesindedir. Onlara halka bir terbiye-yi tarihiye vermek maksad-ı mütevzıanesiyle neşrettiğini saklamayan genç müverrih Refik Bey’den, biz büsbütün başka eserler bekliyoruz.

Tarih Encümeni hakkındaki bu fikrimizin hakikat-i hale mutabık olmadığını tabii iddia edemeyiz; fakat encümenin neşriyatı, azasının şahsiyetleri haricen böyle bir hüküm vermemize müsait bulunuyor. İşte bu kadar gayr-ı mütecanis bir heyetten nasıl bir tarih-i Osmani beklenebileceğini artık kariler takdir etsin... Umumi kütüphanelerin birinde herkesin malumu olan gayr-ı matbu bir metni istinsah ederek aralarına vakanüvis tarihlerinden bazı fıkralar karıştırılmakla kıymetdar bir eseri tarih-i vücuda getirdikleri zannına düşenler Garp müverrihlerinin eserlerini hiç olmazsa fihristlerinden okusalar, Avrupa’daki müteaddid tarih encümenlerinin mecmualarında nasıl ve ne kıymette makaleler münderic

olduğunu görseler, fena bir üslup ile Selanikî tarzında veyayiname yazmaktan sıkılırlardı. Eskiler vejayı-i tarihiyyeyi tahrif ederken hiç olmazsa “Pertumturak ve hoş eda” bir üslupçuluk yaparak kabahatlerini tahfife çalışırlardı; halbuki bugünkü müverrihler tarz-ı telakki itibariyle Hoca Sadeddin Efendi’den daha müterakki bulunmadıkları halde kudret-i tahrir itibariyle ondan fersah fersah d n bir surette bulunuyorlar... Tarih Encümeni, neşretmek istediği eserin birinci cildinin muhteviyatını gösteren fihristi meydana koymakla yukarıdan beri iddia ettiğimiz noktaları teyit etmiş oldu. Evvela anlaşıldı ki, Tarih Encümeni azaları b u şube-i marifetin ilmi usullerine karşı tamamen lakaytırlar;  nk  -Türk tarih edebiyatı usul - hakkındaki makalemizin ilk kısmında işaret edildiği veçhile askeri ve siyasi hadiselerden başka hiçbir hadiseyi tarihin saha-ı tetkikine kabul etmiyorlar. Halbuki tarihin bugünkü telakkisine göre, müverrih, kaybolmuş medeniyetleri, zamanları, manzar-yı umumiyesiyle, tabii şekli hayatıyla, münferid ve müstesna vakaların ehemmiyetini hadd-i hakikisine tenzil ederek yaşatmaya mecburdur. Binâenaleyh müverrih vekayı-i maziyesini nakl ve ihya etmek istediği cemiyetin menşe-i arkiyyesini, muhit hükmü ve coğrafyasını, tarz-ı teşkilinde medhuldar olan amilleri, kuvva-i siyasiyesinin tarz-ı tevzi’ ve tahkimini, aile-i iktisadiyatını, halk hayat ve teşkilatını, bu teşkilatın resmi teşkilat ile münasebetlerini, şekl-i m lkiyyeti, ziraat ve ticaret ve sanayii, lisan ve edebiyatı, dini, terakkiyat-ı ilmiyyeyi, mücavir kavimlerle maddi ve manevi münasebetin derecesini vazıh hatlarla gösterecektir. Eski müverrihlerimiz bu cihazları tabii anlayamazlardı; fakat Tarih Encümeni’nin programı ispat ediyor ki bir heyet-i ictimaiyenin anasır-ı m rekkebesini, mihanikiyet-i hayatiyesini görüp anlamamakta bugünkü müverrihlerimiz de onlardan farklı bulunmuyor! On dokuzuncu asra tarih asrı diyecek kadar o medluli genişletmiş olanlar tarih encümeninin onu bu derece tahdid etmesine -eğer haber alsalar- çok hayret ederlerdi... Muhterem bir zatın pek güzel işaret etmiş olduğu veçhile, programda “Türk” kelimesini kullanmayacak kadar m nşa-i vekayiden gaflet etmiş olan enstitümüz, nazar-ı itibare aldığı hadiselere bile tamamıyla münferid bırakıyor. Katip Çelebi Takvim-i Tevarih’inde herhalde daha ilmi hareket

etmiş, hele Cevdet Paşa tarz-ı telakki itibariyle bugünkü müverrihlere şiddetle tefevvukunu suret-i katiyede meydana koymuştu!

Mamafih bütün bu müehhezad ile beraberine itiraf etmeliyiz ki Tarih-i Osmani Encümeni, bilhassa neşrettiği mecmua ile erbab-ı tettebbua çok hizmet ediyor. Ma't- teessüf bazen pek adi, pek kıymetsiz yazılar yanında o kadar kıymetli ve mütebahhirane esrara tesadüf ediliyor ki onları neşre vesatet etmek herhangi bir mecmua-yı ilmiye için şereftir. Memleketimizde henüz hakiki alimler yetişemediği bir hakikat iken, tarihi encümeni teşkil eden bazı nadir mütebahhirlerin kıymetini teslim etmemek kadar naşinaslıktır. Bu itibarla Ali Kemal beyin bu encümen-i ilmi hakkındaki hücumlarını çok müfrid bulduğumuzu da itiraf edelim. Yukarıda ta'dad ettiğimiz bütün kusurlarına rağmen, keşke tarih-i encümeni mecmuasına mümasil birkaç mecmuamız olsa.

Memleketimizde tarih ile iştilal edenler yalnız tarih encümeni azasından ibaret değildir; Bursalı Tahir bey, Ali Emiri efendi, Faik Reşat bey, Amasyalı Hüseyin efendi gibi mütebahhirler sırasına ithal edilecek hakiki erbab-ı faziletten başka, burada Garp usullerini tatbika çalışmak isteyen ve zaman zaman bu tarih cereyanlarına karışan bazı gençler daha var. Her makalesinde mutlaka bir mesele-i tarihiyeden bahseden tarih-i edebiyat ve tarih-i siyasiyeden zaman zaman meseleler çıkaran ve bilhassa yedi sekiz satırlık cümlelerle tarih encümenini daima iğneleyen Ali Kemal bey o zümrenin reisi gibi görünüyor. Ekseriyetle maarif nezareti hesabına Avrupa'ya tahsile giderek Sorbon'da tarih ve coğrafya derslerinde devam etmiş gençlerden ibaret olan bu zümre bilhassa on dokuzuncu asır tari-i siyasiyesine atf-ı ehemmiyet ediyorlar sanıyorum. Ahmet Refik beyin asarını fazla şiir ile dolu bulmalarına nazaran, Senyor Bos ve Langalova'nın çok dakik ve sarf-ı müverrihane usulünü tercih ettikleri tabii bulunan bu zümre-i şebab henüz meydana hiçbir eser-i şahsi koymadıkları cihetle onlar hakkında beyan-ı mütalaa edebilmek tabii mümkün değildir. Yalnız bir temenni makamında şunu söyleyelim ki garbın en yüksek tarih kürsülerinden iktibas-ı feyz etmiş, tarih usulünü ameli bir tarzda öğrenmiş olan bu zümre-i kezide memlekette o usulleri neşr ve te'mime uğraşsınlar ve

milli tarihimizi tetkik ederek yalnız burada değil garp ilim alem-i ulumunda da ehemmiyetle telakki olunacak şahsi ciltler meydana koysunlar. Yoksa Senyor Bos veya Debitor menkul bir asır hazır tarihi asr-ı hazır tarihi, yahut Sorel'den, tendin mahrif bir ihtilal-i kebir safhası meydana çıkarmak için öyle bir tahsil görmeye hiç hacet yoktur: Tarih-i siyasi kitaplarının basit lisanını anlayacak kadar Fransızca bilen herkes o gibi ciltler meydana koyabilir.

Bir aralık mekteb-i mükiyede tarih-i siyasi kürsüsü işgal eden ve bugün eski tarihçilere hücum eyleyenlerin ilk safında bulunan Ali Kemal Bey, usul tarihi hakkındaki nikat-ı nazarını şimdiye kadar vazıh ve kati bir surette göstermedi. Meydana koyduğu rical-i ihtilal, nesvan-ı ihtilal gibi eserler, şahsi birer mahsulden ziyade birer eser telifik addedilebileceği için Ali Kemal Bey'i onlarla muhakeme etmek herhalde doğru olmaz. Halbuki makaleleriyle herkese hücum eden ve bilhassa tarih-i encümenine ve onun muhterem reisine o kadar şiddetle muarız olan bir adamın, oldukça mühim bir kitle-i mesaiyle meydana çıkması, hiç olmazsa tarih ve onun usulü hakkındaki nikat-ı nazarını meydana koyması icap ederdi. Ali Kemal Bey'den hala böyle bir hizmet bekliyoruz; eski takdirde tarihin eski farz-ı telakkisi aleyhindeki hücumları mesemmer bir netice vermeyecek ve yalnız menfi bir mahiyet alacaktır. Türk edebiyatı hakkında vazıh ve mukarrir telakkiler malik olmadığı makalat-ı muhtelifesinden pek güzel anlaşılın "iki hemşire" müellifinin Ragıp Paşa, Yahya, onu ben gibi esateze-i kademehakkındaki makalelerine gelince, Naci Efendi'nin Osmanlı şairlerinden pek farklı olmayan o tetkiksiz yazılara bir mahiyet-i ilmiye isnadını tabii kendisi de arzu etmez, yalnız, ilmi usullere o kadar ehemmiyet verdiğiine mehacemat-ı kılmiyesiyle ispat eden Ali Kemal Bey'den eski tezakir şurayı hatırlatan bu gibi eserler beklemiyorduk...

Bugünkü müverrihlerimizin mensup oldukları zümreleri tetkik ettikten sonra, şahsiyet-itefekürleri ve vüs'at-ı malumatlarıyla o zümrelerden tamamiyle ayrı birer mevki işgal etmiş olan iki türk müverrihini: Ahmed Ağayif Bey'le Akçura oğlu Yusuf Bey'i unutmamak icap eder. Darülfünun'da tarih-i umumi ve Türk medeniyeti kürsülerini işgal eden

Ahmed Bey “Ten” ve “Renan” gibi iki üstad tarihinin takrirlerini dinlemiş olmak hasebiyle bittabi’ eski masalcılık usulünün en şedid ve kuvvetli muarızlarından biridir; İngiliz, Fransız, Rus, Acem, Türk menabine müracaat ederek vücuda getirmeye uğraştığı Türk tarih medeniyeti herhalde mahsulat-ı tarihiyemizin en şahsi ve en kıymetlilerinden olacaktır. Şayan-ı dikkat bir nüfuz ve keskin zeka sahibi olan Yusuf Bey’e gelince, Paris ulum-u siyasiye mektebinde tahsil ederek tarih usullerine layıkıyla payda-yı vukuf eyledikten sonra Osmanlı saltanatı müessesatı tarihine dair tamamıyla şahsi bir eser vücuda getiren bu Türk mütefekkeri “müderris-ü’l-vaizin”de ve darülfünundaki tedrisatıyla ilmi usullerin galebesine kemal-i muvaffakiyetle çalışmaktadır. Milli tarihimize dair en şahsi ve en kıymetli asar-ı müstakbelimizi Yusuf Bey’den beklemekte haklıyız; çünkü genç müverrihlerimiz arasında yeni usulleri yalnız tavsiye ile iktifa etmeyerek meydana bir de numune koyan yalnız o oldu.

İşte şu ufak hülasadan vazıh bir surette anlaşılıyor ki bütün anasır-ı medeniye ve fikriyemizde olduğu gibi bu şube-i marifette de yavaş yavaş yeni fikirler galebe çalmakta, ilmi temayüller her tarafta kendisini göstermektedir. Artık darülfünun kürsülerini de işgale Refik olmuş bulunan yeni fikir oradan her tarafa yayılacak ve memlekette yeni bir intibah fikri ve ilminin tahmillerini neşredecektir. Yalnız temenni edelim ki bu günün genç ve faal tarihçileri yalnız taklit ve tercüme ile iktifa etmeyerek şahsi ve ibdaî eserler meydana koymaya çalışsınlar; ve eserleri garp alem-i ulumunda da layık olduğu ehemmiyeti ihraz edebilsin.

Osmanlı tarih-i edebiyatındaki vukufuyla maruf olan Faik Reşad Bey, Osmanlı darülfünunundaki takrirlerini cem ile üç ciltten mürekkebe olmak üzere tanzim ve birinci cildini ahîren neşretti. Mevzunun kıymetine inzıam eden muharririn şöhreti ve bu şube-i ilme ait eserlerin Fakdani Faik Reşad Bey’in bu yeni eserine cidden bahş-i kıymet ediyor. Bu kadar mühim ve nev’inde yekta bir kitabı nazar-ı tetkik ve tahlilden geçirmek, memleketimizdeki fikrî tezahüratı takip edenler için adeta bir kusur addolunabilir. Kitabın mütebaki kısımları henüz meydanda olmadığı için eserin heyet-i umumiyesi hakkında tam bir mütalaa yürütmek tabii kâbil

olamaz; fakat muharririn tetkikat-ı edebiyede itba' ettiği usul, Osmanlı edebiyatı hakkındaki nokta-i nazarları, edebi tekamülümüzün umumi hatları hakkındaki mülahazatı, tarz tahriri, edebi devirlerin taksimi hususundaki icthadları bu ilk cildin tamamıyla anlaşılır. Bu mesaili ayrı ayrı tahlil ve tenkit etmek makalemizin daire-i nispetinden pek çok hariç olduğu cihetle yalnız umumi noktalar hakkında bazı mülahazat îrâd ederek teferruata müdahale etmemek mecburiyetinde bulunuruz.

Yirmi beş formadan ibaret olan ve Nef'î'ye kadar bütün Osmanlı şairlerini ihtiva eden bu birinci ciltte muharrir mevzu-u asliye girişmezden evvel üç buçuk dört formalık bir medhali – nasıl bir esasa etbaen yapıldığını anlayamadığım – garip bir ilim ve fen tarifine hasrettikten sonra, tarih-i edebiyatı bir fen olarak kabul ve bu fennin tarifini, mevzuunu, gayesini - Kemalzade Ekrem Bey'in icthadlarına istinaden – ferd ediyor. Bunu müteakip, hiç lüzumu olmadığı halde edebiyatın mefhumunu anlatmak maksadıyla Naci merhumun meşhur “Nazım ve Nesir” makalesini nakleyliyor ki, ilm-i bedayinin bu kadar müterki bir zamanında edebiyatı “Demdeme” müellifinin indî nazireleriyle izah eylemek bilhassa bir darülfünun kürsüsünde, insan herhalde bahş-i istiğrab eyliyor. Bunumüteakip, yine Ali Ekrem Bey'e istinaden Osmanlı edebiyatının ilk safahatı ve Osmanlıların sükut-u nevahisine esna-yı hicretlerinde milli bir edebiyat getirip getirmediikleri mevzuusu bahsediliyor; Faik Reşad Bey'in bütün tadilat ve tashihatına rağmen, bu cihetlerin, Osmanlı edebiyatının menşe'leri hakkında asıl amal-i fikir edilmeyerek yazıldığı besatat ve hatiyatından pek kolay anlaşılmalıdır. Faik Reşad Bey bu noktalarda Ali Ekrem Bey'in nikat-ı nazarını büsbütün meskut geçip onlara hiç itba' etmese, şüphe yok ki daha müfid olurdu. Maamafih, efkarının muhafazakar mahiyetine rağmen, Faik Reşad Bey selefinden daha derset ve daha ilmi hareket etmiş lisanın menşei ve mahiyeti hakkında – ne kadar nakıs ve nâkâfi olursa olsun Ahmed Vefik Paşa merhumun bazı mütalaatını nakletmek himmetinde bulunmuştur.

“Medhal”de bütün bunlardan başka işgal-i kadime-i nazım ve evzan-ı milliye hakkında, menşur eserlere dair birtakım müfid-i malumat, tabii çok

muhtesir ve nakıs bir surette, yekdiğeriyle münasebet ve irtibatları hiç düşünülmeyerek menzuc bulunuyor. Eserin talebeye takrir edilen notların cemi suretiyle vücuda geldiği düşünülecek olursa muharririn bu husustaki mazereti derhal teslim edilir. Şimdiye kadar cemi ve telifine hiç himmet olunmamış bu kadar müşkil ve ağır bir mevzuyu pek kısa bir müddet zarfında yetiştirerek bir kitap vermek mecburiyeti olmasaydı, Faik Reşad Bey'den daha düşünülerek yazılmış daha toplu ve muntazam bir eser beklemek hakkımız olurdu... Parmak hesabıyla yazılmış eserleri yave addetmek suretiyle gayr-ı mektub edebiyatın ehemmiyetini hiç nazar-ı itibara almayan Faik Reşad Bey şuorumuzun ilk safahat tekamülü hakkında hemen hiç malumat vermiyor. Halbuki tezkire-i şura usulüne itibaen her şansın hayat ve asarı hakkında birbiriyle alaka ve irtibatı olmayan birtakım malumat-ı îtâ edileceğine ecnas-ı edebiyenin tevellüd tekamülü, Türk lisan ve edebiyatının menşei ve mahiyeti, edvar-ı edebiyenin hutut ve secaya-yı umumiyesi, büyük şahsiyetlerin nikat-ı farkesi hakkında malumat-ı umumiye edilse, karilerin dimağında daha vazıh bir timsal uyandırmak imkanı hasıl olurdu.

Tıpkı “Müsterkib” gibi Türk edebiyatını Osmanlı edebiyat manzumesinden ibaret zanneden “Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye” müellifinin en şayan münakaşa mülahazatından biri de, Osmanlı edebiyat manzumesini on iki kısma ayırmış olmasıdır. Aşık Paşa, Şeyhî, Ahmed Paşa, Necatî, Zatî, Bakî, Nefî, Nabî, Nedim, Ragıb Paşa, Şeyh Galib, Şinasî devirleri namıyla birbirinden ayrılan bu devrelerin ne gibi muhakemata istinaden taksim edildiğini “Tarih-i Osmani” müellif Şakir Paşa eserinin medeniyet-i Osmaniye'den bahs ikinci cildinde pek mahk olarak soruyor ve bu taksimi muvaffak görmüyordu. Biz de bu nokta-i nazara iştirak edenlerdeniz. “Şeyh Galib” hakkında mukaddema *Servet-i Fünun*'da intişar eden eserimizin kısım-ı mahsusunda mufassalan izah edildiği vechile edebi devirlerin taksiminde indî mülahazalara değil ilmi muhakemelere itba' edilmelidir. Faik Reşad Bey taksimatının ne gibi esbaba müstenid olduğunu izah etmediği cihetle onları teshil-i tedris maksadıyla yapılmış indî bir kısım addetmekte mazuruz.

“Yunus Emre”, “Kadı Burhaneddin”, “Kemal Emi” gibi çok şayan-ı dikkat birtakım şahsiyetleri ihmal eden, halk edebiyatını, tasavvufun tesiratını İran nüfuz-u fikriyesini hiç düşünmeyen tarih-i edebiyat müellifi, her sanatkar hakkındaki malumat-ı mevcudiyeti cidden vakıfane bir surette cem ve hülasa etmiş, ve tarih-i edebiyatın ilmi usullerine ehemmiyet vermediği cihetle eseri bir “Teracim-i ihval-i şura”dan ibaret kılmıştır. Maamafih, takvimî bir silsile takip edilerek vücuda getirilmiş olan bu teracim kitabı, memleketimizde şimdiye kadar misli namsebük bir vukuf mütebahhirane ile yazıldığı cihetle çok mühim ve kıymetlidir. Tarih-i edebiyatımız hakkında tettebbuat icra etmek isteyenler bu esere arz-ı iftikardan asl-ı vareste kalamazlar. Sahte mütebahhirlerin zahiren ilmî bir cila ile mezyin fakat hakikatte çok eksik ve yanlış eserlerine, Faik Reşad Bey gibi tettebbuatıyla maruf bir üstadın bu tarzda bir eseri elbet tercih olunur.

Zaman her şeyde icra-yı tesir eden bir amel-i kavidir: Tarih-i edebiyat-ı Osmaniye müellif muhteremi muhit fikriyesinin tesiratından tabii kurtulamayacağı cihetle ondan mesela “Lanson”un, “Alfredo Moris Karvaze”nin, “Gastonpari”nin eserleri gibi ilmî usullere itibaen yazılmış bir eser-i ilmî beklemek tabii mümkün olamazdı. Bu itibar ile, tarih-i edebiyatın derece-i kıymetini daha senelerce evvel takdir ederek hayatının büyük bir kısmını bu şube-i mesaiye hasreden Faik Reşad Bey’i, bugünün gençleri yalnız takdir ve tebci ile iktifa etmemeli, onu kendilerine bir numune-i mesai ithaz eylemelidirler. Asrın terkiyat-ı ilmiyesine muvafık bir Türk edebiyatı tarihi ancak o zaman saha-i vücuda çıkabilir!⁸³

4.2.4.Divan-ı Türkî-i Sultan Veled

Camii ve Muhaşşisi: Veled Çelebi- Musahhihi: Kilisli Muallim Rıfat - Büyük hacimde 132 sahife – Birinci Tab‘ - İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1341 – Fiyatı: 30 kuruş.

⁸³ Köprülüzade Mehmed Fuad, “Bizde Tarih ve Müverrihler Hakkında”, *BM*, ½, 1913, s. 189.

Muhterem “Veled Çelebi” Efendi daha yıllarca evvel “Mevlana ile Sultan Veled”in Türkçe şiirlerini toplamış ve neşre hazırlanmış, hatta “*Tercüman-ı Hakikat* ile “*Serveti Fünun*”un müştereken Girit muhacirleri menfaatine çıkarmış oldukları nüsha-i fevkalâde de münderiç “Edebiyat-ı İslamiye” makalesinde “Mevlana ile Sultan Veled”in bazı parçalarını neşretmişti. “Necib Asım Bey”in “*Türk Tarihi*”ndeki bir haşiyede bundan bahsedilerek “Mevlana”ya ait metinlerle “Sultan Veled”in bir gazeli neşredilmiş [*Türk Tarihi*, İstanbul, 1316, s. 439-442] muahharan da “*Türk Derneği*” mecmuasında yine “Veled Çelebi” Efendi “Sultan Veled Hazretleri’nin Türkçe Şiirleri” ünvanı altındaki bir makalesinde [*Türk Derneği*, sayı 1, İstanbul 1327, s. 7-11; sayı 2, s.41-45] “Mevlana”ya ait küçük bir parçayı lisanî izahatla tab‘ ettirmişti. Cami’in muahharan Konya’da Dergah-ı Mevlana (El-yevm Konya Müzesi) Kütüphanesi’ndeki eski nüshalarla tashih ve ikmal eylediği bu mühim eser, 1341’de Maarif Vekaleti telif ve tercüme dairesi tarafından kabul ve neşredilmiştir.

Bu cildin ihtiva ettiği “Sultan Veled”e ait metinler şunlardır. (1) Divanından müstahrec 15 parça tam veya bazı gazellerin sadece Türkçe beyitlerini muhtevi manzume. Bu parçaların alındığı esasî nüsha 712’de “Nuru’l-Buhari” tarafından yazılmış bir nüshadır; mukabele edilen nüshalardan da yalnız “Nizameddin el-Veledî el-Mevlevî”nin 694’te yazdığı nüsha zikrediliyor. (2) “*İbtidaname*”deki Türkçe beyitler. 73 beyitten ibaret olan bu kısım, bazı nüshalardaki diğer 8 beyitin de inzimamıyla 81 beyitten ibaret oluyor. Bu kısımda da tab‘a esas olan nüsha 697’de “Mehmed bin İshak bin İbrahim el-Lârendî el-Veledî” tarafından yazılmış olan nüshadır. Mukabele edilen sair nüsha veya nüshalar hakkında malesef hiçbir kayıt yoktur. (3) “*Rebavnâme*”deki 157 beyitten mürekkeb Türkçe kısım. Bazı nüshalardaki 5 beyit de ilave edilince bu kısım 162 beyitten mürekkeb oluyor. Ne bu tab‘a esas olan nüsha ne de mukabele edilen diğer nüshalar hakkında hiç izahat yoktur.

Elimizdeki cildin 94 üncü sayfasına kadar olan bu kısımdan sonra, Cami tarafından “Sultan Veled”in hayatı hakkında yazılmış olan uzunca bir lâhika geliyor [s.95-109]. Bu kısmın 102-105 inci sayfalarında “Mevlana”nın

Türkçe şiir parçaları, [s.106-107]de “*İbtidâ-Nâme*”nin Farisi mukaddimesi, müteakiben tarihi ve lisani bazı malumat ve mütalaât vardır. [s.109-117]de “Sultan Veled”in divanından intihab edilmiş bazı Farisi parçalar, [s.118-122]de meşhur “*Menakıbü’l-Arifîn*” sahibi “Eflâkî Dede”nin Eyüp Camii’nde eski kitaplar dolabında (buna Şah Sultan Kütüphanesi derler) Cami tarafından bulunan eski bir Mesnevî nüshası zahrında mevcut üç Türkçe gazeli münderiçtir. Kitabın başında telif ve tercüme heyetine verilmiş raporla sonundaki diğer küçük bir ilave, eserle alakadar ve binâenaleyh şayan-ı zikr değildir. Yalnız en sonda Musahhîh Rıfat Bey’in ifadesi, metinlerin ibtida camii tarafından ilmî bir “transkripsiyon”la neşri arzu edildiği halde, tab’ müşkilatından dolayı bunun terk edildiğini anlatıyor ki, bilhassa şayan-ı teessüftür.

“Sultan Veled”in Türkçe şiirleri, hemen bir asrı müteceviz bir zamandan beri Avrupa ilim aleminin nazar-ı dikkatini celp etmiştir. İbtida “Hammer”den başlayarak [jahrbücher d. Littratur, XLVIII. 1829 Wien], “Viger Havzer”, “Bern Haver”, “Fleyşer” ve en nihayet “Zalman”, “Radlof”, “Kunuş”, ve en sonra da “Martinoviç” bu mesele ile iştigal eylemişlerdir. “Hammer”in Viyana nüshasından neşr ve tercüme etmiş olduğu Türkçe “*Rebabnâme*” metni hakkında “Moris Viger Havzer”in [ZDMG. XX. 1866. 547] ve muahharan da “Bern Haver” ve “Fleyşer” [ib. XXIII. 1869.201,208] bir takım mütalaat ve tashihatından sonra, meşhur “Radlof” Rus ulûm akademisi bültenlerinde [Bulletin, XXXIII, 291-351 ayrıca da bu bültenlerden müstahrec olarak: Mel.asiat X.17-77] “*Rebabnâme*”nin Türkçe 156 beyitlik parçasını uzun ve etraflı lisanî teşrihatla [Die seldchukischen Verse in Rebab-Nameh] namı altında neşretti. [ibtida akademide tarih-i kiraati 1889, tarih-i neşri 1890] Ertesi sene de Zalman yine “Rus ulûm akademisi bültenleri”nde [Nach eimal die Seldschukischen verse] namı altında neşrettiği mühim bir makalede [akademide kiraati 1890da, neşri 1892de] “*Rebabnâme*”ye ait yapılan tetkikler ve malum olan muhtelif Rebabnâme metinleri hakkında izahat verdikten sonra, Petersburg akademisinin Asya müzesindeki 192 numaralı nüshadan “*Rebabnâme*”nin mensur mukaddimesini, bazı Farisi parçalarını,

Türkçe metni mühim lisanî izahatla neşretmiş, hatta, yine “*Rebabnâme*”deki Rumca parçaları da, iki Rum aliminin muavenetiyle, Arap ve Rum elifbasıyla buna ilave eylemişti. [Mel.asiat.X.173-245]

“İgnates”in Peşte’de münteşir “*Lisaniyat Haberleri Mecmuası*”nda neşrettiği metin ve tercüme [1892, s.480-497, C.22] bu meselenin tetkikine yeni hiçbir şey ilave etmiş değildir. Kezalik, “Simirnov”un, 1897 senesinde toplanan “Beynelmilel On Birinci Müsteşrikler Kongresi”ne takdim edip iki sene sonra Paris’te “*Münteşir Raporlar Mecmuası*”nda münderiç [les vers dits – Seldjouk- et christianisme turc] ünvanlı makalesini de, sadece zikr ile iktifa ediyoruz. Muahharan “Gibb”, “*Tarih-i Eş’ar-ı Osmaniyesi*”nde Radlof’un “*Rebabnâme*” metinlerinden 67 beyiti ve “Mevlana” ile “Sultan Veled”in -“Veled Çelebi”nin “Edebiyat-ı İslamiye” makalesinde münderiç - diğer bazı manzumelerini neşr ve tercüme etmiştir. [Eserin birinci ve altıncı ciltlerine müracaat] “Gibb” bu eserinde, [s.156, C.1], ve “Karl Foy”de “Yunus Emre”nin bazı parçalarını neşrederken [*Berlin Elsin-i Şarkıyye Semineri Mecmuası* C. 3 s. 235] “*Rebabnâme*” hakkında biraz bibliyografi malumatı verilmiştir, Macar alimi “Tori Yojeff” de “on dördüncü asır sonuna kadar Türk dili yadigarları” adlı makalesinde bu hususta -Ziya Paşa’nın “Harabat”ta yanlışlıkla Sultan Veled’e isnad ettiği beş mısrayı da yeni bir keşif şeklinde zikir ve ilave ederek – *Rebabnâme*’nin Viyana, Petersburg, Peşte nüshalarını kısaca zikretmiş, [tercümesi: Milli Tettebbular Mecmuası, sayı 4, s. 105] “Simirnov” [Zapiski, XVIII, cüz 2, Petersburg 1908]de münderiç “Çelebi kelimesinin menşei ve manası” hakkındaki uzun bir makalesinde, kezalik merhum “براون” İran Edebiyatı Tarihi’nde [156 s, C. 2] bundan bahsetmişlerdi. Bu nüshalar arasında, şimdiye kadar neşrolunmamış olan “Macar Ulum Akademisi Kütüphanesi”ne ait “Peşte nüshası” da âhıran fotoğrafya ile istinsah edilerek, aynen, “کورشچوما” mecmuasında ilave suretiyle neşredilmiştir. [ارخيوم, C. 1, sayı 4, 1924; sayı 5, 1925].

İşte *Rebabnâme*’nin Türkçe kısmı hakkında Avrupa ilim aleminde şimdiye kadar yapılan tetkikat, bundan ibarettir. Mevlana’nın Türkçe şiirleriyle Sultan Veled’in divanındaki Türkçe şiirlere ve *İbtidaname*’deki Türkçe kısma gelince, bunları da âhıran Rus müsteşriklerinden

“Martinoviç”,-Veled Çelebi Efendi'nin neşriyatına ve İstanbul'daki bazı dostları vasıtasıyla yine Veled Efendi'nin tetkikatından elde ettiği mevadda istinad etmek suretiyle - pek küçük bir mukaddime ile neşr ve tercüme etmiştir. [Rapiski, XXVI, 1917, s. 205-232] Bundan dolayı Veled Çelebi Efendi'nin âhıran neşrettiği ciltteki Mevlana'ya ait Türkçe şiir parçaları - yalnız Veled Efendi'nin eserindeki “ایتم بیکم جانن اچن...” beyiti müstesna olmak üzere- aynen mevcuttur. [s 210-211] “Martinoviç” Sultan Veled gazellerinin “Nuru'l-Buhari'nin 712 tarihli nüshasından” – tıpkı Veled Çelebi Efendi neşrinde olduğu gibi- muktebes olduğunu söylediği cihetle, “Divan-ı Türki-i Sultan Veled”in neşrinden sonra, Martinoviç'in mukaddemen neşretmiş olduğu bu metinlerin artık hiçbir ehemmiyeti kalmamış demektir. Mamafih, Martinoviç neşriyle Veled Çelebi neşrini yekdiğeriyle mukayese için şu aşağıki cetveli dercediyoruz:

Martinoviç 1 - Veled Çelebi 11 : “نکریچون gel bana ” Her iki neşirde de 9 beyittir.

// 2 - // 7 : “Hem sen göresin beni” Her iki neşirde de 7 beyittir.

// 3 - // 8 : “Ey ay ve güneş قولن” Martinoviç neşrinde 6 beyit, Veled Çelebi neşrinde 13 beyit. Fazla yedi beyit Farisidir.

// 4 - // 5 : “Bu cihandan kim çıkarsa” Her iki neşirde de 9 beyittir.

// 5 - // 2 : “Karnım açtır” Her iki neşirde de 9 beyittir.

// 6 - // 3 : “Senin yüzün güneştir” Her iki neşirde de 9 beyittir.

// 7 - // 4 : “Durun görün bu gece” Her iki neşirde de 9 beyittir.

// 8 - // 6 : “Ânı kim ben görürüm” Her iki neşirde de 7 beyittir.

// 9 - // 12 : “Senin evin bu gece” Her iki neşirde de 11 beyittir.

// 10 - // 1 : “Bakma bana bakma bana” Martinoviç’de 11, Veled Çelebi neşrinde 12 beyit. Bu son neşirdeki beşinci beyit “Ben ki sözün söylerüm gün ü gice کم کویزوم بوامدا کم kişiler ânı bula ânı bula” Martinoviç’de yoktur.

// 11 - // 10 : “Kara kaşlar kara gözler” Her iki neşirde de 7 beyittir. Veled Çelebi Efendinin neşrinde 9 beyitten mürekkebe olan (9), 3 beyitlik (13), 2 beyitlik (14), yine 2 beyitlik (15) numaralı manzumeler, Martinoviç neşrinde hiç yoktur. Bir de, Martinoviç Türkçe metinler neşrederken, şüphesiz sehven, Sultan Veled’e ait bütün gazeliyatı “Eş’ar-ı Türki-i Cenab-ı Mevlana” sernamesi altında dercetmiş, “Eş’ar-ı Türki-i Sultan Veled” ünvanı altında ise yalnız “İbtidaname”deki 72 beyitlik Türkçe kısmı neşrelemiştir. Bu kısım, Veled Çelebi Efendiye esas olan 697 tarihli “Muhammed İshak bin İbrahim el-Lârendî” nüshasından 73 Türkçe beyitten mürekkebe olduğu halde, yine aynı nüshayı esas itti haz ettiğini söyleyen Martinoviç neşrinde beyitlerin adedi sadece 72dir; hatta, Martinoviç neşrinin başında bulunan 4 beyitin de esas nüshada olmayıp sair nüshalarda mevcudiyetini Veled Çelebi bildiriyor.

Martinoviç neşrinde iyi okunamamış – veya fena basılmış - birtakım yerler sık sık göze çarpıyor. Mesela Sultan Veled’in gazellerinde: Birinci gazelde 3üncü mısradaki “Belâ-Yelâ” olacaktır; dokuzuncu gazelde 13üncü mısradaki “Yişe-Nişe”, 22 nci mısradaki “Cihan-Cihani” olacaktır. Onuncu gazelde 4üncü mısradaki “Ne-نسه” 5inci mısradaki “دکتر - دکر” 13 üncü mısradaki “tilmessin-bilmessin” , 17nci mısradaki “سوشى-سوسة [Savâşî]”, 21inci mısradaki “diler size-dilersiz” Veledden-Veledten” olacaktır; on birinci gazelde 4üncü mısradaki “dekâle-dekâlî”, 5inci mısradaki “evâ-edâ”, 9uncu mısradaki “o gice-ulu gice” olacaktır. İlh.... Bu cins hatalar “ibtidânâme”de de mevcuttur. İşte bu izahat, Veled Efendi neşrinden sonra, Martinoviç’in neşrettiği bu metinlere artık hiçbir ehemmiyet izafe edilemeyeceğini sarahaten gösterebilir.

Bize göre, Veled Çelebi neşrinin en büyük kusuru, her şeyden evvel, esas ittihaz edilen nüsha ile o esasî tenkit için kullanılan sair nüshalar hakkında malumat verilmemesi, bu hususta malum ve müteamil usüllerden tamamiyle gaflet edilmesi, bilhassa Rebabnâme metni için eski neşredilen Radlof, Zalman ve Peşte metinlerinden istifade edilmemesi, lisanî hususatda da şimdiye kadar Avrupa ve Rusya Türkolojisi tarafından az çok elde edilen neticelerin katiyyen nazar-ı itibara alınmamasıdır. Biz, bu metinlerin cem ve mukabelesinde de hatta Türkiye’de mevcut nüshalardan bile kafi derece istifade edilmediği zannındayız. Mesela, hususi kütüphanemizde mevcut çok yeni Hicrî 1266’da istinsah edilmiş ve çok kusurlu bir “Divan-ı Sultan Veled” nüshasını dikkatle tetkiki neticesinde, pek az olsa bile, Veled Çelebi tabında bulunmayan şu aşağıki Türkçe parçalara tesadüf ettik; belki sair nüshaların tetkikiyle, Sultan Veled’e ait bir takım Türkçe parçalar daha bulmak da kâbil olacaktır:

Sürdü bana el can senin gönlün ne diler ne gerek

Etmem ki bir تتكرى bilir kim dilerim candan seni

Geldi dilim hoş gel beni aldım ana ben kul beni

Geldi beni etti dili etti ki قوجغل beni

Zehî جرعه سى bir سوجوکه anın

Bî eyler مى نوش مى را يخسلى

Yine Sultan Veled’in Moğol ümerasından “orijinal Noyin”e hitaben yazdığı Farisi uzunca bir gazeli vardır ki, her beyitin sonunda “Beğimiz bizi unutma” ricası Türkçe olarak tekrar eder:

چوتوعى نوويين بينا

ملك برك وانا

زتوعى كنتم تيمننا

بكم بزي انتماء

توبعدل وعقل فردى

نه جان كرى نورد

بتو ختم كشت مدی

بكم بزی انتماء

چو فلك همه صفایی

چو ملك عورهنمایی

سمر اغا نویینی

زال شه كزینی

همها زحق معینة

بكم بکی اونتما

Bu gazelde onun Moğol ümerasından olduğuna işaret olduğu gibi, “عربسات همجوماهی” kaydı da bilhassa şayan-ı zikirdir. Bu “سمغرنویین” şüphesiz, Aksarayî tezkiresinde “تغاچارل” ve “بالتو” hadiselerinde ismi geçen maruf ümeradan “Arab bin Semğir” in babasıdır; “Eflaki Dede Sivas hakimi olan bu Arab bin Semğir’in da de Mevlevi muhibbanından olduğunu bilhassa zikreder. [Huart Tercümesi, c 2, s 210] Miladi on beşinci asrın maruf Türk sufilerinden olup, güzel Farisi divanı ve muhtelif sufiyane Âsarı bulunan “Kâsımu’l-Envar Tebrizî” [837-757]nin “Çelebi bizi unutma” nakaratlı Farisi –Türkçe mülemma bir gazeli, öyle anlaşılıyor ki Sultan Veled’in bu gazeline adeta nazire gibidir. [Bu büyük sufi hakkındaki başlıca menbaları ve onun tesiratını anlamak için bakınız: Anadolu’da İslamiyet, S 110, 111. Kâsımu’l-Envar’ın hayat ve tesiratına ait hazırladığımız büyük bir monografiye zeylen divanında mevcut Türkçe şiirlerini de neşredeceğimiz cihetle, burada fazla izahate lüzum görmüyoruz.]

“Eflâkî Dede’nin şimdiye kadar hiç malum olmayan üç Türkçe şiirini ihtiva eden, Türk lisanı tarihi itibariyle de pek müfit birtakım mevaddı hâvî olan bu eserin neşri, Türk filolojisi için şüphesiz bir kazançtır. Yalnız, yukarda izah ettiğimiz cihetler nazarı itibara alınarak, ”tenkid-i mütun” usulünün bütün inceliklerine riayet edilmek şartıyla yeni bir tab’ vücuda getirilmesi ihtiyacı, bu cildin neşriyle zail olmamıştır. “Radlof” ve “Zalman” zamanından beri Türkiyat sahasında vukua gelen büyük terakkiyat, bilhassa, eski Anadolu Türkçesine ait meydana çıkan bir çok

yeni metinler, "Sultan Veled" in metinleri üzerinde böyle vâsi ve usûli bir tettebbu icrasını tamamıyla imkan dairesine sokmuştur. Veled Çelebi Efendi, daha yıllarca evvel, henüz pek genç iken vücuda getirdiği bu tettebbunâmesini meydana koymakla, "Radloff" ve "Zalman" yolunda yürüyememekle beraber, istikbalde daha iyi işlenmesi ve ikmalî lazım gelen bir sahayı işaret etmiş, bu meseleye ait yeni malzeme ortaya koymuş oluyor. Genç Türkiyatçılarımızın bu vadi de "Radlof" ve "Zalman"ı ve "Veled Çelebi Efendi"yi takip ve ikmal etmelerini ümit edelim.⁸⁴

4.2.5. "Ferhenk-nâme-i Sâdi" yahut Muhtasar Bostan Tercümesi

Nazımı: "Hoca Mesud" –Tarih-i Telifi 755 sene-i hicriye – Muhaşşi ve musahhihleri: Veled Çelebi ve Kilisli Muallim Rıfat - 1. Tab- İstanbul, Matbaa-i Amire, 1340-1342. Mukaddimeler 19 sayfa- Metin eser haşiyelerle birlikte 87 sayfa – tashihat, lügatça ve lahika: 89-112 sayfa. Büyük hacimde – fiyatı 70 kuruş.

Süheyl ve Nevbahar - Nazımı: 8. Asır hicri şuarasından Mesud b. Ahmed - Berlin umumi Kütüphanesindeki yegane nüshadan fotoğrafya tariki ile istinsah ve aynen neşredilmiştir - metin 378 sayfa – naşiri "Doktor J.H. Mortman" tarafından yazılmış 13 sayfalık mukaddime ile – Hanover, Hans Lafer matbuat-ı şarkiye şirketi, 1924. Quellen werke des İslamischen Schrifften külliyyatının birinci cildi olarak neşredilmiştir. Fiyatı 25 altın mark.

Şu son birkaç sene zarfında Türkiye'de ve Avrupa'da miladi 13. ve 14. asırlara ait ve nadir eski Anadolu Türk metinlerinin neşrine başlanması Türk filolojisi ile uğraşanlar için pek memnuniyet-bahş bir hadisedir. "Kuruşi Cuma" mecmuasında "Selçukiler" devri Anadolu şairlerinden Şeyyat Hamza ile Ahmed Fakih hakkında ve Hayat mecmuasının birinci sayısında Hoca Dehhani hakkında neşrettiğimiz makaleler silsilesi o zamana kadar çok derin bir karanlık içinde bulunan 13. asır Türk edebiyatını biraz tenvir etmişti; ahîren, yukarıda ayrıca bahsettiğimiz "Mevlana" ve Sultan Veled'in

⁸⁴ Köprülüzade Mehmed Fuad, "Kitabiyat: Divan-ı Türkî Sultan Veled-Camîf ve Muhaşşisi: Veled Çelebi", *Türkiyat Mecmuası*, C. 2, ss. 475-481.

Türkçe şiirlerinden sonra, miladi 14. asrın mühim Anadolu şairlerinden hoca Mesud'un Ferhenk-nâme-i Sâdi tercümesi ile Süheyl ve Nevbahar adlı büyük ve güzel mesnevisinin neşri, türk Lisan ve Edebiyat tarihi tetkikatında şüphesiz çok mühim bir adımdır. Ferhenk-nâme-i Sâdi tercümesinden ibtida Veled Çelebi Efendi Girit muhtacînine yardım için Tercüman-ı Hakikat ve Servet-i Fünun tarafından çıkarılan nüsha-i fevkalade, 1313 Edebiyat-ı İslamiye ünvanlı makale (s. 55) kısaca bahsederek 755 te yazılan bu eseri meşhur Mesud Taftazani (722-792)ye istinad etmişti ki işte bundan naklen Gibb'in Eşar-ı Osmaniye tarihinde de bu suretle zikredilir. (1. Cilt, s. 253) galiba bu nüshanın sernamesi zahrinde mevcut Tercüme-i Mesud-ı Teftazani Ferhenk -nâme-i Şeyh Sâdi ibaresi eserin meşhur İslam alimi Sadeddin Mesud ibn-i Ömer Taftazani'ye İsnad edilmesini mucib olmuştur. 15. asrın ilk nısfında Anadolu Türk Edebiyatının başlıca hamî ve müşevviklerinden olan meşhur Timurtaş Paşazade Emir-i Kebir Umur Bey tarafından vakfedilen bir takım kitaplar arasında iken her nasılsa Veled Çelebi efendiye intikal eden bu nüsha, bir yangın esnasında yanmıştı. Lakin muşarunileyh yangından evvel, merhum Ahmed Mithat Efendi'nin talebi üzerine bu nüshanın mükemmel bir kopyasını çıkartarak bizzat mukabele ve tashih etmişti ki işte tab'a esas olan yegane nüsha, muahharan Mithat Efendi merhumun veresesinden Ali Emiri Efendiye intikal eden ve el-yevm millet Kütüphanesinde divan kısmında 300. numarada mukayyed bulunan bu nüshadır. Süheyl ve Nevbahar'ın naşir-i fazılı Doktor J.H. Mortman, mezkur esere yazdığı küçük mukaddimede bu Ferhenk-nâme-i Sâdi tercümesinin diğer bir nüshasının da Kopenag Kütüphanesi Türkçe yazmaları arasında bulunduğunu bilhassa hatırlatmıştır ki bu suretle, bu eserin iki nüshası malum oluyor. Herhalde Kopenag nüshasının matbu Ferhenk-nâme, tercümesi ile mukabelesi bu eserin her suretle itimada şayan Bir tab'ına malikiyet için zaruridir; çünkü naşirlerinin bütün hüsn-ü niyet ve vukuf ve gayretlerine rağmen, tab'a esas ittihaz edilen metnin yegane ve bazı yerlerde bozuk olması, ve bir de lisanın eskiliği, bu tabda, ister istemez bir takım mübhem ve şüpheli cihetler bırakmıştır.

Ferhenk-nâme-i Sâdi tercümesi, meşhur Bostan'dan müntehab ve mütercem 1703 beyitten mürekkebe ve mütekaribe vezni ile yazılmış bir eserdir ki bedîi olmaktan ziyade lisanî bir kıymeti haizdir. Anadolu Türk lisanının 14. asra ait esasen mahdud mahsullerinden şimdiye kadar neşrolunan metinler o kadar azdır ki, işte bu vaziyette gerek bu eserin gerek Süheyl ve Nevbahar'ın ehemmiyeti bir kat daha tezauf etmektedir. Bilhassa Ferhenk-nâme tercümesi naşirleri, bu Türkçe tercüme-yi Bostan metni ile mukayese ettikleri gibi, oradaki eski Türkçe kelimeler hakkında Aşık Paşa, Gülşehrî, Şeyhî, Elvan-ı Şirazî, Şerifî.. gibi edebî menbalardan başka Divanü Lügati't-Türk, Kitabü'l-idrak, Müntehal Ereb, Kamusu'l-Ervam, Meyseretü'l- Ulum... gibi matbu ve yazma eski lisanî menbalara da müracaat ederek pek müfit tahşiyelerde bulunmuşlar, ve ayrıca huruf-ı hece tertibi ile bir de güzel lügat cetveli tertip etmek suretiyle, Filolojik tetkikatta bulunmak isteyenler için pek kıymetli maddeler toplamışlardır. Fil-hakika İbn-i Mühenna, et-Tuhfetü'z-Zekiyye, Kitab-ı Tercüman kabilinden lisanî menbalara, sair edebî Türk lehçeleri mahsullerine, ve –ne kadar mahdud olursa olsun- evvelce Avrupa'da yapılmış olan bu gibi lisanî tetkiklere müracaat edilmek suretiyle kitaptaki lügatlar hakkında daha etraflı daha usulî tetkikat yapılması, sonra, eşkal-i sarfiye ve savti hususiyetler hakkında ayrıca izahat verilmesi imkansız değildir. Mamafih bunların yapılmamasından dolayı da naşirleri fazla tahtıeye pek hakkımız yoktur. Hele bu tab' memleketimizde şimdiye kadar neşrolunan bu kabîl eserlerle mukayese edilecek olursa arada ne büyük bir terakki hatvesi olduğu derhal teslim edilir. Bu küçük mekalemizde eserin lisan nokta-i nazarından ayrıca tetkikine girişmek istemediğimiz için metindeki bazı lügatlar ve sarfî şekiller hakkındaki mülâhazat ve tenkidatımızı başka bir zamana terk ederek, sadece tekmile namı altında musahhih-i eser Kilisli Muallim Rifat Bey tarafından esere ve müellife dair serdolan bazı mütalaaları tahlil edeceğiz.

Rifat Bey, tercüme-yi esas olan Ferhenk-name-i Sadi'yi yani Müntehab-ı Bostan'ı bulmak için bilhassa 60 kadar Bostan nüshasını tetkik ettiğini yalnız bu nüshalardan birinin sonunda buna Edebnâme-i Sadi ünvanı da

verildiğini ve birbirine hiç uymayan Müntehab-ı Bostan nüshaları arasında ise Ferhenk-name adlı bir nüshaya hiç rast gelmediğini söylüyor. Filhakika Fransız müsteşriki Henri Masse ‘nin Sadî hakkındaki monografisinde Paris, tâbî Günter 1919 bu meseleye aid hiçbir şey yoktur. Yalnız bazı yazmalar üzerinde Bostan’a Sadîname ünvanı verildiğini biliyoruz. Zahav-ete.. Farisî yazmalar kataloğu, 681 ve 687 numaralarda mukayyed Külliyyat-ı Sadi nüshalarında (s 527-534) Ferhenk-name ünvanına gelince pek umumi bir şöhret ve rağbet kazanmış muhtelif edebi eserler için bazen Ferhenk ve bazen Ferhenk-name adlı bir takım lügavi şerhler yazıldığı da malumdur. Mesela Ferhenk-i Şahname, Ferhenk Divan-ı Hafız, Ferhenk Mesnevi veya Ferhenk-name-i Mesnevî ilâahir.. gibi eserlere Avrupa kütüphanelerinde ve İstanbul’da yazma olarak mebzulen tesadüf edilir. Hatta Bengal’e, Asya cemiyeti Kütüphanesi Farsî yazmaları arasında (932) numarada mukayyed bulunan bir mecmuada Ferhenk-i Bostan, Ferhenk-gülistan, Ferhenk-i Yusuf ve Züleyha camide mevcuttur. (Ayanov kataloğu s.441) İşte bu itibarla düşünülürse Bostan’dan intihab suretiyle vücuda gelen bir müntehabata Ferhenk-name adı verilmesi mevcut edebi teamüllere nazaran oldukça garip görünüyor. Halbuki Hoca Mesud eserinin -43-45- inci beyitlerinde, Ferhenk-name adlı bir Bostan müntehabatı okuduğunu pek açıkça söylemektedir.

Rifat Bey bu tekmilede Hoca Mesud’un şakirdi olan şair Şeyhoğlu’ndan ve onun Kenzü’l-Kübera adlı yegane nüshası hususi kütüphanemizde mevcut pek mühim eserinden bahsediyor. 14. Asrın ikinci nısfında şair Ahmedî’den pek az evvel büyük bir şöhret kazanan bu Anadolu şairinin hayatı ve asarından Mösyö Jan Döni İslam ansiklopedisine yazdığı Şeyhzade maddesinde biraz bahsetmişse de mukaddema bilhassa iştiğal ettiğimiz bu meseleyi ayrıca yazmak istediğimiz için burada hususi izahata girişmeyeceğiz. Filhakika Mesud’un eserlerini gören ve onlardan nakillerde bulunan yegane müellif bu Şeyhoğlu Mustafa’dır. Onun isminin Mustafa olduğunu da rakibi ve muasırı Ahmedî’nin bazı şiirlerinden öğreniyoruz. Kezalik Rifat Bey burada şair Gülşehrî’den ve onun Felekname’sinden de bahsediyor. İbtida Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar’da eseri ve şahsiyeti

hakkında pek muhtasaran malumat verdiğimiz Bu büyük şair hakkında da müstakil bir tetkikname neşredeceğimiz cihetle, burada ondan da bahsetmeyeceğiz. Rifat Bey yine tekmilede, kolay kolay kabul edilemeyecek bir takım istidlallerle Ferhenk-name mütercimi Hoca Mesud'un Ayasofya Kütüphanesi'ndeki Emsiletü't-Tasrîf ve Kitabü'l-İstinbat adlı eserlerin müellifi Şeyh Mesud bin Osman Gülşehrî olduğunu isbata kalkışmışsa da, bilhassa Süheyl ve Nevbahar'ın intişarı ile şairimizin adı Mesud bin Ahmed olduğu katiyetle anlaşıldıktan sonra bu zayıf faraziye den vazgeçmiştir. (Bu hususta izahat için Rifat Bey mecmuamızın bu cildinde notlar ve vesikalar kısmında münderiç makalesine bakınız.)

Fazıl meslektaşımız Doktor H.J. Mortman'ın neşrettiği Süheyl ve Nevbahar mesnevisi ile Hoca Mesud'un ikinci büyük eseri de meydana çıkmış oldu. Filoloji itibariyle de fevkalade dikkate şayan olan bu yegane ve harekeli nüshayı fotografya usulü ile tab ettirmekle Doktor Mortman, Türk filolojisi ile uğraşanlara yeniden zengin malzeme vermiş oluyor. Hele Ferhenk-name'nin Kopenag nüshası da tetkit edildikten sonra, Süheyl ve Nevbahar'ın lisan nokta-i nazarından arzettiği müşkilat, oldukça hafifleyecektir. Herhalde 14. Asır Anadolu lehçesini tetkit etmek isteyen filologlar için bu malzemenin pek büyük kıymeti vardır. Filolog değil fakat kıymetli bir müverrih ve mütebahhir olan muhterem meslektaşımız, eserin mahiyeti ve müellifi hakkında kısa fakat etraflı bir mukaddime yazmakla iktifa etmiştir. Şimdiye kadar Avrupa Türkiyatçıları arasında bu eserden bahseden, benim bugüne kadar öğrenebildiğime göre yalnız Profesör Jösaym, olmuştur. (Orientalistische literatur zeitung, 1927. Nr 6. S.508)

Hicri 751 tarihinde yazılmak itibariyle eski Anadolu türk lisan ve edebiyatı için ehemmiyet-i mahsusayı haiz olan bu eserden ilk defa bahseden, Tezkire-i Şuara sahibi Aşık Çelebi'dir. Hicri 10. Asır edebiyatımızın bu kıymetli tezkirecisi eserinin mukaddimesinde Orhan zamanı için: Ama henüz dendan şuûn-ı şiiir-i Türkî gonca-i ter gibi tebessüm eylememiş ve bülbül-i şuara Gülgün belagatta terennüm eylememişdi” dedikten sonra Murat Hüdavendigâr devrinde Ahmed isminde bir şairin onun namına Farisiden Süheyl-ü bahar destanını bahr-i mütedarikten

tercüme ve nazm eylediğini ve hatta çocukluğunda o nüshayı gördüğünü söyleyerek, ondan bir de beyit nakleder. İşte “Mister Gibb’in de zikrettiği bu mühim kaydı (A history of the Ottoman Poetry, I, 226) Aşık Çelebi Metninden alan “Doktor J.H. Mortman”, bu eserin aynı eser olduğunu pek doğru olarak kayd u tesbit ediyor. Edebiyatımızın ondördüncü asrı şöyle dursun hatta onbeşinci asrı hakkında bile çok defa yanlış malumat veren, zamanlarında pek büyük şöhret kazanmış maruf şairlerin isimlerini bile zikretmeyen eski tezkirecilerimiz arasında, “Aşık Çelebi”nin –velev yanlış olarak- çocukluğunda gördüğü bu çok nadir ve eski eserden bahsetmesi, yine bir istisna teşkil eder. Rifat Bey’in makalesinde yazdığı gibi, ondan daha evvel gelen şair “Fırdevsî-i Tavil”de, “Süleymanname”sinin mukaddimesinde, bu eseri, şüphesiz yanlış olarak, “Ahmed-i Dai” ye isnat etmektedir. Halbuki, metn-i eserden pek iyi anlaşıldığı vechile, eserin bin beyit kadar bir kısmını “Mesud”un yeğeni “İzzeddin Ahmed”, mütebakisini ve mukaddimesini de “Mesud bin Ahmed” yazmıştır. Binâenaleyh bu eseri kitabın dört mislinden fazlasını yazan “Mesud”a isnat etmek şüphesiz daha doğrudur. Eserin Farisi’den mütercem meşhur bir hikaye olduğunu metinden anlamakla beraber, bütün tetkikatımıza rağmen, ne “Lübabü’l-Elbab” , el-Mucem fî Muayir Eşaru’l-Acem”, devletşah, ilah...” gibi eski menbalarda, ne “Braun”un İran Edebiyatı Tarihi’nde, ne “Ğayğar-Kon” un klasik eserinde, ne de Avrupa ve Hindistan kütüphanelerinin Farisi yazmalar kataloglarında bu namda hiçbir eski Farisi esere tesadüf edemedik. Bu namda Türkçe eski eserlere gelince, Kilisli Rifat Bey “Ferhengname Tercemesi” tekmilesinde, bilhassa halk arasında okunmaya mahsus mensur bir cilt “Süheyl ve Nevbahar” hikayesinin İstanbul Darü’l-Fünun kütüphanesinde bulunduğunu ve fakat bunun da noksan olduğunu söylüyor. Eldeki bu nüsha 1143’de istinsah edilmiş olmakla beraber, Rifat Bey eserin dokuzuncu veya onuncu asırda telif edildiği kanaatindedir. Benim fikrime göre, bu nüsha lisan cihetiyle muahhar bazı tadilata uğramış olmakla beraber eski lisan ve üslup hususiyetlerinden birçoğunu pekala saklamıştır ki, o hususiyetler, nihayet Hicri dokuzuncu asrın ibtidalarına aid olabilir. Yine bir de “Katip Çelebi”, “Sultan Bayezid Han ümerasından Emir Sinan bin Süleyman’ın bu isimde manzum bir Türkçe eseri olduğunu” rivayet

ediyor. [Keşfü’z-Zünun, Mısır Tabı, C 1, s 480]. Bu bahsedilen “Emir Sinan bin Süleyman”ın “Sehiy Tezkiresi”nde, Farisi ve Türkçe birçok şiirler yazdığından bilhassa mesnevi tarzında kudretinden bahsedilen “İkinci Bayezid Devri” ümerasından “Leyla ve Mecnun” ve “Yusuf ve Züleyha” mesnevilerinin nazımı “Çakerî Sinan Bey” olduğu kanaatindeyim. [Sehiy Tezkiresi, S 35] Acaba “Çakerî Sinan Bey”, edebiyatımızdan çok defa gördüğümüz vechile, Hoca Mesud’un eserini ele geçirerek onu zamanının lisanına göre bazı tadilatla yeniden kaleme almış mıdır? Yoksa “İkinci Bayezid” devrinde “Süheyl ve Nevbahar”ı müstakillen mi terceme etti? İkinci nokta-i nazarın bize daha mülayim geldiğini itiraf ile beraber, bu suallerin kati cevabını müstakbel tetkikattan bekliyoruz. Herhalde, bu zikrettiğimiz eserler, bu mevzuun Anadolu Türkleri arasında daha ondördüncü asırdan beri maruf olduğunu, ve halk arasında daha evvel değilse bile herhalde o zamandan beri yayıldığını göstermektedir.

Rifat Bey’in tetkikatı ve bilhassa onun istinad ettiği “Kenzü’l-Kübera”, “Ferhenkname” mütercimiyle “Süheyl ve Nevbahar” nâzımının aynı adam olduğunu artık katiyetle isbat etmiştir. Lakin, “Doktor Mortman ”ın mukaddimesinde bahsettiği, “Umur Bey” namına “Kelile ve Dimne”yi terceme eden “Kul Mesud”un bizim Mesud ile aynı adam olduğunu iddia, bence hiç doğru değildir. Bu hususta “Profesör Jösayn”ın kanaatine de hiç iştirak edemeyeceğim. Meselenin ehemmiyetine mebni bu noktayı biraz tavzih etmek isterim: Kendisini “Kul Mesud” tesmiye eden bir müellifin Aydınogullarından Gazi Umur Bey bin Muhammed Bey” namına tercüme ettiği “Kelile ve Dimne”den ilk defa bahseden, benim bildiğime göre meşhur “Ete”dir. [Bejnemilel altıncı müsteşrikler kongresi zabıtnameleri, 1885: “Kelile ve Dimne’nin şimdiye kadar meçhul kalmış bir Türkçe nüshasına dair” S 241-255]. “Ete” bu küçük makalesinde, “Budleyen” kütüphanesi Türkçe yazmaları arasında bulunan [Marş, 180] “Mesud”un bu eserinden bahsettiği gibi ayrıca, Osmanlı padişahı “Birinci Murad” namına yazılmış olup “Gavta” kütüphanesi Türkçe yazmaları arasında 189 numarada mukayyed bulunan nazımı meçhul nâtamam ve manzum diğer bir “Kelile ve Dimne” tercemesinden [Perç, 169], ve yine “Budleyen” de

Osmanlıca diğerk muahhir bir terceme ile [Marş, 61], “Deresd” [Fileyşer, s 19] ve “Münih”deki “Çağatayca” [Avmer, s 54] tercemelerden bahsetmiş, ve bunların “Envar Süheylî”nin “Ali Çelebi” ve “Elbekrî” tarafından yapılan Osmanlıca ve Çağatayca tercemelerden ayrı olup “İbnü’l-Mukaffa” mütercimi “Nasrullah”ın eski Farisi tercemesinden terceme edildiğini ileri sürmüştür. “Sultan Murad” namına “Kelile ve Dimne”yi nazmeden ismi meçhul şair, mukaddimedede: “Sözlerini nesirken nazm eyledim * Sözlerimi kâmusun hazmeyledim” demektedir ki, işte buna istinad eden “Ete” “Kelile ve Dimne”nin bundan daha eski Türkçe ve mensur bir tercemesi olduğu istidlal etmiş, ve tedkikatı neticesinde, “budalyn”deki “Mesud” tercemesinin, mevzu bahis eski terceme olduğuna hükmetmiştir. [Bu tercemeler hakkında İslam Ansikloedisi’nde “Brokelman” tarafından yazılan “Kelile ve Dimne” maddesine de bakınız]. İşte bu “Kul Mesud” tercemesinin diğerk bir nüshası da son zamanlarda “Laleli Kütüphanesi” yazmaları arasında 1897 numeroda bulundu; ve ilk defa “Brusalı Tahir Bey” merhum “Osmanlı müellifleri”nde bu nüshanın mevcudiyetini bildirdi. [C2, S305]. İşte “Doktor ”ın “Süheyl ve Nevbahar” mukaddimesinde bahsettiği nüsha budur. “İsmail bin Muhammed” adlı bir müstensih tarafından 895de yazılan bu nüsha hakkında burada izahate girişecek değiliz; yalnız, bu eserin bizim “Mesud bin Ahmed”e aid olamayacağı hakkındaki dalaili zikr ile iktifa edelim:

Evvela, müelliflerin isimleri farklıdır; biri “Kul Mesud” diğerk ise “Mesud bin Ahmed”dir. “Mesud bin Ahmed” eserlerinin hiçbirinde kendisine Kul Mesud demediği gibi, “Kenzü’l-Kübera” müellifi de hiçbir yerde ona bu “Kul” lakabını vermiyor. Saniyen, “Mesud bin Ahmed” eserlerini büyüklerden birine takdim etmek itiyadında bulunan bir adam değildir. Halbuki Kul Mesud eserini bilhassa Umur Bey’in işareti ile Farisi’den Türkçe’ye döndürmüş, eserinde yer yer onu methetmiştir. Bu eserin mukaddimesinden zaman-ı tahririne de takribi olarak anlayabiliyoruz: “Hüdavendigâr ve Hüdavendigârzade-i Cihan Hasib-i Nesib-i zaman el-Müeyyed mine’r-Rahman civan-ı civan baht-pâşâ-yı Kamuran Umur bin Muhammed bin Aydın” ifadesi, bu eserin henüz “Muhammed Bey” hayatta

ve “Umur Bey” pek genç iken yazıldığını gösterebiliyor. Muhammed bey’in 734de vefat ettiğini nazar-ı itibara alırsak bu eserin herhalde o tarihten evvel yazılmış olduğu meydana çıkar. Demek oluyor ki “Ferhenk-name” tercemesi ve “Süheyl ve Nevbahar” ile, mevzubahis “Kelile ve Dimne” tercemesi arasında lâ ekall yirmi senelik bir zaman vardır. Yoksa, ibtida gençliğinde Kul Mesud tehallus eden müellif, sonraları neden sadece Mesud adını kullansın? “Kenzü’l-Kübera” müellifi “Şeyhoğlu”, bu eserinde, hocası “Mesud”un her iki eserinden muhtelif parçalar aldığı halde neden “Kelile ve Dimne” tercemesindeki bazı manzum parçaları hiç almasın? Salisen, “Kul Mesud”un eserindeki bazı mahdud manzum parçalar, onun epey kudretsiz alelaide bir şair olduğunu gösterdiği halde, bilakis “Mesud bin Ahmed”in üslubu ve şairlik kudreti onunla hiç kıyas edilemeyecek kadar yüksektir. “Kul Mesud”un eserindeki lisanî hususiyetlerle “Mesud bin Ahmed”in eserlerindeki hususiyetler ilmî bir surette etrafiyla mukayese edilecek olursa, belki bundan bazı tarihi neticeler çıkarılabilir; ve belki “Mesud bin Ahmed”in de Anadolu’nun hangi sahasında yaşadığı takribi olarak anlaşılabilir. Mamafih lisan hususiyetleri itibariyle bu iki eser arasında bariz hiçbir fark bulunmasa bile bundan her iki adamın aynı şahıs olduğuna yine hüküm edilemez; olsa olsa bundan “Mesud bin Ahmed”in de “Kul Mesud”la aynı mahalli lehçeyi kullandığı anlaşılır. Esasen bu asırda Anadolu’da müşterek ve umumi bir Edebiyat lisanı artık hemen hemen teşekkül etmiş, mahalli hususiyetler çok azalmıştı. Herhalde Edebiyat tarihi nokta-i nazarından, yani, üslupları ne kabiliyet sanatkaraneleri itibariyle “Kul Mesud” ile Mesud bin Ahmed’in aynı adam olduğunu kabule maddeten imkan yoktur. Yalnız, Kilisli Rifat Bey’in ahiren bahsettiği Mesud bin Ahmed bin Şâdi”nin [Türkiyat Mecmuası, c 2, s 408] bizim Mesud bin Ahmed olması ihtimali pek kuvvetlidir. İşte “Kul Mesud” ile bizim “Mesud bin Ahmed”in iki ayrı şahıs olduğu anlaşıldıktan sonra “İbn-i Batuta” seyahatnamesinde zikredilen Rifai Şeyhi “İzzeddin bin Ahmed”in [bakınız Şerif Paşa tercemesi, c 1, s 327] bizim şairin biraderi olması ihtimali artık büsbütün ortadan kalkar. Şairin yeğeni “İzzeddin Ahmed”e gelince bunun hakkında da maalesef hiç malumatımız yoktur. Anadolu Türk Edebiyatı’nın en eski mahsüllerini ihtiva eden “Câmiu’n-Nezair”de

[Bayezid Kütüphanesi-i Umumisi'ndeki yegane nüsha]ne “Kul Mesud”un, ne “Mesud bin Ahmed”in, ne de “İzzeddin Ahmed”in eserlerine tesadüf edilemiyor. Türk edebiyatının en meçhul bir devresine aid bu kıymetli metinleri neşretmelerinden dolayı naşirlerini tebrik ederiz.⁸⁵

4.2.6.Rauf Yekta: Türk Mûsıkîsi Tarihi

“A. Lavinyak”ın idaresi altında Paris’te tab‘ “Dülagraf” tarafından neşredilen Mûsıkî Ansiklopedisi’nin beşinci cildinde, sayfa 2945-3065: 1923

Milli tarihimizin en mühim ve şüphesiz en meçhul şubelerinden biri olan mûsıkî tarihimiz mevzu bahis olunca Rauf Yekta Bey’i hatırlamamak kâbil değildir. Rub‘ asrı mütecaviz uzun bir zamandan beri Türk mûsıkîsini tetkik ve izaha hasr-ı hayat eden bu kıymetli mütehasıs ahîran bütün tetkikatının bir zübdesi olmak üzere Türk mûsıkîsine dair yeni ve toplu bir eser neşretti ki muhtelif nikat-ı nazardan şayan-ı ehemmiyettir. Evvela bu mühim mevzuya dair Şark ve Garp’ta şimdiye kadar bu derece etraflı, umumi ve medetkâne hiçbir eser yazılmamıştır. Saniyen bu makalenin tab‘ “Dülagraf”ın uzun senelerden beri birçok mütehasısların müşterek faaliyet ve himmetiyle vücuda getirmeye çalıştığı büyük “Mûsıkî Ansiklopedisi” gibi beynelmilel kıymeti haiz pek mühim bir külliyyat içinde neşredilmesi yalnız muharrir-i fazl için değil bütün Türk milleti için müceb-i şereftir.

İnce harflerle dizilmiş büyük hacimde ve her sayfası iki sütuna münkasım bulunan ansiklopedinin “2945 ile 3065” sayfalarını işgal eden bu Türk mûsıkîsi fasl-ı mahiyeti itibariyle klasik Türk mûsıkîsi hakkındaki bütün malumatı hûlasaten ihtiva etmektedir. Bu cins umumi ve terkibî eserlerde vazuhi kaybetmeksizin hûlasa yapabilmenin müşkilatını bil’nefs tecrübe edenler muharririn bu hûlasayı vücuda getirebilmek için ne kadar yorulduğunu kolayca teslim ederler. Bilâtereddüt iddia edebiliriz ki muharrir bu geniş mevzuyu öyle yüz yirmi, yüz otuz sayfaya sıkıştırmak zaruretinde olmayıp da mesela dört-beş yüz sayfada mevzunu toplasaydı,

⁸⁵ Köprülüzade Mehmed Fuad, “Kitabiyat: Ferhenkname-i Sadi”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 2, ss. 482-489.

kendisi için elbette daha kolay olurdu. Rauf Yekta Bey, Türk mûsikîsinin müstenid olduğu prensiplerin izahına girmeden evvel mevzuyu daha ziyade tenvir için şimdiye kadar bu mûsikî hakkında Garp müellifleri tarafından ileri sürülmüş bazı nazariyeleri tenkit ile işe başlıyor, ve yine aynı maksatla bu meseleye ait bazı cihetlerin tenvirini zaruri görüyor. Binâenaleyh ilk bab “Şark ve Garp mûsikîleri” arasındaki farklardan bahseder. İkinci bab “Şark mûsikîsi dendiği zaman hangi mûsikî anlaşılmalıdır” ünvanı altında bu mûsikînin mahiyetinden, işgal ettiği sahalardan istinad ettiği nazariyelerden bahsediyor. Müellife göre Şark mûsikîsi dinin bu “yek sada” mûsikî, yalnız Arapların, Acemlerin, Türklerin değil, Hintlilerin ve belki de Çinlilerin mûsikîsini de ihtiva etmektedir. Üçüncü bab “muhtelif Şark kavimlerinin mûsikî nazariyeleri arasında fark” olup olmadığını uzun uzun tetkik ile olamadığı neticesini istinbat ediyor. Bu izahat-ı mütekaddimeyi müteakip müellif dördüncü babda “Şark ve Garp mûsikîleri arasında hakikaten bir fark var mıdır, yok mudur” meselesini tamik etmekte ve “melodî” itibariyle Şark ve Garp mûsikîleri arasında hiçbir fark bulunmadığı neticesine varmaktadır. “Şarklıların menşei mûsikî hakkındaki fikirleriyle bunun tarihçesinden ve bu sanatın menşe-i müşteriki hakkında bazı mülâhazattan” bahis bulunan beşinci babı müteakip, Türkler arasında mûsikînin tarihinden bahseden mühim bir bab geliyor ki, bu babda pek mühim mülâhazat-ı tarihiye ve bilhassa gayet zengin kitabiyat malumatı mevcuttur. İlk kısmın son parçasını teşkil eden yedinci babda, Türklerin kendi mûsikî nazariyeleri hakkındaki malumat-ı mevcudeleri hülâsa olunmuştur.

Bir müverrih için şüphesiz daha ziyade haiz-i ehemmiyet olan bu ilk faslı müteakip “Türk mûsikîsinin nazariyesi hakkında küçük bir tecrübe” ünvan-ı mütevazanesi altında, doğrudan doğruya erbab-ı mûsikîyi alakadar edecek “teknik” kısım geliyor. Mûsikî mütevağlılarına(?) bu hususta bir fikir vermek için sadece buradaki babların isimlerini nakil ile iktifa edeceğim:

1. Türk gamı
2. Nev‘

3. Dörtlük ve beşliklerin savtî şekilleri
4. Türk “makam”larının teşkilatı
5. Türk makamâtının tatbikatı
6. Türklerin eski ve yeni mûsıkî aletleri
7. Türk mûsıkîsinin “usul”leri
8. Şark makamâtının “armonizasyon”u

Müellif oldukça mufassal bir tarzda izah ettiği bütün bu mesail-i mûsıkîyenin daha kolay anlaşılması için birçok numuneler zikredilmiş, metin arasına notalar ve şekiller ilave olunmuştur. Mûsıkîye mâteessüf tamamiyle bigane olduğum cihetle bu kısımların kıymet ve ehemmiyeti ve “Rauf Yekta” Bey’in bazı şahsi nazariyeleri hakkında hiçbir fikrim olamaz; alakadar olanlar, bu mesaili kendi aralarında halledebilirler. Yalnız Şark mûsıkîsinin bütün teferruatına vakıf olduğu gibi Garp mûsıkîsine de asıl bigane bulunmayan “Rauf Yekta” Bey gibi değerli bir mütehassısın bütün bu mesailde en çok sahib-i salahiyet adamımız olduğu şüphesizdir. Yalnız Şark mûsıkîsini yahut sadece Garp mûsıkîsini tetkik ile iktifa edenler, her iki cins malumata muhtaç olan müesseselerde i’tâ-yı hükümde asla salahiyettar olamazlar. Türk mûsıkîsinin heyet-i umumiyesi hakkında mücmel fakat pek mühim ve kıymetli malumatı ihtiva eden bu eser, sade mûsıkî mütevağıllarına değil, milli harsa bigane kalmak istemeyen her Türk mütefekkirine lazımdır. Muhterem müellife en samimi tebrik ve teşekkürlerimizi takdim ederken bazı temenniyatta bulunacağım: Türk mûsıkîsi “Rauf Yekta” Bey’in hepimizden daha iyi bildikleri vechile sade Arap ve Acem’lerden aldığımız klasik mûsıkîden ibaret değildir. Eski klasik edebiyatımızın haricinde nasıl bir “Halk Edebiyatı” mevcut ise, ayrıca bir de halk mûsıkîmizin mevcudiyeti tabiidir. İşte yalnız Anadolu ve Rum ilinin değil, Kırım’ın, Kafkas’ın ve Volga boylarının Vergistan’ın(?) Kırgız isteplerinin, Altay’ın, hülasa bugün Türk şubeleriyle meskûn bütün sahaların halk mûsıkîsi zapt ve tespit ve tetkik olursa Türk ruhunun mûsıkîde nasıl bir şahsiyet gösterdiği ve asırlardan beri ne gibi tahvilata uğradığı anlaşılırdı. Şimdiye kadar yapabildiğim tarihi tetkikat Türklerin

daha kabülü'l- İslam zamanlarından başlayarak pek zengin bir halk mûsikîleri olduğunu, hatta “Ermeniler, Macarlar, Cenub Slavları gibi bazı akvam üzerinde mûsikîmizin –daha asırlarca evvel- icra-yı tesir ettiğini meydan-ı bedahte koymuştur. Türklerin halk edebiyatı hakkında yapılabilen tetkik, milli Türk mûsikîsi için niye kabul olmasın? Bilhassa Rusya dahilindeki Türklerden mühim bir kısmının halk mûsikîsi hakkında Ruslar tarafından ince tetkikat yapılmış ve yapılmaktadır; mesela, 1897’de “Ribakof”un Petersburg Ulûm Akademisi tarafından “Ural Müslümanlarının mûsikî ve şarkıları” hakkında neşredilmiş üç yüz otuz sayfalık büyük bir eser vardır ki müellif eserinin sonunda kendisinden evvel Türk mûsikîsi hakkında yapılmış, 40-50 eserden bahseder. İşte “Rauf Yekta” Bey nakâbil-i inkar-ı salahiyet-i ilmiyesiyle biraz da Türklerin şu meçhul halk mûsikîsi hakkında bizi irşad ve tenvir etse ve içinde bütün Türk şubelerinin halk mûsikîlerine de bir mevki ayrılmış mufassal bir “Türk mûsikîsi tarihi” vücuda getirse, milli harsımız için ne kadar kıymetli bir rehber malik olurduk!⁸⁶

4.2.7. Andre Godar: Gazne ve Gazne Abidelerindeki Kitabeler

A.Godar, Ghazni, dans Syria, 1925, P.58-60; S.Flury, le decor epigraphique des monuments de Ghazni, ibid, f. 61-90, Paris. Paul Geuthner. -32 büyük sahife- “Syria” mecmuasından müstehrih –Paris, tabı “Götner, 1925.

Suriyedeki Fransız fevkalade komiserliği tarafından neşrolunan “Syria” adlı ilmi mecmuada ekseriya İslam sanatına ait kıymetli makaleler bulunur. İşte “Gazne” şehri ve kitabeleri hakkındaki bu güzel kıymetli eser de yine orada çıkmış, ve ehemmiyetine binâen ayrıca kitab halinde de basılmıştır. Halis bir Türk sülalesi tarafından kurulan “Gaznevi İmparatorluğu” nun sanat tarihine ait pek mühim ve yeni malumat menabini ihtiva eden bu eserin neşri, Türk tarihiyle uğraşanlar için pek şayan-ı memnuniyettir.

⁸⁶ Köprülüzade Mehmed Fuad, “Kitabiyat: Rauf Yekta Türk Musikisi Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, 1 Ağustos 1925, C. 1, ss. 296-299.

Fransa hükümetinin son zamanlarda Afganistan sahasında tetkikat icrası için gönderdiği “Foşe Foucher” heyet ilmiyesi azasından olan Mösyö “Godar”, 1923 temmuzunda on gün kadar “Gazne” şehrinde kalmış ve bu eseri teşkil eden kitabeleri ve sair malzemeyi işte bu sırada toplamıştır. Belki daha uzun ve daha etraflı bir tetkik, gaznevi devrinin daha başka bekayasını da meydana çıkarmaya hizmet ederdi. Lakin, bu günkü vaziyete göre, mösyö “Godar” ın topladığı malzemede fevkalade büyük bir kıymeti haizdir. Mösyö “Godar” ın “Gaznevi Sanatı” hakkındaki netice-i mütalaatı, şu kısa satırlarla hülasa edilebilir: Miladi onuncu asrın sonlarına doğru yani “Sebük Teğın Gaznede Gaznevi imparatorluğu kurduğu sırada Afganistanın bu sahasında mevcut sanat tamamiyle “İrani” mahiyette idi; oğlu “Mahmud Gaznevi” zamanında [miladi 998-1030], onun hindistandaki büyük zaferleri neticesinde buraya hind sanatının tesirleri de dahil olmağa başlıyor; ve “Mahmud” un zamanında bu tesir her gün daha vazih bir hal alıyor. Mesela “birinci Mesud” un kabrinde bu tesir pek barizdir. Nihayet, Gaznevi sanatının son devri addedeceğimiz “İbrahim” zamanında [1059-1099], artık eski sanatın sade güzelliği ve bisat-ı zail olarak, hind sanatının bütün kesafet ve sıkleti Gaznevi sanatında da hükümlan oluyor [Kezalik “Gazni” telaffuzu hakkında izahat için bakınız: “Gabriyel Fereran”, “Jurnal Asiatik”, C.208, Kanunisani-Mart 1926, s.142].

“Gazneviler” devrinin medeni tarihi hakkında, o zamandan kalan mühim tarihi menbalar vasıtasıyla, oldukça malumatdarız. Bilhassa “Mahmud”, “Samaniler” in ananesini takliden, ilim, sanat ve edebiyatı himaye etmiş, ve Acem edebiyatı Gazne sarayında bir itila devri geçirmişti. Mamafih, “Mahmud” un İrani zihniyetine malik bir hükümdar olup İslam istilasına ve türk tahakkümüne karşı “Aryanizm” i yaşatmaya gayret ettiği hakkında, bazı Avrupa müellifleri tarafından yürütülen mütalaalar, hiç esası olmayan bir vehm ve hayal mahsulüdür. Saray ve ordu lisanı daha ziyade “Türkçe” olmakla beraber mütasib bir “senni” olan –ve kendisine bazı farisi şiirler ve fakihî eserlerde isnad edilen- “Mahmud” resmi lisan olarak Arapçayı kabul etmiş ve müellifat-ı ilmiye de ekseriyetle bu lisanla yazılmıştır. Onların ulum ve sınavii himayeleride, herhangi bir fikr-i milliye

tabiyet saikasıyla olmayıp, sırf, kurum-u sitada bu hareket levazım-ı saltanattan addedildiği için yapılmıştır. Mamafih, bu aile efradının oldukça yüksek fikri ve edebi bir terbiyeye malik oldukları muhakkaktır. Büyük bir İslami imparatorluk kuran “Gazneviler” in birçok mebani ve müessesad vücuda getirdikleri, camiler, türbeler, saraylar yaptırdıkları pek tabii ve tarihen malum bir şeydir. Bilhassa “Gazne” de daha “Mahmud” zamanında muazzam bir saray ve cami yapıldığı gerek onun, gerek oğlu “Mesud” ile torunu “İbrahim” in türbeleri bulunduğu malumdu. Bu abideler hakkında mesela “İbn-i Batuta” da ve “Babürname” de biraz malumat bulunduğu gibi, “veyiğ” , “hüceddih” , “Kay” , “masesun” gibi eski seyyahlarda da bazı şeylere tesadüf olunabiliyordu [İzahat için İslam Ansiklopedisi’ndeki “Gazne” maddesine bakınız]. Hindistandaki İslam sanatını tetkik edenler, bu sanatın menşeyini başlıca “Gazne” olarak gösteriyorlardı; lakin, “geçerat” da Hinduların “sumnat” mabedinden sökülüp götürüldüğü rivayet edilen “Mahmud” un türbesinin tahta kapısı -1842 deki hint vali-i umumisi “Lord Ellenburg” tarafından hindistana nakledilmiştir- neden, ve “veyiğ” in çok nakıs ve ibtidai krokileriyle malum olan üç abideden, ve onlara ait olup “Ravlinson” tarafından tercüme edilen kitabelerden başka elde bir şey yoktu. İşte bu itibar ile “Godar” tarafından bu defa elde edilen arkeoloji ve epigrafi vesikalarına ehemmiyet fevkalade atfetmek zaruridir. Gaznevi sanatında yalnız “İran” ve “Hint” unsurlarını göstererek mesela “Türk” unsurlarından hiç bahsetmeyen “Godar” in bu telakkisi hakkında tenkidatta bulunmak, salahiyetimizden hariç ve sanayi-i nefise tarihi mütehassıslarına ait bir meseledir. Ancak, mukaddema “Henri Galok” un, o zaman gaznevi sanatının hemen yegane bakıyesi olarak elde bulunan meşhur tahta kapıya istinaden, gaznevi sanatından serahaten türk tesiratını gösterdiğini ve “Türklerin daha hayat-ı siyasiyelerinin başlangıcında, İslam sanatı için ne mühim bir amil-i esasi olduğunu” kaydettiğini ilave edelim. Türkiyat sahasındaki tetkikatın azlığı sebebiyle, “Türklerin İslam medeniyeti üzerindeki tesirlerini” hiç düşünmeyen, ve Türklere ait medeni mahsulatı – bazen belki de gayr-ı meşur bir surette, ve her halde bir “fikir-i mütakaddem idee preconcue” e teban- “İranilik, hatta daha doğrusu “Aryanilik” gayretiyle sair milletlere isnad eden eski müsteşriklerin yerine, Avrupada,

yavaş yavaş daha ilmi ve daha etraflı düşünen alimler yetişmeye başlamıştır. Binâenaleyh bu meselelerin hallini istikbalden bekleyelim. Çok muhterem ihtiyar alim “Moldeke” nin birkaç sene evvel yine tekrar ettiği “Türklerin İslam tarihindeki menfi rolleri” hakkındaki telakkisi, zamanı çoktan geçmiş ve ilmi kıymeti hiç kalmamış eski bir nazariyedir [I].

Eserin ikinci kısmında, bilhassa eski “kufî” kitabelerin haliyle maruf olan hutut-u kadime mütehasşısı mösyö “Filori”, mösyö “Godar” ın getirmiş olduğu birtakım kitabeleri hallediyor ki, bu kitabeler şu zikredeceğimiz abidelere aittir: “Sebük Teğîn” in mezarı, “Mahmud” tarafından yaptırılan kula, “Birinci Mesud”, “İbrahim” ve ”Üçüncü Mesud” [1099-1114] namlarına yani miladi 11-12 nci asırlara ait nüsh-u hatele kitabeler, yine bu asırlara veya on üçüncü asrın mebadisine ait birtakım meçhul kabirlerin kitabeleri... Gerek mösyö “Godar”ın gerek mösyö “Filori”nin müşterek mütalaalarına göre, “Mahmud Sebük Teğîn”e ait bulunan bu günkü mezarın yalnız kaidesi o devre aittir; mütebaki kısım ve nüsh-ı hatla yazılmış kitabe, büyük bir ihtimalle daha muahhar devirlere aittir.

Metinden hariç 20 ve metin dahilinde 11 resmi muhtevi olan bu küçük fakat kıymetli eser hakkında burada daha fazla tafsilat veremediğimizden dolayı müteessiriz. Türk tarihiyle ve Türklerin sanat tarihiyle meşgul olanlar, bu eseri görmekten asla müstağni olamazlar.

[I] Profesör “Noldek” , “Hans Derşevan” ın (1553-55) de İstanbul ve anadoluya icra ettiği seyhate ait jurunalin “babinger” tarafından neşri münasebetiyle yazdığı küçük bir tahlilnamede, hiç münasebeti olmadığı halde bir haşiye yaparak orada şu sözleri söylemiştir: “Samanilerin nikrazını mütaakip, türklerin, yeni teşekkül eden İslam medeniyetine girmesini tarih-i alim itibariyle birinci derecede felaket telakki eylemeye kendimi mezun addediyorum. Türkler ve tahsisan Moğollar, medeni asar vücuda getirmek şöyle dursun, eski ve yeni birçok medeniyetleri tahrip etmişlerdir. Türk padişahlarının pay-i tahtlarını ve sayfiyelerini marurane süsledikleri nefis mebani ile sair sanat mahsulleri – saray edebiyatından daha fazla- ya doğrudan doğruya acem mahsulü veya bunların türkler tarafından vücuda getirilmiş taklidlerinden ibarettir. Tarihen mukaddem medeniyet sahasındaki türklerde bu gibi sanat eserlerinin azlığı buna bir delil telakki olunabilir” [Der Islam, Band XIV, H.1/2, 1924, 158]. Bizzat Avrupa alimlerinin tetkikatı –misal olarak sadece “Estres Govski” ve “Bartold” un isimlerini zikredeceğim- bu iddiaların ne kadar esassız gayrı ilmi olduğunu çoktan meydana koymuştur. Hele bu satırlardan sonra,

“Noldeke” nin: “Yeni Türk Cumhuriyeti’nin tevellüdatı az zekaca dîn bulunduğu için, idaresi altında bulunan (!..) veya komşusu olan milletlerin ezcümle Yunanlılarla Sırların tazyikatına uzun müddet mukavemet edemeyeceği” hakkındaki kehaneti, alelade bir propagandacının veya kurun-u sitai taassubla malul bir kimsenin ağzından çıkabilir; lakin bunların profesör “Noldeke” gibi ihtiyar ve çok kıymetli bir ilim adamının kaleminden çıkması, hayretbehiş olduğu kadar “ilim” namına şayan-ı esef bir hadisedir!⁸⁷

4.2.8.H. Zeynallı, Azerbaycan Atalar Sözü

Azerbaycan’ı Tetkik ve Tetebbu Cemiyeti’nin Halkiyat Bulması neşriyatından, Bakü 1926, 234 sahife.

Azerbaycan Cumhuriyeti dahilinde hars tetkikatının her gün mütezayid bir vüsatte ehemmiyetle devam ettiğini memnuniyetle görüyoruz. Bir taraftan Maarif Komiserliği, diğer taraftan Azerbaycan Tetkik ve Tetebbu Cemiyeti, sonra Bakü Dârülfünûnunun Şarkiyat Fakültesi, Azerbaycan Edebiyat Cemiyeti, Azerbaycan Arkeoloji Komitesi gibi muhtelif ilim teşkilâtları tarafından yapılan neşriyat, kemiyet ve keyfiyet itibarıyla mütemadi surette kuvvetlenmektedir. Bakü’ye muhtelif seyahatlerimde yakından tetkik fırsatını bulduğum bu güzel ve feyizli faaliyetin mahsullerinden biri de H. Zeynallı’nın Azerbaycan Atalar Sözü unvanı altında ahiren çıkan eseridir.

H. Zeynallı on dokuz sayfalık bir mukaddimede “halkiyat”ın ehemmiyetini ve bilhassa darbimesellerin mahiyetini vâzıh ve muknâ bir surette anlattıktan sonra toplamış olduğu altı bin Azerbaycan darbimeselini nerelerden elde ettiğini gösteriyor. Görüyoruz ki, H. Zeynallı bu hususta şimdiye kadar yapılmış ehemmiyetli ehemmiyetsiz bütün mesaiden ve neşriyattan istifade etmiştir.

Bu kitapta toplanan malzemenin tasnifi hususunda eski huruf-ı hece sırasına riayet olunmaması bilhassa şâyân-ı kayıttır. Hâlbuki şimdiye kadar neşredilen Türkçe durûb-ı emsâl mecmuaları hemen umumiyetle –Vekif Paşa’nın ve Şinasi’nin eserleri de dahil olmak üzere- hurûf-ı hece tertibiyle

⁸⁷ Köprülüzade Mehmed Fuad, “Kitabiyât: André Goddard-Gazne ve Gazne Abidelerindeki Kitabeler”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 2, ss. 509-512.

vücuda getirilmişti. H. Zeynallı'nın tasnifi hakkında karilere daha vâzıh bir fikir vermek için onun nasıl bir tasnife ittibâ ettiğini kısaca gösterelim:

Tabiat hakkında, kâinat hakkında, zaman hakkında, iklim ve âfât-ı semaviye hakkında, bilumum hayat içerisinde, oldu ve olacak, insanın tabiatıyla rabıtası, dirilmek ve ölüm, dünya hakkında, umumiyetle insan hakkında, haricî görünüş: eşkâl ve uyûb, yaş ve devirleri, sağlamlık ve hastalık hakkında, bedenî ve ruhî gösterişler ve hâdiseler, duygular, ikbal ü idbâr, ahval-i ruhiye, dahilî duygular, iktisadî hareketler, itiyat ve harekât, bahtlılık ve bedbahtlık, yalan, yanlış, kabahat, cinayet, tecrübe, bilgi, becerik ve istidad, insanın ömrü ve ölmesi, kabre konulması meslek ve sanatlar hakkında, ev levâzımâtı, âletler ve esliha, hayvanlar, nebatat...

İkinci kısım: İnsan ve cemiyet, ictimâî münasebât, iktisadî fark ve rabitalar, ictimâî müesseseler, aile münasebâtı, kanun-ı şer', yerler ve eller, ahlâk, din ve an'anât.

Bu kısımları müteakip müellif, başka dillerde bulunan ve oradan Türkçeye geçen sözlere darbimesel şekline girmiş mukayeselere mevki ayırıyor ve en sona da küçük bir lügatçe ilâve ediyor. Umûmiyetle darbimesellere ve bilhassa yalnız Azerbaycan değil sair Türk dillerine de ait birtakım eserlerden bâhis iyi bir bibliyografi eseri itmam etmektedir. Şüphesiz bu bibliyografya bilhassa Anadolu Türklerine ait kısım, oldukça eksiktir ve darbimesellerin tarz-ı tasnifi hakkında da bazı mütalâât ve tenkidat yürütülebilir. Lâkin her ne olursa olsun epey uzun ve zahmetli bir sa'yin mahsulü olan bu güzel eser, Azerbaycan darbimeselleri hakkında şimdiye kadar mevcut olan boşluğu doldurmaktadır. Gerek müellifini gerek eserin neşrine vesâtat eden Azerbaycan'ı Tetkik Cemiyeti'ni samimiyetle tebrik ederiz.⁸⁸

⁸⁸ Köprülüzade Mehmed Fuad, "Kitabiyât: "Zeynallı: Azerbaycan Atalar Sözü", *Türk Yurdu*, Mart 1927, C. 5, nr. 27, ss. 287-288.

4.2.9.İbn-i Hatib: Ferahname

J.Nemeth, Das Ferahnameh des İbn-i Hatib- Profesör “Zettersten” tarafından neşredilen “le Monde Oriental” mecmuasının 1919 uncu senesinde, s. 145-184

El-yevm “Budapeşte” Darü’l-Fünunu Türk Filolojisi müderrisi bulunan “Profesör Julneymet” tarafından neşredilen bu makale, “İbn-i Hatib” adlı eski Osmanlı şairinin (H. 829-M.26/1425) senesinde yazmış olduğu Ferahname adlı bir Mesnevi’ye ve şaire ait malumat ile ondan müstahrec bazı parçaların metin ve tercümesinden, ve bir de, eserin lisanî mahiyetini mufassalca tahlil eden güzel bir mukaddimeden mürekkeptir. Bu oldukça eski Anadolu eserinin şimdiye kadar bilinen yegane nüshası, Macar Ulum Akademisi kütüphanesinin Türkçe yazmaları meyanında (24) numarada mukayyet olup (H.928-M.22/1521) de “Ramazan bin Muhammed” isminde biri tarafından istinsah edilmiş olan 21x15 hacminde 254 varaktan mürekkep bir cilt dahilindedir. Benim bildiğime göre galiba ikinci bir nüshası Kayseri’deki Raşid Efendi kütüphanesinde 1074 numarada Tasavvuf kitapları meyanında mukayyet olan –maalesef bu nüshayı henüz tetkike muvaffak olmadığım için kati söyleyemiyorum- bu eserin, şimdiye kadar, “Peşte” nüshasından başka bir nüshası malum değildi. Bundan yalnız Rus müsteşriki “Simirnov”, 1903 de neşrettiği “Mecmua-i Müntehabat-ı Asar-ı Osmaniye’sinde” bahsetmiş (Mukaddime XXII), ve hatta eserinin metinler kısmına da onun bazı parçalarını almıştı. (S. 433-437) O zamandan beri ilk defa olarak “Profesör Julneymet” bu eski ve nadir eserden bahsetmiş oluyor.

“Hatiboğlu” öyle tanınmış bir şair değildir. Eski tezkirelerimizin hiçbirinde ondan bahsedilmediği gibi, Camiu’n-Nezair gibi hatta tezkirelerde isimleri olmayan bir çok eski Anadolu şairlerinin eserlerini kaydeden mühim bir menbada da ismine tesadüf edilmez. Ben, şahsen, eski devirlere ait mecmualarda da “Hatiboğlu” namına mukayyet bir esere rast geldiğimi hiç hatırlamıyorum. Yalnız “Şakaik-i Numaniyye”de, “İkinci Murad” devri alimleri arasında “Hatiboğlu” lakabıyla maruf bir Mevlana Taceddin İbrahim’den bahsolunur. (Şakaik, İbn Halikan kenarında, cüz 1, s 156; Doktor Reşer tarafından yapılan Almanca tercümesinde İstanbul 1927,

s. 217; Mecdî Efendi tercümesi, s 115) “Meşhur Mevlana yekan”ın şakirtlerinden olan bu zatı, İkinci Murad’ın yevmi 130 akçe vazife ile İznik medresesine tayin ettiğini ve “Fatih Sultan Mehmed”in evail-i saltanatında orada vefat eylediğini biliyoruz. “Nemet”, bunun hakkındaki malumatı “Kamusu’l-Âlam’dan almakla iktifa etmiştir. Fatih devri meşahir-i ulemasından olup “Hatibzade” lakabıyla maruf olan ve Hicri 901’de vefat eden “Mevlana Muhyiddin Mehmed”, işte bunun oğludur.

Acaba “Ferahname” nazımı olan “İbn-i Hatib”, bu bahsedilen “Taceddin İbrahim” midir? “Ferahname”den istinbat edilebildiğine nazaran nazımın adı “Mehmed”dir. Ve eserini yazdığı zaman senni henüz kırka vasil olmuştur. Bu hesapça (Hicri 789-M.1387/88) de doğmuş oluyor. “İbn-i Hatib” bu eserini “İkinci Sultan Murad” namına yazarak, eserinin başında ve sonunda onu bilhassa methettiği gibi, ayrıca, İbrahim Paşa’yı, Halil Paşa’yı, Hamza Beyi, Mehmed Ağa’yı da methediyor. Gerek mukaddimeden gerek hatimeden anlaşılabilirdiğine göre, Hatiboğlu bu eseri yazmaya başladıktan sonra münasip bir zaman beklemiş, muahharan “Sultan Murad”ın cülusundan sonra ikmal ile ona takdim etmiştir. Çünkü “İkinci Murad”ın cülusu 824’te, eserin itmam ve takdimi ise 829’dadır. Mukaddimede, eserini “7 yılda” ikmal ettiğini söylemesine nazaran 822’de başladığı bu manzumeyi ancak bu sene Rebiulahir’inde tamamlamıştır. Belki de kendisi bu tarihte hükümdarın bir lütfuna mazhar olmuş, yahut, alimleri ve sanatkarları himaye ederek, zamanında bir çok Türkçe eserler yazılmasına sebep olan padişahın bu medeniyetperverane temayülünden istifade maksadıyla eserini takdim etmiştir. Belki de “İznik” medresesine tayini bu tarihtedir. Yine “Ferahname”den şairimizin Germiyan mülkünde “Honaz” kalesinde doğduğunu anlıyoruz. Herhalde buraya kadar, bizim “İbn-i Hatib” ile “Mevlana Taceddin İbrahim”in aynı şahıs olmasına hiçbir mani yoktur; “Mevlana Taceddin İbrahim” pekala “Taceddin Mehmed İbrahim” olabiliyor. Ondan başka “Ferahname”nin mevzuuda, her suretle şairin ulema sınıfından olduğunu göstermektedir.

Eski edebiyatımızda Ferahname ünvanlı bazı eserlerin mevcudiyetini muhtelif menbalar bize bildiriyor. “Katip Çelebi”, “Şeyhzade” yahud daha

maruf adıyla “Şeyhoğlu”nun “Yıldırım Bayezid” zamanında bu isimde manzum bir eser vücuda getirdiğini kaydetmektedir. (Keşfü’z-Zünun, Mısır Tabı, c 2, s 78; yine orada bu isim altında bazı eserler daha mukayyet ise de, onlar hem mensur hem de zaman-ı tahrirleri itibariyle muahhar yani onuncu asra aittir.) Öyle sanıyorum ki onun bu husustaki menbaı, sadece Aşık Çelebi Tezkiresidir. “Aşık Çelebi” eserinin mufassal mukaddimesinde ilk Osmanlı hükümdarları zamanında yetişen eski şairlerden bahsettiği sırada, “Emir Süleyman bin Yıldırım” şairlerinden yalnız “Ahmedi, Hamzevi, Ahmed-i Daî, Şeyhoğlu”nu zikrederek bu sonuncu hakkında şu izahatı veriyor: [ve Şeyhoğlu demekle maruf kimesne “Ferahname” derler bir kitabı vardır ve bu meşhur beyit evvel kitaptan yadigardır (Beyit) Eğer dilden gelen elden geleydi. gedalar kalmayıp Sultan olaydı. Bunların cümlesi şeref-sohbet ve besat-ı bûsleriyle müşerref idiler. Namlarına olan kasaid-i mecmualarda mestur ve fevahide mezkurdur. “Hususi kütüphanemizdeki nüsha, varak 24B”] Halbuki ne “Sehiy”de ne “Latifi”nüshalarında, “Şeyhoğlu”ndan bahsedildiği sırada onun bu namda bir eser yazdığı asla zikredilmez. Yalnız “Âlî”, “Aşık Çelebi”den naklettiğini tasrih etmekle beraber, “Ahmed Dai”nin bir “Ferahname”si olduğunu söyler, ve “Aşık Çelebi”de mezkur beyti nakleder. [Kühü’l-Ahbar, c 5, s 130] Halbuki, “Aşık Çelebi”nin, bu eseri “Ahmed Dai”ye değil, belki “Şeyhoğlu”na isnad ettiğini bildiğimiz cihetle: “Ali”nin bu hususta galiba elindeki yanlış bir nüshaya istinad ederek aldandığını söylemek kabildir.

Eski tezkirelerimizin, umumiyetle, “Şeyhoğlu” ile “Hüsrev Şirin”i ikmal eden “Cemali”yi karıştırdıklarını, hatta Bursalı Tahir Bey merhumun da tezkirelere nazaran biraz daha doğru malumat vermekle beraber bu karışıklıktan kurtulamadığını düşünürsek, Aşık Çelebi’nin Ferahname hakkındaki rivayeti de biraz kayd-ı ihtiyatla telakki edilmek icab eder. Esasen Avrupa ve İstanbul kütüphanelerinde, şimdiye kadar, Şeyhoğlu’na aid olarak bu namda bir eserde bulunmamıştır. Yalnız şurasını da nazar-ı itibara almak lazımdır ki, edebiyatımızın o devresine aid malumat umumiyetle gayet az olduğu gibi, o devir eserlerinden şimdiye kadar ancak pek az şey ilim alemine malum olabilmıştır. “Şeyhoğlu”na aid mesela

“Kenzü'l-Kübera” gibi pek mühim bir eserin ancak “İlk Mutasavvıflar”ın bibliyografyasıyla ve hususi kütüphanemizdeki yegane nüsha sayesinde öğrenilebildiğini unutmayalım [“Jan Deni”, İslam Ansiklopedisi’nde münderiç, “Şehzade” maddesinde “Kenzü'l-Kübera”nın “Hürşitname” sahibi meşhur “Şeyhoğlu”na aid olup olmadığı meselesini –mezkur eserimizdeki bibliyografyada fazla malumat bulunmadığından- mübhem bırakıyor. Bilhassa kayıt ve tavzih edelim ki bu iki eser de aynı adamındır. Mecmuamızın gelecek cildinde “Şeyhoğlu”ndan hususi bir makale ile ayrıca bahsedeceğiz.] Bu itibarla “Aşık Çelebi”deki kaydı birdenbire reddetmeye imkan da yoktur. Mamafih, ahiren elimize geçen bir “Ferahname” nüshası sayesinde, bu meseleyi burada artık kati surette halledebileceğiz.

El-yevm hususi kütüphanemizde olan – ve benim bildiğime göre başka ikincisi bulunmayan – bu yegane kadim nüsha, “Kemal Oğlu” adlı bir şair tarafından (789)da “Trablus Şam”da yazılmış güzel bir hikayedir. Şairin adı “İsmail”dir; “Trablus”da, Mısır Memlûkleri namına orada icra-yı hükümet eden “Mir Gazi”yanında iken, “Halil”isminde bir dostunun verdiği Arapça mensur bir hikayeyi manzum olarak Türkçeye tercüme etmiş, fakat kendi rivayetine göre tercümeyle birtakım ilaveler de yapmıştır. Şair, o sırada halk arasında şayi olan bu hikayenin kendisinden evvel -İsmi maalesef zikretmediği- diğer bir şair tarafından manzum olarak yazıldığını, lakin “vezin ve kafiye bilmediği için” zevkle okunacak bir halde olmadığını söylemek suretiyle, bu mevzuun (Hicri8 – Miladi14)üncü asrın başında veya belki de (13-7)nci asır esnasında yazılmış Türkçe diğer bir eski nüshası olduğunu da bildiriyor; hatta “eserini üç türlü dilden” çıkardığını söyleyerek, galiba bu mevzua ait “Farisi”bir nüshaya da müracaat ettiğini anlatıyor. Kendisi “üç bin yüz” beyitten mürekkebe olan eserine “Ferahname” ismini vermiştir. On dördüncü asır esnasında Memlûkler sahasında, yani Mısır ve Suriye’de yazılan Türkçe eserler meyanına ithali icap eden bu mühim eser ayrıca bir makale ile tevzih ve tahlile şayan olduğu cihetle, fazla izahata girişmiyoruz. Yalnız, “Aşık Çelebi”de ve ondan naklen “Âli”de mevcut olan – “Ferahname”den muktebes – “beyit” eserde münderiç bulunduğu cihetle [varak 99, beyit 13] “Aşık Çelebi”nin işte bu

eseri gördüğünü ve bunu yanlışlıkla “Şeyh Oğlu”na isnad ettiğini katiyetle söyleyebiliriz. “Kemal Oğlu”nun ismi “Camiü’n-nezair”de bulunmadığı gibi, şimdiye kadar hiçbir yerde ona ait bir kayda da tesadüf etmedik. “Kemal Oğlu”nun kendisinden evvel yazılmış olduğunu söylediği nüsha ise, katiyen “Şeyh Oğlu”na ait olamaz; çünkü, herhalde “Kemal Oğlu”ndan daha değerli ve kuvvetli bir şair olan “Şeyh Oğlu”nun “vezin ve kafiye den anlamamasına” asla imkan yoktur. Bundan başka, bu hikayeye bilhassa “Ferahname” adını veren de, doğrudan doğruya “Kemal Oğlu”dur; onun bahsettiği eski metin ise, şüphesiz büsbütün başka bir isim altında bulunmak icap eder [Eser ve mevzuna ait daha etraflı tafsilat, “Kemal Oğlu” hakkında hazırladığımız makalemizdedir].

“İbn-i Hatib”in “Ferahname”sine gelince, bu, Arapçadan mütercem, “yüz hadis ve yüz hikaye”den mürekkep olup, tamamen nasihat ve mevize vadisindedir. Binâenaleyh, İznik müderrisinin malum olan ilmî şahsiyetiyle pekala kabil-i teelif ve tamamen ona kabil-i isnad bir eserdir. “Nemet’in ve “Simornov”ın neşrettiği parçalar, sonra, eserin mukaddimesinde bizzat nazmın söylediği sözler bunu serahaten gösteriyor. Esasen, la-ekal on üçüncü on dördüncü asırdan beri, Anadolu’da bu cins eserler yazılması adeta moda hükmüne girmişti. Lisan, o devrin bütün bu gibi eserlerinde olduğu vechile, azami derecede sade, hatta, muahhar şair ve tezkirecilerin tezyif için “Oğuzane, Türkane” dedikleri tarzda, yani, eski lisanı şekilleri ve lügatları havi bir haldedir. Gördüğüm parçalarına göre, bedi-i nokta-i nazardan, eserin kıymeti hiç de yüksek sayılamaz.

İşte bu “Ferahname” sahibi “Hatiboğlu”nun şimdiye kadar ilim alemince malum olmayan ikinci bir eseri daha vardır ki, ondan ibtida, “Beynel milel tarih-i edyan kongresi”nde okuduğum makalede bahsetmişim [Actes du cong. Intern. d’Hist. d. Relig. paris-1925, II, 409] bu eser, bizim “Hatiboğlu”nun (812) muharreminin sonunda itmam etmiş olduğu manzum “Makalat Hacı Bektaş-ı Veli Horasani” tercümesidir. Anadolu tarih-i dinisi itibariyle ehemmiyet-i fevkaladeyi haiz olan bu büyükçe eserin sonunda, şair kendisinin şairlikteki aczini mütevazane itiraf etmektedir. Yine orada, şüphesiz, muahiren müstensih tarafından ilave

edilmiş olan “orjinal“ kaydı, şairimizin fukahadan ve ulamadan olduğunu göstermek itibariyle, bunun, mevzu bahis “Taceddin İbrahim” olması ihtimalini bir kat daha takviye ediyor. Bu sername altındaki kısım, şairin bazı edebi telakkiyatını pek iyi anlattığı cihetle aynen naklediyoruz:

قچن بلبلة أولو طرغای چمنده

یه شاه یوزینی قنده وکره بنده

ولی فکر الدم بر خوش مقالات

اکومه دشدی فی الحال بو مقالات

تصور الدم بون طوینجه

که یوللر یوکرشور شاهی صوینجه

نوال بنداخى شاه کوزلیجک

انک کتدوکی یولی اوز الیجک

شو قولکم شاهنی عشقیله کولر

معیندرکه شاهر قوله سویلر

بل المدی شاهمی سن بلو کمدرب

انک دردیبله کوکلم سقیمدر

معنی لکنه بلبلدر اول شاه

قموبلبل لر آنوکچون قبور آه

جلال الدین مولانا اعظم

کم أولد مفخری مرد معظم

نظام الدین سمی نواجه عطار

بولاری معنی حجر قلد ستار

بولارک تابعیدر اوغلیدر هم

دهانی احمد شیخ اوغلیدر هم

کمی شمس و کما ماهمدررلر

دمی بسم بول شاهمدررلر

سوزندن بللودر هر بر دلارام

بولاری کورمدن قلدن بن آرام

کوکب صیقلنونین اولی ساده

اوقیدم سوزلرن قادم کشاهد

که بونلر هر بری بر آد قزندی

تقاضی ایدی کوکلم اوزندی

نوال سنداخی بو معنی یولنده

برز خرج السک فکری یولنده

درشسک بر زمان کم بیلت ای یارد

اولیدک معنی یولندن حبردار

در شدم وسع و طاقت یتدوکنجه

اوزاق یولد قرنجه کتدکنجه

مکسر فیل یکن قنده کوتورر

کاد سلطانہ نجه کتدکنجه

Bu parça, birçok nikat-inazardan manidardır. Evvela görüyoruzki, şairimiz henüz mütevazı ve mübtedidir; sadece, "Hoca Dehhani", "Ahmedi", "Şeyhoğlu" gibi o devrin büyük ve maruf şairlerinin bir peyrevi olmak istiyor. Hayatını ve eserlerini ilk defa meydana koyduğumuz "Hoca Dehhani"nin dokuzuncu asır başlarında bile henüz büyük bir şöhret sahibi olduğu hakkındaki tahminimiz, bununla tamamen teyyüt etmektedir. Sonra, şair her ne kadar "Şah Horasan Hacı Bektaş-ı Veli"nin makalatını Arapça'dan tercüme ediyorsa da, yukarıdaki parçada kendisinin "Celaleddin-i Rumi"ye intisabını da açıkça gösteriyor. Bunda hiçbir suretle tezat yoktur: "Makalat-ı Hacı Bektaş"taki telakkilerle "Mevlana"nın telakkیات-ı sufiyanesi birbirinden hiç farklı bir şey değildir; kezalik, miladi on beşinci asır mebadisinde, Anadolu medreselerinde bu cins sufiyane cereyanların oldukça kuvvetli surette yerleştiğini bildiğimiz cihetle, bunlar, "İbn-i Hatib"ın fakih ve alim bir adam olmasıyla asla bir tezruz arz etmez. Ondan başka, şairimiz, gerek "Mevlana"yı gerek, "Sadi"yi, gerek "attar"ı birer şiiir üstadı sıfatıyla tebcil etmekte ve "Dehhani, Ahmedi, Şeyhoğlu"nu da Türk dilinde onların muakkibi ve kendisinin pişvası olarak göstermektedir. Şairimizin germiyan memleketinde "honas"da doğduğunu, o sahada ise gerek mevleviliğin [Germiyanogulları'nın Mevlana ailesiyle ailevi zabıalarını düşününüz], gerek beктаşiliğın [Tafsilat için "Çudi"nin neşrettiği "Hacimsultan" velayetnamesine bakınız] yerli bir anane halinde yaşadığını düşünürsek, birdenbire karışık gibi görünen bu meseleyi daha kolay anlarız.

"Makalat Tercümesi" ile "Ferahname"nin aynı şahsa ait olması keyfiyeti, zaman itibariyle de asla imkansız değildir. Yukarıda

“Hatiboğlu”nun (789)da doğduğunu söylemiştik; şu halde “Makalat Hacı Bektaş Tercümesi”ni (812)de yani henüz (23) yaşında bir genç iken yazmıştır. Esasen o eserde kendisinin mübtediliğinden, nazma heves ettiğinden, sadece maruf üstadların etmek istediğinden bahsetmesi de buna delil olabilir; muahharan “Ferahname”yi de (829)da yani 40 yaşında iken yazmıştır. Lisan ve üslub itibariyle de bu ikisinin aynı adamın eseri olmasına hiçbir mani yoktur. İşte bu izahat, “Şakayık”da “Mevlana Taceddin İbrahim” hakkında verilen mufassavca tercüme-i hâl malumatıyla da pek güzel tevafuk ediyor: o malumata göre “Mevlana Taceddin İbrahim” Fatih’in evail saltanatında [takriben (855-860) seneleri arasında vefat etmiştir ki, vefatını 860 senesinde olarak kabul etsek bile, o esnada ancak 71 yaşında oluyor. Esasen “Şakayık tercümesi”ndeki şu satırlar, bu zatın çok zaman yaşadığını ve pek yaşlı olarak öldüğünü teyit etmektedir: “Mumaileyh şiybet-i hazine sahibi olup bir Şeyh Nurani ve Pir Rubani idi. Rûy Pir Envar ve Ruhsar Tandari şemi gibi parpar yanıp nur-u şeybet anın yüzünden manend-i mehri rahşan-ı dırâhşan idi” [Şakayık Tercümesi, S115]. (İşte, “İbn-i Hatib” hakkındaki bütün bu mütalaattan çıkan letayici şu suretle hülasa edebiliriz:

1. “Ferahname” ve “Makalat Hacı Bektaş” tercümesi aynı adama, “Hatiboğlu”na aittir.
2. “Aşık Çelebi Tezkiresi”nin bahsettiği “Ferahname”, “Şeyhoğlu”nun değil, “Kemaloğlu” adlı diğer bir şairin eseridir.
3. “Hatiboğlu” ile “Şakayık”da zikredilen “Taceddin İbrahim”in aynı adam olduğunu inkar edebilmek için elimizde en küçük bir delil bile yoktur.

“Simirnov”da oldukça hatalı bir surette münderic olan “İbn-i Hatib” metinlerine mukabil bize bu şairin doğru metinlerini verdiği, ve bilhassa, onun lisanı hususiyetlerine dair ince ve dikkatli tedkikatta bulunduğundan dolayı “Profesör Julneymet”i tebrik ederiz. O makale neşredildiği zaman, henüz on dördüncü asra ait Anadolu metinleri-mesela ne “Ferhenkname”, ne de “Süheyl ve Nevbahar”- meydana çıkmış değildi; halbuki bundan sonra,

elde bulunan günden güne de çoğalan bu gibi yeni ve zengin lisanı malzeme sayesinde, “Profesör Neymet”in “Serahname” hakkındaki lisanî tetkikat daha fazla ta‘mike muvaffak olacağı tabiidir.⁸⁹

4.2.10. İsmail Hakkı: Kitabeler

İstanbul, Milli Matbaa, 1927 – Büyük Hacimde 160 Sahife; Parlak Kağıt Üzerine Matbu Muhtelif Resimler İlave Edilmiştir – Fiyatı 160 Kuruş.

Anadolu tarihinin Selçukilere ve tevaif-i müluken ait olan devresi, Türk tarihinin en karanlık ve hâl ve tetkiki belki en müşkül devirlerinden sayılır. Çünkü, doğrudan doğruya bu devir hakkında yazılmış eski ve itimada şayan benbalar pek mahdud olduğu gibi, umumi İslam tarihlerinde ve Hristiyan menabinde bunlar hakkında ara sıra verilen malumat da, çok az ve karışıktır. Bu vaziyet karşısında, milli tarihimizin bu çok mühim devresini tetkik için, meskükata, kitabelere, vakfiyelere hülasa her türlü menabie büyük bir ehemmiyet vermemiz icap ediyor. Anadolu’da Osmanlı saltanatından evvelki Türk devirlerine ait eserlerden pek çoğu, asırlarca devam eden ihmal ve tesyibimiz yüzünden, kısmen ortadan kalkmış, kısmen de çok harap ve perişan bir hale gelmiş olmakla beraber, hatta bugün elde bulunanlar hakkında da maalesef kafi derecede tetkikat yapılmamıştır. Filhakika, başta müzeler müdür Fazlı “Halil Edhem” beyefendi bulunduğu halde, “Tevhid Bey, Hafız Kadri Bey, Hamdizade Abdulkadir Bey, Behçet Bey, Mübarek Galib Bey” gibi birtakım zevat tarafından Anadolu kitabelerine ait muhtelif neşriyatta bulunmuşsa da, bütün bunların da henüz bir başlangıçtan ibaret olduğunu ve bu hususta daha büyük ve daha esaslı himmetler sarfına mecbur bulunduğumuzu unutmamalıyız. Anadolu’daki Türk abidelerinin “Türk Sanatı Tarihi” nokta-i nazarından tetkiki meselesine gelince, bu hususta yalnız bazı Avrupa alimleri tarafından tek mahdud tetkikat ve neşriyatta bulunulduğunu ve henüz içimizden bu hususta sahib-i selahiyet hiç kimse çıkmadığını derin bir eshefle tekrar edebiliriz.

⁸⁹ Köprülüzade Mehmed Fuad, “Kitabiyat: İbn Hatip-Ferahname”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 2, ss. 489-496.

Maarif mesleğinin eski ve değerli müntesiblerinden İsmail Hakkı Bey'in ahîren "Tokat, Niksar, Zile, Turhal, Pazar, Amasya" vilayet, kaza, nahiye merkezlerinde bulabildiği kitabeleri cem' ve telif ve kemal-i itina ile tetkik ve izah ederek vücuda getirdiği bu eser, işte, ileride Anadolu Türk Tarihini vücuda getirebilmek için muhtaç olduğumuz menbalardan birini teşkil etmektedir. Maarif müfettiş-i umumisi sıfatıyla, Sivas, Tokat, Amasya vilayetlerini teftiş ettiği esnada bu kitabeleri toplayan İsmail Hakkı Bey, Anadolu Türk tarihiyle eskiden beri tuğal eden ve binâenaleyh mevzuunu tetkik ve temyike tamamiyle selahiyetdar bir mütetbidir; "Karesi"de memuren*

*Türkiyat Mecmuası-32

bulduğu bir sırada milli tetkikatta bulunarak sırasıyla "Karesi aidadı salnamesi", "Karesi meşahiri", "Karesi vilayeti tarihçesi" isimleriyle bir takım eserler tertip ve neşrettiği gibi, "Kastamonu" ve "Kütahya"da bulunduğu sıralarda da oraların tarihine ve meşahirine ait eserler hazırlamış ayrıca "Eyüb rehberi" namıyla sırf Eyüp'te metfun ve muhtelif mesleklere mensup meşahirin tercüme-i hallerini ve onlara ait mezar kitabelerini zapt ve tespit etmiştir. İşte, muharririn eski bir tarihçi olması, onun telif ve tetkik ve neşrettiği bu yeni eserin kıymetini, şüphesiz bir kat daha arttırmaktadır.

İsmail Hakkı Bey'in neşrettiği bu kitabeler arasında "Selçukiler, İlhaniler, Tevayıf müluk ve Osmanlılar" devirlerine ait muhtelif kitabeler bulunduğu cihetle, eser, Anadolu Türk tarihinin her devri için daima müracaata şayan bir menbadır. Gerçi bu kitabelerden bazıları, evvelce intişar eden bazı makale ve kitabelerde mevzu bahis edilmişse de, İsmail Hakkı Bey, çok defa yanlış ve hatta eksik okunan ve binâenaleyh çok yanıltıcı tefsirlere meydan açan bu eski tetkikleri tashih ve ikmal etmektedir. Yanlış ve fena okunan kitabelerin, tarih tetkiklerini ne kadar muzır yollara sevk ettiği, nasıl şaşırttığı erbabının pek iyi malumudur. İşte, bu nokta-i nazardan da, bu eserin eski birtakım yanlışları tashih etmesi bilhassa şayan-ı memnuniyettir.

İsmail Hakkı Bey'in neşrettiği kitabeler arasında, bilhassa "Tokat"da "Hamzeler mezarlığı" denen eski kabristanda bulunduğu iki kabrin kitabeleri, Anadolu tavaif-i müluku tarihiyle uğraşanlar için fevkalade mühimdir. Çünkü, ancak bunlar sayesinde ki, "Karesioğulları"nın şimdiye kadar hemen hemen meçhul kalan ilk devirleri birden bire tenevvür etmiş oluyor. "Karesioğulları" hakkında "Profesör J. H. Mortman" 1911'de "Prusya Akademisi muhtıraları" sırasında Osmanlı ve Bizans menbalarına istinaden küçük ve kıymetli bir makale neşretmiş olduğu gibi, Ahmed Tevhid, Necib Asım- Mehmed Arif Beyler de bu hususta birer hülasa neşretmişler, ve en nihayet İsmail Hakkı Bey [Karesi vilayeti tarihçesi, İstanbul, Hüsn-ü Tabiat matbaası, 1341] adlı eserinde bu malumatı kamilen toplamıştı. Mösyö "Kramers"ın muahharan "İslam ansiklopedisi"nde intişar eden küçük makalesiyle, Halil Edhem Beyefendinin "Garbi Anadolu'da Selçukiler'in varisleri" adlı risalesindeki "Karesioğulları" hakkındaki güzel hülasa, maalesef, eski tetkikata fazla bir şey ilave etmemişti. Mecmuamızın bu cildinde "Anadolu beylikleri tarihine ait notlar" adlı makalemizde, bilmünasibe, mukaddema "Balıkesir"de çıkan "Rezm" gazetesinin "1339 Temmuz" tarihli bir makalesini tenkit ederek "Karesi imaretinin çepni aşiret reisi Karaizi tarafından tesis edildiği" farziyesinin tamamıyla hayali ve uydurma olduğunu söylemiş, ve hatta bu rivayetin neden muharref olduğunu da bütün tafsilatıyla göstermiştim. İsmail Hakkı Bey'in ahîren meydana koyduğu kıymetli kitabeler, bu nokta-i nazarımızın doğruluğunu ve "Kareizi:-Karesi"nin "Çepni aşireti reisi" olmayıp "Danişmendle" ailesine mensup bulunduğunu meydana çıkarıyor. Bu yeni vesikalara nazaran İsmail Hakkı Bey'in bu aile hakkında tertip ettiği silsile bervech-i atidir:

Melikdanişmend Gazi

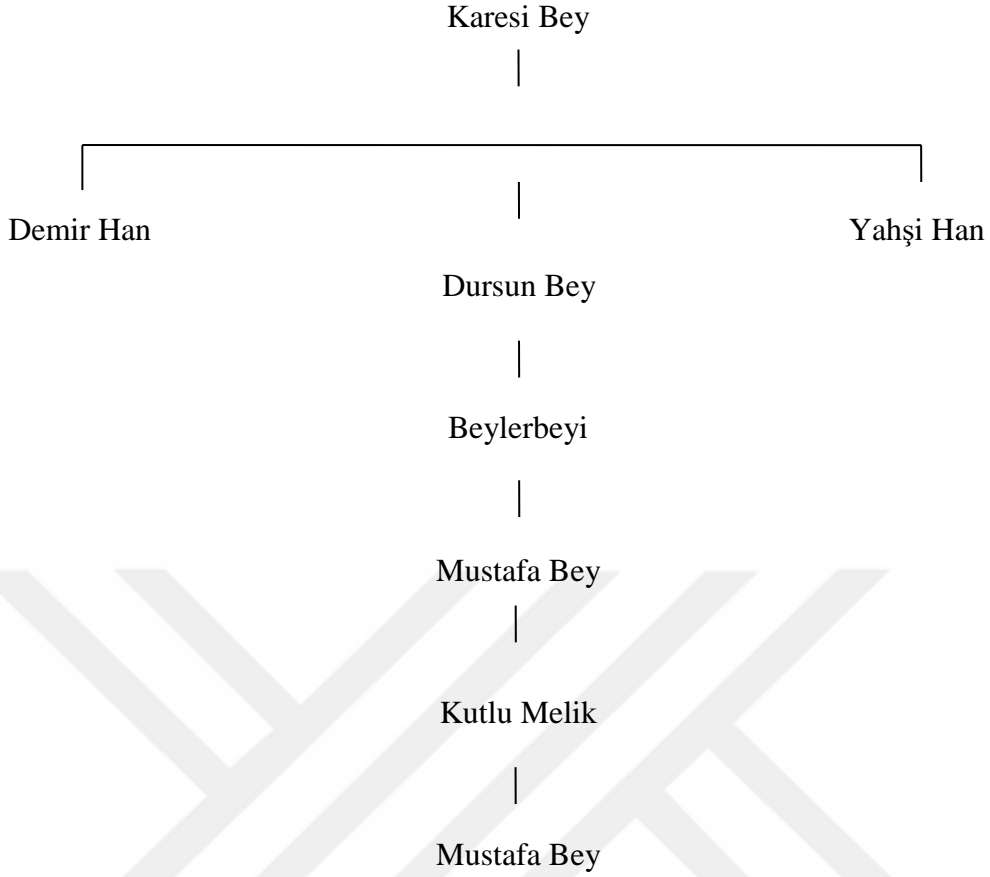
|

Bağdi Bey

|

Kalem Bey

|



Yalnız Doktor “J.H. Mortman”, Bizans menbalarına istinaden, Karesi Beyliği’nin Osmanlı müverrihlerinin gösterdiklerinden biraz fazla imtidad ettiğini, ve bu aileye mensup bir “Süleyman”ın (Miladi 1343)de henüz mevcudiyetini söyleyerek, ancak (1345) senesine doğru “Karesi”nin Osmanlı melikine ithal edildiğini iddia eder ki, ne “Halil Edhem” Bey’in risalesinde ne de “Karesi vilayeti tarihçesi”nde Bizans menbalarının bu rivayetinden ve bu “Süleyman”dan bahsedilmemiştir.

Kitabeleri tetkik ederken Anadolu tarihine ait ellerde bulunan hemen bilim menabe ve tetkikata müracaat etmiş olan muharrir, kitabın sonuna ilave ettiği iki îlan cetveli sayesinde eserden istifade imkanı kolaylaştırmıştır. Yalnız, esere ilave edilen resimlerin, “Epigrafi” ve “Arkeoloji” vesikaları olmak itibariyle hiç de iyi basılamamış olduğunu esefle söyleyelim. Mamafih, bütün bunların nasıl müşkilatla, nasıl mahdud ve ibtidai vesaitle vücuda geldiğini düşünecek olursak, daha fazla müşkilpesend olamamak mecburiyetini hissederiz. Tarihi neşriyatımız arasında emsaline nadir tesadüf edilen böyle faydalı bir eser neşrine

muvaffak olduğundan dolayı aziz arkadaşımızı tebrik ederken, sadece, küçük fakat oldukça mühim bir nokta üzerine nazar-ı dikkati celp etmek isterim: “İbn-i Bibi”de, “Aksarayî”de ve onlardan naklen sair bilim um muahir tarihlerde zikredilen “Cemrî”, “Gıyaseddin Siyavuş bin İzzeddin” olduğunu iddia eden serserinin adı veya bizzat kullandığı lakabı değil, Selçukî hanedanına taraftar olan müverrihleri onun aleyhinde kullandıkları müzeyyef bir sıfattır. “İbn-i Bibi”nin bundan bahsederken kullandığı “Cemrî tarikat, herfoş pişe“ [Hüveissema metinleri IV, 323; Ayasofya nüshası, S. 690] tabiri bunu gösterdiği gibi, muhtelif devrelere ait muhtelif Farisi tarihlerde bu gibi serseri zümreleri hakkında “Cemriyan” veya “Ecamere” tabiri kullanıldığı da daima vakıdır.

Bu kelime hakkında ilk defa tetkikatta bulunan, büyük alim “Katermer”dir. “Reşidüddin”in “Camiü’t-tevarih”inden neşr ve tercüme ettiği parçanın bir haşyesinde [Historie des Mongols de la Perse tom I, paris, 1836 p. 226-27] bu kelimeye ait şu malumatı verir: [Menşeyini bilmediğim bu kelime, galiba “Gürültü ve iğtişaş çıkarıcı adam” manasına kullanılıyor. Fihakika bunun Cemii olan “Ecamere“ Acem lisanında kalmıştır, ve “Reşidüddin” zamanından epey muahhar bir devirde kelimeye tesadüf olunuyor. “Şah Abbas”ın hayatına ait bir eserde (“Silüstür düsesi yazması, varak 62) “Ecamere ve o baş nişabur”, (Varak 121) “Derşehr ecamere ve o baş”, (Varak 224) “Az ecamere ve bi devletan” tabirâtı mevcuttur. “Cemri” kelimesi aynı suretle şark Türkçesine de geçmiştir. “Ali Şir”in bir eserinde (Külliyat, C. 2, Varak 773 b) “Semerkand cemriyaları bile” fıkrası vardır].

“Bir han-ı kat” de “cimma’mîm meftuha, babında (S. 274) “Cemri: Keser ile meşhurdur” dendikten sonra, “cim-i meksura” babında (S. 275): “Sefiyye ne nahalef ve sefele manasınadır. Ve dilenci ve yüz­süz ve edepsiz kimseye de denir” izahatına tesadüf ediliyor. Kezalik “Düzi”, “Yakut cemri” kelimesini izah ederken, bunun “Kızıl, parlak, yakut” manasına olduğunu kayıttan sonra, bilhassa “Katermer”den naklen “Ecamere”yi malum manasıyla alıyor; ve kelimenin “Kömür” manasına olan “Cemre”yle alakadar olup “Ateşlemeye mahsus ucu meşaleli değnek” manasına olan “Cemr” kelimesinden iştikak ettiği zannında bulunduğunu söylüyor. [Sup.

aux Dictionn. arabes, I, 212]. “Lehçe”de ve “Radlof”un lüğatinde, kelime meksur olarak ve bugün hala aramızda müste’mil manasıyla “Hasis, pinti, leim, benaitli” tarzında izah edilmiş olup fazla malumat yoktur. [Radloff versuch e Wörterb. IV, 159]. “Cemri” kelimesinin menşei hakkında bir şey söyleyecek değilim; yalnız, eski Anadolu ve Azeri şairlerinde, kelimenin, tıpkı “İbn-i Bibi”de istiğmal edildiği tarz ve manada kullanıldığını gördüm. Mesela “Bursalı Ahmed Paşa”nın divanında: “Bir simten ki her gece bin cemri yolgun* zeyn ede hecresini gümüş tahta bendle”; “Ruşen-i aydını”nın meşhur “Tercihbend”inde: “Ki cemri ve hezel köy ve şıkrık* ki ve izpend ve nash-ı küyiz”. Bunlardan evvelki “Nesimî, Şeyhî” gibi şairlerde ve daha başkalarında da kelimenin aynı suretle kullanıldığını biliyoruz. “Devrin”in neşretmiş olduğu daha muahhar devirlere ait Farisî metinlerde [Mesela “El intihabatü’l behiyye de, “İskender Menşi”den muktebis kısmında]da bu “Ecamere ve o baş” tabirine tesadüf olunur. [Dorn, Auszüge aus Muhamm. Schriftstel. 354] Bunu Osmanlı tarihlerinde de görmekteyiz. Mesela “Âşıkpaşazade”, “Şeyh Cenid Erdebili”den bahsederken: “..ve dahi gayrıdan yanına nice cemri cem’ oldu” [S. 266] diyerek bu nokta-i nazarımızı teyit ediyor. Bu meseleyi “Edebiyat Fakültesi mecmuası”ndaki “Anadolu’da İslamiyet” makalesinin bir haşyesinde bundan beş-altı sene evvel gösterdiğim halde, her nasılsa, Anadolu tarihiyle uğraşan Şark ve Garp mütedbuları arasında bu yanlış hala devam etmekte, ve “Cemri” kelimesi Selçuki saltanatına iddiayı veraset eden meşhur serseriye has bir ad veya lakap addolunmaktadır.⁹⁰

4.2.11.J. Loran: *Garbî Asya’da Bizans ve Selçuklu Türkleri [Miladi 1081 tarihine kadar].*

Tab’ “Berjelevru”, Paris 1914 (1919), orta hacimde 140 sahife ve bir haritayı hâvî.

Nansi Darülfünunu Edebiyat Fakültesi heyet-i talimiyesinden Mösyö “J. Loran” tarafından neşredilen bu küçük eser Anadolu Türkleri tarihiyle uğraşanlar için, birçok büyük ciltlerden daha kıymetlidir. Çünkü yine aynı

⁹⁰ Köprülüzade Mehmed Fuad, “Kitabiyât: İsmail Hakkı: Kitabeler”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 2, ss. 497-501.

sene esnasında Arap istilasından 866 senesine kadar Ermenistan'ın Bizans'ı ve İslam mücadelesi arasındaki vaziyetini gösteren 398 sayfalık büyük bir eser neşretmiş olan müellif, bu muhtelif ma'zul safahat-ı tarihiye hakkındaki bilim Yunan, Ermeni, Gürcü, Nestori, Latin menabileri Avrupa lisanlarına nakledilmiş bilim İslam menabinden ve bu misal hakkında şimdiye kadar yapılmış bilim tetkikattan layıkıyla istifade etmiştir. Müellifin yegane noksanı, henüz Avrupa lisanlarına tercüme edilmeyen İslam menabileri daha maateessüf tab'ına bile teşebbüs edilmemiş yazma menabiden istifade etmemiş olmasıdır ki, bunu da kendisine ait bir kusur telakki edemeyiz. Asıl kusur anavatanımızın tarihine karşı, gösterdiğimiz alakasızlık dolayısıyla, doğrudan doğruya bize tertip etmektedir: Anadolu Selçuklu'larına ait elde edilen mevcut eski metinleri bastırmak, bu neyle doldurulamayacak eksiklere Anadolu'daki Selçukî kitabelerini ve o devirlere ait vakfiyeleri cem ve neşr suretiyle tamamlamak, bizim için milli bir borçtur. Eğer bu mesai muvaffakiyetle icra ve ikmal edilirse Mösyö "Loran"ın eserini tamamlamak o zaman pek ziyade kolaylaşacaktır.

Anadolu Selçukî'lerinin tarihi esasen Türk tarihinin en az tetkik edilmiş kısımlarından biridir. "Profesir Hotisma"nın neşrettiği bazı mütevvin-i tarihiye elde olmasa, bu tetkikat hatta daha ibtidai bir halde kalacaktı. Bilhassa bunların ilk devirleri hakkındaki malumat, ekseriyetle menkıbevi, gayrı muin, mütezaad bir şekildedir. Osmanlı tarihinin ilk devirleri hakkında bugün umumiyetle bilinen şeyler nasıl tarihi bir kıymeti haiz değilse, aynı suretle Anadolu'nun Türkleşmesi ve Selçukîlerin ilk tesisi hakkındaki malumatta aynı suretle pek kutlu bir tenkide muhtaçtır. "Profesör Hotisma"nın neşrettiği muhtasar Selçukname sahibi "İbn-i Bibi" bu adem-i vuzuhundan dolayı eserine "Gıyaseddin Keyhüsrev evvel"den başladığını itiraf ettiği gibi, eski Bizans müverrihlerinin Anadolu Selçukîlerine ilk payitaht olarak "İznik"i göstermelerine mukabil "İbnü'l- Esir", "Süleyman bin Kutulmuş"u "Konya, Aksaray ve Havalisi hükümdarı" olarak göstermek suretiyle bu adem-i vuzuhu meydana koymaktadır. İşte Mösyö "Loran"ın eseri böyle çok karışık ve meçhul bir devre ait bulunduğu cihetle şüphesiz çok şayan-ı dikkattir.

Müellif “1071”den “1081”e kadar imtidat eden – ve eserinin mevzuunu teşkil eyleyen – zamanı uzun uzun tetkikten sonra şu netayice vasıl oluyor: Bu on senelik kısa zaman Türklerin Fırat menbaalarından Bosfor kıyılarına gelmesi için kafi gelmişti; lakin bu hususta Bizans’ın kabahati ve İmparatorluk halkının hayatını en çok müdahildardır. Çünkü ahali kısmen silahlarından tecrid edilmiş mesarif-ı askeriyenin tenkisinden dolayı ordunun teşkilatı bozulmuş, ecnebi istilasıyla beraber dahili harplerde memleketi bir harabeye çevirmişti. Halk kısmen Türk istilası önünden kaçmış kısmen de Ciddi bir mukavemet göstermeyerek onlarla uzlaşmıştı. Maamafih bu elim vaziyete rağmen Türkler 1081’de henüz “Asya’yı suğra” hakimiyetini kati surette elde etmiş sayılmazlardı. Onların bu esnada Marmara havzasındaki şehirlere yerleşmeleri ve mütemadi mühacimleri, hakiki kuvvetleri hakkında yanlış bir fikir vermemelidir: Onlar henüz aralarında sıkı rabitalar bulunmayan çeteler halinde idiler; “İznik” etrafında hakiki bir devlet kuramayarak, henüz çadırlarında oturan bir askeri karargah halinde idiler; aralarında mücadelat eksik değildi; ahali kendilerinden nefret ediyordu, dağlara yahut müstahkem şehirlere iltica etmiş ahalinin muhacematına daima maruz idiler. Askeri tefvikleri değil, Hristiyanların adalet ve nafaki olanlara yardım ediyordu. Eğer Bizans, bütün menabi-i kuvvâsını tevhid ederek, mahir ve intizamî muhafazaya mukadder bu cezalik idaresi altında bunlara karşı sevk edebilmiş olsaydı Türkler muhtemeldir ki geldikleri yerlere çekilip gidecekler ve “Asya’yı Suğra’yı bırakacaklardı. “Alkesi Kumnan” bu tahlis vazifesini ifa edebilirdi; çünkü bu iş kudretinin fevkinde bir iş sayılamazdı. Lakin bir taraftan Avrupa’da, diğer taraftan Asya’da maruz kaldığı müşkilat ona bu tahlis vazifesini ifa için ne zaman ne de vesait bıraktı...

İşte Mösyö “Loran”ın son mütalaası! Biz, müellifin eserindeki tahlilî kısımları takdir etmekle beraber, bu “terkibi netice”sini hiçbir suretle kabul edemeyeceğiz. Bu neticeden sarîh surette anlaşılıyor ki, mevzuuna ait mesaili büyük bir ihâtâ ile kavrayan müellif mevzuuna doğrudan doğruya temas etmeyen meselelere hemen tamamiyle biganedir: Çünkü Türklerin umumi tarihini daha kuvvetli bir surette bilseydi hiçbir zaman böyle bir

neticeye desteris olmayacaktı. Mösyö “Kleman Huar”ın “Curnal Asiatik”teki makale-i tenkidiyesinde de ileri sürdüğü vechile Tuğrul Bey’in İran’da tesis ettiği saltanatın kaviyesini düşürmeyerek o muazzam teşkilatla Anadolu’ya gelen gayrı muntazam Oğuz Boyları arasında hiçbir fark gözetmeyen müellif, Selçukî Devleti’nin mahiyetinden tamamiyle bîhaberdir. “Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar” ünvanlı eserimizde kısmen izah ettiğimiz vechile, Türklerin Anadolu’yu istila etmeleri ve onu az zamanda Türkleştirmeye muvaffak olmaları, Selçukîlerin muntazam ve kuvvetli teşkilat-ı askeriyeleri sayesinde olmuş ve Oğuz Türklerinin mütemadi muhacir tellerinin getirdiği Türk unsur komisi sayesinde Anadolu bugünkü simasını almıştır. Mösyö “Loran” bu on sene zarfında – hâlâ bazı zamanlar – imparatorluğun yalnız Asya’daki değil Avrupa’daki kuvvetlerini bile metheden Türklere karşı koymaya çalıştığını ve fakat muvaffak olamadığını itiraf ediyor. Teşkilatı ne kadar bozulmuş olursa olsun, Bizans’ın muhtelif unsurlardan mürekkeb büyük ordularına karşı Selçukîlerin münferid çetelerle galibe etmeleri tarihen kabul edilemez. “Romen Diyojen”i malub eden “Alparslan” zamanında Selçukî saltanatının nasıl sabit ve kuvvetli esaslara istinad ettiğini anlamak için Mösyö “Loran”, “Şarl Tefer” tarafından Fransızcaya tercüme edilen “Siyasetname”ye müracaat edebilirdi. Mösyö “Kleman Huar” müellifin neticedeki fikirlerini hülasa ederek, bu anarşiden müteakip asırda Anadolu’da nasıl kuvvetli bir Türk devleti doğduğunu ve bu devletin Bizanslılarla çeteler halinde değil, muntazam mücadelelerde bulunduğunu ehl-i salib muhacematına mukavemet ettiğini, Moğol istilasına kadar Anadolu’da bir devre-i refah ve saadet açtığını şayan-ı teamil görüyor. Eğer Mösyö “Loran”ın fikirleri doğru olsaydı miladi 12’nci asırda yalnız Bizanslılarla değil daha ziyade kendi aralarında da harp eden “Ermeniler, Gürcüler, Mısırlılar, Harezmiler”le mücadelatta bulunan “ehl-i salib” istilalarına mukavemet eden bütün bunlara rağmen Anadolu’da birçok tesisat-ı medeniye vücuda getirebilen bir devletin teşekkülü müstebid olurdu. Türkler aleyhinde pek garezkârâne iftiraları muhtevi olduğu Mösyö “Loran” tarafından da teslim edilen Rum, Ermeni, Gürcü, menbalarının Selçukîleri yıkıp geçen müstevli ve nâpâyidar bir kuvvet gibi göstermeleri tabii şayan-ı itimad değildir. On senelik kısa bir

müddette ise, Türkler pek tabii olarak sabit bir şey vücuda getiremezlerdi. Büyük vazi Şevket Selçukî saltanatına ve Orta Asya'dan mütemadi gelen Oğuz kitlelerine istinad eden bu istilayı Bizans hiçbir suretle durdurmak kudretine malik değildi; ve bütün gayretlerine rağmen durduramadı da. Bu iddiaya karşı Bizans'ın sair cephelerde meşgul olduğu ileri sürülemez, çünkü Türkler de aynı suretle meşgul idiler; ve daha kuvvetli düşmanlar karşısında ekseriya Bizans'ı en mühim düşman addetmiyorlardı.

Netayicinin yanlışlığına ve teferruattaki şayan-ı tenkit birçok noktalarına rağmen Mösyö “Loran”ın bu eseri Anadolu tarihiyle uğraşanlar için şayan-ı istifadedir. Oradaki malumatı müellifin istifade edemediği şark menabîyle karşılaştırmak şartıyla bu eser Selçukîlerin ilk devirlerini az çok tenvir edecektir. ⁹¹

4.2.12.Kitabiyat: Tuhfe-i Hattâfîn Müstekîmzade Süleyman Sadüttin Efendi'nin

Müellifinin hayatına ve eserlerine ait Ibnülemin Mahmut Kemal beyin mukaddimesini ve notlarını hâvidir – Türk tarih encümeni külliyatından, adet 12 – Mukaddime 85 sahife, metin 856 sahife, fihrist 33 sahife – Müellifin mührü, el yazısı ve mezar taşı ilâve edilmiştir. – İstanbul, Devlet Matbaası, 1928 – Fiati 5 liradır.

İslâm âleminde ve bilhassa Acemlerle Türkler arasında “yazı” eskidenberi mühim bir san'at halini almıştır. Bunun neticesi olarak türkler ve acemler arasında birçok hattatlar yetişti: hattâ büyük üstatların ananelerine merbut yazı meslekleri teşekkül etti. Halk arasında hattatlara büyük bir ehemmiyet verilmeğe başlandı. Şairlere, müsikîşinaslara, mahsus tezkireler yazıldığı gibi, hattatlara mahsus tezkir yazmak da âdet oldu. İşte “Müstekîm zade” nin <<Tuhfe-i hattâfîn>> i bizde şimdiye kadar hattatlara mahsus yazılan tercemeihal mecmualarının sonu fakat en mufassal ve mükemmelidir. Habip efendinin 1306 da Ebüzziya matbaasında basılan <<Hatt-u hattâfîn>>ında bilhassa Osmanlı hattatları için bu eserden istifade

⁹¹ Köprülüzade Mehmed Fuad, “J. Loran: Garbî Asya'da Bizans ve Selçuklu Türkleri”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 2, ss. 300-303.

edilmiş olduğu gibi, Clement Huart'ın "les calligraphes et les Miniaturistes de l'orient musulman, leroux, 1908" eserinde de Habip efendinin kitabı vasıtasıyla

<< Tuhfe-i hattâtîn >> den istifade olunmuştur. Huart bu eserinde ayrıca Paris millî kütüphanesinde mevcut ve müellifi meçhul bir <<Ceride-i taallıkıyan>> dan istifade ettiğini söylüyor ki [S.8], bunun elimizdeki cildin sonunda [S. 637 – 856] ayrı bir elifba sırası ile mürettep olan kısım olduğu ve Müstekîm zadeye ait bulunduğu derhal anlaşılıyor. Müellifin Tuhfe-i hattâtîn in birkaç yerinde << Tuhfe-i sağrî>> , <<Ceride-i sağrî>>

<<Ceride-i sura-ı taallıkıyan>>, << Tuhfe-i taallıkıye>> gibi isimlerle zikrettiği eser budur ki, münhasıran tâlık yazan hattatlara mahsustur.

Anadoluda daha Selçukîler zamanından başlayarak birçok hattatlar yetiştiği, o devirlerden kalan eserlerden pek güzel anlaşılıyor. Fakat Anadolu Türkleri arasında ilk tezkireişuara 16 ıncı asırda yazıldığı gibi, meşhur hattatların tercemei hallerini muhtevi ilk eserde müverrih Âli'nin menakıb-ı hünerveranıdır ki 995 de yazılmıştır. Müzehhipler, musavvirler, nakkaşlar, mücellitler, vs... gibi san'atkârlardan da bahseden bu mühim eser hakkında, iptida B. Dorn epeyce izahat vermiş olduğu gibi Bulletin historice – philolojique del'Académie des Science de St-Petersbourg, tix, No. 4, 16-28, 1852], 1926 da gene Türk tarih encümeni külliyyatı arasında Mahmut Kemal beyefendi tarafından neşredilmişti. Bundan sonra " Nefeszade İbrahim efendi"nin dördüncü Murad namına yazdığı Gülzar-ı sevab ile Suyolcuzade Mehmet Necip efendinin 1150de te'lif ettiği Duhtelkitab'ı da Osmanlı hattatları hakkında yazılmış iki mârul' eseridir. Habip efendi ve Huart, Gülzar-ı Sevab'dan istifade etmişlerse de Edvahtü'l-kitab görmemişler ve ancak Müstekim zadenin eseri vasıtasıyla ondan istifade etmişlerdir.

Müsteekîm zadenin eseri, vüs'at ve ehemmiyeti itibarile bu zikredilen kitaplarla mukayese edilemeyecek mühim bir ansiklopedidir. Müellif Türk, Arap, Acem hattatları hakkında malûmat toplamak için pek çok menbâlara müracaat etmiş, zamanın hattatları hakkında hiçbir menbâda bulunamayacak

malûmat vermiştir. Müracaat ettiği başlıca menbâlar kendi ifadesine nazaran şunlardır:

«ابن خلفه»، «جمهورية الآس»، «منزل الصافي»، «ابراهيمية: انصار»، «لطف التمر»،
«مواقف لامية»، «مختصر سامي»، «ظفر نامة بدي»، «تذكرة دولتشاه»، «تاريخ هبنابي»،
«مرآة الادوار لاري»، «تذكرة صادقي كتابدار»، «نخبة التواريخ»، «تفريغ التواريخ»،
«سفيحة راعب»، «اسعد افندي: الطب الادوار»، «تاقب دود: سفيحة مولويان»، «نيل
مقاييس»، «شعبي: وقايع الفضل»، «تذكرة قندهلي زاده»، «تذكرة سالم»، «مناقب
هندورانه»، «كلزار صواب» (دوممة الكتاب).

«مغربي: السلوك»، «ابن نفري بدي: الجيوم الزاهرة»، «قلقتندي: صبح اليعشي»،
«تاريخ خميسي»، «طبقات سيوطي»، «دمية القمر»، «نيل صريدة العصر»، «الدرر الطامه»،
«روحة الناظر»، «ابوسعير: اخبار الشعراء»، «سلم الوصول»، «تاريخ سخاري»، «تاريخ زهبي»

Tam mânâsiyle ansiklopedist olan Mustekîm zade bu menbâlardan aldığı malûmatı yalnız bir araya getirmekle iktifa etmemiş, bâzan, meselâ Menakıbı hünerverandan aldığı malûmatı tenkit etmek suretile vukufunu göstermiştir. Burada bilhassa Osmanlı hattatları hususunda verilen malûmat çok mühimdir. Arap ve bilhassa Acem menbâlarından kâfi derecede istifade edememiş olan müellif, bu hususta yalnız birkaç mahdut menbain verdiği malûmatı iktibasla iktifa etmiş ve eserinin bu kısımları çok zaif kalmıştır. Meselâ Safeviler devri hattatları hakkındaki malûmat, Tuhfe-i sami ile Tezkire-i sadikiye münhasır bulunuyor ki, bunun kifayetsizliği meydandadır. Osmanlı hattatları hakkında bile, sair tezkereler, tarihî menbalar doğrudan doğruya eserler tetkik eylemek şartıyla, daha birçok malûmat bulunacağı muhakkaktır. Fakat bu noksanlara rağmen Tuhfe-i hattâtîn'i kendi nev'inde şimdikiye kadar tek kalmış zengin bir malûmat hazinesi addedebiliriz. Yalnız yazı tarihi için değil, bizim edebiyat tarihimiz ve umumiyetle medeniyet tarihimiz için burada birçok malûmata tesadüf olunabilir.

İstanbul kütüphanelerindeki muhtelif yazmaların mukayesesıyla tenkitli ve çok itinalı bir surette tab ve tahşiye olunan bu esere, Mahmut Kemal bey tarafından, Müstekîm zadenin hayatına ve eserlerine dair mükemmel bir

mukaddime ilâve olunmuştur. Büyük bir sây ve tebalıhur mahsulü olan bu mukaddime sayesinde, Müstekîm zade gibi fikir hayatınızda emsaline nadir tesadüf olunan kıymetli bir ansiklopedistimizin hayatı, şahsiyeti, eserleri, pek güzel tenevvür etmektedir. Osmanlı müellifleri’inde Müstekîm zadenin hayatı ve eserleri hakkında verilen malûmat ile bu mukaddimeyi mukayese edecek olursak, naşiri fâzılın bu husustaki mesâîsini hayret ve şükranla karşılamamak kabil değildir.

Eserin ne büyük bir itina ile vücade getirildiğini anlatmak için bu bin sahifa içinde gözümüze çarpan iki küçük sehvi arzedelim:

1 – 291 inci sahifedeki hâşiyede, Abdullah Vefai den evvel, Yıldız nüshasında bir Abdullah bin Hüseyin den bahsedildiği söylenerek, oradaki malûmat aynen naklolunuyor (S. 291 – 292 not). Halbuki matbu nüshanın 271 inci sahifesinde bu Abdullah bin Hüseyin den bahsedilmektedir. Bu itibarla mezkûr not bir sehiv eseridir.

2 – 585 inci sahifede Şah İsmail ile harbi esnasında katlolunan meşhur (Şeybek – Şaybak – Şeybâni) han’ın ismi Müstekîm zade tarafından “Yeşbek” olarak kaydolunuyor. Doğrudan doğruya müellife ait olan bu büyük yanlışlık, hâşiyede işaret edilse pek eyi olurdu.⁹²

4.2.13. “Menakıb-ı Eflâkî” Tercümesi

Mütercimi: Enstitü azasından Kleman Huar (Clement Huart) – 2 cilt, Tab Leroux (Loro-u),1918-1922

Türk, Arap, Acem lisan ve edebiyatları hakkındaki vâsi malumatıyla istişrak olmanda cidden yüksek bir mevki ihraz etmiş olan mösyö “Kleman Huar”, ahiren “Eflâkî Dede”nin meşhur “Menâkıb”ını Fransızcaya tercüme ve neşretti. Paris’teki “Ecole Pratique des Hautes Etudes”in tedarisat müdirelerinden olan mütercim, bu eseri mezkûr mektebin “ilm-i edyan” şubesi silsile-i neşriyatı meyanında çıkardığı cihetle, pek tabii olarak, Menâkıb’ın tarihi nokta-i nazarından temin edeceği fevaidi nazar-ı itibara

⁹² Köprülüzade Mehmed Fuad, “Kitabiyat”, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, Eylül Teşrinisani 1929 S. 2, C. 1, ss. 76-78.

almamış ve sadece ilm-i edyan itibariyle mühim bir vesika ortaya koymaya çalışmıştır. Kendisi ilk cildin başındaki üç buçuk sahifenin kısa bir mukaddimede bunu sarâhaten itiraf ettiği gibi, tercümesine ilave ettiği bazı sahtelerin alelade izahıyla iktifa ederek hiçbir tenkite girişmiyor. Halbuki “Kleman Huar” bu eseri yalnız ihtiva ettiği hadisat-ı ruhiye ve diniye itibariyle değil, on üçüncü asır miladı sonlarıyla on dördüncü asır Anadolu tarihi noktasından da pek haiz-i kıymet olduğunu ikinci cildin mukaddimesinde itiraf etmiş ve hatta bunu teyiden “Jurnal Asiatik”in 1922 ciltlerinde bir de küçük makale neşrederek “Eflâkî”den istinbât olunabilen bazı tarihi faydalardan da bahseylemiştir.

İşte bütün bu izahat gösteriyor ki mösyö “Kleman Huar”ın “Menakıb-ı Eflâkî Tercümesi” bugün elimizde mevcut şekliyle, tarihi bir menba olmaktan ziyade “dini revhiyat” müdekkiklerine yarayacak bir meâhiz mahiyetindedir. Halbuki Anadolu tarihinin bu devirlerine ait menabi pek nadir ve ekseriyetle de birbirini nakıs bir mahiyette olduğu cihetle, Eflâkî Menâkıbı’nın daha ziyade bir “menba tarihi” olarak yani kuvvetli ve ıtradlı bir tenkit ve teşrih-i tarihiye maruz bırakılarak neferi ilim alemi için pek kıymettar olurdu. “Eflâkî Dede” bu asrı Hicri 718’de tertibe başlayarak 791 761 recebi evâhirinde ve kat etmiş olduğu cihetle, naklettiği vekâyin mühim bir kısmını bizzat görüp duymuş veyahut görenlerden işiterek nakletmiştir. Anadolu tarihinin en muğlak ve meçhul devrelerine ait olan bu malumat arasında bilhassa halk hayatına, şehirlerin ictima-i teşkilatına hayat-ı medeniyeye ve diniyeye ait alelade vakanüvislerin cansız ve mazrî ifadeleriyle şehnamecilerin... akıl medihnamelerinde kolayca tesadüf olunamayacak – birçok tafsilat-ı mühimme vardır ki, zaman itibariyle bu esere takdim eden “Sipehsalar” menakıbı istisna edilecek olursa başka hiçbir yerde onlara tesadüf imkanı yoktur. Mamafih, böyle “tarihi” bir nokta-i nazar takip eylemediği için enstitünün bu muhterem ve fazıl uzviyi fezâ-i tahtiyede hakkımız olamaz. Böyle bir teşrih ve tenkite girişmek için o devir Anadolu tarihine pek yakından aşına olmak ve hatta yalnız tarihî, siyasî ve askerî değil tarihî, medenî ve dinî itibariyle uzun ve müşkil tetkikata katlanmak mecburiyeti vardır halbuki Mösyö “Huar” bu eserin doğrudan

doğruya alakadar olduğu “Mevlevilik tarihi” ile de hiç meşgul olmamış, Mevlevilik tarihinin Sipehsalar, tezkire-i sakıb... Kabilinden pek maaruf menbalarana müracaat şöyle dursun, hatta “Eflâkî”nin tercüme-i halini, eserinin Türkçe tercüme ve iltifatlarını dahi araştırmaya lüzum görmemiştir.

Öyle zannediyorum ki mösyö “Huar”ın takip ettiği maksada nazaran bile, mukaddimedede eser ve müellif hakkında bu yolda malumat-ı tarihiye verilmemesi bir noksandır. Sonra, yine Mevlevilik tarihi nokta-i nazarından “Sultan Veled”in mesnevilerine, Mevlana’nın “Fihmafih”ine mutlaka müracaat olunmak ve mukaddimedede Mevlevilik tarikatının menşei ve inkişafa dair sarih ve etraflı izahat verilmek zaruriydi. Bu umumi tenkidâtı etmem için teferruata ait bazı mülahazalarımızı zikrederim.

Mösyö “Huar”ın gerek bu tercümesinde gerek “Jurnal Asiatik”te intişarını söylediğimiz makalesinde, İlhaniler’in Anadolu Valisi “Demirtaş”ın uçlardaki bazı isyan hareketlerini maslıhane bir surette teskin için “Çelebi Arif”i gönderdiğini zikrederken “uç”u herhangi bir Türk kabilesinin ismi zannediyor [Jurnal Asiatik, 1922, s314]. Halbuki bundan maksat serhatlerde yaşayan Türkmen zümrelerinden – “Eflâkî”, de ismi teşrih edilmeyen – herhangi biridir, mukaddema müsteşrik “Evgar Boloş”a da hin-i suretle müracaat gelen “uç” kelimesini muayyen bir Türk aşiretinin adı zannetmişti [tarih-i halep tercümesi, s107].

“Hacı Bektaş-ı Veli” hakkındaki en eski tarihi vesika, “Eflâkî”de mevcut birkaç fıkradır ki müşarunileyhin “Mevlana” ile muasır olduğunu göstermek suretiyle – bu hususta mukaddime meydana çıkardığımız – sair dalâil-i tarihiye ile de tetabuk eder. Bu fıkraların birinde: “Diyar-ı Rum’da Baba Resul namında biri zuhur eylediği ve Hacı Bektaş Horasan adlı bir halifesi olduğu, Hacı Bektaş’ın da Şeyh İshak ünvanlı dervişini bazı sualler sormak üzere gönderdiği, ilah...” yazılıdır. Mösyö “Huar” tercümesinde bu fıkrayı: “Rum’da zuhur eden Hacı Bektaş-ı Veli’ye bazıları tarafından Baba Resulullah denildiği” tarzında kayıt etmektedir [C. 1, s. 296]. Halbuki darülfünun kütüphanesinde 858 numarada mukayyet eski bir “Eflâkî” nüshasındaki “Hacı Bektaş Horosani’ye halife-i mahlas Baba Resul bu dine der melik Rum zuhur-u girde bu dinde cemaati ona Baba Resulullah”

cümlesi Mösyö “Huar”ın buraya geldiğini kati surette göstermektedir. Müracaat ettiğimiz diğer birkaç Eflâkî nüshası bu fikrimizi teyit ettiği gibi ayrıca “Mesnevi ihvan derviş Mahmud”un – hususi kütüphanemizde iki nüshası bulunan – “tercüme ve sevakıb”ı da bunu teyit etmektedir. İşin daha garibi, mösyö “Huar”ın “Hacı Bektaş-ı Veli” hakkında “Hammer”ın Osmanlı Tarihi’yle “Kep”in “Tarih-i İsha’r-ı Osmaniye”sine müracaatı tavsiye etmesidir. Hacı Bektaş’ı hiç kıymetli olmayan bazı menabiye istinaden “Orhan Gazi”yle muasır ad eden bu zatların ifadesiyle “Eflâkî”nin beyennatı arasında kati bir taaruz olduğu halde, mösyö “Huar” bunu kayıt ve tepite bile lüzum görmemiştir. Bize göre burada “Kip”le “Hammer”den hiç bahsedilmemeli, bahsedildiği takdirde onlarla “Eflâkî”nin ifadesi arasındaki müsayenet gösterilerek tenkitlere girişilmeliydi.

Kezalik bu tercümede pek basit bazı dikkatsizliklere rast geliniyor. Mesela birinci ciltte “Sultan Bahaeddin Veled” müritlerinden “Hoca Ahmed Fakir”den bahsolunurken, kendisine cezbe gelerek şehirden kaçan bu zatın şeyhi vefat ettikten sonra Konya’ya avdet ettiği ve 618’de vefat eylediği tasrih ediliyor. Halbuki “Sultanü’l- ulema”nın vefatı “628”dedir. Filhakika “Eflâkî” metninde Ahmed Fakih’in vefatı tarihi olarak 618 tarihi mukayyet ise de, “Sultanü’l- ulema”dan sonra vefatına nazaran bu tek yanlışlığı meydandadır. Mösyö “Huar” bunu hiç olmazsa haşiyede tasrih etmeliydi.

Eserde daha bu gibi bazı ufak tefek yanlışlar ism-i hassların kıraatinde bazı zehvaller mevcut ise de burada onlardan bahsi lüzumsuz addediyoruz. Herhalde bu tercüme bu şekilde bile Anadolu tarihiyle uğraşlar için pek kıymetli bir muavindir. Türk harsına ifa ettiği bu büyük hizmetten dolayı enstitünün bu yorulmak bilmez uzv-u kıymetdarını tebrik ederken bu eserin, yukarıda arz ettiğimiz nokta-i nazara itba’ edilmek suretiyle, Türkçe bir tercümesinin intişarını da temenni etmekten kendimizi alamıyoruz.⁹³

⁹³ Köprülüzade Mehmed Fuad, “Tarih ve Tenkit: Menakıb-ı Eflaki Tercümesi”, Mütercimi: Enstitü Azasından Clement Huart, 2 Cilt, Tab Leroux, 1918-1922, YM, 15 Nisan 1339/1923 C. 4, S. 8-74, ss. 134-135.

4.2.14. Jan Döni: On Sekizinci Asır Sonunda Cezayir Türk Yeniçerilerinin Türküleri

J.Deny, chansons des Janissaires turcs a'Alger, dans Melanges Rene Basset, P.143, Paris 1925, E. Leroux.-“Rone Basse” namında neşredilen makaleler mecmuasından müstehric- türkülerin Türkçe metinleriyle birlikte; 143 sahife, Paris, tab’ “Erniset Loru”, 1924.

İslam tedkikatının pek muhtelif sahalarında, ve bilhassa Arap ve şimali Afrika meseleyle “Halkiyat” sahasında çok kıymetli ve mebzul eserler neşretmiş olan Cezayir Edebiyat Fakültesi Reisi “Rone Basse”, uzun ve semeredar bir hayat-ı mesaiden sonra 1923’te vefat etmişti. Dostu şakirdleri, onun hatırasına karşı pek mühak bir hürmet eseri olmak üzere, Avrupa ilim mahfillerinde mutad olduğu vechile, merhumun namına bir “Makaleler Mecmuası” ithaf ve neşrettiler. İşte mevzu bahsimiz olan eser, ibtida bu cild dahilinde intişar etmiş, ve ayrıca da müstakil bir risale halinde tab olunmuştur. Bu küçük eser, Türk halk edebiyatıyla uğraşanlar için olduğu kadar “Cezayir” de Türk hakimiyeti tarihiyle teveğğül edenler için de pek ziyade şayan-ı ehemmiyettir.

Müellif tedkikine esas teşkil eden bu Cezayir yeniçerilerine ait türküleri, “Cezayir” deki “milli kütüphane” de mahfuz “1817(1852)” numaralı bir mecmuadan alarak, metinlerle beraber Fransızca tercümelerini de birtakım kıymetli haşyelerle birlikte neşretmiş, ve ayrıca mukaddimesinde halk edebiyatına ait bazı malumat da vermiştir. İbtida mevzu-u tedkik olan nüsha, onun sahibi ve zaman tahriri münderecatı hakkında malumat verdikten sonra mösyö “Jan Döni”, bu türküler ve onların nazım şekilleri ve mahiyetleri hususunda biraz izahate girişiyor. “Seferlioğlu, Şerif İbrahim, Nuri, Nakdi” gibi birtakım yeniçeri şairlerinin, “Cezayir” in o devir hayatını tasvir eden türkü ve destanları, Türk harsının, Şimali Afrika sahillerindeki ocaklarda bir zamanlar nasıl büyük bir kuvvetle yaşadığını göstermektedir. Bir zamanlar milli harsımızın kuvvet derecesini ve ittisa kabiliyetini gösteren bu canlı vesikalar, edebi ve medeni tarihimiz için fevkalade kıymetlidir. Müellif bu bahislerde, kısmen, Polonya’nın muasır Türkiyat alimlerinden Profesör “Kuvelski”ye ve en ziyade, bizim saz şairleri ve halk

edebiyatı hakkındaki muhtelif tetkikatımıza istinad etmektedir. Bundan sonra bu türkülerin lisanı ve imlası, mevzuu anlatılıyor. Bu halk eserleri arasında en çoğu, “Cezayir” e karşı Avrupa devletleri tarafından vakı olan muhtelif hücumlara karşı icra edilen parlak müdafaaları terennüm etmektedir. Bilhassa 1766-1791 senelerinde Cezayir valisi bulunan “Osmanzade Koca Mehmed Paşa” zamanındaki muhtelif harbler, bu destanlar ve türkülerde mevzu bahis olmaktadır. Mesela (1770) de “Kont Dükaes” kumandasındaki Danimarkalıların, (1775) de “devriyeyi” ve (1783) den “Barselo” kumandasında bulunan İspanyolların hücumları hakkında pek mühim şeyler vardır. Lakin, bilhassa “Barselo” nun (1784) deki meşhur hücumu, Cezayir halk şairlerini en fazla galeyana getirmiştir. Hatta, yine Cezayir milli kütüphanesinde (1640) numarada mahfuz Türkçe mühim bir tarihte de İspanyolların bu üç hücumlarından en sonuncusu hakkında bilhassa uzun tafsilat vardır. Bu son hücumu karşı müdafada Cezayirlilerin kazandığı parlak muvaffakiyet, kendi rivayetlerine göre, “Lincon” denilen bir nevi harp gemilerinin istimalinden ileri gelmiştir. Mösyö “Jan Döni” şimdiye kadar layıkıyla tedkik edilmiş olan bu (1784) İspanyol hücumu hakkında, bu gibi Türkçe tarihi ve edebi vesikalardan başka, pek muhtelif garb maehzelerine de müracaat ederek bu hususta pek mükemmel ve etraflı malumat itasına muvaffak olmuştur. Burada, “Cezayir” in dahili idaresinde dayıların resmi ünvanlarına da dair kıymetli izahat, ve pek mühim lisani malumat vardır. Bunu müteakib 28 parça türkü ve destanın tercümeleriyle metinleri mevcuttur ki, bu tercümelerde bilmünasebe “birebir” lisanı ve tarihi hakkında izahat de verilmiştir. Bu metinler, mecmuada “tekerleme”, “semai”, “deyiş”, “şarkı” gibi maruf milli ünvanlar altında mezkurdur. Bunlardan yalnız “nakdi” nin mürebbi, yeniçeri saz şairleri arasında pek ziyade şayi’ olan “failatün failatün failatün failün” vezniyle yani aruz ile yazılmış olup diğerleri hece vezniyledir. Mamafih, Galbal?’deki nüshanın pek ziyade bozukluğundan olacak, bu metinlerden kısmı azmının çok yanlış ve ekseriyetle tashihe muhtaç olduğu, her şeyden başka vezin itibariyle kusurlarından da anlaşılıyor.

Bu eser, sair serhadlerde olduğu gibi eski garb ocaklarında da Türk saz şairlerinin büyük bir faaliyet gösterdiklerini anlatıyor. Mamafih bu edebi faaliyetin on sekizinci asırdan çok evvel başladığı muhakkaktır. Mesela garb ocaklarından, imparatorluğun sair bütün serhad kalelerinde pek mergub olan birçok dini-menkıbevicinin ve kahramanlık kıssalarından başka, Şimali Afrika'nın İslamlar tarafından fethine dair Türkçe eserler okunduğunu, hususi kütüphanemizde mevcut (1001) de “telmisan” da istinsah edilmiş böyle bir hikaye mecmuasının mevcudiyetiyle biliyoruz ki, fikrimize göre, bu cins – yani Şimali Afrika'nın İslamlar tarafından fethine ait – Türkçe eserlerin ilk numuneleri miladi 13-14 üncü asırlarda “Memlükler” zamanında “Mısır” da vücuda gelmiş olmalıdır. “Barbaros” maiyetindeki kahramanların – “Seydi Ali Reis” tarafından onları takliden yazılmış bir parçası bize kadar intikal eden – türküleri [Miratü'l memalik, s. 33; milli tetebular, 1, s. 4] kabilinden eserler, garb ocaklarında daha onuncu asırdan itibaren başlamış, orada da imparatorluğun bütün serhadlerinde olduğu gibi, saz şairleri âtâ ayrı bir sınıf halinde teşekkül etmiş destanlar, koşmalar, deyişler yazılmıştı. Bu havalide on altıncı asırda yetişmiş eski saz şairleri hakkında henüz malumatımız yoksa da, on yedinci asra mensub “Benli Ali” isminde Cezayir Türk şairini biliyoruz; “ Benli Ali”, 1075-1664 M.' de Fransızların firarlarıyla neticelenen bir hücumlarını [Septentrionale, p.361Faure-Biguet, Histoire de l'afrique] aruz ile yazdığı bir manzume vasıtasıyla tasvir etmiş olduğundan, işte bu suretle zamanını – takribi bir surette – anlayabiliyoruz. Herhalde “Benli Ali” (1050-1100) seneleri arasında Cezayir de yaşayan yeniçeri aşıklarından biridir; “Aşık emirler, Gevheriler” gibi, yalnız hece ile değil aruz ile de yazan bu saz şairinin elimizde bir iki “deyiş” i vardır ki, Cezayir kahramanlarının medhine ve ocağın Osmanlı İmparatorluğuna mermudiyetine aittir.

Padişahım Cezayir'in

Zaviyesidir Resulün

Coşar derya eser bâdı

Sed-i İslamdır bir adı

Allah olsun kıylü kalın

Cezayir yedi kıralın

Cezayir'in kahramanı

Surlar Âl-i Osman'ı

Mekanıdır gerçek arın

Benli Ali şehidlerin

Yarar arslan yatağıdır

Gerçek erler otağıdır

Kılıc ile arar yâdı

Akdeniz'in bucağıdır

Lütfu çoktur bi zevalin

Daim başı nacağıdır

Kafire virmez emanı

Hacı Bektaş kaçağıdır

Hak yoluna virir serin

Bağ-ı cennet durağıdır

Aynı şaire ait şu ikinci deyiş, bütün safveti ve tabiiliği ile beraber, şairimizin, bütün o devir yeniçeri saz şairleri gibi, klasik lisan ve edebiyat ve biraz sufilik teesiri altında kalmış olduğunu da bize anlatıyor:

Cezayir Hak Tealanın

Kıl dua ki padişahım

Ser alur ser değışürüz

Sebilullah döğüşürüz

Bakmayız baş ile cane

Direk direk asmane

Mevladır alub virdiren

Serkeşane ser eğıdiren

Zaviyem dimiş Resulullah

Benli Ali'nin bihamdullah

Yanar Nuri çerağıdır

Sanma menzil ırağıdır

Döge döge yenişürüz

Şehid gazi kırağıdır

Gark olub batarız kane

Çıkar yezid firağıdır

Ahı göklere eğirdirin

Gerçek erler yerağıdır

Gelen gelsün sebilullah

Genc vahdet durağıdır

Mösyö “Döni” nin on sekizinci asır sonlarında yazıldığı pek sarıh olan eserlerini neşr ve tercüme ettiği “Şair Nakdi” nin, yine “Deyiş-i Cezayir” namı altında ve “Koşma” şeklinde bir parçası daha olduğu gibi, bazı mecmualarda sair eserlerine de tesadüf olunuyor:

Yedi Kral düşdü senin kaskına

Donanmalar tayin oldu üstüne

Gazilerin ekberleri sendedir

Koç yiğidin defterleri sendedir

Sensin serhadlerin bal balandı

Her bir biricik rüstem menendi (eksik)⁹⁴

Can ve dilden ilden ahd ve aman

Din uğruna cenk idelim bir zaman

Nakdi deryadan umudum üzüldü

Devr-i ahir oldu zaman bozuldu

⁹⁴ Parentez içerisindeki “eksik” ifadesi matbu metne aittir.

Gaflet uykusundan uyan Cezayir

Hazır ol vaktine dayan Cezayir

Resimlerin Bihterleri sendedir

İbn filan ibn filan Cezayir

Yedi kral idir sekapesinde

Her bir topuk bir kahraman Cezayir

Kat kat oldu kalbimizde din iman

Müşvarımız olsun ayan Cezayir

Serimize kalem böyle yazıldı

Yardımcımız ulu sultan Cezayir

“Benli Ali”nin deyişlerinde, “Cezayir” in Osmanlı İmparatorluğu’na merbutiyeti kuvvetle görünüyor. Halbuki “Nakdi” nin, galiba (1770-1784)arasında Cezayir’e vakı olan müteaddid hücumların biri esnasında, düşmanların pek vasi tedarikatı haber alınması münasebetiyle söylediği tahmin edilen bu güzel parçasında, Osmanlı padişahından hiç bahis yoktur; ve ondan bir şey beklenmiyor. Nitekim “Döni” tarafından neşredilmiş olan - bu zaferler münasebetiyle “Seferli Oğlu” nun söylediği- şiirlerde de, onun yalnız hayır duası, memnuniyeti mevzu bahistir; yoksa fiili büyük bir yardımı düşünülüyor. Gerek “Seferli Oğlu” nun gerek “Nakdi” nin birkaç eserinde (1189) tarihi serahaten zikredildiği cihetle, bunlarla bizim “Benli Ali” arasında hemen bir asırdan fazla bir zaman olduğu anlaşılıyor. Yine “Cezayir” ocağındaki eski saz şairlerinden biri de, şu deyişini naklettiğimiz (“Mağriplioglu”)dur:

Korsanlık iderken hendek yolunda

Urum'da Acem'de halkın dilinde

Gaziler din için kılıc salladılar

Kimisin batırub kimin aldılar

Malın alub esirin mezdad itdiler

Yedi kral birden feryad itdiler

Aktarmasın almış ayırmaz baştan

Yeryüzünde İslam mülkler arşdan

İsmin Cezayirli bir Abdi paşa Veli (!?)

Mağribli oğlu ider berhudar olsun

Namsenin baceni aldı Cezayir

Küffarın bağrını deldi Cezayir

Kanarya boğazında şikar buldular

Adviyi gamlara saldı Cezayir

Batırub gemilerin mat ittiler

Şimdi cevahirle doldu Cezayir

Bal yemez topları atdılar berceden

Gaziler kıymetin bildi Cezayir

Virmesun alemde Mevla zevallik (zevali?)

Yine Şen oldu güldü Cezayir

“Cezayir” tarihine ait menabie her müracaat edilecek olursa, öyle sanıyorum ki, “kanarya” boğazında vakı olan bu mücadelenin tarihi, ve ismi karışık bir surette zikredilen valinin adı ve binâenaleyh Şairin zamanı tayin edilebilir. “Dni” de zikredilmeyen diğer bir Şair de, “Deyiş-i Cezayir” namıyla bir manzumesi elimizde bulunan “Kara Hamza” dır. Bunda nihayet on dokuzuncu asır baŐlarına, yani, ocağın tamamen kuvvetten düŐmeye başladığı zamana ait olduğu, Şiirinin mevzuundan istidlal olunabilir;

Gelin ey gaziler hayra yoralım

Gezdim seyreyledim kaftan kafa

Çn azim eyledim ol yüce dağı

Ley- nehar çıĖırıŐurlar Hak deyi

Kimi yemiŐ içmiŐ kimi karımıŐ

Vardım baktım bir mahlukat var imiş

Bir avuç turabdan halk oldu adem

İtdiğimiz işleri andıkça her dem

Kara hamzam ider okur yazarsın

Yalan dünyaya aldanub gezersin

Dn gice gördüğüm kara düŐleri

Lal ve yakut mercan yakan taŐları

Hani sana hüküm iden sultan beni
Ben dinledim figan ider kuşları

Kimi Hakdan nida gelmiş yürümüş
Secdeden kalkmaz imiş başları

Emroldu cennetden sürüldü nidem
Akar durmaz gözlerimin yaşları

Doğru yollar koyup niçün azarsın
Bakma mısın itdiğimiz işleri

Müstakbel tedkikad neticesinde, “Cezayir” e mensub bunlardan başka birtakım saz şairleri daha meydana çıkacağı ve mösyö “Döni” nin kemal-i muvaffakiyetle başladığı bu işin yavaş yavaş ikmal olunacağı pek tabiidir. Daha hicri onuncu ve bilhassa on birinci asırdan itibaren yeniçeri ortalarının, serhad kalelerinin, donanmanın hülasa ordunun ve halkın umumi hayatında saz şairlerinin fevkalade ehemmiyet kazandıklarını görüyoruz. Hatta, sinni idaresinden daima müteneffir olan Anadolu kızıl başlarının kendi birtakım saz şairleri olduğu gibi [bu mühim mesele hakkındaki tedkikatımızı kariben neşredeceğiz], idare-i merkeziyeye isyan eden “Celaliler” in de ayrıca kendi şairleri vardı. “Naima” tarihindeki bir fıkra bize bunu anlatmakta olduğu gibi [Son tab, C. 2, s. 43], “Evliya Çelebi” de mevcut bir parçada bu hususta pek ziyade manidardır [Seyahatname, C 5,s 282-283]. İşte bu nokta-i nazardan, Cezayir ocağında da bu cins şiirin inkişafı gayet tabii görülmelidir.

Mösyö “Döni” nin neşrettiği muhtelif parçalar arasında bazılarının “Cezayir” le hiç münasebeti olmaması, sonra “Kuloğlu” gibi –yine bu saha ile hiç alakası olmayan- pek meşhur bir saz şairinin eserlerine tesadüf edilmesi, muhtelif yerlerdeki saz şairleri asarının daima bir taraftan diğer

tarafllara gittiğini, ve edebi münasebetin bu sahada da çok sıkı ve faal olduğunu göstermektedir. “Cezayir” e aidiyeti olmayan bu parçalardan, mesela “Sadık” isminde bir yeniçeri şairine ait olan (VIII) numaralı mühim “Şarkı” daha doğrusu destan, -Ki mösyö “Döni” de bunun Cezayirle münasebeti olmadığı fikrindedir- bence, on sekizinci asır sonundaki Rusya seferlerinin birinde, ve ordu –o sıralarda alekser müştâ ittihaz edilen- “Baba Dağı” nda kışladığı esnada yazılmış bir manzumedir. Bu manzumede ordunun intizamsız, perişan her türlü manevi rabıtan ve tesanedden mahrum olarak gösterilmesi, tamamen, tarihi hakikate mütabıktır. “küçük kaynarca” yı intac eden bu vaziyet hakkında o devir menabi tarihiyesinde mebzulen verilen malumat, “Sadık” ın ifadatını aynen ve tamamen teyid etmektedir. “kahveci” destanı, “pire” tekerlemesi, “Zenpare destanı” gibi mevzulara gelince bunlar aşık edebiyatının umumi mevzularıdır; elimizde, muhtelif saz şairlerinin bu mevzuda yazılmış türlü türlü eserleri daha vardır. Eserin sonunda birkaç zeyl vardır ki bunların birincisinde yine 1784 hücumuna ait “Mustafa” adlı bir halk şairinin dört koşmasıyla Fransızca tercemesi. İkincisinde “Doktor Nize” nin “Anadolu halk edebiyatı numuneleri” [1907, Halile] nde münderic yine “Cezayir” e ait iki manzume, üçüncüsünde 1784 hadisesine ait bazı vesaik-i resmiye suretleri mevcuttur. Nihayetle, eserde geçen başlıca Türk kelimeleriyle “Cezayir” e ait bazı mahalli kelimelerin bir fihristi ve yarım sahifelik küçük bir ilave daha vardır.⁹⁵

4.2.15.Sadeddin Nüzhet: Halk Şairleri

İkinci Kitab (Karacaoğlan)-Konya Vilayet Matbaası,1927-Büyük hacimde 141 sahife-fiyatı 75 kuruş.

Konya orta ve erkek muallim mektepleri edebiyat muallimi Sadeddin Nüzhet Bey, eski saz şairlerimizin en maruflarından “Karacaoğlan”a isnad edilen hemen 300 kadar güzel manzumeyi küçük bir mukaddime ve lügatçe ilavesiyle neşrettim. Eserinin mukaddimesinde: “maksadımız nazariye serd

⁹⁵ Köprülüzade Mehmed Fuad, “Jean Deny-On Sekizinci Asır Sonunda Cezayir Türk Yeniçerilerinin Türküleri”, *Türkiyat Mecmuası* c. 2, ss. 512-518.

etmek, kanun çıkarmak değil, vesika toplamak ve bundan sonra çalışacaklara maddeler hazırlamaktır”diyerek, hedefini çok mütavazı bir şekilde fakat büyük bir samimiyetle tespit eden genç muallim, cidden takdire şayandır. Çünkü, ilim yolunda yürümek isteyen gençleri çok defa şaşırtan muzır malumat - furuşluktan, umumi ve kıymetsiz hükümlerden, fikir ve malumat noksanını göstermekten başka bir işe yaramayan sahte ilim ve sanat alayışlarından uzak durmuş, hakiki ilim adamlarının başlıca şiarı olan tevazu ve samimilikten ayrılmamıştır. Evvelce yazılmış şeyleri tekrar etmekten, yahut, mahdud veya yanlış malumat üzerine hayali nazariyeler kurup umumi ve tabiyatıyla çürük hükümler vermekten ise, bu suretle “madde toplamak” ilim nokta- i nazarından şüphesiz çok daha müfittir.

Naşir, mukaddimede, “Karacaoğlan”ın hangi devre ait olduğu hakkında elde edebildiği muhtelif malumatı toplamış, ayrıca, Ahmed Tevhid Bey’in “Türk Yurdu”nda münteşir bir makalesiyle sabık ilk tedrisat müfettişlerinden Rıza Bey Konya’da “Babalık” gazetesinde “Karacaoğlan” hakkındaki makalelerinden de istifade etmiştir. ”kozan, adana, maraş, niğde, ermenek” gibi birçok Anadolu şehirlerinin benimsemek istedikleri bu şair hakkındaki halk ananeleri, mukaddimede daha vasi bir surette zikr ve tespit edilse, herhalde daha doğru olurdu. Bilhassa Ali Rıza Beyin “Babalık” taki makalelerini bulmak bugün hemen hemen imkansız olduğu cihetle, Karacaoğlan hakkındaki bu monografide, o makalelerdeki malumat kamilen toplanmalıydı.

Naşir, “Karacaoğlan” hakkında yazılı menbalarda malumat olmadığını ona dair ancak şifahi rivayetlerden veya kendi eserlerinden malumat çıkarılabileceğini söyledikten sonra sadece “Naimi –i Hamidi“ ile “Sünbülzade Vehbi “ nin bir parçasında müzeyyifane bir tarzda zikredilen “Karaoğlan Türküsü” nün belki de bizim “Karacaoğlan Türküsü” addedilebileceği ihtimalini ileri sürüyor. Vaktiyle ben de böyle bir fikre sahip olmuştum: Hatta, gerek “Naimi-i Hamidi” nin gerek “Sünbülzade Vehbi” nin “Karaoğlan Türküsü” hakkındaki şayan-ı dikkat parçalarını ibtida “*Milli Tettebbular Mecmuası*”nda münderiç “Aşık tarzının menşei ve tekamülü” ünvanlı makalemde zikretmiş, ve muahharan bazı derslerimde ve

hususî muhaverelerde de bu “Karaoğla” ın “Karacaoğlan” olması ihtimalini ileri sürmüştüm. Halbuki, Şimdi dermiyan edeceğim bazı mülahazalar, bu “Karaoğlan Türküsü” nün eski zannımızdan büsbütün başka bir Şey olduğunu gösterecektir: Eskiden beri halk arasında “Ayı” ya “Karaoğlan” adı verilir; eski zamanlarda ayı oynatanların hususî bir sınıf teşkil ettiklerini ve bunların ayı oynatırken -son zamanlarda da olduğu gibi- birtakım türküler söylediklerini biliyoruz. Hatta “Evliya Çelebi” meşhur esnaf alayı tavsifi sırasında, ayrıca bunlardan da bahseder: “Esnaf Ayıcıyan – bunlar pirsiz kıptilerdeir. Cümlesi Sultan Baltaşah mahallesinde sakindirler. Avcı başılara mensup olduklarından alaya gelirler. Yetmiş kadar olup kar yağdı, avare, duracak, bin bereket, bazu oğlu, hayvan oğlu, sürü oğlu nam çinganeler aylarını çekerek ellerinde sopa ve daire ile aylarına

Kalk da gidi ya vasıl

Al bahşıŐi et fasıl

Seni dağdan tuttular

Ayı diye oynattılar

Bahçede dolap döner

Sen de dön de görsünler

gibi mühmel lafızlar söyleyerek Alay Köşkü dibinden ubur ederler...” [Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C.1, s. 561].

İşte, Şair “ Naimi Ahmedi” nin nefretle bahsettiği “Karaoğlan Türküsü” galiba bu “ayıcı türküleri” olsa gerektir. Sadeddin Nüzhed Beyin Karacaoğlanı “Yavuz” ve “ Kanuni” zamanlarına çıkarmak için bir delil makamında kullanmak istediği mesela “Haleb’i Osmanlı aldı* dağı taşa katar bir gün” beyiti, daha ziyade Celali isyanları hadiselerine, mesela “Haleb valisi Abaza Hasan Paşa” nın 1068’ deki isyanıyla ertesî sene istisal ve katline [Tafsilatı “Naima” da ve “ Evliya Çelebi” de] bir işaret telakki olunabileceği gibi, “Nemse” kralına hitaben “Ahmed Paşa’nın yer götürmez askerle geldiği” hakkında söylenmiş olan manzumede, yine mesela “Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa” nın bir seferi hakkında söylenmiş olabilir.

Herhalde bu son iki manzume, daha ziyade, bizim “Karacaoğlan” ın Osmanlı ordusuna mensub olduğuna ve hicri on birinci asrın ikinci nısfında yaşadığına bir delildir.⁹⁶ Onuncu asrın sonlarında yaşayan şairlerden

⁹⁶ Halk arasında “Karacaoğlan” a isnad edilen şiirleri ve menkıbeleri etraflı bir surette toplayan Ali Rıza Bey, bu eserin neşri münasebetiyle “25 Eylül 1927” de münteşir “615-616” numaralı tarsus gazetesinde mühim bir makale neşretmiştir. Bu makaledeki izahata göre Rıza Bey “Karacaoğlan” hakkındaki ilk malumatı, “Seydi Şehir” in köprü dağları eteklerinde yaylada rastladığı “aydın” aşiretine mensup yetmiş beş yaşlarında “Oğuz Pehlivan” adlı bir ihtiyardan almış, sonra, armenekin “Yarcın” yaylasında, anamurda “zeyve” boğazında, gavur dağında: “tacirli, il beyli, afşar” aşiretleri arasında toplamış, ve şairin maskat-ı re’si olan –Kozan’ın Feke kazasına tabi- “gökçeli” karyesinde de birçok şeyler öğrenmiştir: [Karacaoğlan’ın Gökçeli’de doğduğuna ve 1090 tarihlerinde vefat ettiğine ait türküler dinledim. Bu türkülerini bana veren Ali Ağa diyordu ki: “Dere Beyler(Kozan Oğulları) her nedense Karacaoğlan’a kızmışlar ve öldürmek istemişler. O, bu suikastı duyunca “ Van” a kadar kaçmış ve bu türkülerini orada söylemiştir”. Bundan sonra yine Ali Ağa bana bu muhterem halk şairinin (1015) te vellüd ve (1090) te vefat ettiğine ait olan vesikasını şu suretle okudu:

Bin on beşte beratcığım yazıldı

Seksen beşte belkemiğim bozuldu

Bin doksanda mezarımın başında

Döner baykuş öter bülbül (!?)

Bir mesele daha var: “ Karacaoğlan” intihar etmiştir. Bu son türküyü söyledikten sonra “Tarsus” civarında “Ashab-ı Kehf” mağarasına girmiş ve bir daha çıkmamıştır. Bu rivayeti de “Han Mahmud” adlı hikayede buluyoruz. Hikaye bir aşk macerasıdır: Vaktiyle “gün döğen Han” isminde bir hakanın “Han Mahmud” adındaki oğlu “kandehar beyinin kızı “DiyarHan” a taaşuk ediyor; arkadaşı “Kanber” le beraber oraya gidiyor. Macerayı beye hissettiriyor. Bey, zaten hasmı olan “Kündökün Han” ın oğlunu ve arkadaşını Fırata atırıyor –vaka “münebbic” de oluyor- bunu gören ve müteessir olan kızda hemen kendisini nehre atıyor. Bey ve maiyyeti kızı kurtarmak için koşuyorlar; nihayet üçü birbirine sarılmış bir halde mağrukane nehirde çıkarıyorlar. Lakin bunları birbirinden ayırmak kâbil olmuyor. Bu sırada beyazlara bürünmüş olduğu halde “Karacaoğlan” gayipten zuhur ediyor ve “ey zalimler, ey aşk düşmanları” diye şu türküyü okuyor:

Kırklar mağarasından çekildim geldim

Bir dolu içtim imana daldım

Kadir mevlam ben de sana dayandım

Sökülsün meyitler birbirlerinden

İşte vesikalarım bunlardan ibarettir]. Ali Rıza Bey’in bu ifadeti, hala halkın hatırasında kemal-i kuvvetle yaşayan “menkıbevi” Karacaoğlan’ı göstermek itibariyle pek mühimdir. Ancak, bununla, sırf tarihi bir şahsiyet olan 11inci asır hicriye mensup yeniçeri saz şairlerinden “Karacaoğlan” ı birbirinden ayırmak lazım. Mamafih bunun (1015-1090) seneleri arasında yaşadığını gösteren – ve kendi tarafından değil onun ağzından olmak

“Fatihî” Efendinin manzum bir mektubundaki şu beyit şayan-ı dikkattir: “acep şuhi Karaoğlan bengiyane yaveler der mi* geçer mi kendi akranı için de yine ferzane” [Hususi kütüphanemizde o asırlara ait bir mecmuada]. “Evliya Çelebi”de “Karaoğlan” isminde bir hanedendeden de ayrıca bahis vardır: “Hanende Karaoğlan, amedi yahya telamizinden, bi bedel, usul-i bend bir üstad idi. Bitlis hanı Abdal Hanın yanından hakir ile aceme andan elli altıda erzuruma gelerek defterdar Zade Mehmed Paşanın yanında hüseyin baykara fasılları icra etti” [Seyahatname, C.1, s. 633]. Mamafih bu meşhur hanendenin bizim “ Karacaoğlan” olmadığı kuvvetle söylenebilir. İşte, eski mecmualarda tesadüf edilen “ Karacaoğlan” a ait eserlerin, en ziyade on birinci asır saz şairlerinin asarını muhtevi mecmualarda olması da, yukarıki tahminimizi teyid edebilir [bunu daha ziyade teyid ve takviye etmek üzere, “doktor J.H. Mortman” ın ahiren, aşağıdaki cilt meyanında neşrettiği mühim makaleye bakınız: [Literaturdenkmaler(ikinci a nın üstünde iki nokta var) aus Ungarns Turkenzeit, Berlin, 1927, S. 85]. “Mükremin Halil” Bey’in verdiği malumata göre Paris’te “bibliyotek nasyonal” de [A.F.T 126] 11 inci asra ait mühim bir fermanlar mecmuasının sonunda yine “Karacaoğlan” ve “Müsli” nin şiirleri vardır. Ali Rıza Bey’in babalık”daki makalelerinde, şifahi rivayetlere istinaden “Karacaoğlan”ın 1090’da vefat etmiş olarak gösterilmesi de buna diğer bir delildir. Elde mevcut “Karacaoğlan” manzumeleri, üslub ve eda itibariyle de aslen “Yavuz” devrine irca edilemez. İşte bu muhtelif delaile istinaden, “Karacaoğlan”ın, hicri onuncu asrın başında değil, on birinci asır esmasında yaşadığını oldukça kuvvetli olarak söyleyebiliriz.⁹⁷

üzere başka biri tarafından yazıldığı tabii bulunan – türkü, sair tarihi vesikalarla tevafuk ettiği için, pekala tarihi bir mahiyette kabul edilebilir. Bu tarihi şahsiyetin, vefatından sonra, göçebe Türk aşiretlerinin zengin mahilesinde aldığı “menkıbevi mahiyet” ve ona isnad edilen hikayeler ve şiirler, şüphesiz, onun tarihi şahsiyetinden çok daha mühim ve daha şayan-ı tetkiktir. Yalnız, müstakbel tetkikatta, bu ayki meseleyi birbirinden ayırmak lazım geldiğini kemal-i ehemmiyetle tekrar edelim.

⁹⁷ Kitabiyât: Sadettin Nüzhet-Halk Şairleri *Türkiyat Mecmuası* c. 2, ss. 502-505.

4.2.16.Sadri Maksudof: Çinlilerle Moğolların “Hudey-Hu”ları ve Orhun Türk Kitabelerinin “Oğuz”ları.

Jurnal Asiatik’in Kânunisânî- Mart 1924 nüshasında münteşir s. 141-148, Türkçe tercümesi: Türk Yurdu yedinci sayıda.

Türkiyat sahasında, uzun zamanlardan beri küçüklüğüne rağmen bu kadar iddialı biri makale, ilmi mecmualarda bir mevki kabul bulmamıştı. İstanbul’daki yevmî gazetelerde sık sık bu cins yazılar intiş ar eder: Bütün lisanların Türkçeden çıktığı, eski Yunan mitolojisinin Türklerden alınmış olduğu, “Buda”nın aslen Türk olduğu, ilh... kabilinden birçok keşfiyata ve bu cins kaşiflere daima tesadüf ederiz; lakin “Türkiyat Mecmuası” sütunlarında bunların, hatta tenkidi bile yer bulamaz; çünkü bu cins şeyler tenkide de layık değildir. İşte “Sadri Maksudi” Bey’in – bu keşfiyat ile ‘ayn fasıladan sayabileceğimiz- iddiakar ve keşfiyat ile malemal makalesi eğer “Jurnal Asiatik” gibi ciddi bir mecmua sütunlarında yer bulmasaydı, burada ondan da bahse asla lüzum görmeyecektik; fakat sırf mahalli neşri itibarıyla, bu makalenin mahiyetini teşrih etmeyi zaruri buluyoruz. “Türk Yurdu”nun şüphesiz bir eser sehv olarak “Sorbon Darülfünun’da müderris” sıfatıyla karîlerine takdim ettiği - çünkü “Sadri Bey” hiçbir zaman bu mühim unvanı almamıştır - , müellifin esas fikri şudur: [Tokyolar’ın yerine kaim olan ve saltanatları muahharan Kırgızlar tarafından yıkılan “Huve hi - hu”lar miladi 13. asırdan itibaren “Uygur” namıyla zikrolunmuşlardır. Acaba bu “Huve hi - hu” ve “Uygur” isimlerinin Türkçe tarz-ı kıraatı nedir? Bil-zat kendileri ve diğer Türk şubeleri bunlara ne isim veriyorlardı? “Orhun” Kitabeleri’nde Uygur ismi yoktur. Kezalik on üçüncü asra kadar Arap ve Acem coğrafyacı ve müverrihlerinde “Uygur” adı yoktur. Acaba bu müverrihlerin ve kitabelerin bahsettikleri “Dokuz Oğuzlar” bunlar değil midir? Bütün bu mesail şimdiye kadar cevapsız kalmıştı. Sadri Bey bu mesaili bir hamlede halledebilecek sırrı keşfetmişti: Ona göre “Huve hi - hu” Çince, “Uygur” Moğolca birer isimdir ki Türkçe bunun aslı “Ugur”dur ve işte bu da “Oğuz” kelimesinin eski şeklidir. Müellif bu “r=z” tebadülü hakkında lisanî deliller gösterdikten sonra Uygurların “Dokuz Oğuz”lar olduğunu ve kendi kendilerine bu adı verdiklerini söylüyor. Binâenaleyh artık “Uygur” kelimesini ortadan kaldırmak ve onun yerine “Oğuz” kelimesini ikame

etmek, en doğru harekettir]. İşte müellifin esas fikri! “Türk Yurdu”nda makale aynen mevcut olduğundan, fazla tafsilat isteyenler, oraya da müracaat edebilirler. Müellif, bu ileri sürdüğü “farziyye” ile Türkiyat’a ait birçok meseleleri halledeceğini pek büyük bir memnuniyet ve iftiharla ileri sürüyor.

Uygurlara ait Avrupa Türkiyatçıları tarafından yazılan eserlerin bu mesele-i hal’ ve tenvir değil aglâk ettiğini iddia ederek “Radloff”un hatta eskiliklerini de düşünmeyerek “Klaprot” ve “Savt”ın isimlerini zikreden müellife kemal-i teessürle bildirmek mecburiyetindeyiz ki, ortada kendisine ait hiçbir “keşif” yoktur ve kendisi maalesef ne Türkiyat sahasındaki Avrupa tetkiklerine ne de eski şark menba’larına dair hiç de etraflı malumat sahibi değildir. Hâlbuki ilimde bir “farziyye” ileri sürmek için kafi derecede sahib-i salahiyet olmak lazımdır. Biz burada teferruata ait tenkitlere girişmeyerek, sadece, bu makaledeki pek esaslı yanlışları tasrih ile iktifa edeceğiz.

Evvela: Sadri Bey Orhun Kitabeleri’nde “Uygur” namına tesadüf edilmediğini makalesinde birkaç defa tekrar edip duruyor ve bununla ispat ediyor ki; kendisi Türkiyat sahasındaki müptedilerin bile dikkatle okumak mecburiyetinde oldukları şu “Orhun Kitabeleri”ni okumamıştır. Hâlbuki Profesör “Vilhelm Tomsen”in meşhur eserinin hatta sadece “indeks”ine müracaat etse, Orhun Kitabeleri’nde “Uygur” adına rast gelindiğini pekala anlardı. [Orhun Kitabeleri, Helsingfors 1896, s. 137, 22 numaralı notaya müracaat]. Avrupa Türkiyatçılarını kemal-i şiddetle tenkit ederek “bir yığın meçhul Türkiyat meselelerini hal edecek” anahtarları ilk defa bulmak iddiasında bulunan bir zatın – hem de on dakikada tahkiki kabil bir mesele hakkında- bu kadar ciddiyetsiz ve tahkiksiz bir iddiada bulunması, salahiyet-i ilmiyeden derece-i mahrumiyeti hakkında kafi bir fikir verebilir.

Sâniyen: On üçüncü asır miladiden evvel İslam ve Türk menba’larında “Uygur” ismi mevcut olmadığını iddia etmekle de, müellif, ikinci bir fahiş hata daha irtikab ediyor: çünkü ondan iki asır evvel yani hicrî beşinci asırda yazılan “Mahmud Kaşgarî”nin meşhur “Divan-ı Lügati’t-Türk”ünde Uygurlar hakkında coğrafya, etnoloji ve filoloji itibariyle pek kıymetli bir

yığın malumat verilmektedir. Çok münevver ve malumatlı bir Türk olup, kendi ifadesine göre bütün “Türk memleketlerini dolaşan, her şubenin lehçesine ve âdât ve an‘anâtına vakıf olduğunu” söyleyen “Mahmud Kaşgarî”nin bu gayet sarih ifadatı; Sadri Maksûdi Bey’in ne kadar yanlış bir iddiada bulunduğunu katıyetle gösteriyor. Türkiyat sahasında her itibariyle ümmühattan olan böyle bir eser layıkıyla tetkik edilmeden, hiçbir mesele hakkında farziyye dermiyanına kalkışılmaz.

Salisen: Eski “Huve hi - hu”ların “Uygur”larla aynı kavim olup olmadığını ve “Uygur”ların “etnik” mahiyeti hakkında ta “Abel Remuza”dan başlayarak [bakınız Tatar Lisanları Hakkında Taharriyat s. 285] “Visdelü”ye [Bibliyotek Oryantal Zeyli burada, “Huve hi - hu” ve “Uygur” maddelerine müracaat ediniz], “Kunluko”a kadar ileri sürülen mütalaâttan müellif tamamıyla bîhaber kalmıştır.

Rabian: “Huve hi - hu”ların “Uygurlar” olduğunu ilk defa ileri sürmek şerefi de, kemal-i esefle söyleyelim ki, Sadri Maksudi Bey’e değil, ibtida “Abel Remuza”ya aittir. “Abel Remuza”dan sonra ‘ayn fikri “Vilhelm Tomsen” -daha ziyade kötü vazihla – müdafaa ederek, Dokuz Oğuzlar’ın Uygurlar olduğunu meydana koymuş, ve hatta eski Çin menba’larında tesadüf edilen “Vou-ho” “Vou-hou” adının Türkçe “Uygur”a değil, “Oğuz”a tetabuk ettiğini söylemişti: “bütün bunlara nazaran, kitabelerdeki Oğuzların edebi menba’ların zikrettiği Uygurlar olmasına nakabil-i itiraz gibi görünüyor. Binâen ‘âliye, Oğuz adının mevzu-i bahs kabilelerin eski adı olarak Türkler arasında kullanıldığı, ve daha yeni bir isim olan Uygur adının da bazen konfederasyonlara ait siyasi bir unvan olduğu anlaşılıyor.” [‘Ayn müellif, Orhun Kitabeleri, s. 168]. Sadri Maksudi Bey bu pek meşhur eserleri okusaydı, başkalarının farziyyelerini kendisine mal etmek ve maruf tabiriyle “açık kapıları zorlamak” gibi tuhaf bir mevkie düşmezdi.

Hamisen: “Ugor *Ughor*” ve “Uygur *Uighur*” kelimelerinin “Oğuz” kelimesinin aynı olduğu fikri de yine ibtida Sadri Bey tarafından ileri sürülmemiştir. Vaktiyle de böyle iddialarda bulunulmuş, fakat –burada izahı pek uzun sürecektir- kuvvetli delaile istinaden bir takım lisaniyat âlimleri tarafından derhal red ve tenkit edilmişti. [Bu hususta profesör “Bartold” un

İslam Ansiklopedisi'ndeki “*ghuzz*” maddesine bakınız]. Müellif burada da, bütün mesai-i mütekaddimeden ve münakaşattan külliyyen bîhaber kalarak çok evvel red ve ıskat edilmiş bir nokta-i nazarı yeniden ortaya sürmek istemiştir.

Sâdisen: “Uygur” kelimesinin Moğolca olduğu hakkında Sadri Bey'in mütalaası tamamen bâsl-ı esastır; kelime Türkçedir; [Tafsilat için: “Radloff”un “Kutadgu Bilig” mukaddimesine bakınız].

Sabian: Oğuz Destanı'nın miladi sekizinci asırda Türklerin İslam âlemiyle temasından sonra teşkil ettiği hakkındaki iddia da tamamıyla yanlıştır. “İlk Mutasavvıf”larda, “Türkiye Tarihi”nde “Türk Edebiyatı Tarihi”nde buna ait uzun izahat ve vesaik bulunduğundan isteyenler bu eserlerimize müracaat edebilirler.

Salisen: Sadri Maksudi Bey “Türk tarihinin birçok muğlak meselelerini birden bire tenvir edeceğini” söylediği bu kıymetli farziyyesini ve mühim keşfini makalesinin sonunda şu satırlarla hülâsa ediyor: [Çinlilerin “huvehi hu”, Moğolların “Uygur” dedikleri kavim Türk cinsinden idi; etnik nokta-i nazardan bunlara “töles” ve kabile teşkilatı itibarıyla da “Dokuz Oğuz” derlerdi]. Şimdi bir de bu büyük keşiften (!) beş sene evvel neşrettiğimiz bir kitabın ehemmiyetsiz notasından mefruz şu birkaç mütevazı satırı bununla tatbik edeceğiz: [Visdelü ve meakiblerinin menşe'lerini “Selenga” ve “Togla” nehirleri arasında gösterdikleri Uygurlar, hakikat-i hâlde “Huvehi - hu”lardaki, Orhun Kitabeleri'ndeki “Dokuz Oğuzlar” Arap müverrihlerinin “toguz gız”ları ve Çinlilerin “Tiye-Le” - Orhun Kitabeleri'ndeki “Töles”ler - leri de onlardır. Türk Edebiyatı Tarihi 1920, birinci kitap, s. 49, haşiyede]. İşte, kemal-i katiyetle görülüyor ki, bizim beş sene evvel - Avrupa Türkiyatçılarına istinaden - kitabımızda zikrettiğimiz bir nokta-i nazarı, Sadri Maksudi Bey, beş sene sonra aynen ileri sürüyor; fakat bu defa “büyük ve parlak bir keşif ilmi” şeklinde; ve hem de doğrudan doğruya Avrupalılara karşı!.. Cüretkarlığın bu derecesine ilim tarihinde tesadüf olunacağını zannetmiyorum!

Bütün bu izahattan çıkan elim hakikat şudur: Sadri Maksudi Bey, Türkiyat sahasındaki malumatı, çok sathî ve çok iptidaidir. Bu zat bu sahada yeni tetkikat yapabilmek şöyle dursun, hatta şimdiye kadar istihsal edilen belli başlı netayicden de tamamıyla bîhaber bulunuyor. “Keşif” diyerek gurur ve tantanayla ileri sürdüğü şeylerin hepsi, vaktiyle ortaya atılmış hatta bir kısmı redd-ü cerh edilmiş ve ehemmiyetlerini kaybetmiş meselelerdir. Bu tarz mesaiyi kabul ettikten sonra Sadri Bey “dünyanın yuvarlak olduğu”ndan başlayarak bugünkü ilmi mütearefeleri de birer birer keşfettiğini pekala kemal-i tantanayla iddia edebilir... Mecmuamızın sahifelerini bu kadar değersiz ve gülünç bir mevzunun tenkidine hasrettiğimizden dolayı pek mütessifiz. Ümit ederiz ki “Jurnal Asiatik” heyet-i tahririyesi, bundan sonra, mecmualarının asır-dide haysiyetini ihlal edecek bu cins mübtediyane ve aynı zamanda şarlataca yazıların neşrine vesatet etmezler!⁹⁸

⁹⁸ Köprülüzade Mehmed Fuad, “Kitabiyat: Sadri Maksudof: Çinlilerle Moğolların Hudey-Hu’ları ve Orhon Türk Kitabelerinin ‘Oğuzlar’ı”, *Türkiyat Mecmuası*, 1 Ağustos 1925, c. 1, ss. 322-326.

SONUÇ

Bu tezimiz bize hem tarih hem de edebiyat alanlarımızın şüphesiz en mühim şahsiyetlerinden biri olan Mehmet Fuat Köprülü'nün tenkidî zihniyeti doğrultusunda yazmış olduğu yazıları hakkında yapmış olduğumuz okumalar ve incelemeler neticesinde, en başta önümüze sunulan bilgiyi olduğu gibi kabul etmemeyi öğretmiştir. Yüzyıllarca süregelen ve umumiyetle kabul görmüş bilgilerin dahi yanlış ya da eksikleri olabilir. Burada bize düşen, yeterli araştırma ve incelemeyi yapmadan bir kanıya varmamaktır. Kullandığımız kaynakların da bir insan tarafından meydana getirildiğini göz önünde bulundurarak hata ve eksiklerinin olabileceğini kabul etmek daha sağlıklı sonuçlara ulaşmak adına faydalı olacaktır.

Köprülü, bu doğrultuda birçok eseri sorgulamış ve herkesçe kabul edilen bilgileri dahi ortaya koyduğu kanıtlarla, değiştirdiği olmuştur. Bu yaklaşım bize araştırma, merak etme, sorgulama ve karşılaştırmanın ilmi faaliyetlerde ne kadar önemli olduğunu göstermiştir. Tarih ilmi çalışmalarında kaynakların söyledikleri yanında onların tarihî gerçekliğe ve akla/mantığa uygunluk meselesi de gözden uzak tutulmaması gereken esaslardandır.

Tenkit, tezimizde çevirilerine yer verdiğimiz metinlerden de görüldüğü üzere yalnızca hata aramaktan, bu hata ve eksiklikleri ortaya çıkarmaktan ibaret değildir. Başarılı bir eseri ya da müellifi takdir etmenin yollarından biridir aynı zamanda. Tenkidi yapılan kişi ya da eserin olumlu olumsuz tüm yanları objektif bir açıyla ortaya konulmalıdır. Böylece hata ve eksiklikler ortaya çıkarılarak doğruya yönlendirilirken, elde edilen başarı da desteklenmiş ve örnek bir eser olarak tanıtılmış olacaktır.

Köprülü, bu sorgulamaları ve cesaretle attığı adımları neticesinde bilhassa Türk tarihi sahasına çok mühim katkılar sağlamıştır. Çalışmalarıyla, tenkit ilmini geliştirmiş ve bu ilmin tarih sahası üzerinde ne kadar mühim bir rol oynadığını bizlere göstermiştir.

KAYNAKÇA

- AKÜN, Ömer Faruk. “Mehmed Fuad Köprülü”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 28. 2003.
- ACUN, Fatma. “Modern Türk Tarihçiliğinin Başlangıcı ve Mehmet Fuat Köprülü”, *Türk Tarihçileri*, ed. A. Şimşek, Ankara: Pegem Akademi, 2017.
- AKTAY, Yasin. *Tarih Bozumu Tarih Sosyolojisi Denemeleri*. İstanbul: Açılım Kitap, 2013.
- ALPAY, Yalın. “Fuat Köprülü’nün Muhafazakâr Ulusal Tarih Tezi Kurgusu”, *Muhafazakâr Düşünce*, S. 38, 2013, ss.84-91.
- ASILSOY, Abdülkerim. *Türk Modernleşmesi Öncülerinden Fuat Köprülü: Hayatı, Eserleri ve Fikirleri*, Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. İstanbul, 2008. Yüksek Öğretim Kurulu: YÖK Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 227373).
- BERKTAY, Halil. *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1983.
- COLLİNGWOOD, R.G. *Tarih Tasarımı*, çev. Kurtuluş Dinçer, Ankara: Gündoğan, 1996.
- ÇELİK, Hüseyin. “Genç Kalemler”, *DİA*, C. 14, 1996, s. 21-23.
- ERCİLESUN, Bilge. *İkinci Meşrutiyet Devrinde Tenkit*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1995.
- FUAT, Mehmet. *Düşünceye Saygı*, İstanbul: de yayınevi, 1960.
- HALKIN, Lèon-e. *Tarih Tenkidinin Unsurları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- İNALCIK, Halil. “Türk İlimi ve M. Fuad Köprülü”, *Türk Kültürü*, yıl 6, S. 65, 1968, s. 291.

KÖPRÜLÜZADE, Mehmed Fuad. “Tarih ve Tenkit: Menakıb-ı Eflaki Tercümesi”, Mütercimi: Enstitü Azasından Clement Huart, 2 Cilt, Tab Leroux, 1918-1922, *YM*, C. 4, S. 8-74, 1339/1923, ss. 134-135.

KÖPRÜLÜ, Cemal. “Fuad Köprülü’nün İlmî Şahsiyeti, Türk Kültüründeki Rolü ve Bazı Hatıralar”, *Türk Kültürü*, S. 81, 1969, ss. 635-637.

KÖPRÜLÜ, Fuad. *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984.

KÖPRÜLÜ, Fuad. *Türk Edebiyatı’nda İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1976.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad. “*Türk Edebiyatı Tarihi*”, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1980, ss. 1-3.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad. *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1981, ss. 3-38.

KÖPRÜLÜ, M. Fuat. “İlim ve Tenkid”, *Ülkü Halkevleri Dergisi*, ss. 79, C. XIV, 1939, ss. 11-12.

KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad. “İhtiyac-ı Tenkit”, *İçtihat*, S. 88, 1913, s. 1960-1962.

KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad. *Bugünkü Edebiyat*, İstanbul: Cihan Biraderler Matbaası, 1924.

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat. “Tenkit: “Aydemir”, Muhariri: Müfide Ferit Hanım, Halk Kütüphanesi, İstanbul 1918, 184 sayfa, *BM*, nr. 2, 1919, ss. 27-28.

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat. “Tenkit: “Binnaz”, Yusuf Ziya Bey’in Üç Perdelik Manzum Facia”, 76 sayfa, Kanaat Matbaası, *BM*, ty. nr. 5, ss. 71-72. KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat, “Teknit: “Fırak-ı Irak”, Muharri: Süleyman Nazif Bey, İstanbul 1918, 61 sayfa, Ressam Namık İsmail Bey’in İki Levhasını Muhtevi”, *BM*, nr. 1, 1919, s. 10.

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat. “Tenkit: “Fırtına ve Kar”, Seyfi Bey’in Şiir Kütüphanesi Dörüncü Kitap, Halk Kütüphanesi, 45 sayfa, *BM*, ty. , nr. 4, 1919, s. 55.

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat. “Tenkit: “Kadın Eserleri-Yıldızlar ve Gölgeler”, Müellifi: Şukufe Nihal Hanım, İstanbul, Halk Kütüphanesi, 40 syfa, *BM*, ty. , nr. 3, 1919, s. 42.

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat. “Türk’ün Duası”, *TY*, yıl: 2, nr. 10, ss. 289-296; nr. 11, 8 Mart 1328, ss. 324-330.

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat. “Ümit ve Azim”, *TY*, yıl: 2, nr. 8, 1328, ss. 240-247.

KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad. “Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülahazalar”, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C. 1, 1931, ss. 313.

KÖPRÜLÜ, Prof. Dr. Fuat. “Vakıflar”, *Vakıflar Dergisi*, S. 2, 1942, ss. 457-472.

KÖPRÜLÜZADE, Mehmed Fuad. “Bizde Tarih ve Müverrihler Hakkında”, *BM*, ½, 1913, ss. 189.

KÖPRÜLÜZADE, Mehmed Fuad. “Bizde Tenkit”, *Donanma*, S. 37/13, 1913, ss. 584-587.

KÖPRÜLÜZADE, Mehmed Fuad. “J. Loran: Garbî Asya’da Bizans ve Selçuklu Türkleri”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 2, 1928, ss. 300-303.

KÖPRÜLÜZADE, Mehmed Fuad. “Jean Deny-On Sekizinci Asır Sonunda Cezayir Türk Yeniçerilerinin Türküleri”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 2, 1928, ss. 512-518.

KÖPRÜLÜZADE, Mehmed Fuad. “Kitabiyât: “Zeynallı: Azerbaycan Atalar Sözü”, *Türk Yurdu*, C. 5, nr. 27, 1927, ss. 287-288.

KÖPRÜLÜZADE, Mehmed Fuad. “Kitabiyât: André Goddard-Gazne ve Gazne Abidelerindeki Kitabeler”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 2, 1928, ss. 509-512.

KÖPRÜLÜZADE, Mehmed Fuad. “Kitabiyat: Bahreyn: Piri Reis - Naşir ve Mütercimi: Profesör Havel Kale”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 1, 1925, ss. 506-508.

KÖPRÜLÜZADE, M. F. (1925).“Kitabiyat: Bedros Kerestedjian: Türkçenin İştikak Lügati İçin Bazı Mevad”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 1, ss. 294s-296.

KÖPRÜLÜZADE, Mehmed Fuad. “Kitabiyat: Divan-ı Türkî Sultan Veled-Camiî ve Muhaşşisi: Veled Çelebi”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 2, 1928, ss. 475-481.

KÖPRÜLÜZADE, Mehmed Fuad. “Kitabiyat: Ferhenkname-i Sadi”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 2, 1928, ss. 482-489.

KÖPRÜLÜZADE, Mehmed Fuad. “Kitabiyat: İbn Hatip-Ferahname”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 2, 1928, ss. 489-496.

KÖPRÜLÜZADE, Mehmed Fuad. “Kitabiyât: İsmail Hakkı: Kitabeler”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 2, 1928, ss. 497-501.

KÖPRÜLÜZADE, Mehmed Fuad. “Kitabiyat: Rauf Yekta Türk Musıkisi Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 1, 1925, ss. 296-299.

KÖPRÜLÜZADE, Mehmed Fuad. “Kitabiyat”, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, S. 2, C. 1, 1929, ss. 76-78.

KÖPRÜLÜZADE, Mehmed Fuad. “Maraz-ı Tenkit”, *SF*, C. 42, adet 1087, 1328/1330, ss. 483-485.

KÖPRÜLÜZADE, Mehmed Fuad. “Notlar ve Tenkitler: Atabetü'l-Hakayık'a Dair”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 1, 1925, ss. 255-257.

KÖPRÜLÜZADE, Mehmed Fuad. “Notlar ve Tenkitler: Harzemşahlar Tarihine Ait”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 1, 1925, ss. 251-257.

KÖPRÜLÜZADE, Mehmed Fuad. “Tenkit ve Tahlil: Ruhü’l-Kavanîn”, *Tasvir-i Efkar*, 1913.

KÖPRÜLÜZADE, Mehmed Fuad. “Tenkit ve Tahlil: Zulmetten Nura”, *Tasvir-i Efkar*, 1913.

KÖPRÜLÜZADE, Mehmed Fuad. “Tenkit: Bizde Milli Tarih Yazılabilir Mi?”, *YM*, S. 22, 1917, ss. 427.

KÖPRÜLÜZADE, Mehmed Fuad. Tenkit ve Tahlil: “Katip Çelebi”, *Tasvir-i Efkar*, 1913.

KÖPRÜLÜZADE, Mehmet Fuat. “Tahlil ve Tenkitler: Festschrift Georg Jacob”, Herausgegeben von Theodor Menzel, otto Harrossowitz, Leipzig 1932.”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 4, 1934, ss. 306-308.

KÖPRÜLÜZADE, Mehmet Fuat. “Tahlil ve Tenkitler: Jos. Schrijnen, umumî dil coğrafyası hakkında bibliyoğrafya tecrübesi Essai de bibliographie de geographie linguistique générale Nimègue. 1933. ”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 4, 1934, ss. 308-309.

KÖPRÜLÜZADE, Mehmet Fuat. “Tahlil ve Tenkitler”, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C. 1, 1931, ss. 315-327.

KÖYMEN, M. Altay. “Prof. Mehmet Fuat Köprülü -2-”, *Milli Kültür*, C. 2, S. 12, 1981, ss.15,16.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. *Tarih Araştırmalarında Usûl*, İstanbul: Kubbealtı, 2001.

MORAN, Berna. *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İstanbul: Cem Yayınları, 1991.

OCAK, Ahmet Yaşar. “Bugünün Dünya ve Türkiye Tarihciliğinde Fuat Köprülü Ne İfade Ediyor?”, *Vakıflar Dergisi*, S. 46, 2016, ss. 181-186.

- OCAK, Ahmet Yaşar. “‘Post Mortem Eleştirilerin’ Odağında ‘Kült’ Bir Tarihi: Fuat Köprülü”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 4, 2016, ss. 1-3.
- PALABIYIK, M. Hahefi. “Ord. Prof. Dr. Mehmet Fuad Köprülü İlmî Hayatı ve ‘Türkiye Tarihi’ Adlı Eseri Münasebetiyle Tarih Anlayışı”, *Atatürk Dergisi*, C. 3, 2003, ss. 10-21.
- SAĞLAM, Nuri. “Ali Emîrî ile Mehmet Fuad Köprülü Arasındaki Münakaşalar – 2”, *İlmî Araştırmalar*, S. 11, 2001, ss. 89-98.
- SAĞLAM, Nuri. “Ali Emîrî Efendi ile Mehmed Fuad Köprülü Arasındaki Münakaşalar-1”, *İlmi Araştırmalar*, S. 10, 2000, ss. 113-134.
- TANSEL, F. A. “Doğumunun 78. Yıldönümü Münasebetiyle Prof. Dr. Fuat Köprülü’nün İlk Yazısı, Basın Hayatının Başlangıcına Dair Bilgimizi Düzelten ve Tamamlayan Yeni Notlar”, *Bellekten*, C. XXXIII, S. 129, 1969, ss. 43-52.
- TANSEL, F. A. “Memleketimizin Acı Kaybı Prof. Dr. Fuat Köprülü”, *Bellekten*, C. XXX, S. 117, 1966, s. 622.
- TURAN, Osman. “Türk İlminin Âbidesi: Prof. Fuat Köprülü”, *Türk Kültürü*, S. 47, 1966, s.941.
- YAZICI, Tahsin. “Hüseyin Dâniş”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 18, 1998, ss. 540-541.

EKLER

EK 1: İlim ve Tenkid

Güzel san'atların inkişafında, hakikî ve geniş mânasıyle “tenkid”in bir rolü olup olmadığı meselesi, çok münakaşa edilmiştir. Bu role büyük bir ehemmiyet atfedenler olduğu gibi, büsbütün inkâr edenler, hattâ san'at tenkidini tamamıyla mânasız ve zararlı bulanlar da yok değildir. Bence hakikat bu iki zıt iddianın ortasında bulunuyor: münekkidin de bir san'atkâr olduğunu düşünmek, bu hakikatı anlamağa kâfidir.

Tenkidin san'at sahasında faydalı veya faydasız olduğunu iddia edenler münakaşalarında devam ededursunlar. Fakat meseleyi ilim sahasına naklederek tenkidin ilmî hayatın inkişafı için lâzım olup olmadığını soracak olursak, buna hiç kimse menfi bir cevap veremez. İlmî tenkid olmadan, ilim hayatının inkişafına, ilmî cereyanların meydana çıkmasına, hakikî ilim adamlarının yetişmesine imkân yoktur. Misâl aramağa hiç lüzum yok: etrafımıza bir göz gezdirmekle bu hakikatı derhal anlayabiliriz.

Bizde, san'at sahasında olduğu gibi ilkim sahasında da hakikî mânasıyle tenkid yoktur. Meydana çıkan herhangi bir eser, herhangi bir tetkik hakkında yazılan şeyler, eserden ziyade müellifin şahsına aittir: Müellifi ya yedi kat gökün üstüne çıkarırız, yahut yedi kat yerin dibine indiririz. Yâni, tenkid namına yazdığımız şey, hakikatte ya bir *takriz* yahut bir *hiciv*'dir. Tanzimat'tan evvel ve sonra edebiyatımızda pek makbûl olan bu iki nevi', yâni orta zaman zihniyetinin bu iki iptidaî mahsûlü, aramızda halâ kıymetini kaybetmemiştir. San'at tenkidi namına yazılan yazılar gibi ilim tenkidi unvanı altındaki mahsuller de, halâ, bundan başka bir şey değildir.

San'at tenkidinde sübjektif unsur oldukça mühim bir yer alabilir; fakat ilmî tenkidde birinci şart objektif olmaktır. Bir eserin yanlışlarını, eksiklerini gösterip tamamlamak münekkid için nasıl bir vazife ise, onun kıymetini, ehemmiyetini tebarüz ettirmek, meydana koyduğu yenilikleri anlatmak da o vazife cümlesindedir. Bunu lâyıkiyle yapabilmek için, münekkidin o meseleler üzerinde çok geniş bilgisi ve hususî tetkikleri

olmak şarttır. İşte bundan dolayıdır ki ilim hayatında tenkid, yeni başlayan gençlere değil, muayyen sahalarda yıllarca müsbet mahsuller vermiş bir salâhiyeti kabûl edilmiş insanlara düşen bir iştir. Yoksa, mahiyetini ve kıymetini lâyıkıyla anlayamayacağı bir eser hakkında yalan yanlış hükümler vermek, yazanın ciddiyetsizliğini ve bilgisizliğini göstermekten başka bir şeye yaramaz. Hakikî mânasıyla ilmî tenkiden çok uzak olan böyle işlere kalkışacak yerde, sadece kısa bir tahlil ile iktifa ederek hükümden sakınmak en doğru yoldur.

Bizim ilim âlemimizde, hattâ en geniş ve en yeni fikirli geçinmek isteyenlerimiz bile, şarkın kötü itiyatlarından kendilerini halâ kurtaramamışlardır; bundan dolayı, en objektif tenkidlere karşı derhal sinirlenirler asabî müdafaalara kalkarlar; en objektif bir meselenin münakaşası, derhal şahsi bir söğüşme mahiyetini alır. Her iki taraf da kendisini medhe ve karşısındakini teçhile kalkışır. İşte eski şark zihniyetinin ve şark ahlâkının halâ kurtulamadığımız meş'um bir mirâsı... Halbuki garpta, birbirini çok takdir eden iki âlim, birbirlerinin fikirlerini, nazariyelerini, eserlerini samimî bir surette tenkid ederler; uzun münakaşalara girişirler; hattâ bazı defalar çok sert hükümler de verebilirler. Fakat bundan dolayı münakaşanın söğüşme ile ve teçhil ile neticelenmesi icap etmez. Çünkü orada bir ilim ahlâkı, bir ilim anânesi vardır.

Memleketimizde ilim hayatının inkişafı için birinci şart, hakikî mânasıyla ilmî ve objektif tenkidlerin meydana gelmesidir. Bunun için, yüksek ilim müesseselerindeki gençlerimize şimdiden, objektif münakaşalara sükûnetle girişebilmek için lâzım olan fikrî ve ruhî terbiyeyi vermeğe çalışmalıyız.⁹⁹

⁹⁹M. Fuad Köprülü, "İlim ve Tenkid", *Ülkü Halkevleri Dergisi*, Eylül 1939, sayı 79, c. XIV, s. 11-12.

EK 2: Hüseyin Daniş Bey'e

Azizim;

İran Edebiyatı Tarihine ait küçük eseriniz hakkında yazdığım tenkitnamenin sizi, her nedense, pek ziyade sinirlendirdiğini çok derin bir teessüfle gördüm. Şahsınız hakkında pek hürmetkarâne yazılmış birkaç satırdan başka şahsi hiçbir fıkrayı ihtiva etmeyen, baştan başa kitaba ait bilâistisna hiçbirinden teşhil kokusu duyulamayacak birtakım ilmî tenkitlerden ibaret olan bir makaleyi, sırf şahsınıza karşı bir tahkir addetmenize cidden hayretteyim. Eğer o tenkitleri sizi teşhil edebilecek kadar ağır ve kuvvetli buldunuzsa eğer mütehassıs geçinen bir adamın o kadar fahiş hatalar yapmasını –daha doğrusu o fahiş hataların meydana çıkarılmasını- kendiniz için muzır gördünüzse, bundan dolayı bana hiddetlenmek asla icap etmez. Bilhassa dârülfünûn müderrisinin, kendi bir meslektaşına karşı cevap verirken, ilmî şöhretini muhafaza etmek gibi çok küçük bir düşünceyle değil, hakikatin tezahürü gibi daha yüksek bir maksatla hareket etmesi lazım gelirdi... Hele, daha fazla bir asabiyet ve muvazenesizlik göstererek, güya kendinizi müdafaa için, her meseleye çok yukarıdan bakan bir üstat tavrıyla bana ders vermeye ve benim bazı makalelerimi tenkit ve tezyife kalkışmanız, şu yirminci asırda yaşayan bir dârülfünûn müderrisine layık mıdır, bilmiyorum. Kitabınız hakkındaki makalemle kendi cevaplarınızı istediğiniz adama gösteriniz: Hangimiz teşhil ve tezyif maksadıyla kaleme sarıldığımız, işte o zaman meydana çıkar. İlk makalemde, genç dârülfünûnumuzun tesise çalıştığı “meslek ahlakı”nı gözeterek, mesela pek sarih olan intihallerinize bile bu ünvanı vermekten çekinmiştim. Mademki siz meslek ahlakına riayet lüzumuna kail değilsiniz, o hâlde şimdi –yine şahsiyattan âri olmak şartıyla- biraz daha açık görüşebiliriz, azizim.

Cevabınızı tenkitlerimle layıkıyla karşılaştırabilmek için tasnif etmek icap ediyor:

1- Tenkitlerime verilen cevaplar.

2- Mevzuyla hiç alakası olmadığı hâlde kim bilir ne maksatla yazılan birtakım fazla malumat.

3- Beni güya teşhil ve tezyif maksadıyla, meseleyle hiç alakası olmayan birtakım makalelerim hakkında yapılmış bazı tenkitler.

Buna müsaadenizle bir de dördüncü kısım, yani cevapsız bırakılan tenkitlerimi ilave edeceğim. Şimdi bunları, mugalataya meydan bırakmayacak bir tarzda, yani birer birer tetkik ve teşrih edelim:

1. Ben demiştim ki: “Kitap asla iyi tasnif edilememiştir. Müellif eski İran’ın dinini, yazısını, lisanını, medeniyetini anlattıktan sonra, İslamiyeti müteakip bunların ne gibi amil ve müessirler altında nasıl şekiller aldığını gösterecek yerde, mesela Hindistan’daki Parsîlerin bugünkü vaziyeti, İran’ın ve İranlıların ehemmiyet ve meziyeti gibi, böyle küçük bir mektep kitabında hiç lüzumu olmayan meseleler hakkında birçok Avrupa müelliflerinin ifadesini arka arkaya nakledip duruyor.”

Siz buna karşı, tekrar, İran’ın ehemmiyetinden, Avrupa müsteşriklerinin ilim ve fazlından bahsediyorsunuz. Esasen bunların aksini iddia eden yok; fakat altmış sayfalık bir kitabın on sayfasını buna hasretmek doğru değildir. Sair birçok lüzumlu cihetleri tamamen ihmal ederek böyle ikinci üçüncü derecede meselelerle sayfa doldurmak, eski Şark tasnifsizliğinin bir devamıdır. İran’ın medeniyet tarihindeki mevkiini, böyle bir sürü müsteşrik ifadelerini sıralamaya hiç hacet kalmadan, küçük bir mektep kitabının nispeti dairesinde göstermek tamamıyla mümkündür.

2. Ben demiştim ki: “Kitabın iki muhtelif yerinde; biri doğrudan doğruya Devletşah’tan biri de Barbier De Meynard’dan naklen Devletşah’tan alınmış iki fıkra var ki, birbirini nakzediyor. Çünkü birinci fıkrada: ‘Birisinin Emir Abdullah İbn-i Tahir’e vaktiyle hükema tarafından cem edilip Sasaniler’den Nuşirevan’a ithaf edilmiş Vâmık u Azra mesnevisini muhtevi eski bir kitap ihda ettiği’ yazıldığı hâlde, ikinci fıkrada: ‘Bir şairin Vâmık u Azra namıyla silk-i nazma çektiği maruf bir hikâyeyi Emir Abdullah İbn-i Tahir’e ithaf ettiği’ iddia ediliyor. Hâlbuki Devletşah’ın ifadesi, birinci fıkranın daha doğru olduğunu ve hatta Emir’in

bu kitabı –ikinci fıkrada iddia olunduğu gibi yaktırmayıp- suya attırdığını göstermektedir.”

Cevabınızda bu iki fıkranın birbirini nakzetmediğini iddia ediyorsunuz; ve “bundan herhâlde o hikâyenin aslı kadim olduğu anlaşılır, başka bir şey de anlaşılmaz ki, esasen benim maksadım da bu idi” diyorsunuz. Hâlbuki Devletşah’ın bu husustaki ifadesi fevkalededi sarihtir: Ona göre, kitabı veren bir şair değil, ahaliden biridir; kitap da eski bir nüshadır, sonra da Emir, kitabı, iddia ettiğiniz vechile yaktırmamış, suya arttırmıştır. Görüyorsunuz ki kitaptaki ifadeleriniz yalnız birbirini nakzetmekle kalmıyor, Devletşah’ın ifadesinden bile ayrılıyor.

3. Ben demiştim ki: “Her ne kadar tasrih edilmiyorsa da, kitabın ikinci kısmından başlayarak, Sasaniler devrindeki Hint tesirâtı, İslamiyet devrinde Acem destanının zuhuru, Arap edebiyatının tesiri, Arap ve Acem şairleri arasında mukayeseler, Hakanî, Nizamî, Hâfız, Câmî gibi şairler hakkındaki mütalaa ve mukayeseler, hemen satır satır hatta kelime kelime Barbier De Meynard’ın “İran’da Şiir” unvanlı küçük risalesinden tercüme olunmuştur.”

İlk makalemde pek fazla kurcalamak istemediğim bu ciheti müsaadenizle, biraz izah ve teşrih edeyim: Herhangi adamın bir fikrini, mütalaaasını, bir makalesinden veya bir kitabından bazı parçalarını aynen alıp kendisine mal edenlere, bilaistisna dünyanın her yerinde “intihalci” derler. Kitabınızın hemen üçte birinin ve en mühim kısmını Barbier De Meynard’dan aynen tercüme edildiğini, niye evvelce kitapta tasrih etmediniz de ancak şimdi itirafa mecbur oldunuz? Barbier De Meynard’ın eski dostunuz olduğunu söylüyorsunuz; acaba bu dostluk, size, o zavallı adamın eserlerini kendize mal edebilmek salâhiyetini de verir mi? Sonra, Devletşah tezkiresini görmüş olmanı kitabınızda Şarklı ve Garplı birçok müellif isimlerini de bir süs gibi zikretmeniz, yapmış olduğunuz bu muazzam intihali hiçbir vechile örtemez. “Eğer şunun bunun menkulatını intihal ve kendine mal etmek niyetinde olsaydım, diğer müellif isimlerini de zikretmezdim” diyorsunuz. Hayır azizim, mesele hiç de böyle değil. Kitabınızın ötesinde berisinde ikişer üçer satırlık fikirlerini aldığımız müelliflerin isimlerini saymak, bir nevi ziynettir; hâlbuki kitabınızın en

mühim kısmını aynen tercüme ettiğinizi itiraf etmek size çok acı gelmiş ki, zavallı Barbier De Meynard'ın bir defa adını bile anmamışsınız. O tercümelemleri yaparken tâbi' "Louvre"nın o küçük risaleyi yalnız bir tek nüsna olarak tab etmediğini, binaenaleyh onun başkaları tarafından da okunmuş olabileceğini biraz düşünmek icap etmez miydi? Bütün etrafınızdakileri İran edebiyatının külliyyen cahili addederek, cahillere karşı mütehasıs geçinmeye kalkmak başka, erbabı arasında hakiki bir mütehasıs olmak yine başkadır. Âlimler değil allameler bile "lâyuhtî" değildir; dünyada herkesin, her büyük mütehasısın birçok yanlışlıkları olabilir ve bu gibi hatalar, dünyanın hiçbir yerinde ayıp sayılmaz. Lakin isterseniz Avrupa müsteşriklerine de sorunuz, ilim âleminde yegâne ayıp "intihalcilik"tir; başkalarının malumatını sahtekârlıkla kendisine mal ettiği sabit olan bir adama "mütehasıs, âlim" değil, hatta sadece hakiki bir "ilim perestişkârı, ilim adamı, ilim müntesibi" unvanı bile verilemez. Kendinizi müdafaa için İran edebiyatıyla Barbier De Meynard kadar iştigal ettiğinizi, tarih-i edebiyat yazan bir adamın mutlaka iktibas ve iktifat mecburiyetinde olduğunu, "tarih" menkulattan ibaret olduğu cihetle iktibasın intihal demek olmadığını ileri sürüyorsunuz. Herkesin ilmi, vukufu, iştigalinin derecesi, yazılarıyla anlaşılır. Barbier De Meynard'ın İran edebiyatı hakkındaki mülâhazalarını aynen ve bilâ muhakeme kabul ve tercüme ettikten sonra, kendinizi onunla aynı mevkiye çıkarmak biraz tuhaf oluyor galiba... Kendi ana diliniz olan Acemce'yi, Barbier De Meynard'ın İran edebiyatı hakkındaki mülâhazalarını aynen ve bilâ muhakeme kabul ve tercüme ettikten sonra, kendinizi onunla aynı mevkiye çıkarmak biraz tuhaf oluyor galiba... Kendi ana diliniz olan Acemce'yi, Barbier De Meynard'dan belki yüz kere iyi bildiğinizi iddia edebilirsiniz, fakat Acem tarihini ve edebiyatını onun kadar bildiğinize hiç kimseyi inandıramazsınız. Bunun için öyle yüksek perdeden söylenmiş laflar değil müspet eserler ister. Bu müverrihin başkalarının tetkikatından istifade etmesi, onlardan iktibas ve iktiftafta bulunması gayet tabiidir; fakat bununla sizin çirkin hareketiniz arasındaki fark, ancak "intihal" kelimesiyle adlanacak derecede geniştir...

4. Ben demiştim ki: “İlk devirlerde gelen Rûdegî, Unsurî, Esedî, Ferruhî gibi büyük ve maruf şairler hakkında hemen hiç tafsilat vermedikten başka Firdevsî'nin bunları hemen tamamıyla unutturduğunu söylemek, zannediyorum ki büyük bir mübalağadır. Barbier De Meynard'ın bu gibi birçok yanlış fikirlerini, “Serâmedân-ı Sühan” müellifi aynen kabul etmemeliydi. Rûdegî, hatta hakikate mugayir olarak, bugüne kadar İran edebiyatının müessisi addolunmuş, şöhreti bir türlü hatıralardan silinememiştir. Unsurî, Esedî, Ferruhî gibi büyük ve kıymetli üstatlara gelince, İran edebiyatında âdetâ kendilerine mahsus bir tarz ibda eden bu sanatkârların da hemen her asırda birtakım mukallitleri yetişmiştir.”

Buna karşı verdiğiniz cevapta Rûdegî'yi tamamıyla meskût geçiyorsunuz; hatta bir yerde “Âl-i Sâmân'ın avaze-i haşmetini Rûdegî'nin şiirleri yedi asra mütevaliyen terennüm etti” diye Firdevsî'nin onu unutturmadığını itiraf ediyorsunuz. Demek oluyor ki Rûdegî hakkındaki itirazımı siz de haklı bulmuşsunuz ve kabule mecburiyet görmüşsünüz. Yalnız, diğerleri hakkında Barbier De Meynard'ın o yanlış iddiasını yine terviç ediyor ve diyorsunuz ki: “Bunlara bir şahsiyet-i barize isnat edip hatta mukallitler, muakkipler göstermeniz, millet-i Fars'in edebiyatıyla yakından tevaggul etmediğinize güzel bir bürhandır; hayır, edebiyatımızda öyle Unsurî, Ferruhî, Esedî mukallitleri yoktur.” Benim İran tarih ve edebiyatıyla yakından veya uzaktan tevaggul etmediğim meselesi burada mevzu-ı bahs olamaz; fakat Unsurî, Esedî, Ferruhî gibi büyük üstatların “Firdevsî'nin kudret-i dâhiyânesi altında ezilip asla bir şahsiyet-i barize-i edebiye gösteremediklerini”, Firdevsî'nin bunları hemen tamamıyla unutturduğunu katiyetle iddia eden bir muharririn ne kadar aldandığını da, yine başlıca Acem menbalarına istinat ederek göstermek istiyorum. Evvelâ, Firdevsî'nin tamamıyla unutturduğuna hükmettiğiniz Unsurî: Bu, kendi devrinin hemen hemen en büyük şairi addolunuyordu. Minuçihrî-i Ascedî, Ferruhî, Gazayirî, hatta Firdevsî ve daha birçokları, onu üstat tanıyorlardı. Lübâbü'l-Elbâb'dan Devletşah'a, Ateşgede'den Mecma'u'l-Fusahâ'ya kadar bütün Acem tezkireleri bu hususta müttefiktirler. Sonra birçok değerli büyük şairler de, onun hakkında çok takdirkâr davranıyorlar. Mesela Minuçihrî, Unsurî

hakkındaki –Şem’e hitaben yazdığı- çok meşhur ve üstadane kasidesinde, onu şu suretle meth ve tekrim ediyor:

To hemi tabi çü nur u men hemi hane be-mihr

Her şeb-i tar u zi-divane Ebü'l- Kasım Hasen

Ustad-ı ustadan-ı zamane Unsurî

Unsur-ı din ü dileş bi- 'ayb u bi-gaş u fiten

Şi'r-i o çün fazl-ı o hem bi-tekellüf hem bedi'

Fazl-ı çün şi'r-i o hem nazenin ü hem hasen

Z'in füzunter şa'irî da'va boved laf u güzah

În hakimân-ı diger yek fenn ü o bisyar fen

yine Minuçihri “müsaferet ve felekkiyyât” vâsfindaki bir manzumesinde Unsurî hakkında:

Ber-ümmid-i didar-ı üstad-ı fazıl

Çrağ-ı hidayat u nur-ı tecella

Hemeş künyet-i nik ü hem-nam-ı Ferruh

Hemeş nam-ı peygamber-i Rabb-i a'la

beyitleriyle takdir ve hürmetini gösteriyor. Kezâlik Hakanî de yine Unsurî’yi kendisine tercih eden birisine gönderdiği bir kıtasında: “Belî şa’irî bud sahib-kıran / Zimemdûh sahib-kıran Unsurî” diyor. “Reşid Vatvat”, Sultan Mahmud Gaznevî’nin muazzam hatırasını Unsurî’nin yaşattığını göstermek için:

Ma'lum-ı re'y-i tost ki budend bi-kiyas

Der-Rüzgar-ı devlet-i Mahmud-ı dadger

Merdân-ı bâ mehâbet u kerdân-ı kâmkâr

Mîrân-ı bâ-siyâset ü Şîrân-ı nâm-ver

Cümle behîmevâr ber-fütend ez-cihân

Hem sîtişân ne-bâşed ü hem zikr-i şân heder

Kes nâm-ı hîç merd ne-goyed ez-ân gürûh
Kes yâd-ı hîç şahs ne-y-âred ezân nefer
Ez- 'Unsurî be-mând u zi-emsâl-i 'Unsurî
Tâ rûz-ı haşr sîret-i Mahmûd-ı müşteher
Çün intikâl kerd be-sûy-ı civâr-ı Hak
Der-hâl ez-ân sipâh u hazâyin ne-mâned eser
Ger şi 'r-i Bü'l-Me'âlî hasıl ne dâştî
Key dâdî ez-me'âlî-i o ba'd ez-o haber

beyitleriyle şehadet ediyor. Şüphesiz bunlar derecesinde mühim ve kuvvetli olmamakla beraber, daha iki şairin, yani Esirüddîn Umanî ile Pûr Behâ-i Câmî'nin de Unsurî'yi büyük bir üstat gibi tanıdıklarını gösteren şu birer beyitlerini buraya naklediyorum:

Tehallusî be-şinev ey yegâne husrev-i vakt
Zı- 'Unsurî ki boved ûstâd-ı ehl-i Sühan
[Esirüddîn]

Hergiz ne-gofte end der'in ıstılâh-ı şi'r
Firdevsî vü Dakîkî vü Pendâr u 'Unsurî
[Pûr Behâ-i Câmî]

İşte görüyorsunuz ya azizim, eski yeni bütün tezkirecilerin, sonra muhtelif asırlarda yaşayan muhtelif şairlerin şehadetleri, Unsurî'nin zannettiğiniz gibi unutulmadığını, daima bir üstat tanındığını ve binaenaleyh pekala bariz bir edebî şahsiyet sahibi olduğunu gösteriyor. Bu çok kıymetli şehadetlere, İran edebiyatını –herhâlde Avrupalılardan öğrenmeyecek kadar iyi bilen Mecma'ı'l-Fusahâ müellifi meşhur müellif Hidayet'in şehadetini de ilave edeceğim: Hidayet onun servet ve azametini, Sultan Mahmud Gaznevi hizmetindeki dört yüz (!) şaire haklı olarak takaddüm ettiğini söyledikten sonra der ki: “Unsurî, hakikaten şairlerin üstadı ve fasihlerin

sultanıdır; ifadesi son derecede metîn olup methiyecilikte kendine has bir üslubu, tarzı vardır. Emir Mesud-ı Sa'd-i Selman o tarza salık olduğu gibi, şair hakîm Minuçihri de kendini onun şakirtleri zümresinden sayar. Kezalik, Gazâyir-i Râzî, Ascedî, Mervezî, Ferruhî-i Sistanî, Müncik-i Tirmizî, Çenkzen, Şehâbî, Hurremî-i Tirmizî, Firdevsî-i Tûsî, Esedî-i Tûsî, Behramî-i Serahsî, Zinetî-i Sikzî, Mesudî, Büzürcmihr-i Kayinî, Ebû Hanife-i Eskafî Mervezî, Raşidî, Ebu'l-Ferec Sikzî gibi muasırları, kâmilen ona peyrevlik ettiler"... İşte bütün bu muhtelif şehadetlerden sonra, artık Unsurî hakkındaki eski ve yanlış mütalaanızdan geçmek zaruri olmuyor mu? Yoksa bütün bu saydığım şairler ve tezkireciler de, benim gibi "millet-i Farsın edebiyatıyla yakından tevaggul etmemiş" adamlar mıdır?..

Esedî-i Tûsî'ye gelince: Firdevsî'nin de üstadı olan bu eski üstat hakkında eski ve yeni bütün tezkire müellifleri çok, pek çok takdîr-kâr davranırlar. Hatta yine Hidayet onun hakkında: "Ez fuhûl-i fusahâ vu goyân 'ahd bûde" diyor. Esedî'nin İran hâkimi olan Şah Ebu Dülef Gergerî namına tanzim ettiği meşhur "Gürşasbname"yi Fidevsî'nin Şehname'sine tercih ettiklerini" söyler. Filhakika Esedî ne kadar büyük bir şair olursa olsun Şehname'nin İran edebiyatındaki mevki elbet başkadır; yalnız şunu da unutmamalı ki, Gürşasbname gibi İran epopesine ait mühim bir "name" yazmış olan Esedî büyük bir üstattır. Ve bilhassa, kasidelere "münazara" tarzını sokmuştur. "Zemin ile âsumânı, gebr ile müslimi, kavs ile rumahı, gece ile gündüzü" münazara ettirerek yazdığı kasideler o kadar maruftur ki, mesela Amîd-i Deylemî'nin "Mey u Beng" münazaralı meşhur kasidesi gibi birçok kasideler, hep Esedî tarzı addolunur. İşte azizim, görüyorsunuz ki gerek Unsurî'yi, gerek Esedî'yi, gerek Reşid Vatvat'ın: "Araplar arasında Mütenebbî'nin eserleri nasıl sehl-i mümteni ise Acemlerde de Ferruhî'ninkiler öyledir" diye tavsif ettiği üstat Ferruhî'yi, İran şair ve tezkirecileri, müttefikan, hiç de sizin gibi tanımıyorlar. Unsurî ile Esedî hakkındaki mütalaalarını pek kıymetli ve kuvvetli bir delil olarak naklettiğim "Mecma'u'l-Fusahâ" müellifi, üstat Ferruhî için de: "Hakîm Ferruhî'nin şairlikte pek mergup bir tarzı vardır; latif, meserret-engîz,

aşıkâne gazeller yazmıştır. Sözleri sehl-i mümtenedir. Sâdi'nin gazelciler içindeki mevki ne ise, onun da kasideciler arasındaki mevki öyledir” diyor.

Benim İran edebiyatıyla pek uzaktan iştiğalim olsa bile, eski yeni bu kadar İran şair ve tezkirecilerinin müttehit şehadetleri karşısında, sizin hâlâ Barbier De Meynard'ın yanlışlığını müdafaaya çalışmanızı, hâlâ bu adamların öyle “bariz bir edebî şahsiyet”e malik olmadıklarını iddia etmenizi, bilmem nasıl tafsir etmelié Bari, Rûdegî hakkında olduğu gibi bunlar hakkında da yürütülen tenkidin doğruluğunu kabul ederek manasız bir iddiadan ve manasız müdafaalardan vazgeçseniz!

5. Ben demiştim ki: “Bir edebiyat tarihi ne kadar muhtasar olursa olsun yalnız şairleri değil, nasirleri, müverrihleri, filozofları, ahlakiyyûnu ihtiva etmek ve edebiyatın sair medeniyet unsurlarıyla ne dereceye kadar ahenktar bir tekâmül takip ettiğini göstermek mecburiyetindedir. Siyasi ve medeni hayatın umumi kadrosu içine alınmayarak eski şura tezkirelerini takliden sıralanan birtakım tercüme-i haller, ne kadar müfit olursa olsun, herhâlde büyük bir şey ihtiva etmez. Acaba Cengiz istilas, Timur'un zuhuru, Hindistan'da İslam devletlerinin teşekkülü, İran edebiyatında ne tesirler yaptı? Kezalik, İran'ın mimarisi, minyatürcülüğü, musikisi ile, edebiyatı arasında rabitalar var mıdır? İran'da şiir ve sanatın umumi hayattaki mevki ve hayat ile rabitası nasıldı? Acaba eski İran vezni niçin ortadan kaybolarak Arap vezni onun yerine kaim oldu? Araplardan alınan muahhar edebî şekillerle sırf millî ve İrani şekiller hangileridir? Garp müdakkiklerinin bahsettikleri Acem temaşasının menşe ve mahiyeti nedir? Hâlbuki herhangi sultani mezununun bunları muhtasar, umumi bir surette bilmesi icap ederdi.”

Bu mütalaalara karşı bir mazeret olmak üzere, bunları düşündüğünüzü, yalnız, kitabın sultaniler için yazıldığını, eğer Dârülfünûna mahsus olsa o cihetleri kâmilten yazacağımı söylüyorsunuz. Sırf Dârülfünûnda tedris maksadıyla yazılmış olan Serâmedân-ı Sühan'ımız da maatteessüf, basit tercüme-i hallerden ibarettir. Hâlbuki bir tarih-i edebiyat kitabı, ne kadar muhtasar olursa olsun, bütün bu cihetleri yine muhtasarca gösterebilirdi. Herhangi bir mesele hakkında sayfalar, ciltlerle yazı yazılabileceği gibi,

yine aynı meseleyi yalnız umumi ve esasi hatlarıyla kısaca anlatmak da kabildir. Avrupa’da bu tarzda yazılmış birçok eserleri tetkik edecek olursanız, beş altı büyük cilt muhteviyatının küçük bir risalede nasıl hülasa edilebildiğini pekâlâ görürsünüz. Mesela “Croised”ler beş büyük cildin “Yunan edebiyatı tarihi”ni, küçücük bir cilde fakat aynı vuzuh ile ve umumi hatlardan hiçbirini kaybetmeyerek sıkıştırabilmişlerdir.

6. Ben demiştim ki: “Kitapta gördüğümüz ufak tefek bazı notları meskût geçmek istemiyoruz. Mesela ‘Arabîde olduğu gibi Farisîde dahi şiirin nesre zamanen takaddüm etmiş olduğu zannedilmektedir’ cümlesi, bir mektep kitabı için pek gariptir. Çünkü yalnız Arap edebiyatında değil yer yüzünde mevcut eski, yeni bilumum edebiyatlarda nazmın nesre takaddüm ettiği bugünün bedahatlerinden biridir. Kezalik ‘Şi’r-i Farisî-i İslamînin mebadisi hakkında şayan-ı itimad-ı vesâik mefkuddur’ dedikten sonra muhtelif tezkirelerin ekserisi efsanevi bir mahiyeti haiz birtakım değersiz rivayetlerini nakletmek, muhtasar bir mektep kitabı için zaittir.”

Bu pek bedihi tenkidi kabul ettiğiniz, hiç cevap vermemenizle anlaşılıyor.

7. Ben demiştim ki: “Hüseyin Dâniş Bey’in, daha ziyade inhitat devri şairleri addedebileceğimiz Câmî, Mektebî, Vahşî, ilh... gibi üçüncü dördüncü derecede sanatkârlara ve hatta onlar kadar bile kıymeti olduğu çok meşkûk birtakım muasırlara nispeten oldukça geniş bir mevki ayırdığı hâlde, ‘Muizzî, Mesud-ı Sa’d-i Selman, Nâsır Hüsrev, Katran, Kemal-i İsfahanî gibi çok büyük üstatlar hakkında hiçbir malumat vermemesi, kitap için büyük bir nakîsedir.”

Buna karşı verdiğimiz cevapta: “Bu muasırların ve mümasillerinin şiirlerini hangi miyar ile ölçüyorsunuz da üçüncü derecede, dördüncü derecede veya zikir ve derci bî-lüzumdur diye hükmediyorsunuz? Bilmek isterim ki eş’âr-ı Farisiye’yi okuduğumuz zaman onlar hakkında güzel veya çirkin diye hükmetmek için istinat ettiğiniz esas ve mikyas nedir?” tarzında bir de soruyorsunuz. Bir tarih-i edebiyat kitabında şairlerin ehemmiyeti, birbirleriyle mukayese edilerek, vücuda getirdikleri tesirin derecesiyle

ölçülür. Mesela ben “Câmi, Mektebî, Vahşî” gibi İran edebiyatının inhitat devrinde yetişen şairleri, üçüncü veyahut dördüncü derecede ehemmiyeti haiz addediyorsam, bu, öyle indî ve keyfî bir hüküm değil, onlar hakkında bütün İran edebiyatıyla iştil edenlerin müşterek bir mütalaasıdır. Onları ve sizin medhettmeye çalıştığınız muasırları Firdevsî’yle, Sâdî’yle, Nizamî’yle değil hatta kitapta hiç adlarını anmadığınız “Muizzî, Mesud-ı Sa’d-i Selam, Nâsır Hüsrev, Katran, Rûdegî, Unsurî, Esedî, Ferruhî” ile aynı kudrette addedebilir misiniz? Sonra, benim itiraz ettiğim diğer cihet de, birtakım muasır şairlere, lütfen ikişer sayfa tahsis ettiğiniz hâlde mesela Firdevsî’ye, Feridüddin Attar’a, Minuçihri’ye yarımşar sayfadan fazla yer ayırmamanızdır. Hâlbuki bir mektep kitabında her sanatkâra, yalnız ehemmiyetinin derecesiyle mütenasip bir yer ayırmak icap ederdi.

8. Ben demiştim ki: “Eserle hiçbir münasebeti olmayarak sadece sonda lüzumsuz bir yama gibi duran İran Edebiyatında Tasavvuf makalesi yeni tablarda herhâlde tayyedilmelidir. Bu kadar küçük ve bu kadar basit bir eser için o makale pek fazladır.”

Makalenizin ehemmiyeti aleyhinde hiçbir imayı havi olmayan bu sade satırların, nedense, sizi bilhassa sinirlendirdiği görülüyor. O kadar ki, bana karşı üstadane bir vaziyet takınarak: “Şunu da biliniz ki kavait ve nikat-ı tasavvufa vukuf hasıl olmadıkça İran şuarasının birçoklarını anlamak kesb-i müşkülât eder, muhal olur” dedikten sonra, Mevlana ile Mahmud Şebüsterî’nin şiirlerini Farisî metinlerinden istihraca çalışıp çalışmadığımı soruyorsunuz. İran edebiyatında ve Türk edebiyatında tasavvufun mevkii ve ehemmiyetini bilmeyen bir adam değilim; hatta bundan yedi sene evvel “Serâmedân-ı Sühan”ı neşrettiğiniz esnada Servet-i Fünun’a yazdığım uzun bir makalede, bilhassa bu tasvvuf meselesi üzerinde ısrar ederek “Serâmedân-ı Sühan”da bu cihetin ihmal edildiğini göstermiştim. Artık buna karşı, bana şimdi tasavvufun ehemmiyetinden bahse kalkışmanız, biraz değil çok tuhaf oluyor. Bakınız azizim, yukarıki satırları sinirlenmeden okuyan bir adam ondan nasıl bir mana çıkarır: Evvela, altmış sayfalık küçük bir İran Tarih-i Edebiyatında tasavvuf tesiratına onaltı sayfa ayırmak nispetsizliktir; saniyen, tasavvuf tesirâtı eserin metninde layıkıyla teşrih ve

izah edilmeliydi; yoksa, hiçbir mektep kitabının arkasına böyle yama şeklinde birtakım müstakil makaleler konmaz; sizin kitabınızdan başka hiçbir mektep kitabında böyle bir garibe daha bulunduğunu gösteremezsiniz zannındayım. Ancak, müdafaanızda bundan daha garip ve gülünç olan cihet, kendi makaleniz hakkında “başlı başına derin tetebbuat mahsulü bir eser-i mu’cez” vasfını kullanmanızdır. Kemal-i hulus ve safvetle itiraf edeyim ki, şimdiye kadar hiç kimsenin, kendi eseri hakkında, bu türlü bir şهادette bulunduğunu işitmemiştim!.. “Gülşen-i Râz”ı ve “Mevlana”yı okuyup okumadığıma gelince eğer isterseniz, “Serâmedân-ı Sühan”da Mevlana hakkında yazdığınız makalenin yanlış ve eksikleri hakkındaki mütalaalarımı yahut bundan dört sene evvel Darülfünunda Mevlana hakkında birkaç ders vermek için hazırladığım “Mevlana Celaleddin ve Tesirâtı” unvanlı epey uzunca bir tetebbunameyi takdim edebilirim.

“Gülşen-i Raz”a gelince, “Şeyh Elvân-ı Şirazî”nin hicri dördüncü asrın ilk zamanlarında meydana koyduğu mükemmel tercümesi ve müteaddit şerhleri sayesinde, bu eser, Osmanlı edebiyatıyla hatta biraz iştilgal edenlerce bile, pek ziyade maruftur. Tasavvuf ıstılahatını şerheden “didaktik: talimî” bir mahsul olmak itibariyle bu, zannettiğiniz kadar zor bir eser değildir.

9. Ben demiştim ki: “Hüseyin Dâniş Bey’in kitabının ilk kısmında Sasaniler zamanında şiir ve musiki hakkında verdiği malumat çok dikkate şayandır. Eserde hiçbir mehaz gösterilmediğinden, müellifin bu malumatı doğrudan doğruya ilk menbalardan mı yoksa Avrupa müsteşriklerinden mi aldığını bilmiyoruz.” Ve bundan sonra, aynı mesele hakkında muhtelif İran menbalarından topladığım malumatı da muhtasarca anlatmışım. Bence pek mühim olan bu suale de hiç cevap vermediniz.

10. “İran’da meddah ve mütebasbıs şairlerden başka eserlerine imtisal olunacak şairler müteadditti; niçin onlar zemin-i Rum’da mahsuldar olamadı da, kasideci şairler yerden fıskıran mantarlar gibi çoğaldı?” tarzındaki sualinize: “Zemin-i Rum’daki kasideciler ne İran’dan daha çok, ne de onlardan daha mütebasbıstır. Osmanlı şairleri İran’ın büyük üstatlarını bilaistisna taklid etmişler, İran edebiyatı ne kadar muhtelif mahsuller

vücuda getirmişse onları Türkçeleştirmekten geri kalmamışlardır. Edebiyatımızda Firdevsî'nin, Sâdî'nin, Hâfız'ın, Attar'ın, Nizamî'nin tesirâtı, Enveri'ninkinden herhâlde pek çok fazladır!" cevabını vermiştim. Son makalenizde bunu da meskût geçiyorsunuz.

İşte, benim itirazlarıma karşı verdiğiniz bütün cevaplarla meskût geçtiğiniz noktalar bundan ibaret. Bunlardan sonra, bilmem ne için, kitapta zikredilmemesini bir eksik addettiğim bazı noktalara cevap veriyorsunuz. Bu cevaplarınız arasında İran edebiyatında ve daha doğrusu İslam edebiyatlarında muayyen "ekol"ler olmadığı, "orijinal" şairlerin mahdutluğu gibi birtakım doğru fakat pek umumi mütalaalar var ki, bana karşı onlardan bahse hiç lüzum yoktu. Çünkü aynı meseleler hakkında, hemen hemen aynı esasları evvelce birçok makalelerimde teşrih ve müdafaa etmiştim. Mamafih, nedense, bu münasebetle bazı yerlerde bana ders vermek lüzumuna da kail olmuşsunuz. Mesela şu fıkra oldu gibi: "Gelelim menşe ve mahiyetini anlamak istediğiniz Acem temaşası maddesine: Bunu siz eğer Gobineau'da Teatr Persan suretinde görmüş iseniz, şimdiden söyleyeyim ki, evvelce bu bildiğiniz tiyatro değildir. Bu İran'da "taziye" ve "şebih" dedikleri şeylerdir ki bundan tahminen yirmi otuz sene evveline gelinceye kadar Muharrem'de hükümet tekkelerinde icra olunurdu." Ve bunu müteakip, daha dört beş satırlık malumat vererek beni techîle kalkıyorsunuz.

Acemlerde mersiye meselesini tetkik ederken Gobineau'nun, sonra Chodzko'nun, Barbier De Meynard'ın ve daha bu gibi bazı Garp müdakkiklerinin "Acem Temaşası" namını verdikleri bu "taziyeler" hakkında bilhassa tetkikatta bulunmuş ve hatta bu müelliflerden hiçbirinin istifade etmedikleri birtakım eski Şark me hazarından da bu meselenin menşei hakkında birçok mühimce şeyler toplamıştım. "Bizde Mersiye ve Mersiyeciler" unvanı altında bazı parçalarını ihtisaren neşrettiğim bir kitabımın uzun bir faslını işgal eden bu mesele hakkında, artık zat-ı âlinizden öğrenecek hiçbir şeyim olmadığına her suretle emin olabilirsiniz. Nitekim makalemde, kitabınızda bulunmamasını büyük bir nakîse telakki ettiğim birçok meseleleri de evvelce kendi kendime tetkik ve tahkike çalışmış ve onlar hakkında bazı fikirler edinmişimdir. Yalnız, bana ders

vermek istediğiniz bu ufak mesel hakkında ben de size küçük bir ihtarda bulunayım: “Şebih”, pekala benim bildiğim tiyatrodur; çünkü tiyatro, sizin zannettiğiniz gibi yalnız klasikler, romantikler yahut bugünkü temaşa muharrirlerinin eserleri demek değildir; iptidai kavimlerde bile pek sarih izlerine tesadüf edilen tiyatronun, mesela Yunanistan’daki ilk tecellilerini yahut Fransız edebiyatının ilk devirlerindeki “mister”leri biraz tetkik ederseniz, “şebih”in pekala iptidai bir temaşa olduğunu anlarsınız. “Mister”lerle bu Acem temaşası arasında, esas ve mahiyet itibariyle hiçbir fark yoktur diyebiliriz.

Suallerimin büyük bir kısmını meskût geçtiğiniz hâlde, tiyatro meselesi gibi yine beni teşhil etmek istediğiniz diğer bir meseleyi daha cevapsız bırakmıyorsunuz: “İran’da edebiyatın sair anâsır-ı medeniye ile ne derece ahenktar bir tekâmül geçirdiği maddesine gelince, cevaben derim ki: İran’ın edebiyatça en parlak asırları sayılan on ikinci, on üçüncü, on dördüncü, on beşinci, on altıncı karn-ı miladiler, nakşın, minyatürcülüğün, çömlekçiliğin, mozayiğin de en parlak edvardır ve İran’da sanat ekser memalik-i mütemeddinede olduğu gibi, edebiyat ile müteradifen terakki etmiştir. Edebiyat bir darbe-i nâgehânî-i harici ile sekte-i tevakkufa uğradıkça, sanayi-i nefîsenin de ona peyrev olduğu İran’ın mamulat-ı atikasını koleksiyon şeklinde cem’ eden ve aynı zamanda bu memleketin tarihini iyi bilen zevata malumdur.”

Üstadâne bir ifade ile bana öğretmek istediğiniz bu malumatın, muhtelif noktalardan yanlış olduğunu, müsaadenizle izah edeyim: İran edebiyatının en parlak devri, bilhassa, Moğol istilasından evvelki devirdir; Moğol istilasını İran ilim ve edebiyatı için fevkalade muzır neticeler vermişken nasıl olup da o devri İran’ın en parlak edebî devirlerinden addediyorsunuz, anlamıyorum. Mirza Muhammed bin Abdülvehhab Kazvinî gibi “Gibb” müessesesi tarafından neşredilen Farisî muhalledâta yazdığı mukaddimelerle, İran tarihinde cidden mütebahhir olduğunu ispat eden bir mütehassıs bu Moğol istilasını, hakkında diyor ki: “Moğol istilasının İran’daki en ufak ve ehven neticesi, ilim ve edebiyatta kendi(ni) gösterdi. Bunların zamanında ilim ve edebiyat ne kadar tenezzül mümkünse o kadar tenezzül etti. İslam edebiyat

ve ulumuna bir parça aşına olanlar, Moğol istilasından evvel yazılan eserlerle sonraki eserler arasındaki muazzam farkları elbette mülâhaza etmişlerdir.” Görüyorsunuz ya azizim, Moğollar devrini bir inhitat devri addetmekte, İran tarihini iyi bilenler hiç de sizin gibi düşünmüyorlar.

Şimdi gelelim bu on ikinci, on üçüncü, on dördüncü, on beşinci, on altıncı asırlarda sanayi-i nefisenin edebiyat ile müteradifen terakkisine: İslam sanayi-i nefisesi hakkında eski fakat muteber bir kitabın müellifi olan Gaston Migeon’un İran minyatürcülüğü hakkında verdiği malumata göre, İslamiyetten sonraki İran minyatürcülüğü, bilhassa Moğol istilasını ile başlar ve onu takip eden Timuriler ve Safeviler devrinde, ilk devir ile kıyas kabul etmeyecek kadar terakki eder. Halbuki İran edebiyatının en parlak devri Moğollardan evvelki devirdir; Moğol devri bir inhitat devri olduğu gibi, Timuriler ve Safeviler zamanında da edebiyat hiçbir zaman Firdevsî, Nizamî gibi büyük ve kıymetli üstatlar yetiştirmemiştir. İşte, bu kısacık izahat ile İran’da sanayi-i nefisenin, asla sizin zannınız gibi “ekser memalik-i mütemeddinede olduğu vech ile edebiyat ile müteradifen terakki etmiş” olmadığı çok sarîh surette meydana çıkıyor. Yanlışlarla mâlâmâl kitabınıza, makalenizde ileri sürdüğünüz bu gibi –hakikatle taban tabana zıt malumatı koymaktansa, o meseleleri hiç zikretmemeniz cidden pek iyi olmuş!

Kitabınıza ait olan meseleler işte bunlardan ibaret... Bunlardan sonra, benim birkaç makalemdeki bazı yanlış ve eksik cihetleri meydana çıkararak güya bu suretle intikam almak istiyorsunuz! Yazdığım şeylerin ilmî bir tenkide maruz kalması, beni hiddetlendirmek şöyle dursun bilakis pek memnun eder; fakat sizin, böyle durup dururken, sırf intikam kastıyla yaptığımız gibi, tuhaf tenkitlere de pek kolay cevap verebileceğime emin olunuz.

Evvela: Acem mersiyesi hakkındaki üç makalede mevcut eksikleri zikrederek “Muhteşem’in ve peyrevlerinin mersiyelerini, Sâdî’nin ve Câmî’nin mersiyelerini niye unuttunuz?” diye zahiren kuvvetli bir itirazda bulunuyorsunuz; fakat eğer o makaleleri sinirsizce okusaydınız, bu itirazı serd edemezsiniz.

O makaleler, “Bizde Mersiye ve Mersiyeciler” unvanıyla yazdığım epeyi mufassalca bir eserden hulasa edilerek alınmıştır; hatta bakınız, yalnız Sâdî ile Câmî’nin zikrettiğiniz meşhur mersiyeleri değil, hatta Firdevsî’nin Şehname’de oğlu için yazdığı pek müessir ve maruf mersiye ile manzum hikâyelerdeki mersiye parçaları bile o makalede zikredilmemiştir. Eğer kitabımı bugün neşretmek imkânı olsa, bunlardan başka daha birçok mühim mersiyeleri de orada görürdünüz. Muhteşem ve peyrevlerine gelince, bizde “mersiye” denince hatıra en evvel Kerbela vakası münasebetiyle yazılmış eserler geleceği için, bunun unutulması imkânı, Acem edebiyatını hatta hiç bilmeyenler için bile varit değildir. Kitabımda “dinî mersiye” ve hatta onun tetimmâtından olan “dinî temaşa” çok geniş bir mevki işgal ettiği için, onları Yeni Mecmua’da, fırsat düştükçe, ayrı makaleler hâlinde hülasa etmek ümidindeyim. Neşredilen makalelerimde “dinî mersiye” hakkında hatta bir satır bile mevcut olmaması, onun ayrıca neşredilmek istendiğine kâfi bir delil değil midir? Eğer dinî mersiyeden bahsedip de Muhteşem’i o meyanda unutsaydım, hakikaten bu itirazınız pek kuvvetli olurdu. Hem şunu da söyleyeyim ki, İran’da dinî mersiyeciler yalnız bunlardan ibaret değildir; Muhteşem’den evvel ve sonra dinî mersiyeler yazmış epeyce sanatkârlar vardır. Türk edebiyatında da pek geniş bir saha işgal eden bu meseleyi, hiç hatırıma getirmeyecek kadar unuttuğuma yahut bilmediğime nasıl hükmedebildiniz, hayretteyim!

“Arap Edebiyatında Mersiye” adlı makalemde bulduğunuz bazı yanlışlıklara gelince, evvela şunu söyleyeyim ki, ben, hiçbir zaman, Arap edebiyatını doğrudan doğruya tetkik ettiğini iddia eden bir adam değilim; Türk ve Acem edebiyatını anlamak için Arap edebiyatı hakkında da az çok bir fikir edinmek lazım olduğu cihetle, gerek Garplıların ve gerek Şarklıların bu edebiyat hakkında yaptıkları mühim tetkikleri daima merak ile takip ederim. Yalnız, menbalarımın daima kuvvetli ve her türlü şüpheden âri olduğuna emin olunuz. “Cahiliye devrindeki mersiyelerde ölülerin evsâfını mübalağalı bir surette terennüm ettiklerini ben söylemiyorum, en büyük edebiyat ulemasında Asmaî’den naklen Müstatraf sahibi söylüyor ve bu, hiçbir zaman, cahiliye edebiyatının sadeliğine, tabiiliğine ve

samimiliğine mugayir değildir. Kan davası gütmekle me'luf bedevi kavimler arasında, ölümlerin evsafında mübalağa etmek, gayet tabii ve samimidir. Hansâ'nın mersiyesinden yapılan tercümelere gelince, onlar, Arap edebiyatını şüphesiz sizden pek iyi bildiğine hatta sizin de asla şüphe edemeyeceğiniz Müstatraf mütercimindir ve sizin bütün iddialarınıza rağmen, onların yanlış olmadığına hiç şüphem yoktur. Hin bin Utbe'nin Hint binti utbe, Muizz bin Zaid'in Ma'n bin Zaide, “Yâ râkiben inne'l-emsele mezannetün” mısrasının “Yâ râkiben inne'l-esîle mezannetün” olacağı hakkındaki tenkitlere gelince, tertip sehvi olduğu pek sarîh olan bu gibi birtakım küçük şeylerle beni teşhile kalkmanız, pek tuhaf oluyor. Ben de buna mukabil: “Kitabınızda Devletşah'ın suya attırdı ifadesini yaktırdı diye tercüme ettiniz. Nikisa'yı Sekisa yaptınız, Bakteryâ'yı Buhara diye gösterdiniz” desem ve daha sair bu gibi dikkatsizlikleri, tertip yanlışlarını vesile ederek sizi teşhile kalkışsam, acaba doğru olur mu? Hatta bakınız, bu son makalede beni tashih ederken Nadr bin El-Haris'i niye Nadr bin El-Hars diye yanlış olarak gösterdiniz desem ve buna dair satır satır yazılar yazarak böyle çok bayağı bir vesile ile intikam almaya kalkışsam tıpkı sizin vaziyetinize düşerim. “Turfâ” Muallaka'sından tercüme edilen “eski yurdun asarı onun dışındaki döğme bakiyelerini andırıyor” cümlesinin “elinin dışındaki” olacağını nasıl olup da tasavvur etmediniz? Esasen, makalemdeki tercüme, Arap edebiyatındaki vukufuna tamamıyla emin olduğum encümen tetkik azasından müderris Şerafettin Efendi'ye aittir; yoksa kendi kendime hiçbir zaman Muallaka'ları tercümeyle kalkışmayacağım gayet bedihidir. “Yâ râkiben inne'l-esîle mezannetün” mısrasıyla başlayan mersiye hakkında verdiğiniz malumata da, orada hiç lüzum yoktu. Makaleye ihtisar edilerek konulmuş olan o vakanın nasıl cereyan ettiğini ve hatta mersiyelerin eski Arap hayatındaki ehemmiyetine dair daha birkaç vakayı, İbnü'r-Reşîk'in “Bâb-ı Şefâatü'ş-Şuarâ ve Tahrîduhum” unvanı altındaki mühim bâbından naklederek kitabıma geçirmiştım. Arap Edebiyatında Mersiye makalesinde, ben, muhtelif menbalardan topladığım malumatı kendi telakkime göre tasnif ve tertip ederek, Arap kasidesinin nasıl teşekkül ettiği ve ondaki mersiye unsurunun mahiyeti hakkında yeni

bir faraziye yürütmüştüm ki, o küçük makalede, doğru veya yanlış, bana ait olan yegâne fikir odur.

İşte azizim, makalelerimi, sırf benden intikam kastıyla gayet dikkatli bir surette tenkide kalkıştığınız hâlde, bütün tenkitlerinizin nihayet nihayet tertip yanlışlarını tadattan ibaret kalması, itiraf edeyim ki, beni fevkalade memnun etti. Şimdiye kadar hiç el sürülmemiş böyle geniş ve tehlikeli bir mevzuda, dikkatinizden kaçamayan tertip hatalarından çok daha büyük yanlışlıklar yapsam bile ayıp sayılamazdı. Beni tenkit hususundaki bu ince ve keskin dikkatinizi, ikinci tabında kitabınızdan da diriğ etmemenizi temenni ederek, sözü kesiyorum, azizim!

Rahima'llahu imra'ete 'arefe kadrehu ve lem-yette'id tavrahu..

21 Mart 1918

Azizim,

Şimdiye kadar yazdığımız makalelerde aramızda uzun ihtilaflara sebebiyet vermiş olan meselelerin mühim bir kısmını zat-ı âlî'niz de - benim gibi - halledilmiş addederek meskût geçiyorsunuz. Bizim matbuat âleminde en ilmî ve gayr-ı şahsi mübaheseler bile, nihayet, müteakabil tahkir ve tezyiflerle neticelenirken, bizim münakaşalarımızın ilim dairesinde kalması, bence, çok memnuniyete değer bir şeydir. Aramızda henüz halledilemeyen birtakım meseleler hakkında son makalenizde yürütülen müdafaa ve tenkitler eğer beni ikna edebilseydi, sırf cevap yazmış olmak için satırlar doldurmaya ihtiyaç görmeyecektim. Yanlışlığımı anladığı bir mesele üzerinde ısrar etmek, ilmin mahiyetini idrak etmiş olan bir insan indinde gülünç bir şeydir. İnsan, ancak kani olduğu bir şeyi müdafaa edebilir ve müdafaası ancak o zaman kuvvetlidir. İlmî münakaşalardan maksat, herkese ilim ve hüner satmak değil, bir ilim meselesinin tenevvürüne çalışmaktır. Ve işte sırf bu maksatla, son makalenize karşı bu cevabı yazmak lüzumunu duydum.

Evvela: Siz kitabınızda demiştiniz ki: “Şehname”nin tesiri o kadar nafiz olmuştur ki, Samaniler devrinde kesb-i şöhret etmiş olan şuarayı hemen

tamamiyle unutturmuştur. Tezkirelerin bazısında isimlerine ve birkaç şiiirlerine bugün ancak tesadüf edebildiğimiz Rûdegîler, Esedîler, Ferruhîler ne oldular?” Bu ifade, Barbier De Meynard’ın risalesinden hemen aynen tercüme edilmiş bir mütalaaydı. Çünkü bunların eserleri, tesirleri, asırlarca devam eden şöhretleri, bütün tezkirecilerin şehadetleri, bu mütalaayı redde kâfi idi. Barbier De Meynard, o küçük risaledeki sair birçok yanlış fikirleri arasında, bunu da fırlatıvermişti. Zaten o sırada, Avrupa’daki bütün müsteşrikler arasında bilhassa Şehname modası hüküm sürüyordu: İptida Mohl’un başladığı muazzam tercümeyi Barbier De Meynard ikmal etmiş, Ernest Renan’a kadar bütün âlimlerin dikkati bu millî destan üzerine çevrilmişti. Diğer Acem şairleri hakkındaki malumatın noksanını anlamalı ki, Barbier De Meynard onların tezkirelerdeki birkaç parça şiiirlerinden başka eserleri bile olmadığını iddia ediyor. Avrupa müsteşriklerinin o esnada İran edebiyatı hakkında çok eksik malumatları olduğu, Devletşah’tan başka tezkirelerden hemen hemen gafil buldukları düşünülürse, Şehname tercümesini itmam eden Barbier De Meynard’ın bu mütalaasını mazur görmemiz tabiidir. Lakin o risalenin intişar tarihi olan 1877den 1917’ye kadar geçen kırk sene zarfında, İran tarih ve edebiyatı hakkındaki malumat o kadar çoğalmışken bugün hâlâ aynı mütalaayı müdafaaya kalkışmak, elbette manasızdır. Zat-ı âliniz son makalelerde – her nedense – Rûdegî’yi bu sıradan çıkardıktan sonra, Unsurî, Ferruhî, Esedî gibi şairlerin Firdevsî’ye nispetle –sizce- hiçbir ehemmiyeti olmadığını iddia ediyorsunuz ve bana Firdevsî’nin ehemmiyetini –güya Firdevsî’nin büyüklüğünü inkâr ediyormuşum gibi- izaha kalkışıyorsunuz. Hatta biraz daha ileri giderek: “Tezkire muharrirlerinin sözlerine hiç ehemmiyet vermediğinizi, şüara tezkireleriyle edebiyat tarihini anlamaya kalkışmak yanlış olduğunu, benim bütün yanlış zehaplarımın tezkirelerden malumat çıkarıp mukabele etmek istememden ileri geldiğini, halbuki mütehassıslar indinde bunun başka türlü olduğunu, şu son beş on sene zarfında tabakât-ı sâlife-i üdebanın kıymet-i nesebiyelerini tayin hususunda beyne’l-üdebâ takarrur eden esasların eski tezkire sahiplerinininkinden bambaşka olduğunu” söylüyorsunuz.

Edebiyat tarihinin nasıl yapıldığını, edebî kıymetlerin hakiki mahiyetini, tezkirelere ne dereceye kadar ehemmiyet vermek lazım olduğunu bilmez bir adam değilim. Ve işte bu itibar ile söylüyorum ki tezkire muharrirlerinin ifadelerini bir hakikat-ı mutlaka sanmak nasıl bir gafletse, o mütalaalara hiç ehemmiyet vermemek de ikinci ve daha büyük bir gaflettir. Edebiyat müverrihi, herhangi bir sanatkâr hakkında kendi şahsi ve indi hükmünü veren bir adam değildir; o, tetkik ettiği sanatkârın muhtelif asırlar zarfında ne gibi telakkilere uğradığını, eserlerinin ne derece muvaffakiyet kazanabildiğini, tesirlerinin derecesini, bütün sebepleri ve neticeleriyle anlamaya çalışır. Her milletin edebiyat tarihinde daima görülen bir hadisedir: Zamanında büyük üstat telakki edilen bir sanatkâr, müteakip devirlerde unutulabilir; yahut, hayatında hiçbir ehemmiyet kazanamayan diğer bir şair, ileride çok büyük bir üstat addolunabilir. Bunları anlamak için, her devirde yazılan tezkireleri kemal-i ehemmiyet ve dikkatle takip ve tetkik lazımdır; yoksa herhangi bir sanatkâr hakkında uzun asırlardan beri verilen muhtelif hükümleri ve onun eserlerinin yaptığı muhtelif tesirleri aramadan, bugüne göre şahsi bir hüküm verip geçmekle edebiyat tarihi yapılamaz. Edebiyat müverrihi, her devrin edebî hayatını, telakkilerini –eğer mümkünse- bir fotoğraf sadakatiyle, hatta kendi şahsi zevkini mümkün mertebe az müdahale ettirerek, tasvir ve iraeeye mecburdur. Tezkirelerin ifadelerini mutlak bir hakikat sanıp inananlar nasıl hakiki bir edebiyat müverrihi sayılamazsa, tezkireleri bir tarafa atıp kendi şahsi zevklerinden başka bir mikyasa tanımayanlar da müverrih addedilemez.

İşte azizim, yeryüzündeki bütün müverrihlerce makbul ve malum olan şu müteârifelerin kabulünden sonra, Unsurî, Esedî, Ferruhî hakkında muhtelif devirelere mensup tezkirecilerden –ve belki onlardan daha kuvvetli olarak- muhtelif devirlere mensup şairlerin manzumelerinden naklettiğimiz muhtelif şehadetler, Barbier De Meynard’ın yanlış iddiasını tekzibe kâfidir. Onların şöhretleri, eserleri, tesirleri asırlarca devam edip durmuş, Firdevsî onları hiçbir suretle unutturamamıştır. Esasen şu iddiamızın mahiyetini bir türlü anlayamıyorum: Firdevsî’nin daha büyük bir şair olması, Şehname’nin İran edebiyatındaki bütün eserlerden çok daha erin ve daha geniş izler

bırakması –ki iddianız vech ile yalnız mütehasısların değil, benim bildiğime göre İran edebiyatını bilen hatta bilmeyen herkesin malumudur-neden Unsurî’yi, Esedî’yi, Ferruhî’yi unutursun? Eğer kitabınızda yalnız Firdevsî ayarında şairlerden bahsettinizse, orada Minuçihri’nin, Kesâî’nin, Enverî’nin, Câmî’nin... ilh ne lüzumu vardı? Acaba bunlar Unsurî, Esedî, Ferruhî’den pek çok yüksek şairler miydi? Hâlbuki hiç böyle olmadığını İran edebiyatını bilen herkesle beraber siz de teslim edersiniz ümidindeyim. “Tezkirelerin bazısında isimlerine ve birkaç şiirlerine bugün ancak tesadüf edebildiğimiz Rûdegî’ler, Unsurî’ler, Esedî’ler, Ferruhî’ler ne oldu?” ifadesi, onlar hakkında hakikaten o kadar az malumatı olan Barbier De Meynard için biraz mazur görülebilse bile, tarafınızdan müdafaa edilecek bir şey değildir. İran edebiyatının eski safhaları hakkında verilen birtakım hükümlerin İran’da şu beş on seneden beri çok değiştiğini ve onun neticesinde bugün edebiyatın “vezin ve kafiye ve tumturak ve iğlak ve igrakta gösterilen muvaffakiyet derecesiyle” ölçülemediğini söylüyorsunuz. Demek Unsurî, Esedî, Ferruhî hakkındaki mütalaalar da ancak şu beş on sene zarfında değişmiş; Hidayet Mecma’u’l-Fusahâ’sını çıkardığı zaman İran’da mevcut edebî kanaatler bugün artık yıkılmış! Hâlbuki bunu söylerken, Barbier De Meynard’ın, daha kırk sene evvel, yani İran’da o son telakkiyât-ı edebiyeyi doğuran büyük cereyanlardan rub’ asır mukaddem o mütalaayı yürüttüğünü hiç düşünmüyorsunuz! Sonra, idrak ve insafınıza müracaat ederim, “tumturak ve iğlak ve igrakta” acaba Enverî mi yoksa Unsurî, Esedî, Ferruhî mi daha fazla göze çarpar? Enverî’nin pür iğlak ve igrak kasideleriyle, Esedî’nin mesala çok millî bir eser olan Gürşasbname’sini bugünkü telakkilerinizle mukayese edince, acaba bunlardan hangisine daha yüksek bir mevki verirsiniz? Elbette Esedî’ye değil mi, o hâlde... Bugün siz “Esedî’lerin, Ferruhî’lerin kendinizce zerre kadar ehemmiyeti olmadığını” garip bir inat ile ve bir müverrihe yakışmayacak bir surette inkâr edip duruyorsunuz. Şimdi, siz istediğiniz gibi düşünün; fakat bu adamlar hakkında asırlardan beri verilen hükümlerin, yürütülen mütalaaların sizinkine hiç benzemediğini geçen makaledeki uzun delillerim ispat edemedi mi? Ve sevkini inkâr edemediğiniz ve isterseniz daha teksirine muktedir olduğum o deliller karşısında, eğer Barbier De

Meynard sağ olsa, o zamanki malumatın eksikliğinden ileri gelen o manasız iddiadan eminim ki derhal vazgeçerdi. Bir müverrih için, o kuvvetli deliller karşısında o yolda hareketten başka hiç, hiçbir çare yoktur.

Firdevsî'nin uzun uzun izaha kalkıştığınız tesirlerine gelince, hiçbir zaman aksini iddia etmediğim o tesirin ehemmiyetini –edebiyatlarda millî destanların kıymetini pek iyi bilen bir milliyetperver sıfatıyla da- bütün şumulüyle bilirim. Ernest Renan, Şehname'nin Fransızca tercümesi çıktığı esnade yazdığı mühim bir makalede, onun, Müslüman İranilerden ziyade ateşperest Parsîlerin kitabı olduğunu iddia etmişti. Ben bunun da aksine kail olanlardanım: Şehname yalnız Müslüman İran'ın edebiyatı üzerinde değil, Türklerin İslamiyetten sonraki edebiyatları üzerinde de asırlarca pek derin izler bırakmış, yani İslam âleminin zevk ve ruhu üzerinde de aynı sabit ve kuvvetli tesiri yapmıştır. Şehname'nin Türk edebiyatı üzerindeki pek derin izlerini tetkik ettiğim sırada, bilmeceburiye, onun İran edebiyatındaki menşei, teşekkülü, tesirâtı, hatta halk kitlesi arasına nasıl yayıldığı, halk edebiyatındaki nüfuzu hakkında da pek muhtelif menbalardan birçok şeyler toplamıştım. Mohl'ün yazmış olduğu eski lakin mühim mukaddimeye tezyilen neşretmek ümidinde olduğum o malumata istinaden arz ediyorum ki, Firdevsî'nin İran edebiyatındaki tesiri, Sâdî ve Nizamî'nin Bostan ile İskendername'yi bahr-i tekârübde yazmış olmaları gibi basit ve sathi bir şey değildir; bundan başka, esasen Şehname'nin bahr-i tekârübde yazılmış olması da Firdevsî'ye ait bir şey değildir; çünkü Firdevsî'den evvel, bütün o namelerin bahr-i tekârübde yazılması, İran edebiyatında takarrur etmiş eski bir ananeydi. Her ne ise, lüzum görürseniz bu mesele hakkında da fikirlerimizi mübadele edebiliriz. Yalnız şunu anlatmak istiyorum ki, Firdevsî'nin İran edebiyatındaki tesiri meselesi de bence hiç yabancı ve meçhul bir mevzu değildir. Binaenaleyh, esasen inkâr etmediğim bir şeyi güya bir müdafaa şeklinde uzun uzun izaha hiç de hacet yoktu.

Saniyen: Gülşen-i Râz'ın birtakım şerhleri vasıtasıyla herkesçe okunup anlaşılabilir bir kitap olduğu hakkındaki mütalaama cevap olarak: “Edebiyatın gavâmızına vakıf olan kimseler şerhlerin ve tefsirlerin tetkikat-ı edebiyede metinleri taglît ve teşviştten başka bir şeye yaramadıklarını çoktan

teslim etmişler ve en salim tarik-i tettebbuun eserlerin manasına ve ruhuna nüfuzdan ibaret olduğuna kanaat getirmişlerdir” diyorsunuz. Edebiyatın gavâmızına vakıf olanların bu kanaatleri o kadar doğrudur ki, hatta benim gibi, hiç böyle bir iddiada bulunmayan bir adam bile bu hususta tamamen aynı fikir ve kanaatte bulunuyor. Yalnız bu, mesela Hâfız, Sâdî, Attar, Mevlana, ilh... gibi sanatkârlar hakkında doğru ve kabil-i tatbiktir. Yoksa “tasavvuf ve ıstılahatı mecmuası” olmaktan başka ve fazla bir mahiyeti olmayan Gülşen-i Râz’ın, diğer “târifât-ı sûfiye” kitaplarının da yardımıyla vücuda getirilmiş şerhleri, eminim ki, zat-ı âliniz için de pek faydalı olur. Rind u derya-dil şairlerinin serbest, lakayıt terennümlerini bin türlü budalaca tevillerle değiştiren şerhlere, “didaktik” yani sırf talimî mahiyeti haiz bir esere yazılan şerhler arasındaki farkı elbette teslim edersiniz.

Salisen: “Taziye ve şebih”in iptidai bir temaşa mebdei olmayacağını, nitekim bugün bunların artık ortadan kalktığını ve esasen bunların Şii bir mahiyeti haiz olup da din ile temaşanın ise yekdiğeriyle pek sıkı bir münasebeti olmadığını iddia ediyorsunuz. Bilumum edebiyatlarda temaşanın ilk tezahürlerini biraz tetkik etseydiniz, din ile temaşanın yekdiğerleriyle ne sıkı münasebetleri olduğunu ve temaşanın iptida dinî ayinlerden doğduğunu, vuzuh ve katiyetle görebilirdiniz. “Taziye ve şebih”in tamamen mezhebî bir mahiyeti haiz olması, iddianızın lehine değil, bilakis aleyhine bir delildir. Bunların bugün metruk olması ve bunlardan yeni bir temaşa sanatı doğmaması da, asla iddianıza bir delil olamaz. Nitekim, Türk edebiyatında da tiyatro “Karagöz”den veya “orta oyunu”ndan doğmadı. Türlü türlü sebeplerden ileri gelen bu haller, “şebih ve taziye”nin iptidai bir temaşa olmasını hiçbir vech ile men edemez. Yalnız bizim değil, bütün Avrupalı müdekkiklerin de bu mütalaada bulunması, iddiamda yalnız olmadığımı ispat ediyor. İsterseniz, tiyatrounun şu iptidai ve dinî mahiyetini anlamak için temaşa edebiyatıyla uğraşanlara ve içtimaiyat müntesiplerine müracaat ediniz.

Rabian: Mesud-i Sa’d-i Selman, Zahîr, Nâsır Hüsrev, Katran, Kemal gibi şairlerden bahsetmenizi, risalenizde ancak Acem ediplerinin en “orijinal”lerinden bahis olduğuna haml ediyorsunuz. Acaba Kesâî bu

yukarıki şairlerden daha çok mu orijinaldi? Nizâmî'den bahsettikten sonra, onun daha aşağı bir mukallidi olan Hüsrev-i Dehlevî'den bahse acaba ne lüzum vardı? Câmî, Hâtifî, Mektebî, Vahşî ne dereceye kadar orijinal addolunabilir? İşte bütün bu cihetleri biraz düşünecek olursanız, eserinize yalnız orijinal şairleri almak iddiasında bulunduğunuzu müdafaa edemezsiniz. Zat-ı âlinizi bu meselede yanılta cihet, diğer birtakım meselelerde daha olduğu gibi, Barbier De Meynard'a ittiba etmenizdir.

Hâmisen: İran'da edebiyat ile sanayi-i nefîsenin müterâdifen terakkisi meselesi hakkında geçen makalemde uzun uzun izahat vermiştim. Verdiğiniz cevabın, serd ettiğim delillere karşı hiçbir müspet kıymeti yoktur. İslam sanayi-i nefîsesi hakkında en geniş malumata malik ecnebi müellifleri, İran'da edebiyatın sanayi-i nefîse ile hiç de müteradif bir surette terakki etmediğini âdeta riyazi bir katiyetle meydana koydular. Moğol istilasından evvelki edebiyat ile sonraki edebiyat arasındaki fark, Abdülvehhab Kazvinî gibi bir mütebahhirin de iddiası vechile “İslam edebiyat ve ulumuna bir parça aşına olanlar için” bile pek kolayca anlaşılacak kadar müthiştir. Sâdî'yi, Attar'ı, Mevlana'yı ileri sürmekle, Gaznevîler devrinin haşmetini, Firdevsî ve muasırlarının sarsılmaz şöhretlerini gölgede bırakmak kabil değildir. Moğol istilasının umumi medeniyet tarihi için tevlit ettiği malum neticeleri saymak, zannetmem ki Moğollar devrindeki İran edebiyatının istiladan evvelki edebiyattan daha parlak yahut aynı kuvvette olduğunu ispat etmiş olsun. Zat-ı âliniz uzun uzun, bahsin esasına taalluk etmeyen bu meseleyi müdafaa ile meşgul olacağınıza, mesela Moğollar devrini “tarihçilik”in inkişaf ve terakkisi hususunda pek ziyade müfit olduğunu ve edebiyat aksamından yalnız tarihin bu istiladan sonra daha yüksek eserler vücuda getirdiğini iddia edebilirdiniz ve bu tarzdaki iddianız tamamen haklı olurdu. Lakin yine bununla da edebiyatın sanayi-i nefîse ile müteradifen terakkisi hakkında –tarihi hakikate tamamen mugayir- iddianızı asla ispat edemezsiniz. Bâki...

16 Mayıs 1918

Azizim efendim;

“Edebiyat-ı Umumiye” mecmuasının 71’inci nüshasındaki cevabınız hakkında tenkidât ve mütalaata başlamazdan evvel, zat-ı âlinize karşı ufak bir serzenişte bulunmak isterim ki, münasebetlerimiz –bizim matbuat âlemindeki sair birçok emsali gibi- ilmî ve gayr-ı şahsi mahiyetinden hatta bir an bile tecerrüt etmesin! Mesela: “İleri sürdüğüm bir iddiayı hakkıyla bilmeden ortaya fırlatmadığım için sözlerimde muannit ve musırrım ve söylediklerimin cümlesini size tasdik ettirinceye kadar yazacağım” cümlesi, gayr-ı şahsi olması icap eden ilmî bir makalede hiçbir suretle yer bulamamalıydı. Şüphesiz, hiç kimse, iyi biliyorum zannında bulunmadığı bir iddiayı ortaya sürmez; fakat çok defalar da, bu zannın yanlış olduğu meydana çıkabilir Şimdiye kadar yazdığımız makaleleri takip edenler, iddialarınız birtakımından nasıl sarf-ı nazar ettiğinizi pek iyi hatırlayabilecekleri için, hiç olmazsa onlara karşı bu gülünç iddiada bulunmamalıydınız. Ondan başka, evvelki makalelerimde birçok defa söylediğim gibi, ortaya fırlatılan fikirler hiçbir zaman size değil asıl Barbier Dör’e racidir. Siz onun mütercimi olduğunuz cihetle, asıl mumaileyhe ait olan itirazlarımı, ilmî delillerle aksi ispat edilinceye kadar, pek tabii olarak, sonuna kadar müdafaa edeceğim. Sonra, yine o makalenizin sonlarına doğru: “Emin olunuz ki size şimdiye kadar yazdığım her bir makale kemal-i ehemmiyetle okunmaya değer ve ciddi birer etüttür; bunları biliyor iseniz, niçin benden evvel söylemediniz?” cümlesi de bana pek ziyade tuhaf göründü. Evvela, makalenizin ciddiyet ve ehemmiyetini, size başkaları söylemeliydi; başkalarını beklemeyip kendi kendinize bu gülünç iddiada bulunmayınız, velev bu iddia doğru bile olsa, yine garip ve ayıp olur. Moğolların İran’ı istila etmelerinden tevellüt eden netâyic-i tarihiye hakkında bana ders vermek istemenize gelince, Blosche’nin, Huart’ın, Douson’ın Moğollar hakkındaki mufassal tetkiklerine ve bu husustaki eski şark menbalarına bigâne olmayan bir adama karşı, bu vaziyet, doğrusu tuhaf oluyor. Hele, İran’da edebiyatın sanayi-i nefise ile müterâfik olup olmadığı meselesinde, benim musırrâne tenkitlerim üzerine eski iddianızdan tamamen rücu ettiğiniz meydanda iken... İşte azizim, şu ufak serzenişleri nazar-ı

mütalaaya alarak, bundan sonraki yazılarınızda kendi vukuf ve ihtisasınızdan, makalenizin ehemmiyet ve ciddiyetinden, ilh... bahsetmez ve bu cihazların takdirini karilere ve zamana bırakırsanız, eski Şark ananesinden kurtulmuş ve daimi arzunuz vechile “Avrupalıca” hareket etmiş olursunuz.

Şimdi, bu küçük mukaddimeden sonra, asıl bahsimize rücu edebiliriz.

Evvela: Geçen makalemde Firdevsî'nin kendisiyle muasır olan sair büyük şairleri unutturmamakla beraber, İran edebiyatı üzerinde onlarla kıyas edilemeyecek kadar büyük bir tesir icra ettiğini ve bu millî destanın yalnız ateşperest Parsîler üzerinde değil Müslüman İran üzerinde –hatta Türk edebiyatında- pek derin izler bıraktığını uzun uzun yazdıktan sonra, sizin pek ziyade garip bulduğum bir mütalaanıza itirazın şunu da söylemişim: “Firdevsî'nin İran edebiyatındaki tesiri, Sâdî ve Nizamî'nin Bostan ile İskendername'yi bahr-i mütekâripte yazmış olmaları gibi basit ve sathi bir şey değildir. Çünkü Firdevsî'den evvel, bütün o namelerin bahr-i mütekâripte yazılması, İran edebiyatında takarrur etmiş bir ananeydi”; ben esasen, Barbier De Meynard'dan aynen tercüme ettiğiniz şu ifadeye itiraz ediyordum: “Tezkirelerin bazısında isimlerine ve birkaç şiirlerine bugün ancak tesadüf edebildiğimiz Rûdegî'ler, Esedî'ler, Ferruhî'ler ne oldu?” Bunun böyle olmadığını daha evvelki makalemde, muhtelif tezkirelerden, büyük şairlerin divanlarından getirdiğim nihayetsiz misallerle kati bir surette ispat etmişim. Geçen makalemde Barbier De Meynard'ın nasıl ve niçin bu hatayı irtikab ettiğini izah ederken: “O esnada bütün müsteşriklerin Mohl'ün tercüme ettiği bu destan ile meşgul olduklarını ve Devletşah'tan başka tezkirelerden hemen hemen gafil bulduklarını ve mamafih bundan Firdevsî'nin büyüklüğünü ve Şehname'nin diğer eserlerden çok daha derin ve daha geniş izler bıraktığını inkâr ettiğim neticesi çıkarılmasının doğru olmadığını” izah ediyordum.

Sizin buna karşı müdafaanız şu şekilde olabilirdi: “Rûdegî'nin, Esedî'nin, Ferruhî'nin ancak birkaç tezkirede isimleri ve birkaç parça şiirleri kaldığını ispat etmek!” Hâlbuki son makalenizde –hiç iddianızdan vazgeçmediğinizi söylediğiniz hâlde- Rûdegî'nin ismini büsbütün ortadan

kaldırmakla beraber, müdafaanıza da büsbütün başka bir istikamet verdiniz: “Zaten o sırada Avrupa müsteşrikleri arasında Şehname modasının hüküm sürmekte olduğunu ve bunun da Mohl tarafından yapılan tercüme vesilesiyle zuhur ettiğini ve hatta Renan’a kadar bütün ulemanın nazar-ı dikkati o zamanlarda Şehnane’ye müteveccih olduğunu yazıyor ve güya o modanın şimdi geçmiş ve o yanlış zehabın şimdi tashih edilmiş olduğunu söylemek istiyorsunuz.” Şimdi azizim, şu son cümle-i teviliye ile bana isnat ettiğiniz Firdevsî’nimn sairleriyle aynı derecede tutmak iddiası, müsaadenizle iğtiraren arz ediyorum ki, tamamıyla hayalhanenizde vücut bulmuş bir iddiadır. Bana karşı bu istinatta bulunurken, mutlaka geçen makalemi unutmuş olduğunuza hükmediyorum. O makalede, sizin garip bir iddianıza rağmen, Firdevsî tesirinin Bostan ile İskendername veznini tayin etmekten ibaret olmadığını ve bu millî destanın İran üzerinde diğer eserlerden çok daha derin izler bıraktığını söyleyen bir adama karşı, nasıl böyle abes bir isnatta bulundunuz, hayretteyim. Hatta bakınız, Şehname veznini tayin meselesinin Firdevsî’ye ait olmayıp bunun daha evvel takarrur ettiğini size itirazen iddia ettiğim hâlde, bunu da hiç mevzu-ı bahs etmiyorsunuz. “Malumu ilam” ve “hasılı tahsil” diye işte buna derler. İsterseniz buna “mugalata” da diyebiliriz. Fakat münakaşalarda bu usulün muvaffakiyetle neticelenemeyeceğini ve sayfalarla müdafaanamer yazdığınız adamın, nihayet: “Peki ama, vaktiyle ben de böyle söylemişim; o hâlde bu uzun müdafaaname niçin ve kimin için?” diye meseleyi kestirebileceğini düşünmeliydiniz.

Fakat mademki bu münakaşalarımızla hiçbir alakası olmadığı hâlde Firdevsî’den bahsetmek istiyorsunuz; o hâlde ale’l-icab bu mesele hakkında da sizinle istediğiniz kadar görüşebiliriz. Saint Bouve’nun [Pazartesi Musahabeleri, birinci cilt, sayfa 333-350 ve üçüncü cilt sayfa 51], sonra Max Müller’in [Tarih-i Edebiyat Hakkında Tecrübeler, sayfa 135-149] Firdevsî hakkındaki fikirlerini pek iyi bilirim; Renan’ın bu husustaki pek kıymetli bir mütalaasını ise geçen makalemde zikrederek o husustaki tenkidâtımı yazmışım. Zat-ı âliniz Renan’ın o mütalaasını son cevabınızda aynen yazarak tasdik ediyorsunuz. “Eğer İran, bir gün memul vechile

İslamiyet boyunduruğunu atarsa, Şehname tekrar onun millî kitabı olacaktır” diyen Ernest Renan, bence pek yanlış bir iddiada bulunuyor; Şehname’nin tekrar eski ehemmiyetini alabilmesi için, İran’ın İslamiyet dairesinden kurtulmasına hiç ihtiyaç yoktur; Müslüman İran, günün birinde, Avrupa medeniyetinin kuvvetli tesirleri altında kendi millî vicdanını idrak edince, Şehname, İran edebiyat ve sanayi-i nefîsesinin müstakbel inkişafı üzerinde çok kuvvetli bir tesir yapacaktır. Bundan maada, Şehname, İran ve hatta Türk edebiyatı ve sanayi-i nefîsesi üzerinde şimdiye kadar o kadar zî-nüfûz olmuştur ki, eğer Ernest Renan halkın hayatına kadar geçen bu derin tesirleri layıkıyla bilse, “her ne kadar Müslüman İraniler de onu lezzetle okurlarsa da...” tarzında, bu tesiri pek o kadar iyi bilmediğini gösteren bir mütalaada bulunmayacaktı. Maamafih, putperest Parsîlerin de Firdevsî’ye ne kadar büyük bir ehemmiyet verdiklerini, onun hakkında aralarında ne gibi menkıbeler dönüp dolaştığını da az çok bilirim: Mesela “Anuşirvan bin Marzuban Kirmanî”nin meşhur mesnevisi, müsteşrik Frederich Rosenberg’un “Parsî Edebiyatı Hakkında Malumat” unvanlı mühim eseri sayesinde, bence meçhul değildir.

“İndo-Avrupaen milletlerden her birinin bir esatiri vardır ki, İranilerin de, o milletlerden olmak itibariyle, bir mitolojileri vardı” cümlesinin başına, ikaz ve tevbih maksadıyla bir de “İşitiyor musunuz?” ilavesine hiç hacet yoktu. Çünkü bunu, sizden işitmezden pek çok evvel, muhtelif Avrupa menbalarında okumuştum. Fakat öyle görüyorum ki, bunu asıl siz işitmiş olacaksınız. Çünkü “mit”lerle “lejang”ların mahiyeti hakkında Avrupa âlimlerinin en son tetkikatını okumuş olsaydınız, onların, zannınız gibi yalnız “Hind-Avrupai” milletlerine münhasır olmadığını sarahaten görür ve öğrenirdiniz.

Son makalenizde Firdevsî’nin Şehname’yi – o devrin hiç böyle bir şeye müsait olmamakla beraber – vücuda getirmiş olduğunu, yoksa onun şiddetle yaşatmak istediği “chevalarie”in hissiyatına Mahmud Gaznevî devri kadar gayr-ı müsait bir zaman tasavvur olunamayacağını söylüyorsunuz. Hâlbuki “Serâmedân-ı Sühan”da da “Şehname”nin tertip ve tahriri mahzâ Sultan Mahmud Gaznevî tarafından memur edilerek hatta o sayede bu eserin

meydana geldiğinden bahsediyorsunuz. Birbirine zıt olan bu iki mütalaa da, ayrı ayrı, tamamıyla doğru sayılamaz. Şehname'nin nasıl ve ne suretle vücuda geldiği yani bu millî İran epopesini vücuda getiren anasının İslamiyetten sonra nasıl, ne zaman ve ne gibi kuvvetli amillerin taht-ı tesirinde zabt u tesbit edildiği biraz tetkik edilirse Firdevsî'nin, muhitinin ne kuvvetli tesirleri ve tazyikleri altında kaldığı derhal tasdik edilir. O zamana kadar pek kuvvetli bir surette kendisini hissettiren millî bir ihtiyacı, Firdevsî, sırf şahsi dehasıyla tatmine muvaffak olmuştu. Şehname'nin vücuda gelmesini yalnız Mahmud Gaznevî'nin şahsi arzusuna, lütuf ve ihsanına atfetmek de doğru değildir; Mahmud Gaznevî ve daha ondan evvel İsmail-i Samanî İran Şehname'sini vücuda getirmek emelini beslerken, muhitlerinin icabatına ittiba etmekten başka bir şey yapmıyorlardı. Esasen, kemal-i teessüfle itirafa mecburum ki, "Serâmedân-ı Sühan"da, İran millî destanının suret-i teşekkülü izah edilmek şöyle dursun, Firdevsî'nin tercüme-i hâli bile pek perişan bir surette mevcut olduğu gibi, İran edebiyatı üzerindeki tesirâtı hakkında hatta bir kelime bile söylenmemiştir. Şehname vezni hakkında evvelki makalenizde mevcut mütalaanın yanlışlığını ise daha evvelce anlatmıştım. Hâlbuki Mister Browne'un İran tarih-i edebiyatı hakkındaki çok mühim eseri, öyle zannediyorum ki, başka benbalara müracaat etmediğiniz hâlde bile, size Firdevsî ve Şehname'si hakkında kâfi derecede malumat verebilirdi. İşte azizim, lüzumu takdirinde ayrıca görüşebileceğimiz ve eski münakaşalarımızla alakası olmayan bu tenkidattan sonra, bana Firdevsî hakkında daha fazla malumat vermeye kalkmazsınız ümidindeyim. Çünkü bu büyük dâhi hakkında Max Müller'den Renan ve Saint Bouve'ya, Letourneau'ya, Mohl'e, Nöldege'ye kadar Garb menbalarına ve Macan'ın tab ettirdiği nüsha mukaddimesinden Çehar Makale, Lübâbü'l-Elbâb, Devletşah'a kadar da belki bilimum Şark menbalarına müracaat etmiş bir adam, Firdevsî hakkında bu menbalardan yalnız bir ikisine müracaat edilerek yazılmış satırları okumaktan müstağnidir.

Saniyen: Unsurî, Esedî, Ferruhî gibi eski şairlerden bunların bir hasisa-i farika-i edebiyeleri olmadığı için bahsetmediğinizi söylüyorsunuz.

Kesâî'den bahsetmenizi ise “Nâsır Hüsrev gibi bir adamın, divanının dokuz yerinde onu istirkab etmiş olmasına” atfediyorsunuz. Unsurî hakkında bütün tezkirelerin çok takdirkâr beyanatından maada “Minuçihrî, Reşid Vatvat, Esirüddîn Umanî, Pürbaha-i Camî” gibi şairlerin şهادetlerini zikrettiğim hâlde, nasıl olup da kendi şahsi ve indi mütalaanızı bütün bu kuvvetli delillerden daha doğru addediyorsunuz, bir türlü anlayamıyorum. Eğer böyle eski şairlerin birbirleri hakkında verdikleri hükümleri –mesela Unsurî hakkındaki şهادetleri ceffe'l kalem reddetmenizle de sabit olduğu vechilehemmiyetsiz sayıyorsanız, o hâlde Nâsır Hüsrev'in Kesâî hakkındaki mütalaasına nasıl ve niçin ehemmiyet verdiniz? Bütün bu garip ve manasız tezatlardan sonra: “Bir şairi diğer bir şaire tercih edip etmemek sadece bir zevk, bir takdir meselesidir, bu sorulmaz.” Diyorsunuz. Bu mütalaa, sırf kendi keyif ve zevkine göre hareket eden alelade bir kârî yahut bir bedayışinas için doğrudur; yoksa hiçbir edebiyat müverrihliğini ne yanlış telakki ettiğinizi pek vazıh gösteren bu küçük cümleye karşı, herhâlde epey uzun bir müddet, edebiyat tarihinin usuliyatıyla [metodolojisiyle] işğal etmenizi tavsiye edeceğim.

Minuçihrî ile Câmî ve Hüsrev-i Dehlevî hakkında yine Barbier De Meynard'ın mütalaasını tekrar edip duruyorsunuz. Bu mütalaalar, İran edebiyatıyla bir parça uğraşan herkesin bilip tekrar ettiği şeylerdir ki, en eski tezkirelerden tereşşuh ederek bugüne kadar devam edip durmuştur. Nitekim Vahşî'nin Ferhad u Şirin'i ile Mektebî'nin meşhur Leyla u Mecnun'u hakkında ber-mutad Barbier De Meynard'dan alınmış olan fikriniz de, yine o beğenmediğiniz tezkirelerden tereşşuh etmiş hükümlerdir. Demek oluyor ki, tezkirelerin herhangi bir mütalaasını Barbier De Meynard iktibas ederse doğru oluyor ve siz –yirmi beş senelik kesret-i istisnasınıza (!) rağmen- o hazır mütalaayı derhal kendinize mal edip şiddetle müdafaa ediyorsunuz. Hâlbuki yalnız tezkirelerin değil muhtelif asırlarda gelen büyük şairlerin hükümlerine istinat edilerek yürütülen bir mütalaayı da –mesela Unsurî'nin asırlarca büyük bir üstat tanındığı hakikatini- sırf Barbier De Meynard'da göremediğiniz için tamamıyla indi bir surette inkâr ediyorsunuz. Eğer Barbier De Meynard'ın İran edebiyatı hakkındaki

malumatı o kadar nakıs olmasa ve mesela Unsurî hakkında irad ettiğim kati delilleri görseydi, emin olunuz ki, kırk sene evvelki yanlış mütalaasını derhal tashih ederdi. “Ben körükörüne şuna buna ittiba edenlerden değilim ve yaptığımı iyice bilerek yaparım. Farisî lisan-ı mâderzâdım ve İran edebiyatı da yirmi beş seneden beri içinde yuvarlandığım bir edebiyattır” dedikten sonra, bana her hafta yeni bir konferans vermeye kalkıyorsunuz. Heyhat ki, azizim, ilim ve ihtisas iddia-yı mücerretle ispat edilir bir şey değildir. Lisân-ı mâderzâdınızın edebiyatıyla güya yirmi beş sene uğraştıktan sonra Barbier De Meynard’ın risalesini tercüme ederek meydana koymak ve o kırk sene evvel ne söylemişse hepsini aynen kabul etmek, bilmem, bu iddianızı ispata kâfi mi! Ben hiçbir zaman aksini söylemediğim hâlde, kim bilir nedense bana mütemadiyen büyüklüğünü ispata çalıştığınız Firdevsî hakkında Serâmedân-ı Sühan’da mevcut tetkiknamenizin, ne kadar, ne kadar eksik ve aynı zaman yanlış olduğu meydanda iken, bana her hafta konferans vermeye kalkmanız abes oluyor galiba!.. Bir milletin lisanını bilmek, onunla gayet mükemmel eserler yazmak, hatta edebiyat tarihine şair sıfatıyla geçmek başka, o milletin edebiyat tarihini bilmek yine başkadır. Şahsını ve eserlerini tetkike uzun fciltler hasrı icap eden Abdülhak Hâmid’in Türk tarih ve edebiyatı hakkındaki vukufu, Türkçe üç kelimeyi yan yana getiremeyen mesela herhangi bir ecnebi Türkoloğun bu husustaki vukufundan yüz kere daha eksiktir.

Salisen: Şimdiye kadar okuduğum makalelerinizden, yalnız pek ufak bir meseledeki yanlışımı öğrenerek memnuniyetle tashih ettim: Ben, bütün Şark menbalarının müttehiden verdikleri malumata istinaden Gürşasbname’yi meşhur Esedî’nin eseri olarak tanıyordum; zat-ı âliniz bunun Esedî’nin oğluna ait olduğunu –fakat ber-mutad hiçbir mehaz tasrih etmeyerek- söylediğiniz için bu rivayetin de – kitabınızdaki Sasaniler devrinde edebiyat ve musiki faslı gibi- Mister Browne’un meşhur ve klasik İran Tarih-i Edebiyatı’ndan alındığını kolayca tahmin ettim. Filhakika, tahminim hemen teyyüt etti: Müsteşrik Paul Horn tarafından 1897’de Gottingen’de neşredilen pek mühim bir kafiye lüğatinin müellifi bulunan Ali bin Ahmet Esedî, miladı 1066 tarihinde yazılmış Gürşasbname’nin müellifi olarak

telakki edilmektedir; çünkü Turner Macan'ın tab ettirmiş olduğu Şehname nüshasının dördüncü cildinde bazı parçaları münderiç bulunan bu mühim eserin Viyana'daki pek çok eski bir yazma nüshasında, Ali bin Ahmet Esedî'nin imzası mevcuttur. Gürşasbname'nin, Firdevsî'den muahhar olan bu şaire ait olup, yine Esedî lakabıyla maruf babası Ebu Nasr Ahmet bin Mansur Et-Tûsî'ye ait olmadığı şundan da kati surette anlaşılabilir ki, bu büyük kasidedi şair Sultan Mesut Gaznevî zamanında [M. 1030-1041] vefat etmiştir. [Ethé'nin gundriss der iranisch philo, II, 234-325] unvanlı eseriyle [Browne'un İran Edebiyatı Tarihi, ikinci cilt, 272-273]. Bu kadar uzun bir münkaşada, beni hiç olmazsa böyle küçük bir mesele hakkında olsun yanlışımı tashihe yarayacak tetkikatta bulunmaya sevk ettiğinizden dolayı cidden minnettarım.

Zat-ı âlinizin bu husustaki malumatınız, eğer bu saydığım menbalardan ayrı bir esasa müstenit ise, lutfen onun da tasrihini rica edeceğim.

Rabian: Gülşen-i Râz ile “taziye ve şebih” meseleleri hakkındaki müdafaatınızda, geçen makaledeki mesrudâtıma hiçbir cevap göremediğim için, onları meskût geçeceğim. Yalnız, İran'da edebiyat ile sanayi-i nefîsenin münasebeti meselesinde, davayı kazanmak için sözlerinizi değiştirmek mecburiyetinde kaldığınızı görüyorum. Siz, evvela, İran'da edebiyatın sanayi-i nefîse mütenasiben terakki ettiğini iddia etmişsiniz. Bu iddianın doğru olması için, edebiyat ile diğer sanat şubelerinin müvazi bir hatt-ı tekâmül takip etmeleri icap ederdi. Hâlbuki “İslam sanayi-i nefîsesi” hakkındaki en son ve en kıymetli eserlere istinaden gösterdim ki, İran'da edebiyatın en parlak devri Moğollara tekaddüm eden devir olduğu hâlde, sanayi-i nefîse –bilhassa “minyatür” ve “seramik”- Moğol istilasından sonra tedricen terakki etmiştir. Bu son makalenizdeki: “Moğollar devri İran için bir devre-i inhitat ve tenezzül değildir. Bu müddette sanayi ve edebiyat daha az millî ve daha çok İslami bir şekil ahzetmiştir” ve: “Moğol istilasından İranilerin adât ve ahlakında ve umur-ı taayyüşiyesinde epeyce tahavvulat vücuda gelmiş ve bu devr-i istila İran'da pek çok hasarâtı mucip olmuş olmakla beraber, memleketin metin ve haşiyesinde epeyce eserler bırakıp geçmiştir. Hatta İraniler, sanayi-i nefîseyi, Arap dininden müteessiren

büründüğü kisve ve heyette bırakmayarak, onu nefha-i milliyeleriyle dahi canlandırmışlardır.” cümleleri, eski iddianızın şeklini tamamıyla değiştirdiğinizi gösteriyor. Ben, Moğol istilasının İran ve İranlılar için ale’l-ıtlak muzır olduğunu söylememiştim; bunun, edebiyat hususunda muzır olmakla beraber sanayi-i nefîsenin diğer aksamı için bilakis müfit olduğunu ve binaenaleyh İran’da edebiyat ile sanayi-i nefîsenin mütenasiben terakki etmediğini söylemiştim. Bu sebeple, bana Moğol istilasının sanayi-i nefîse üzerindeki neticelerinden bahsetmeniz, asıl münakaşa mevzuuyla alakadar değildir. Kezalik: “Eğer o zamanın edebiyatında ondan evvelki ittırad ve eski aheng-i millî görünmüyor ise, onun da sebebi şudur” cümlesiyle uzun uzun izahata girişmenizin de, hiç manası yoktur; yalnız bu kısacık cümle ile, velev mealen bile olsa, benim “Moğol istilasının İran edebiyatı üzerinde muzır tesirler icra ettiği” hakkındaki iddiamı kabul etmiş oluyorsunuz. İran edebiyatının en parlak devri olan “millî destanın tevellüt ve inkişafı” zamanında, sanayi-i nefîseden hangisi onunla hem-ahenk büyük bir itila gösterebildi? Hiçbiri, değil mi? Diğer sanat şubeleri, ancak edebiyatın inhitatı zamanında en yüksek mertebelerine yükselmişlerdir. Bütün Avrupalı mütehassısların müttefik oldukları bu meseleyi, garip teviller ve kaçamak yollarıyla müdafaaya çalışmak manasızdır, kanaatindeyim.

Hem bakınız, bu meseleler hakkındaki kanaatleriniz o kadar kuvvetsiz ve sathi ki, biraz evvel son makalenizden iktibas ettiğim iki küçük cümlede bile sarih bir tenakuz var: “Moğol istilasından sonra sanayi ve edebiyatın daha az millî ve fakat daha çok İslami bir şekil aldığı” iddia ederken diğerinde: “Yine bu devir esnasında İranilerin sanayi-i nefîseyi Arap dininden müteessiren büründüğü kisve ve heyette bırakmayarak, onu da kendi nefha-i milliyeleriyle canlandırdıklarını” söylüyorsunuz. Bu tenakuz, pekâlâ görüyorsunuz ki, tevil kabul etmeyecek kadar sarihtir. Kezalik Moğollar, Harzemşahlar, İlhaniler devrinde bilhassa kasideciliğin inkişafı sebeplerini tetkik ederken söylediğiniz bazı şeyler, mesela Selçukîlere, Gaznevilere de tatbik olunamaz mı? “Padişahın yahut onun ahabından birinin tevellüdü, vefatı, kazaen attan düşmesi, başının yahut dişinin ağrması yahut satranç oyununu kazanması veya kaybetmesi, tavlada zarının

ters gelmesi, bir ay başında tesadüfen bir yerde hilali rü'yet etmesi gibi fırsatlar”, acaba yalnız Moğollar, Harzemşahlar, İlhaniler zamanında mı şairlere sermaye teşkil ederdi? Hâlbuki Gazneviler ve Sulçukiler devrinde de kasidecilik aynı suretle ve aynı kuvvetle cari ve hükümran idi.

Bu meseledeki izahatınız sırasında gayet fahiş bir tarih hatasına da düşüyorsunuz: Timuriler devrinde yetişen Saadettin, Seyyid Şerif, Celalettin Devvânî, Hâfız-ı Şirâzî, Abdurrahman Câmî gibi âlim ve sanatkârları Moğollar devrinde yetiştirmiş gösteriyorsunuz. Bütün müverrihlerce müttefakun aleyhtir ki, sizin Moğollardan ayrı saydığımız İlhaniler Moğol devri meyanında sayıldığı hâlde, bilakis Timuriler devri gayet sarih olarak Moğol devrinden ayrılır. İster şarkta ister garpta eskiden beri yazılmış bütün eserlerde, bunu gayet sarih bir surette görebilirsiniz. Çünkü Timuriler bir Türk sülalesi oldukları gibi onların devrinde lisan, edebiyat, teşkilat-ı siyasiye ve içtimaiyede, Moğollar devrindekinden pek çok farklı bir şekil almıştır. Bana, bütün bunlardan başka, Moğollar devrinde yetişmiş irili ufaklı birçok şairlerin isimlerini sayıyorsunuz. Daha bunlar gibi yüzlerce isimler sıralasanız, yine müddeanız sabit olmuş olmaz. Çünkü mesele, İran’da edebiyatın sanayi-i nefise ile müteradifen terakki edip etmediğidir ki, bunun aksi, hatta sizin yukarıdaki kaçamaklı itirafınızla da sabittir. Bir de şunu düşünmeliydiniz ki, Moğollar devrinde yetişen şairlerin en mühimleri, mümkün merteye o daire-i nüfuzdan hariç kalmış olanlardır ve herhâlde, o meyandaki en mühim şairleri bile Firdevsî ile mukayese edemezsiniz.

Moğollar devrinde İran edebiyatının inhitatı esnasında “tarihin terakki ettiğini”, Mirza Muhammed bin Abdülvehhab Kazvinî’ye istinaden, geçen makalemde söylemiştim. Meseleyi layıkıyla tahkik etmeden, hemen sözlerimi tashihe kalkarak bu ifadenin Profesör Browne’a ait olduğunu ve “Tarih-i Güzide” mukaddimesinden alındığını iddia ediyorsunuz. Hayır, azizim, ber-mutadına aldaniyorsunuz. Ben onu Mirza Muhammed bin Abdülvehhab Kazvinî’nin “Tarih-i Cihangüşa”ya yazdığı kıymetli mukaddimedenden almıştım ki, en mühim parçası aynen şudur. “Ve ez- ekall-i netâyic ü ehven-i âsâr-ı istilâ-yı Moğol ber-Îrân ân bûd ki ‘ilm ü edeb der-ân

serzemîn der-‘ahd-i îşân be-müntehâ derece-i ihhitât u tenezzülü ki edebiyât-ı yek memleket mümkün est bedân derece resed, resîd ve kesânî ki endekî be-‘ulum u edebiyât-ı İslamiye âşinâ bâşend tefâvüt-i derece-i fâhişî râ ki mâbeyn-i kütüb ü te’lîf kabl ez- istilâ-yı Moğol ve kütüb ü âsâr ba’d-ez-ân nümâyân est elbet mülâhaza kerde end. Ma’a haza küllühu garib est ki yek şu’be-i mahsus ez- edebiyât ya’ni fenn-i târîh der-‘ahd-i Moğol revâhî temâm girift ve terakki-i ‘azîm nümûd.”

İşte azizim, şimdilik bu kadar. Bu mütalaatımın yanlışlığını, müspet vesikalara, ilmî delillere istinaden cerh ve tashih edecek olursanız, cidden minnettar olurum. Lakin “ben bunları yirmi beş senedir bilirim”, “sözlerimin hepsi bir hakikat-i mutlakdır”, “her hafta gayet ciddi bir konferans veririm”, “Moğolların İran istilasının netayicini benden öğrendin” gibi, nezahet ve ciddiyetle telif edilemeyecek tuhafliklarla, hiçbir şey ispat edilmiş olmaz. İlmî münakaşalardan maksat, falanın ilmîni veya filanın cehlîni ispat etmek değil sırf bir hakikatin meydana çıkmasına çalışmaktır. Binaenaleyh haysiyet-i ilmiye ile telifi asla kâbil olmayan bu gibi şahsî küçüklüklerden âri olmak şartıyla, daha istediğiniz kadar münakaşada devam edebiliriz.

Münakaşamızın çirkin bir mecraya dökülmemesi için serd ve ityâna ister istemez mecbur olduğum bu küçük serzenişlerimi hüsn-i telakki edeceğinizi ümit ile takdim-i hürmet eylerim efendim.

4 Temmuz 1918¹⁰⁰

¹⁰⁰Mehmed Fuad Köprülü, “Bugünkü Edebiyat”, İstanbul 1924, s. 161-192.

EK 3: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu

Ö N S Ö Z

1934'de Paris Üniversitesi'ne bağlı olarak açılan *Türk Tedkikleri Merkezi*'nde Osmanlı devletinin kuruluşu mes'elesi hakkında vermiş olduğum üç konferans, 1935'de *Les Origines de l'Empire Ottoman* ismi altında, İstanbul Fransız Enstitüsü neşriyatı arasında, o zaman Üniversite rektörü bulunan Enstitü âzasından Profesör Sébastien Charléty'nin küçük bir mukaddimesi ile çıkmıştı. Gerek Sorbonne'da bu merkezin kuruluşunda, gerek konferanslarımın neşrinde, o zaman İstanbul Fransız Enstitüsü'nün Müdür ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi profesörü bulunan aziz dostum ve eski mesai arkadaşım Albert Gabriel'in büyük gayretlerini şükranla anmak isterim. Bu gün *Collège de France*'ın emekli fahır profesörü ve Fransız Enstitüsü âzası olup Türk san'atı hakkındaki emsalsiz tedkiklerine hâlâ devam eden bu eski ve vefalı dostu anarken, başta rahmetli S. Charléty olmak üzere, kaybetmiş olduğum birçok müşterek dostları da derin bir teessürle hatırlamaktan kendimi alamıyorum.

Kitabım, selâhiyetli muhitlerde çok iyi karşılandı. Mahdut birkısım tarihçileri ve oryantalistleri alâkalandırmasına rağmen, az zamanda nüshası kalmadı. 1938 son baharında, Zürih ve Bruxelles'deki iki kongreden Paris'e döndüğüm zaman, kitabı neşreden Bocard'ın deposundan kalmış olan son nüshayı satın alarak, meşhur tarihçi Louis Halphen'e-Zürih kongresinde kendisine vermiş olduğum sözü yerine getirmek üzere vermiştim. Bunun Rusça'ya tercüme edilerek litografya ile Moskova'da basıldığını, meşhur Rus Türkoloğu eski dostum Profesör Gordlevsky'nin 1941'de neşredilen *Anadolu Selçukluları Tarihi*'nin bibliyografyasından öğrendim. 1937-1939 yıllarında İstanbul'da çıkan Fransızca günlük Stamboul gazetesinde, eser muntazaman tefrika suretiyle tekrar neşrolunduğu gibi, yine o sıralarda Ankara'da çıkan Fransızca haftalık *Ankara* mecmuasında da birçok parçaları iktibas ve neşredildi. Nihayet 1955'de, İslâm ve Türk tedkikleri için eski bir merkez olan Bosnasaray'da Profesör Nedim Filipoviç kitabımı sırp-hırvatçaua tercüme ederek, ilâve

ettiği – müellifin ilmî faaliyetlerine ve şahsiyetine ait mübalâgalı iltifalarla dolu – uzunca bir mukaddime ile birlikte neşretmiştir.

Türkiye’ e ait muhtelif dillerde – fakat bilhassa Fransız dilinde – yazılmış eserlerin bibliyografyalarında hemen umumiyetle ona müracaat edildiği görülür. Eserin uyandırdığı bu umumiyetle ona müracaat edildiği görülür. Eserin uyandırdığı bu umumî alâka sebebiyle, uzun yıllardanberi birçok ecnebi araştırmacılar, hattâ birçok ilim müesseseleri tarafından şahsıma yapılan mürâcaatlere, elimdeki mahdur nüshaları da dağıtıp bitirdikten sonra, menfi cevap vermek zorunda kaldım ve hâlâ da kalıyorum.

* * * * *

Ecrin neşrinden sonra, muhtelif ilim mecmualarında bâzı tanınmış ilim adamlarının ona ait tenkidleri çıktı. Türk-Moğol filoloji ve tarihi hakkındaki tedkikleriyle de meşhur olan büyük Sinolog P. Pelliot’nun *T’oung pao* mecmuasındaki (C. XXXII, Sayı 2, Leyden 1936) mütâlealarını, bu eski dostun muazzaz hâtırasını sevgi ve saygı ile anarak, zikretmek isterim. İptida 1923’de Paris’te tanışmak ve görüşmek şerefine nail olduğum bu büyük âlim ile, 1925’de Léningrad’da Rus İlimler Akademisi’nin ikiyüzüncü yıldönümü şenliklerinde, 1938’de Brukselles’de Müsteşirklar Kongresi’nde buluşup görüşmüştüm. Onunla son defa 1939’da Paris’te, Opera civarında meşhur bir lokantanın – vaktiyle Goncourt Kardeşler’in ve dostlarının muayyen günlerde toplanıp yemek yedikleri – hususî küçük salonunda, bir öğle yemeğinde buluştuk. İkinci dünya savaşının başlamış olduğu o günlerde, Sorbonne’da yeni ders yılının açılışı münasebetiyle yapılan merasimde Üniversite’nin fahrî doktorluk beratını almak için Paris’te bulunuyordum ve bu öğle yemeği de, Collège de France ve Sorbonne profesörlerinden bâzı eski dost ve meslekdaşlarım tarafından veriliyordu. Çok korkunç ve karanlık dünya şartlarına rağmen, Şark tedkiklerinin en büyük otoritelerinden olan o vefakâr dostlarla o yemek masası etrafında geçirdiğim zaman, hayatımın en mes’ut ve unutulmaz hâtıralarından birini teşkil eder. O kadar ki, P. Pelliot’nun küçük kitabım hakkındaki mütalâalarını zikretmeden evvel, bu küçük hâtırayı tesbit etmekten kendimi alamadım.

Büyük âlim, bu küçük tenkıyinde, kitabımın Şarkî Asya'yı da alâkadar eden birkaç noktasını tebarüz ettirdikten ve onlara iştirâk ettiğini söyledikten sonra, birkaç teferruat me'elesinde, benim yanıldığım bâzı cihetleri tashih ediyordu; meselâ ben Guillaume de Rubruck'un Kara Korum'a giderken 1255'de Konya'dan geçtiğini söylemişim; halbuki bu uğrayış, giderken değil dönerkendir. Yine benim kitabımda *yisvut* olarak yazılan kabile adının acaba *Bisvut* mu olduğunu ileri sürüyordu ki, bunda da haklı idi. Ben bu kabile ismi hakkında, bu tenkıyidin neşrinden sonra da epeyce uğraştım ve neticede, Moğolca'nın en büyük mütehassıslarından olan âlim dostumun ne kadar haklı olduğunu anladım. Kitabımda, Osmanlı sülâlesini XI. Asrın sonlarında ve XII. Asır başlarında Anadolu'ya gelen *Kayı*'lardan saydığımı ve *Uc* kelimesini bir kabile adı sanan birçok garp âlimlerinin bu eski yanlışını düzelttiğimi ehemmiyetle tesbit ederek bu küçük kitaba *mükemmel* sıfatını veren P. Pelliot, pek tabîi olarak, yalnız kendi ihtisasını alâkalandıran noktalar üzerinde durmuş ve mumumî olarak bunun "Osmanlılar'ın menşe'i hakkındaki mahdut bilgilerimizi bir araya toplayan" bir *mise au point* olduğunu söylemiştir; halbuki bu küçük eser, mevzu hakkında mevcut mahdut ve değersiz bilgileri bir araya toplayan bir eser değil, Osmanlı Devleti'nin menşe'leri hakkındaki eski faraziyeleri hemen baştan başa çürüten ve o zamana kadar ileri sürülenlerden tamamıyla farklı yeni faraziyeler ortaya atan, Selçuklular devrinin iktisadî ve içtimaî tarihi, dinî ve tasavvufî cereyanları hakkında yirmi yıllık tedkiklerimin neticelerini ilim dünyasına arzeden ilk bir *terkip tecrübesi* idi. Çin ve Moğol tedkiklerinin büyük üstadı, kendisine yabancı olan bu mes'eleler hakkında herhangi bir mütalea yürütmekten, pek tabîi olarak, uzak kalmıştı.

Kitabım hakkında ikinci bir tahlil ve tanıma yazısı, yine aynı yıl, Belgrad'da neşredilen *Revue Internationale des Etudes Balkaniques*'de çıktı [II. Annee, Tome I-II (3-4), p. 303-305]. Bu küçük yazının muharriri, mecmuanın müdürlerinden ve Zagreb Üniversitesi profesörlerinden P. Skok idi. Balkan mes'eleleri ve bilhassa Balkan dilleri filolojisindeki tedkikleriyle tanınmış olan bu değerli âlim, hakikî ilim adamlarına mahsus tevâzu'la, bu eserin, "Balkan dillerindeki Türk unsurunun anlaşılabilmesi için gayet iyi

bir giriş mahiyetinde olduğunu, kendisinin de, işte bu sebeple bundan bahsetmek cesaretini bulduğunu” söylüyordu. Onun fikrine göre, Osmanlı İmparatorluğu’nun menşe’leri mes’elesini, Balkan hayatının herhangi sâhasında çalışırsa çalışsın, bütün *Balkanolog*’ları en yüksek derecede alâkalandırır. Eserin mevzûu ve neticeleri hakkında kısaca malûmat veren Prof. Skok, *Osmanlı* kelimesinin sırp-hırvatca’da nasıl bir mânâda kullanıldığını Banja Luka ve Gacko’da bâzı Ortodoks sırp-hırvat ailelerinde, *abdal* kökünden geldiğine asla şüphe olmayan, *Avdaloviç* soyadına tesadüf edildiği halde, Müslüman Boşnaklarda buna rastlanmadığını ilâve ediyor. XIV. asırda Balkanlar’a gelen şehirli, köylü ve göçebe Türkler’in, zengin Selçuklu medeniyetinin vârisleri olduğu hakkında kitabımızda müdafaa edilen fikre iştirak eden P. Skok, *Balkanlar*’da *Türk Dili Kalıntıları* adlı makalesinde [aynı mecmua, C. I, S. 592] şehir hayatına ait olarak Türkler’in Balkan dillerine getirdikleri şark menşe’li çok zengin lügat malzemesinden bahsettiğini hatırlatarak, bunun tarihî izahını, bu Türkler’in Selçuklu medeniyetinin vârisi oldukları hakkındaki mütaleamızda bulmaktadır.

Küçük kitabımızın bir taraftan Çin ve Moğol, diğer taraftan Balkan dilleri sâhasında çok tanınmış iki mütehassısı tarafından bu kadar iyi karşılandığını gösteren bu izahlardan sonra, yalnız Fransa’da değil, bütün dünyada geniş şöhret kazanmış büyük bir tarihçinin yâni Prof. Lucien Febvre’in ona ait düşüncelerini nakletmekten kendimi alamıyorum. Kelimenin en geniş mânâsiyle hakikî bir tarihçi ve misline nâdir rastlanır mütebahhir ve çok cepheli bir âlim olan L. F. , tarih ve sosyoloji ile az çok uğraşan herkesin bildiği gibi, İkinci Cihan Harbi’nde Naziler tarafından öldürülen kıymetli mesai arkadaşı Marc Bloch ile birlikte *Annales d’Histoire Economique et Sociale*’i 1929’da kurmuş ve etrafına topladığı muhtelif ihtisas sâhalarına mensup değerli arkadaşları ile beraber, tarihçilikte yeni ve geniş bir anlayışın öncüsü olmuştu. Birinci Cihan Harbi’nden sonra yepyeni bir anlayışla çıkarılmağa başlanan *Fransız Ansiklopedisi*’nin başında da yine o vardı. İkinci Dünya Harbi içinde ve harpten sonra – türlü isim değişiklikleri ile – kendisi ve vefalı arkadaşları

tarafından neşrine devam edilen mecmuası, tarih ve içtimaî ilimler sâhasında hâlâ en yeni ve ileri fikirleri yaymakla meşguldür. Yaşının yetmişbeşi geçmesine rağmen ilmî faaliyetlerine sarsılmaz bir kudretle devam ederken, iki yıl kadar evvel, umulmadık bir sırada, hayata gözlerini kapayan bu büyük üstadın hususiyetlerinden biri de, fikir ve mütalealarını gayet açık ve samimî olarak ifade etmesi, en yakın dostlarını ve en büyük şöhretleri bile bundan istisna eylememesiydi. İşte, L. F.'in benim küçük kitabım hakkında – mevzû ile hususî bir alâkası olmamakla beraber – hakikî bir tarihçi anlayışı ile ileri sürdüğü mütâleaların ehemmiyet ve kıymeti, bundan dolaydır. Bâzıları tarafından tevazua aykırı sayılsa bile, bu bir sahifelik tahlilin bâzı parçalarını buraya kısaca nakletmekle, bugün bile, mânevî bir zevk ve kuvvet duyduğumu saklayamam.

Osmanlı İmparatorluğu'nun meşe'leri mes'elesini “umumî surette” ve “bir bütün olarak” ele aldığımı ve onu aydınlığa çıkardığımı söyleyen L. F. , metinleri sıkı bir tenkidden geçirdiğimi, efsanelerin yerine ilmî bilgiler koyduğumu, Gibbons'un kitabındaki birçok yanlış vâkıaları ve yanlış tefsirleri meydana çıkardığımı, bilhassa, geniş nisbette menkıbe ve hikâyelere dayanan rivayetlerin yerine tamamiyle tarihî mütalealar ileri sürdüğümü, benden evvel çalışanların, “halletmek” şöyle dursun sadece “ortaya koymayı “ bile bilemedikleri mes'eleler hakkında “bilmiyoruz” demekte tereddüt etmediğimi ifade ediyor ve yazısını şu hükümlerle bitiriyordu: “Sözün kısası, müellif, hikâyeci tarih merhalesini geniş surette geçerek, sağlam bir izah ve terkip eseri vücade getiriyor. Bu mükemmel küçük kitabın teferruatına girmenin faydası yoktur. Bu kuvvetli ve dürüst eser, Köprülü'nün, metin tenkıydlerine çok alışık bir mütebahhir, iyi çalışmanın ne demek olduğunu içten kavramış bir tarihçi ve nihayet, tek taraflı izahlardan nefret eden, yolundan yürürken bizim görenekten ayrılmıyan manuellereimizin kayıtsız bir şuarsuzlukla tekrar ettikleri bir yığın yanlışlıkları ve karışıklıkları düzeltmesini bilen bir adamdır. Onun izahlarında İçtimaî tarih de, iktisadî tarih de, unutulmuş değildir. Kendisinin de söylediği gibi, Ortaçağ Türk ve İslâm tarihi tedkiklerine, Garp Ortaçağı ile uğraşan mütehasısların tatbik ettikleri usulleri tatbik

etmek ve böylece insanlık tarihinin geniş bir kısmını artık eskimiş ve kıymetten düşmüş an'anelerden kurtarmak için yapılan bu kuvvetli hamleyi alkışlamak lâzımdır" [*Annales d'Histoire Economique et Sociale*, IX. Anne, 1937, P. 100-101].

Tarih mefhumunu en geniş ve hakikî mânâsiyle kavramış, bu hususta uzun yıllar dersleriyle, konferanslarıyla, eserleriyle, idare ettiği Fransız Ansiklopedisi ile ve bilhassa ölünceye kadar başından ayrılmadığı meşhur mecmuasındaki sert, fakat daima objektif tenkid ve tahlilleri ile nesillere rehberlik etmiş olan L. F.'in, küçük kitabım hakkındaki bu mütaleaları, onun, kendi ihtisasından çok uzak bir mevzua ait bir eserin mahiyetini bile nasıl kudretle kavradığını göstermeğe kâfidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun menş'eleri ile uğraşan birtakım kıymetli müsteşrikler, iyi bir filolog oldukları halde, hikâyeci tarih zihniyetinin tesirlerinden kurtulamadıkları için, tarihî mevzûlara girdikleri zaman, o dar ve ibtidaî çerçeve dışına çıkmaya muktedir olamamışlar, basitlikten kurtulamamışlardır. Türli âmillerin te'siri altında vücutte gelen herhangi bir tarihî *processus*'ü çok defa tek bir sebeple yâni tek taraflı olarak izzahla kalkmak, hayatın *Complexite*'sini yâni *réalité*'yi ihmâl etmekten başka bir şey değildir. İşte benim tarih anlayışımı ve çalışmalarımı tâkip ettiğim usulleri, tecrübeli bir tarih üstadı olarak, bu küçük kitabımdan bile hemen anlamış olan L. F.'in "tek taraflı izzahlardan nefret ettiğimi" dikkat ve ehemmiyetle tebarüz ettirmesi, çok yerindedir.

Kendi temayüllerine göre herhangi bir *doctrine*'e bağlı kalan araştırmacıların ekseriya bu hatâyâ düştükleri, tarihî *réalité*'yi anlamağa ve anlatmağa çalışacak yerde, yalnız "tek taraflı izzahlarını" haklı göstermek için, ancak işlerine uygun gelen malzeme ile iktifa ettikleri ve onları o temayüle göre zoraki tefsirlere tâbi tuttıkları görülür. *Réalité*'leri zorlayıcı ve tahrif edici bu gibi tek taraflı izzahları, ben, bütün meslek hayatımda, hakikî ve dürüst bir tarih anlayışına daima aykırı ve tehlikeli saydım. Tarihî hâdiseleri *sosyolojik* bir anlayışla tedkîyke çalıştıklarını zannederek tek taraflı basit izzahlarla her şeyi hallettiklerine inananlar, hakikî bir tarih çalışmasına ne kadar yabancı iseler, *Tarih felsefesi* ismi altında insanlık

hayatının umumî tekâmülünü tasvir ve izah ettiklerini hayâlîne kapılan küçük bir *feylosoflar zümresi* de, hiçbir zaman *tarihçi* sayılmazlar ve insanlık tarihi hakkındaki bilgilerimizi zenginleştirecek, onu ilerletecek yerde, tamamiyle *subjektif* hayâlî hükümler vermek, indî tasnifler ve mukayeseler yapmak suretiyle, birtakım mütefekkirleri ve araştırmacıları yanlış, hattâ ters yollara sevkederler. Bu feylosoflar arasında meselâ Prof. Tonybee gibi kıymetli mütefekkilere tesadüf edilse bile, bunları hakikî tarihçilerle aslâ karıştırmamak lâzımdır. L. F.'in, bu tarih felsefecileri hakkında muhtelif vesilelerle yaptığı geniş ev kuvvetli tenkıydlere tamamiyle iştirâk ettiğimi burada bilhassa kaydetmek isterim.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu hakkındaki esas fikirlerimi, Türk edebiyatı hakkında daha 1913'denberi neşrettiğim muhtelif tedkiklerimde müdafaa ve izah etmiştim. Osmanlı devleti'nin, Namık Kemal'in romantik izahı veçhile “dört yüz çadırlık bir aşiretten çıktığı” telâkkisinin mânasızlığı, “Osmanlı edebiyatı”nın Anadolu Selçukluları devri edebiyatının tabî bir devamı olduğu, hulâsa bütün Türk tarihinin ve Türk kültür tarihinin, menşe'lerinden bugüne kadar, “zaman ve mekân içinde bir bütün olarak tedkiki” icabettiği hakkındaki düşüncelerimi, *Bilgi Mecmuası*, *Millî Tetebbu'lar Mecmuası* gibi 1913-1918 yılları arasında çıkan mecmualardaki yazılarımda geniş bir şekilde izah etmiş ve bu ana fikirlere dauanarak yapmış olduğum bâzı tedkikleri de, bir örnek olarak ortaya koymuştum¹⁰¹. 1919'da çıkan *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*'da, Anadolu'da Selçuklular devrinde inkişaf eden Türk kültür hayatının, Orta-

¹⁰¹ O zamana kadar Şark ve Garp araştırmacıları tarafından hiç düşünülmemiş olan bu yeni – hattâ eski an'anelere bağlı kalmış işim adamları için oldukça garip ve şaşırtıcı – görüş tarzını, iptida *Türk Edebiyatı Tarihinde Usûl* [*Bilgi Mecmuası*, Sayı I, Teşrinisanî, 1329 (1913), s. 1-52] adlı mekalemde, bilhassa edebiyat tarihini ön plâna almak suretiyle, geniş surette izah etmiş, edebiyat tarihi “tarihin bir şubesi” olduğu için, Türk tarihinin bütün şubelerinde bu görüşün hâkim olması gerektiğini göstermiştim. Bu görüş tarzına tamamiyle sâdık kalarak yapılmış olan şu iki tedkiki de buna ilâve edeyim: *Türk Edebiyatında Aşık Tarzı'nın Menşe' ve Tekâmülü*, *Millî Tetebbu'lar Mecmuası*, Sayı I, 1915, S. 5-46; *Selçukîler Devrinde Anadolu'da Türk Medeniyeti*, *Millî Tetebbu'lar Mecmuası*, Sayı 2, 1916, S. 193-232.

Asya kültür hayatı ile nasıl sıkı sıkıya bağlı olduğunu reddi imkânsız kat'î delillerle gösterdim¹⁰². 1922'de Edebiyat Fakültesi Mecmuası'nda çıkan Anadolu'da İslâmiyet adlı tedkikte de, Anadolu Türkleri dinî tarihini, Anadolu'yu çevreleyen coğrafi sâhaları ve Orta-Şark İslâm dünyasındaki dinî cereyanları bir bütün olarak tedkik etmedikçe, anlamak imkânı olmadığını belirterek, aynı usulün tatbikinden ayrılmamıştım. Ondan sonra çıkan bütün yazılarım, aynı usûlün tatbikinden ayrılmamıştım. Ondan sonra çıkan bütün yazılarım, aynı usûlün ve aynı esas fikrilerin tatbikinden çıkan, onların doğruluğunu ve kuvvetini te'yid eden yeni deliller olarak telâkkî olunabilir.

Sorbonne'da verdiğim üç konferanstan teşekkül eden küçük kitap, işte bu türlü bir tarhî anlayışın mahsulü olarak vücade gelmiştir. Onları hazırlarken, pek tabîî olarak, eski tedkiklerimin neticelerinden istifade ettiğim gibi, orada bahsedilen birtakım mes'eleler hakkında evvelce yapmış olup henüz neşredemediğim araştırmalardan da geniş nisbette faydalandım; lâkin, üç konferansın dar çerçevesine sığdırabilmek zarureti ile, birçok mes'elelere kısaca temas edilip geçilmiş ve sadece neticeler verilmiştir ki, ilim âlemince o zamana kadar lâyıkiyle bilinmeyen, yahut yanlış bilinen mevzular için bunun ne büyük bir eksik olduğu meydandadır. O zamana kadar, umumî ve müphem de olsa, az çok müşterek bir kanaat hâlinde sürüklenip gelen bir telâkkîyi kökünden yıkacak bir hüküm ortaya

¹⁰² “Edebiyat tarihimiz hakkında şimdiye kadar Şark'ta ve Garp'ta yazılmış pek mahdut ve umumî eserler ve monografiler, ekseriyetle, ilmî bir kıymetten mahrum olduğu gibi, Türk edebiyatının umumî tekâmülü mes'alesi de ilim âlemi için henüz hallolunamamış bir muammadır. Esasen *Hammer*'den *Gibb*'e ve eski tezkirecilerimizden bugünkü bâzı nâdir araştırmacılara kadar, hiç kimse, Asya içerilerinden Akdeniz kıyılarına kadar bütün Türk milletinin, en az XIII – XIV, asırlık edebî tekâmülünü “bir bütün olarak mütalea ve tedkik lâzım geldiğini” maalesef anlayamamıştır. Muhtelif Türk şubelerini, birbiriyle alâkası olmayan ayrı milletler sayarak aralarındaki râbıta ve münasebetleri anlamayan, umumî Türk tarihini bir *bütün* şeklinde mütaleaya ihtiyaç görmeyen tedkikcilerin elinde, cihan tarihinin bu mühim parçası sonuna kadar bir *muammâ* şeklinde kalacaktı. Bereket versin şu son altı-yedi sene zarfında memleketimizde mütevâziâne bir şekilde başlayan tarih tedkikleri, müsteşriklerin şimdiye kadar ittîbâ ettikleri bu nokta-i nazarın yanlışlığını ortaya koyarak, mâzimizin tedkik ve ihyâsı için nasıl bir yol tâkip edilmesi lüzumunu meydana çıkardı. Bu yeni nokta-i nazarın, Türk tarihine ait bütün şubelerin tedkikine ne mühim neticeler vereceği, istikbalde görülecektir” [*Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, S. 6, İstanbul 1918].

atıyorsunuz; fakat elimizdeki delilleri bütün zenginliği ve kuvveti ile meydana koymak için ayıracak sahifeleriniz yoktur. İşte bu küçük kitapta benim tâlim çok defa bu şekilde tezahür etmiş, en büyük kuvvetle müdafaa edebileceğim birçok mühim mes'eleleri sadece onlara dokunup geçmek mecburiyetinde bırakmıştır. Bu arada, evvelce muhtelif vesilelerle izzah etmiş olduğum “*Osmanlı sülâlesi*”nin, büyük Oğuz kabilelerinden *Kayı*'lara mensup olduğu” mes'elesini, *Belleten*'in 28'inci sayısında [S. 219-303, 1943] çıkan *Osmanlı İmparatorluğu'nun Etnik Menşe'i Mes'eleleri adlı makalemde ve yine aynı mecmuanın 31'inci sayısındaki* [S. 421-452, 1944] *Kay Kabilesi Hakkında Yeni Tedkikler* adlı ikinci bir yazımda geniş şekilde, yâni bütün teferruatı ile izzah ve müdafaa imkânını buldum.

Kitabın ihtiva ettii birtikam meçhul – şimdiye kadar haklarında hiçbir ciddî ve esaslı tedkik yapılmamıştı- mes'eleler dururken evvelce de az-çok izzah etmiş olduğum bu *Kayı* mes'elesini ele almamın başlıca sebebi şu idi : Bir taraftan, çok eski dostum ve aziz meslekdaşım Prof. P. Wittek'in – benim kitabımdan üç sene sonra İngilizce olarak çıkan *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu [Fahriye Arık tercemesi, İstanbul 1947]* adlı eserinde, “Osmanlı hanedânının *Kayı*'lara mensubiyeti hakkındaki saray an'anesinin Murad II. Devrinde uydurulduğunu” ısrar ile müdafaa etmesi, diğer taraftan da, Türk tarihinin selâhiyetli tedkikçilerinden aziz dostum Prof. Zeki Velidî Togan'ın, vaktiyle J. Marquardt tarafından ileri sürülüp benim tarafımdan şiddetle tenkid edilen selâhiyetli garp âlimlerince de kabûl olunan *Kay = Kayı* muadeletinin asılsızlığını kabûl etmiyerek – bâzı yeni delillere dayanmak suretiyle – eski Marquardt nazariyesini tekrar canlandırmak istemesi.. Benim makalelerimin neşrinden sonra, Prof. W. Eberhard, Çin kaynaklarına dayanarak, *Kay*'lar hakkında Z. V. T. Faraziyesinin kabulü imkânsız olduğunu söyleyerek benim fikirlerimi te'yt ettiği gibi [Kaylar Kabilesi Hakkında Sinolojik Mülâhazalar, Belleten, Sayı 23, 1944, S. 567-584, Bn. Fahriye Arık da “Orhan Gâzî'den Fâtih'e kadar Osmanlı sikkeleri üzerinde *Kayı* damgasının kullanıldığını” göstererek, bunun yalnız Murad II. Sikkelerine münhasır olduğunu müdafaa eden P. Wittek'in mütalealarına karşı, benim fikrimi çok sağlam yeni bir delil ile

kuvvetlendirmiştir. Bunlardan sonra, *Oğuz* kabileleri hakkında değerli tedkikleriyle dikkati çeken Faruk Sumer de *Osmanlı Devrinde Kayılar* hakkında neşrettiği bir mekalede [*Bulleten*, S. 47, S. 577-615, 1948] arşiv vesikalarından da geniş nisbette faydalanarak, nokta-i nazarımı bir kat daha takviye etmiş, benim birtakım tahminlerimin ne kadar doğru olduğunu ispat eden yeni ve kuvvetli deliller ortaya koymuştur. O kadar ki, marazî bir *hypercriticisme*'e kapılmadan, -tarihî bakımdan ne kadar az ehemmiyeti olduğunu müteaddit defalar izah etmiş olduğum- bu mevzû üzerine dönmeğe artık lüzum kalmamıştır kanaatindeyim.

Konferanslarımın Fransızca metni, 1935'de, çok mahdut ve zarurî bâzı notlar ilâvesiyle basıldıktan sonra, pek tabiî olarak, bunun Türkçesini de Türk Tarih Kurumu yayınları arasında sür'atle çıkarmayı düşünmüştüm; lâkin, Osmanlı İmparatorluğu'nun menşe'leri gibi millî tarihimizi birinci derecede alâkalandıran bir mevzû üç konferansın dar çerçevesi içinde Türk fikir âlemine arz etmeyi biraz tuhaf buldum. Bunu, ya mebzûl ve mufassal notlar ilâvesi suretiyle zenginleştirip genişletmek, yahut, mevzuun icaplarına uygun geniş bir kadro içinde etraflı bir şekilde yeniden yazmak lâzımdı. Nasıl hareket etmek icabettiğine bir türlü karar veremedim; bir zamanlar ilmî meşgaleler, bir zamanlar da siyasî hayatın türlü gaileleri buna mâni oldu.

1935'den 1959 a kadar, yıllar geçtikçe Osmanlı İmparatorluğu'nun menşei mes'eleleri ile yakında veya uzaktan alâkalı ilmî tedkikler de durmadan ilerliyordu. Siyasî ve askerî tarihimize çok sıkı münasebeti olan Bizans ve Balkanoloji sâhalarında mühim faaliyetler gösterildi. İlhanlılar devrine ait mühim metinler ve tedkikler ortaya konuldu. Orta-Şark İslâm dünyasının içtimaî ve iktisadî tarihine, muhtelif mes'elelerine ait esaslı yeni araştırmalar yapıldı. Memleketimizde de, Anadolu Selçuklularına ait eskidenberi ilim dünyasınca malûm *İbn Bibî*, *Aksarayî* gibi kaynaklar, bâzı *Münşeât* mecmuaları, sofiyâne ve edebî bâzı mühim metinler, ehemmiyetli ehemmiyetsiz birtakım tedkikler neşredildi. Osmanlılar'ın ilk asırlarına ait bâzı kıymetli arşiv vesikalarını da buna ilâve edebiliriz. Garp âlimleri

tarafından da bu hususlarda bâzı araştırmalar yapıldığını unutmamalıdır [Benim *Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları* adlı tetkikime bakınız: *Bellekten*, Nu: 27, 1943, S. 379-522]. Ayrıca, *İslâm Ansiklopedisi*'nin Türkçe neşrinde de mevzuumuzla alâkalı ehemmiyetli yazılar vardır ki, burada bütün bunları en kısa ve umumî bir fihrist şeklinde sıralamağa bile, imkân lüzum görmüyoruz.

İşte çok uzun yıllardan sonra, Fransızca küçük kitabımızın Türkçe neşrini yaparken, yukarıdanberi sıraladığımız düşünceleri gözönünde tutarak şu kadara vardık: Bu Türkçe neşir, en ufak bir ta'dile bile uğramadan, 1934'de yazılmış olan ilk şekli ile –yâni Fransızca'sından farksız olarak- çıkacaktır, Fransızca neşrin mukaddimesi ile, Sırp-Hırvatça tercümeye ilâve edilen *önsöz*'ün tercümleri de buna ilâve olunacak ve Fransızca neşirdeki fihrist, daha kolay kullanılması için, esaslı sûrette genişletilecektir. Bütün bunlardan başka, müellif tarafından bu Türkçe basıma yeni bir *Önsöz* ilâve edilecektir. İşte bugün bu karar tatbik edilmiş ve kitabımızın Türkçe neşri, fikir âlemimize bu küçük ilâvelerle arzolanmıştır.

Son bir söz daha: 1934-1960 yılları arasında bu kitabımızın mevzû ile alâkalı hemen bütün Garp ve Şark tedkiklerinden istifade ederek elde ettiğim yeni neticeleri ve doğrudan doğruya yahut dolayısı ile kırk senedir üzerinde çalıştığım hâlde henüz neşredemediğim, yahut sadece neticelerini kısaca kitabıma koyduğum birtakım tarihî mes'elelerin –mevzû ile alâka bakımından- en ehemmiyetlilerini, kısa bir zaman içinde, bu küçük kitabı tamamlayıcı yeni bir cilt hâlinde –yalnız Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu mes'eleleriyle değil, daha umumî olarak, İslâm tarihinin muhtelif içtimaî problemlerinin tedkiki ile uğraşan- mütehassıs tarihçi ve içtimaîyatçıların tenkiyetlerine arzermeyi kendim için çok zevkli bir vazife saymaktayım.

Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Nasıl Tedkik Edilmelidir

I. Gibbons'un Nazariyesi:

Hulâsa ve Tenkid

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu mes'alesi hakkında Avrupa'da Türkologlar değil, fakat geniş tarihçiler muhitinde- bu gün en çok rağbette olan görüş tarzı, H. A. Gibbons'un fikirleridir. Umumî Harb'den sonra, meselâ Fransa'da çıkmakta olan umumî tarih kolleksiyonlarında bile, bu mes'ele hakkında, onun dâimâ “esaslı bir me'haz” olarak kullanıldığını görüyoruz. Eserini vücade getirmek için şüphesiz büyük mesâî sarfetmiş olan bu müellif, siyasî ve askerî tarihe âit birtakım fer'î mes'eleleri kendisinden evvelki müverrihlerden daha ciddî bir sûrette tetkike muvaffak olmuş, hattâ, bâzı esas mes'elelerde de doğru istidlâllerde bulunmuştur: Meselâ “Osmanlı Devleti'nin ancak Balkan Yarımadası'ndaki fütuhattan sonra Anadolu'daki topraklarını genişletebildiği hakkındaki fikri çok doğrudur; bunun gibi, meselâ “Osmanlılar'ın Balkanlar'daki futuhâtının tahrib ve yağma maksadiyle yapılmış bir akın değil, plânlı bir yerleşme” olduğu mütâlâası da çok haklıdır. Fakat, bütün bunlara rağmen, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu hakkındaki esas tezi, en basit bir tarihî tenkiyde dayanamayacak kadar çürüktür. Bunu isbat için, önce, onun bu husustaki nazariyelerini kısaca nakledelim:

a) Osmanlı devletine adını veren Osman'ın babası Ertuğrul, Moğol istilâsı önünde Khwârezm'den kaçıp Selçuk sultanı 'Alâ' al-din Kaykobad I. Devrinde Anadolu'ya gelen ve memleketin garb-ı şimâlisinde, Söğüt'de iskân edilen küçük bir aşiretin reisidir.

b) Osman ve onun küçük aşireti, çobanlıkla geçinen müşrik Türkler'di. Müslüman muhitine geldikten sonra, soydaşları olan Selçuk Türkleri gibi islâmlığı kabul ettiler. Bu yeni rûh kendilerinde *prosélytisme* hislerini birdenbire uyandırdı. Civarlarında bulunan ve kendileriyle dostça münâsebetlerde buldukları Hıristiyan Rumlar'ı da Müslümanlığı kabule icbar eylediler. İslâm olmadan evvel Osman'ın maiyyetinde ancak dört yüz muharip vardı ve bunlar kendi muhitlerinde sâkin, âtıl, sulhçu bir hayat

geçiriyorlardı. Fakat 1290'dan 1300'e kadar on sene zarfında, bu sayı on misli büyüdü; hudutları Bizanslılar'la temas edecek kadar genişledi ve böylece, reislerinin adını alan yeni bir ırk, Osmanlı ırkı meydana çıktı. Bu ırk, başlangıcından beri hâlis bir Türk ırkı değil, doğduğu yerde mevcut unsurların birbiriyle kaynaşmasından teşekkül eden karışık ve yeni bir ırktır. Müşrik Türkler ve Hıristiyan Rumlar, İslâm dinine girmek suretiyle, bu yeni ırkı beraberce teşkil ettiler.

c) Osmanlı nüfusu az zaman zarfında büyük nisbette çoğalmıştı. Bu hadise, tabîî bir artma ile izyah olunamaz. Şark'tan yeni gelen göçebelerin iltihakını düşünmek de yanlıştır. Çünkü Osmanlı toprakları Anadolu'nun en garbında bulunuyordu ve oraya gelebilecek insan kitleleri, o toprakların daha şarkında bulunan diğer Anadolu beylikleri tarafından iskân ve istihdam olunabilirdi. Binaenaleyh, bu, ancak, en büyük kısmı Rumlar'dan mürekkep olan yerli unsurun karışmasıyla izyah olunabilir.

d) Osmanlı Devleti'nin Balkan Yarımadası'ndaki çabuk ve köklü yerleşmesi, yalnız yukarıki sebeplerle izyah edilemez; bu hususta, Bizans'ın, Balkan devletlerinin ve Garb âlemi'nin o sıradaki vaziyetlerinin elbette büyük te'siri olmuştur. Fakat, bu haricî sebeplerden başka, ilk Osmanlı padişahlarının kudretli şahsiyetlerini hesaba katmak lâzımdır. Balkan Yarımadası'nda Osmanlı hâkimiyeti altına düşen Hıristiyanlar, Anadolu'daki Hıristiyanlar gibi "asırlarca Müslümanlar'la komşuluk etmiş" değillerdi. Binaenaleyh, bu yeni sahadaki kesîf Hıristiyan kitlelelerini islâmlaştırmak için, Murad I. Devrinde, başka vasıtalar bulundu; harb esirlerinden islâmlığı kabûl edenler kölelikten kurtuluyordu. Fakat bu çok mahdud bir dairede kalıyor, maksadı te'min etmiyordu. Bunun için, Hıristiyan çocuklarından Yeniçeri teşkil ve *devşirme* kanûnu ihdas edildi ki, bu usûl ile bunlar cibrî surette islâmlaştırılıyordu. Balkanlar'daki Rum ve Slav unsurları böylece, çocuklarını vermekten ise hep birden ihtidâyı daha faydalı buluyorlardı. Yeniçerilerin hattâ XV. Asırda bile, sayıca mühim bir yekûn tutmadıkları ve ordunun esas unsurunu teşkil etmedikleri düşünülürse, bunun orduyu kuvvetlendirmek için yapılmış bir teşkilât değil, sadece bir ihtida vasıtası olduğu daha iyi anlaşılır.

İşte Gibbons'un kitabında müdâfaa edilen başlıca fikirler bunlardır. Görülüyor ki, Gibbons, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu yalnız dinî bir sebeple iyzaha çalışmakta ve kabûl edilen yeni dinin yeni bir ırk, bir Osmanlı ırkı vücade getirdiğine inanmaktadır. Onun delillerini tenkiyde girişmeden evvel şunu söylemek lâzımdır ki, bu kadar büyük ve ehemmiyetli bir tarihî hâdiseyi yalnız dinî bir âmil ile iyzaha kalkışmak, yâni "tek cepheli bir iyzah" kısmî bir hakikatı ihtivâ etse bile, tarihî realitenin karışıklığı (*complexité*) karşısında, dâimâ kifayetsizdir. Müellif, bundan başka, ırk (*la race*) tâbîrini de dâimâ kavım (*le peuple*) ile karıştırarak büyük bir vuzuhsuzluğa sebebiyet veriyor; hâlbuki tarihî bir realite olarak bir Osmanlı imparatorluğu bulunmakla beraber hiçbir zaman bir Osmanlı ırkı, hattâ bir Osmanlı kavmi mevcut olmamıştır. Gibbons, Türk ve Osmanlı medlûllerinin, birbirinden tamamiyle ayrı karakterlere mâlik iki ırkın veya kavmin adı olduğunu isbat için –çünkü bu, onun esas tezlerinden birini teşkil ediyor- Osmanlı kaynaklarından da birtakım deliller getirmeğe kalkışmışsa da, bütün bunlar, bir yanlış anlama netiycesinden başka bir şey değildir: *Etnik* değil sadece *politik* bir tâbir olan *Osmanlı* kelimesi eski vak'a-nüvislerde dâimâ "devlet hizmetinde bulunan ve devlet bütçesinden geçinen hâkim ve müdir sınıf" mânasını ifade eder. İleride daha etraflı bir şekilde bu mes'ele üzerine avdet edeceğimiz cihetle, şimdi, Osman'ın ve aşiyretinin sonradan Müslüman oldukları iddiasının ne gibi delillere dayandığını tahmin tahlil edelim:

Vaktiyle Nöldeke'nin¹⁰³, Rambaud'nun¹⁰⁴, ve daha sonra F. Babinger¹⁰⁵ ve H. Grousset'nin¹⁰⁶ kabul ettikleri bu nokta-i nazarı müdâfaa için Gibbons'un hiçbir ciddî delili yoktur. Muahhar ve kıymeti çok şüpheli bâzı etnografik müşahedelere dayanarak "şimalî Suriye Türkmen aşiyretleri'nin yalnız şeklen Müslüman olduklarını, ve bunların, bâzı vak'a-nüvislere göre "Osman'ın aşiyretleriyle akrabâ bulduklarını" söylemesi, hiçbir şey isbat

¹⁰³*Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, Band XIII.

¹⁰⁴Lavisse et Rambaud, *Histoire Générale*, vol. III, p. 822-824.

¹⁰⁵*Der Islam in Kleinasien*, Zeits. Deutsch. Morg. Gesellschaft, Band 76 (1922), s. 132.

¹⁰⁶*Histoire de l'Asie*, vol. I, 1922, p. 274,

etmez. Gibbons bu hususta en kuvvetli delil olarak, eski Osmanlı kroniklerinde mevcut iki menkıbeye istinad ediyor. O, pek tabî ki, bunların birer menkıbe (*légende*) olduğunu biliyor; fakat, tarih vesikaların mefkud olduğu zamanlar için bu gibi menkıbelerin –şüphesiz, dikkat ve ihtiyatla-kullanılmasına, çünkü bunların bâzı tarih vâkıaların –kollektif muhayyelede bozulmuş- akislerini ihtiva ettiğine kâni'dir. Bu menkıbelerin Osmanlı kroniklerinde birbirinden farklı rivâyetleri olduğu gibi, bâzı kroniklerde de Osman'ın yerine babası Ertuğrul gösterilir. Bu menkıbeler en basit sûrette şöyle hulâsa edilebilirler:

a) Osman bir gece bir Müslüman sofîsinin-yâni Şeyh Edebalı'nın evinde misâfir kalır. Uyumadan evvel ev sahibi bir kitab getirerek bir raf üstüne koyar. Osman, bunun nasıl kitap olduğunu sorunca *Kur'ân* olduğunu söyler. Mündericâtı hakkındaki suâle ise “Peygamber vasıtasıyla dünyaya gönderilen Tanrı kelâmı'dır” cevabını verir. Osman bunun üzerine kitabı eline alarak sabaha kadar ayakta okur. Sabaha karşı uykuya dalar. Rüyâsında bir melek görünerek gösterdiği bu hürmetten dolayı kendinin ve neslinin aziz ve mükerrem olacağını tebşir eder.

b) Osman, Şeyh Edebalı'dan kızını ister; Şeyh iki sene buna muvafakat etmez. Osman bir gece Şeyh'in evinde uyurken bir rüyâ görür: Edebalı'nın koynundan bir ay çıkarak Osman'ın göğsüne girer. Bunun üzerine Osman'ın göbeğinden bir ağaç çıkar. Dallarının gölgesiyle bütün dünyayı örter. Edebalı, rüyâyı tâbir ederek Osman sülâlesi'nin dünyaya hâkim olacağını söyler ve kızını ona verir.

Gibbons'u tenkiyd eden F. Giese'nin haklı olarak söylediği gibi, bu menkıbelerden “Osman'ın ihtidası” neticesini çıkarmak çok cür'etli bir teşebbüstür; bunlarda, olsa olsa, “Osmanlı sülâlesine Küçük Asya'daki diğer Türk kabileleri üzerinde hegemonyasını kurmak için ilâhî bir meşrûiyet vermek arzusu” görülebilir.

Giese'in bu mütalâası şüphesiz doğru olmakla beraber, ben bu mes'eleyi biraz daha derinden tetkik etmek ve bu münâsebetle, eski kroniklerin “dahilî tenkiydi”i ihmâl olunduğu takdirde, bunun ne gibi yanlış

istidlâllere yol açabileceğini göstermek istiyorum. Bu derslerin umumî ve mahdud plânı içinde, bu belki lüzumsuz bir istitrad gibi telâkkiy olunabilir; fakat, Gibbons'un "Osmanlı Devleti'nin kuruluşu" hakkındaki iyzah tarzının temelini teşkil eden bu mes'elenin mâhiyetini büsbütün aydınlatmak için buna ihtiyaç vardır; bu, aynı zamanda, Osmanlı kronikleri'nin bu ilk devirler hakkında verdikleri mâlûmatın ne büyük ihtiyatla kullanılması icab ettiğini de gösterecektir.

Rüyâda Osman'ın göbeğinden bir ağaç çıkararak gölgesinin bütün dünyaya yayılması menkıbesine benzer bir rivayeti, XIII'üncü asır müverrihi Cuzcânî'nin *Tabakât-ı Nâşirî*'sinde görüyoruz: Hindistan fâtihi Mahmud Gaznevî'nin babası Sevük Tigin, oğlu doğmazdan bir saat evvel rüyâsında kendi evindeki bir ateşlikten bir ağaç çıkararak bütün dünyaya gölge saldığını görmüş ve bir tâbirci bunu, onun "fâtih bir oğlu olacağı" tarzında tefsir etmiştir.¹⁰⁷ XIV'üncü asır başında İlhânlılar sarayında *Câmi'al-tavârih* adlı ilk cihan tarihini yazan Raşîd-al-dîn, büyük eserinin Oğuz an'anelerini muhtevî kısmında, bu rüyâda görülen ağaç menkıbelerinin diğer bir şeklini görüyoruz: Burada Oğuzlar'ın menkıbevî hükümdarları arasında Tuğrul isminde biri ile iki kardeşinden bahsedilir; bu çocukların babası, daha oğulları devlet kurmadan evvel bir rüyâ görür: Kendi göbeğinden çıkan üç büyük ağaç gövdesi büyür büyür, her tarafa gölge salar ve tepeleri göklere erer; bunu kabiyyenin kâhinine söyleyerek tâbir ettirir; bu kabiyle içinden büyük bir hükümdar çıkacağını zaten evvelden haber vermiş olan kâhin, bu adama "çocuklarının hükümdar olacağını, fakat bu sırrı kimseye açmamasını,, tenbih eder¹⁰⁸.

Bir misal daha: *Kur'an*'a hürmet sebebiyle sülâlenin büyük bir istikbale mazhar olması motifi de, yine Osmanlı an'anelerinden daha evvelki menbalardan, XIV. asra ait küçük bir *Selçuk-nâme*'de mevcuttur. Selçuklar'ın cediti olan Lokman, evleneceği zaman, zaifaf odasında, o zamanın âdetine göre cihaz arasında verilen yedi *Kur'an* nüshası da rahleler

¹⁰⁷ The *Tabakât-ı Nâşirî* (Farsca metin), Kalkutta, 1864, s. 9.

¹⁰⁸ Raşîd-al-dîn'in, Oğuz Türkleri'nin an'anelerinden bahseden henüz neşredilmemiş kısmında (İstanbul ve Paris'te müteaddid el-yazmaları).

üzerinde dururmuş. Lokman, *Kur'anlar*'a hürmeten o odada zifafa girmek istememiş, bunu görenler, kitapları kaldırıp başka yere götürmeyi teklif etmişler, Lokman bunu da münasip görmemiş; başka bir eve giderek orada zifafa girmiş. O gece rüyâsında Peygamber'i görmüş. Peygamber, *Kur'an*'a gösterdiği bu hürmetten dolayı kendisinin ve çocuklarının dünya ve âhirette izzet ve devlete nâil olmaları için dua etmiş¹⁰⁹.

Daha Hērodote'tan başlayarak İlk zaman ve Ortazaman kronikçilerinde bu gibi rüyâ rivayetleri'ne sık sık tesadüf olunur; fakat bu yukarıki menkıbelerde, Osman'ın gördüğü rüyanın prototipi'ni açıkça müşahede ediyoruz. Reşid al-dîn'in tesbit ettiği Oğuz an'anesi, yâ Anadolu Türkleri arasında şifahî bir rivayet olarak mevcut idi ve Osmanlı kroniklerine halk ağzından geçti; yahud, belki daha kuvvetli bir ihtimalle XV. asırda Osmanlı sarayında pek ehemmiyet verilen Reşid-al-dîn'in eserinden alınarak Osmanlı sülâlesine isnâd edildi. XIV. asır başında Anadolu'nun ve Türkmen kabilelerinin dinî vaziyeti hakkında aşağıda verilecek izahat, Gibbons'un hareket noktasının bile ne kadar çürük olduğunu daha iyi meydana koyacaktır.

Bu vesile ile şunu da ilâve edelim ki, ilk Osmanlı anelerinde böyle umumî menkıbe motifleri daha vardır. Meselâ, Bilecik fethi hikâyesinde yükler arasında gizlenmiş adamların kaleye sokulması motifi gibi: Semerkand fethine ait İslâm hikâyelerinde¹¹⁰, *Tabakât-ı Nâşirî*'de¹¹¹ Anadolu fâtilhlerinden meşhur Dânişmend Gâzî'ye ait Anadolu romanında¹¹² Timur vekayiini ihtiva eden *Zafernâme-i Şaraf-al-dîn Yazdî*'de¹¹³ daha sonra *Evliya Çelebî Seyâhat-nâmesi*'nde¹¹⁴ bunun muhtelif şekillerine tesadüf olunur.

¹⁰⁹ Bibliothèque Nationale el-yazmaları; Farsca yazmalara ait ilâvede, nu. 1559.

¹¹⁰ Bâkî, *Fadâ'il al-cihâd* (mukaddes harbin- cihadın – faziletleri), müteaddit nüshaları muhtelif kütüphanelerde bulunan, XVI. asra ait Türk elyazması.

¹¹¹ Krş., Farsca metin, s. 95.

¹¹² Bu meşhur roman için bk., bizim *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1928, s. 304-306.

¹¹³ Krş., Farsca metin, Kalkutta 1887 (Bibliotheca Indica), cild II, s. 239.

¹¹⁴ *Seyâhat-nâme*, cild VIII, s. 209. Başka bir varyant için, bk., J. G. Frazer, *le Rameau d'Or*, Paris 1924, p. 267.

Gibbons, kendi izzahını kuvvetlendirmek ve ona başka bir istinadgâh daha bulmak için, Osman'ın mensub olduğu aşiyretin –ve daha o gibi Moğol istilâsı önünden garbe kaçıp Anadolu'ya gelen aşiyretlerin- İslâm oluşları hakkında hiçbir tarihî kayid bulunmadığını söylüyor. Onun fikrine göre, Malazgird meydanı muharebesinden sonra Anadolu'da yerleşen Selçuk Türkleri, hâlis Müslüman'dılar; fakat Moğol istilâsı önünden kaçıp XIII'üncü asır başlarında Anadolu hudutlarında gözüken kabileler –birkaç nesillik bir müddet İran hudutlarında bulunmalarına rağmen- hiçbir zaman islâmiyetin kuvvetli te'siri altına düşmemişlerdir; Osman'ın mensub olduğu küçük aşiyret de, ancak Garbî Anadolu'daki Müslüman Türk muhitine yerleştikten sonra, eski paganizmi bırakarak Müslüman olmuştur. Anadolu'nun XIII-XIV. asırlardaki dinî şartları hakkında hiçbir bilgisi olmayan Gibbons'un bu mütâlâaları da, muhtelif bakımlardan, yukarıki rüyâ rivayetine dayanan iddiası kadar, esassızdır. Türkler'in etnik teşkilâtı ve Anadolu'da yerleşme şekilleri hakkında hiçbir fikri olmayan Gibbons, “Selçuk” tâbirinin –tıpkı Osmanlı tâbiri gibi- etnik bir ad değil, hanedan müessisinin isminden alınma siyasî bir tâbir olduğunu düşünmüyor. Fakat, burada, bundan daha esaslı bir hatâ daha vardır ki, Gibbons'un “Osmanlı Devleti'nin kuruluşu,, hakkındaki izzahının ne kadar çürük olduğunu bir kat daha aydınlatmak için onu da tebarüz ettirmek mecburiyetindeyiz:

Evvelâ, Osman'ın mensub olduğu aşiyretin ilk Moğol istilâsı önünden kaçıp XIII. asırda Anadolu'ya gelip yerleşen kabilelerden biri olduğu, aslâ “tarihî bir müteârife,, gibi telâkkiy edilemez. En eskisi XIV. asrın son yıllarında tesbit edilmiş olan ilk Osmanlı kroniklerinde –ki Türkolog olmayan Gibbons bunların en eski ve en mühimlerinden tamamen habersizdir- bu hususta verilen mâlûmât aslâ inanmaya lâyük değildir. Selçuk devrine ait kaynaklarda, Anadolu'nun garb sahalarına bu devirlerde böyle muhâceretler olduğuna dair hiçbir kayıt yoktur. Aşağıda izzah edeceğimiz vechile, Osman'ın mensub olduğu aşiyretin daha ilk Selçuk istiylâsı sırasında Anadolu'ya gelmiş aşiyretlerden biri olduğu bu günkü bilgilerimize göre, çok daha kolaylıkla kabul edilebilir. Eski Osmanlı kroniklerinde ve onlara dayanılarak yazılan eski Avrupa eserlerinde

asırlardanberi yerleşmiş olan ve Hammer'den sonra ise Osmanlı tarihinden bahseden bütün şarklı ve garblı müellifler arasındna âdetâ bir hakikat şeklini alan bu büyük hatânın mes'uliyetini de Gibbons'a yükletmek haksızlık olur. O, ancak, Ortazaman vak'a-nüvisliği zihniyetinin doğurduğu bu rivâyeti tenkiyde lüzum görmeksizin almış ve bunu da kendi nazariyesine bir delil olarak kullanmak istemiştir.

Fakat bu hatâ onun –şimdi iyzah edeceğimiz- ikinci hatâsı yanında çok ehemmiyetsiz kalır. Bu hatâlı fikir şudur: Osmanlı Devleti'ni sadece “dört yüz çadır halkından mürekkebe göçebe veya yarı göçebe” küçük bir aşiyretten çıkmış farzetmek ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşu gibi çok büyük bir tarihî hâdiseyi bu yanlış ve ibtidâî görüşe dayanmak suretiyle iyzaha çalışmak! Eski Osmanlı kroniklerinden başlayarak tenkiydsiz sûrette tekrarlana tekrarlana tâ Gibbons'a kadar gelen ve hattâ ondan sonra da şark ve garb tarihçileri tarafından –basit bir görenek sevkıyla- bırakılmayan bu görüş tarzı kadar positif düşünceye ve tarihî zihniyete mugayir bir şey olamaz. Ortazaman kronikçileri, kendi teolojik zihniyetlerine uygun olarak, bu mucize mahiyetindeki hâdiseyi –meselâ rüyâ lejandı gibi- fevkattabia sebeplerle iyzah ediyorlardı. Halbuki XX. Asırda –her ne kadar bâzı te'villerle daha pozitif bir şekle sokulmak istense bile- hâlâ bucins iyzahlarla iktifâ etmek, mantıksızdır. Gibbons, kendi faraziyesini kurmak için, Osmanlı Devleti'nin dörtyüz çadır halkından çıktığı rivâyetine şiddetle sadık kalıyor. Osmanlı aşiyreti'nden evvel veya onunla beraber Anadolu'ya gelmiş olan başka Türkler'den, Osmanlılar'a iltihak edenler yok mudur? Bu kadar küçük, ibitdaî bir aşiyret kendi başına, ne kadar zayıf olursa olsun Bizans'la boy ölçüşecek ve kısa zamanda Balkanlar'a hâkim olacak bir teşkilât vücude getirebilir mi? Birdenbire akla gelebilecek bu basit ve mantıksız suallere cevap bulmak, aynı zamanda kendi faraziyesini de müdâfaa etmek için Gibbons hiç zorluk çekmiyor; hiçbir tarihî vesikaya istinad etmeksizin, o devirdeki Anadolu'nun tarihî şartlarını hiç gözönüne almaksızın, koymuş olduğu yanlış mukaddimelerden yine yanlış istidlâllerde bulunuyor: “Orhan'ın saltanatının nihayetinden evvel, küçük Söğüd köyünde Osman'ın etrafında toplanmış olan Asyalı sergüzeştçiler

nüvesi, yarım milyona varmıştı. Bu, tabî bir artma olamazdı. Şark'tan gelen göçebelerin iltihakıyla de mümkün değildi. Çünkü, Orhan'ın, Asya hinterlandı ile teması kesilmiş idi. Rakipleri –yâni diğer Anadolu Beylikleri-kendisinden evvel, haricden sergüzeştçiler celbetmek isterlerdi. Orhan, milletini, bulunduğu yerlerdeki yerli unsurlardan teşkil etmiştir. Bunların çoğu da Rum idi...”. Bütün bu yerli unsurların İslâm dinini kabul ederek Osmanlı ırkını teşkil ettiklerini söyleyen müellif, devlet teşkilâtını vücade getirmek için lâzımgelen unsurların “göçebe Türkler’e nazaran bu işe daha kabiliyetli olan Rumlar arasından bulunduğunu,, ilâve ederek yukarıki suallere cevap vermiş oluyor. Gibbons'dan evvel de garb tarihçileri arasında yayılmış olan bu fikir, hattâ bugün bile, bir mütearife şeklinde tekrar edilip durmaktadır¹¹⁵.

Aşağıda izzah edileceği vechile, bütün bu muhakemeler silsilesi, tarihî realiteye hiç uygun olmayan bir fanteziden, bir *préjugé*'den ibarettir. Osmanlı devletinin XIV. asırda, hattâ XV. asrın ilk yarısında şöhret kazanan büyük adamları arasında meselâ Köse Mikhâl âilesi gibi Hıristiyan dönmeleri çok azdır; Selçuk ve İlhânî an'aneleri üzerine kurulmuş olan bürokrasi, temamiyle Türk unsurundan mürekkep olduğu gibi, idare ve ordunun başında bulunanlar da hemen umumiyetle Türkler'dir. Eldeki bütün tarihî vesikalar bunu kat'î olarak göstermektedir. Devleti idare eden bu yüksek Türk aristokrasisinin nüfuz ve ehemmiyetlerinin düşürülmesi ve onların yerine *devşirme çocukları*'nın iş başına geçmesi, daha ziyade XV. asrın ikinci yarısında başlayan bir hâdisedir. Muhtelif unsurlar üzerinde kurulan mutlakıyetçi imparatorluklar için zarûrî olan ve büsbütün başka sebeplerden doğan bu hâdiseyi “göçebe Türkler'in devlet teşkilâtı kurmak kabiliyetine mâlik olmadıklarına” atfetmek, manasızdır. Osmanlı devletinin ilk kuruluşu esnâsında yâni XIV. asır başlarında, Osman'ın küçük aşiyreti göçebe veya yarı göçebe vaziyetinde olsa bile, o devir Anadolu Türkleri'nde şehir hayatının kâfi derecede inkişaf etmiş olduğunu ve yeni kurulan Osmanlı devletinin idare makinesi için muhtaç olduğu unsurları

¹¹⁵ Sadece bir misal verelim: Ch, Diehl, *Byzance, Grandeur et Décadence*, Paris, 1919, p. 325-326.

Selçuklular'ın, İlkhanlılar'ın, XIV. asırdan evvel kurulmuş bâzı Anadolu beylikleri'nin, hattâ Mısır-Suriye Memlûk İmparatorluğu'nun idarî teşkilâtında yetişmiş Türkler arasından çok kolaylıkla bulduğu muhakkaktır. Gibbons'un iddiasına temamiyle muhalif olarak, şunu söyleyebiliriz ki, Osmanlı devletinin inkişafa başladığı uc (hudud) sâhası, muhtelif bakımlardan Anadolu'nun türlü yerlerinden birtakım muhacir kabilelerini, hattâ yalnız göçebeleri değil şehirlileri de celbedecek kadar câzibdi.

Aşağıda bütün sebepleri ve neticeleriyle göstermek üzere mes'ele üzerine tekrar avdet edeceğiz. Bunu söylemekle, Osmanlı nüfuz dairesindeki yerli Hıristiyan unsur arasında İslâm misyonerliği'nin faaliyet göstermiş olduğunu kökünden inkâr etmek istemiyoruz. Ancak, bilhassa XIV. asırda, bu islâmlaşmanın, Gibbons'un iddiası derecesinde umumî olduğunu kabul etmediğimiz gibi, bunun – Türk karakterlerinden tamamen ayrı – yepyeni bir ırk veya bir kavim yaratarak “büyük bir devletin nüvesini teşkil ettiği,, faraziyesini de sadece bir fantezi olarak tavsife kendimizi selâhiyetli buluyoruz. Osmanlı devleti'nin *devşirme* usulünü sırf Balkanlar'ı islâmlaştırarak için ihdas ettiği iddiası da, vaktiyle Giese'nin yine haklı olarak tenkid ettiği gibi, tarihî realiteye aslâ uymayan indî bir mütâlâadan ibarettir ki, aşağıda bundan da ayrıca bahsedeceğiz.

F. Giese, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu hakkında Gibbons tarafından ileri sürülen izyah tarzının esassızlığını –temamiyle kanaat verici ve kâfi derecede müdellel olmamakla beraber oldukça açık olarak meydana koydu ve Osmanlı devletinin kuruluşunda, İbn Battüta tarafından XIV. asırda Anadolu'daki içtimaî ehemmiyetleri çok iyi tasvir edilen Akhîler teşkilâtının en büyük rolü oynadığını iddia etti. Onun fikrine göre: “Osman'ın kayınbabası Şeyh Edebalı, Osman'ın birçok silâh arkadaşları, hattâ Orhan'ın kardeşi 'Alâ-al-dîn Paşa, bu teşkilâta mensubdular; ilk hükümdarlar, Osmanlı Devleti'ni kurmak için bu kuvvetli dinî zümreyi büyük bir yardımcı olarak kullanmışlar, ilk askerî teşkilât olan *Yaya* teşkilâtında Akhîler'in üniformalarını taklid etmişler, Murad I. Devrindeki Yeniçeri teşkilâtında da bu yeni askerler için Akhîler'in serpuşlarını muhafaza etmişler”. Daha Giese'den evvel Clément Huart, Osmanlı

Devleti'nin kuruluşunda muhtelif tarikatlerin ve Akhî teşkilâtının rolleri mes'elesini ihmâl etmemek lâzım geldiğini haklı olarak hatırlatmışlardı. Ben de –Giese'nin makalesinden evvel 1922'de, Anadolu'da islâmiyet hakkında neşretmiş olduğum bir seri makalede, Türkler'in Müslümanlığı kabul etmelerinden başlayarak, Selçuklular devrinde ve Osmanlı Devleti'nin te'sisi sırasındaki dinî durumu izzah ederken, diğer tarikatlerden başka, Akhîler tarafından oynanmış olan mühim role ve Bektaşılar'la birlikte bunların Yeniçeri teşkilâtının te'sisine müessir olduklarına işaret etmişim¹¹⁶.

Giese'nin bâzı fikirlerine iştirak edemiyeceğim; esasen bunlar hakkındaki nokta-i nazarımı evvelc bildirmişdim¹¹⁷; fakat Alman âliminin, Gibbons'un hatâlarına işaret etmek, yahut Akhîler'in oynadıkları rol üzerinde durmakla, mes'eleye yeni bir istikamet vermeye yardım etmiş olduğunu teslim etmek lâzım gelir. O, “artık Othman'ın dörtyüz ailelik bir Türkmen aşiyreti ile kendi başına Osmanlı Devleti'nin temellerini atmış olduğu şeklindeki hatâlı fikirden vaz geçmek lâzımdır” demektedir. Vâkıa mes'ele böylece ancak vaz'edilmiş olarak kalıyor; fakat herhangi bir mes'eledede yanlış telâkkileri ortadan kaldırmağa çalışmak, o mes'elenin halline doğru bir adım atmak demektir.¹¹⁸

¹¹⁶*Anadolu'da İslâmiyet, Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, 1922, cild. II, nu. 5 (Ayrı basım, s. 84, 88).

¹¹⁷*Osmanlı Devletinin Kuruluşu, Hayat mecmuası*, nu. 11, 12, 1937.

¹¹⁸ Fuad Köprülü, “Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu”, *Türk Tarih Kurumu Basımevi*, Ankara 1984, s. XV-14.

EK 4: Türk Edebiyatı Tarihi

GİRİŞ

Başlangıçtan bugüne gelinceye kadar Türk edebî vicdanının ne gibi tezahürlerde bulunduğunu, içtimâî şe'niyette olduğu gibi yahud ona en yakın bir surette, gösterebilmek: İşte başlıca gayemiz!

1. Edebiyat Tarihi

Edebiyat tarihi, umumiyetle târihin –daha açık ifâde ile Medeniyet tarihinin- en mühim bir kısmıdır. Bir milletin uzun asırlar esnâsında geçirdiği, fikrî ve hissî gelişmeyi belirten bütün kalem mahsullerini tetkik ile, onun ma'nevî hayâtını, gerçekte olduğu gibi tasvire çalışır. Bir milletin edebiyâtı, millî ruhu ve millî hayatı göstermek için en samimî bir ayna sayılabilir. <<Bir millet hayâtı nasıl görüyor? Nasıl düşünüyor? Nasıl hiss ediyor?>> Biz bunu en doğru ve en canlı olarak milletin fikir ve kalem mahsullerinde bulabiliriz. Şu halde edebiyat tarihi, bir milletin ma'nevî ve maddî gelişmesini, edebî eserlerin menşuru arkasından gören ve gösteren canlı bir târih şubesidir.

2. Diğer Tarih Şubeleriyle Münasebetleri

Edebiyat cemiyetin bir müessesesi olmak itibariyle, kendisini vücûde getiren cemiyetin diğer müesseseleriyle bağlı ve onlarla ahenklidir. Hakikaten bir milletin coğrafi çevresiyle, sonra dinî, iktisâdî, hukukî, ahlâkî, bedî, siyâsî, hayâtiyle edebiyatı arasındaki bağlantılar o kadar açıktır ki, bu hususta izahatı bile fazla görüyoruz. Geçmiş zamanlara ait bir <<edebî eser>>i lâyıkiyle ve –tarihî mânâsıyla- anlamak için, evvelâ o devrin umumî hayâtını, yaşayış ve düşünüş tarzlarını, o devir insanlarının hayat ve kâinat hakkında nasıl telâkkiler beslediklerini öğrenmemiz gerekir. Demek oluyor ki edebiyat târihi, bir milletin coğrafi çevresini, din, hukuk, ahlâk, iktisad, bedîyât gibi müesseselerini ve siyâsî hayâtını umumî heyetiyle

gösteren <<Tarih>>in çerçevesi içinde tetkik olunmalıdır. <<Filoloji>> yâni <<lisâniyat>> ve <<Tarih>> üzerine dayanmadan <<Edebiyat Tarihi>> vücûde getirilemez. Sâdece şâir ve mütefekkirin hal tercümelerini sıralayan bir <<Edebiyat Târihi>> aslâ bu isme lâyük değildir.

3. Büyük San'atkârlar ve <<Şaheserler>>

Edebiyat Tarihinin mevzuu olarak sâdece <<Büyük san'atkârları ve onların <<Şâheser>>lerini hedef alan eski telâkkiler artık ortadan kalkmıştır. Gerçekten bugün de Edebiyat Tarihi tetkiklerinde <<Büyük san'atkâr>>ları ve onların <<Şaheser>>lerini bir mihver yapmaktayız; lâkin, bununla, eski hal tercümelerinin yaptıkları iş arasında, <<usûl>> ve <<gaye>> itibariyle çok derin bir fark vardır.

Evvelâ: Yeni telâkkilerimize göre, edebiyatın gelişmesi muntazam ve birbiri ardınca bir silsile hâlinde gösterilmekte ve târihî âmillerle tamâmen <<Âfâkî=Objectif>> bir surette îzah edilmektedir. Bir dağ silsilesinin şâhikalarını anlamak için nasıl o havâlinin arâzî şekillerini ve silsilenin bütün uzanışını bilmek lâzımsa, o, şâhika'lara benzetebileceğimiz <<şaheser>>ler için de aynı usulü tatbik mecburiyetindeyiz.

İkinci olarak: Bir <<şaheser>>i tetkikteki gâyemiz, o milletin edebî gelişmesini gereği gibi ve doğru olarak anlamak içindir; çünkü bir <<şaheser>> neticede mutlaka <<İçtimâî bir mefkûrenin ifâdesidir>>. Hattâ bunun için, her devrin ikinci ve üçüncü derecedeki verimlerini de lâyikiyle tetkik icabeder ki, büyük san'atkârın muhitinden aldığı unsurları ve onların terkiib tarzında kendi şahsiyetinden neler kattığını ayırdetmek kabil olsun. Bununla berâber <<şaheser>>lerin sırf <<ferdî>> bir mahsul olduğu neticesi çıkarılmamalıdır: <<Dâhiler>>, mensub oldukları içtimâî heyetin hâle veya istikbâle ait bir mefkûresini âzamî muvaffakiyetle temsil eden insanlar olmak bakımındandır ki Edebiyat Tarihinde başlıca hedef olurlar.

4. Edebiyat Târihi ve Edebî Tenkid

<<Büyük san'atkâr>> ve Şaheser dediğimiz zaman bu hükmü hangi <<ölçü>>ye göre verdiğimizizi tayin etmek lâzımdır. Çünkü herhangi edebî

bir eseri tetkik ederken, birbirinden tamâmen farklı iki görüş tarzı vardır ki, evvelâ onlardan birini kabul ve ona göre hareket etmek zarurîdir:

1. Âzamî derecede <<Âfâkî>> olan <<Tarihçi>> görüşü,

2. Yalnızca <<Enfûsî=Subjectif>> olan <<tenkidci>> görüşü,

Edebiyat tarihçisi, bir eserin kıymetini takdir ederken, vesikalara dayanarak onun yüzyıllarca halk arasında nasıl bir rağbet kazandığını, sebepleri ve neticeleri ile anlamağa çalışır; halbuki <<münekkid>> doğrudan doğruya kendisinin o eserden aldığı <<duygulanma payı>>nı şahsî zevk ve kanaatine göre, izâh eder. Tarihçi şahsî zevk ve kanaatini âzamî derecede dikkate almamağa ve imkân nisbetinde <<âfâkî>> bir şekilde düşünmeğe mecburdur. Münekkidin bakış tarzı ise surf <<enfûsî>>dir. Edebî bir eser, zamanımızdan ne kadar uzaksa, onun hakkında edebiyat tarihinin <<âfâkî>> bir hüküm vermesi o kadar kolaylaşır. Çünkü, yüzyıllar esnâsında, yanılmaz bir hâkim olan <<halkın zevki>> onun hakkındaki hükmünü vermiştir; tarihçi, vesikaların tetkik ve tasnifiyle, o hükmü sonuçlandırır ve tesbit eder.

Halbuki zamanımıza yaklaştıkça, bu hükümlerimiz <<âfâkî>> olmaktan ziyâde <<enfûsî>> bir mâhiyette yâni <<târihî>> olmaktan ziyâde <<tenkidî>> bir şekilde olur. Edebiyat tarihçisi, vazifesini ne kadar tarafsızlıkla yapmak isterse istesin, kendi zamanı hakkındaki görüşlerinde nihâyet bir ciddî <<münekkid>> vaziyetindedir. Ciddî edebiyat tarihlerinin çağdaşlar hakkında çok kısa ve umumî bir mâhiyette olması, işte bu sebeplerden doğuyor ki tamâmiyle haklıdır.

5. Zümre ve Sınıf Edebiyatları

Edebî eser <<muayyen bir zevk seviyesine mensup okuyuculara her hangi bir tesiri telkin ve tebliğ eden>> eserdir. Zevk seviyeleri, ilerlemiş cemiyetlerde birbirinden çok farklıdır. Çünkü içtimâî iş bölümü, bir cemiyet içindeki ferdleri ayrı ayrı vazifelere tahsis etmek suretiyle, onlar arasında yaşamak, görmek ve duymak itibariyle birçok farklar doğuruyor. İçtimâî sınıfları, meslekî zümreleri vücûde getiren bu âmil, tabiatıyla, çeşitli birtakım zevk seviyeleri de vücûde getiriyor. Bugünkü değil meselâ bundan

üç dört asır evvelki <<Anadolu Türkleri>>ni bir misal olarak göz önüne getirirsek, fikir ve zevk seviyeleri bakımından birbirinden çok farklı birtakım sınıfların ve meslekî-mezhebî zümrelerin mevcudiyetini görürüz. Uzaktan bakarken umumî bir hayat ve medeniyet çerçevesi içinde gördüğümüz o cemiyeti, daha yakından tetkik edince, aradaki sınıf farklarını görmemek kâbil olmaz: <<Halkiyat=Folklore>> sahasına dahil <<Halk Edebiyatı>> mahsulleriyle bediî ihtiyâcını tatmin eden basit bir köylü, Klâsik Edebiyat tesiri altında kalmış derviş-âşıkların destanlarını dinleyen bir yeniçeri, Arab-Acem Edebiyatlarının bütün inceliklerine vâkıf bir medrese veya saray mensubu, elbette birbirinden çok farklı zevk seviyelerine mesupdurlar; hayat ve kâinâtı görüş itibariyle, aralarında elbette derin farklar vardır. Diğer taraftan, mâhiyetleri ve anâneleri biribirinden ayrılan çeşitli tarikat mensupları, meslekî zümreler erbâbı da kendilerine mahsus <<Zümrevî Edebiyatlar>> vüçûde getirmişlerdir. İşte sosyolojinin bugünkü esaslarından ilham alan <<Edebiyat Tarihi>> bir milletin edebî gelişmesini şe'niyet (realité)'de olduğu gibi tasvir ve yeniden canlandırmak için, bütün bunları tetkik etmek, aralarındaki benzeyiş ve ayrılık noktalarını –sebepleri ve neticleriyle- anlatmak mecburiyetindedir. <<tam=integral>> bir Edebiyat Tarihi, başka suretle kurulamaz.

6. Edebiyat Tarihimizin Meçhullüğü ve Bunun Sebepleri

Yeryüzündeki medenî lisanlar arasında, edebiyatının tarihi şimdiye kadar en meçhul kalan, Türkçedir. Eskilik itibâriyle Avrupa Edebiyatlarının çoğundan evvel olan, kapladığı sahanın büyüklüğü bakımından siyâsî ve medenî ayrılıklara maruz kalarak birtakım lehçe farklarına uğrayan, aradaki medenî ve edebî bağları kaybetmemekle berâber ekseriyâ birbirinden müstakil bir hayat tekâmülü takibeden Türk Edebiyatı, bugüne kadar, lâyük olduğu ehemmiyetle tetkik edilememiştir. Şimdiye kadar hattâ Avrupa'da yapılan tetkiklerin bile çok iptidâî ve ilmî mahiyetten mahrum birtakım mahsuller vermesi, <<usûl>> itibâriyle tutulan yolun yanlışlığından ileri geliyordu: Türk edebiyatı menşelerinden bugüne kadar, muntazam ve birbirini takip eden bir bütün şeklinde tetkik olunmuyor, tıpkı eski <<Tezkire>> tarzında münferid şâirlerin hal tercümelerini

sıralamakla <<Edebiyat Tarihi>> vücûde getirildiği zannoluyordu. Bugünkü tarihin ilmî usullerine yâni <<müsbet>> ve <<ilmî>> zihniyete tamamiyle aykırı olan bu hareket tarzının artık bırakılması lüzumunu, bundan onbeş sene evvel, açıkça söyledik ve takip edilecek usulleri bütün teferruatı ile tesbit ettik. Bu kısa Edebiyat Tarihi, onbeş sene evvel tavsiye ve uzun senelerden beri biteviye takip ettiğimiz usullerin nasıl müsbet neticeler verdiğini –bütün kusur ve eksiklerine rağmen gösteren ilk umumî tecrübedir.

7. Edebiyatımızın Devrelere Taksimi

Edebiyat tarihinin büyük devrelere taksiminde, tarihî icablara riâyet zarurîdir. Türk tarihi yalnız edebiyatın değil bütün içtimâî müesseselerin tetkiki hususunda, başlıca üç büyük devre ayrılır ki, biz de edebiyatımızı buna göre taksim ettik:

1. İslâmiyetten evvel Türk Edebiyatı,
2. İslâm Medeniyeti tesiri altında Türk Edebiyatı,
3. Avrupa Medeniyeti tesiri altında Türk Edebiyatı.

Birbirinden tamâmen ayrı ve çok bâriz seciyelere mâlik olan bu üç büyük devrede, çeşitli lehçeler edebiyatlarını, ayrı ayrı ve <<takvimî>> bir sıra takibederek gelişme târihlerine göre –umumî medeniyet târihi çerçevesi içinde- izâha çalıştık. Büyük edebî şahsiyetlere yahud bâzı büyük târihî cereyanlara göre yaptığımız ikinci derecedeki taksimde de –son derecedenî bölünmelerden uzak kalmağa târihî icablara uymağa gayret ettik. Keza, çeşitli lehçeler edebiyatları dahilinde hususî bir gelişme hattı takibeden bâzı zümre edebiyatlarını da yine takvimî sıraya göre gözönüne aldık ve edebiyatın umumî tekâmülü arasında onun hususî gelişme hattını da müstakil olarak göstermek istedik. Bu umumî esaslar dâhilinde, Türk Edebiyatının tekâmül mecrâsı, hiç olmazsa anahatları bakımından açıklık kazanmış ve aydınlanmıştı kanaatindeyiz.¹¹⁹

¹¹⁹ M. Fuad Köprülü, “Türk Edebiyatı Tarihi”, *Ötüken*, s. 1-3.